

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Khuddakanikāye

Theragāthā-aṭṭhakathā

(Paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Mahākāruṇikam nātham, neyyasāgarapāragum;
Vande nipuṇagambhīra-vicitranayadesanam.

Vijjācaraṇasampannā, yena niyyanti lokato;
Vande tamuttamam dhammam, sammāsambuddhapūjitam.

Sīlādiguṇasampanno, ṭhito maggaphalesu yo;
Vande ariyasaṅgham tam, puññakkhettam anuttaram.

Vandanājanitam puññam, iti yaṁ ratanattaye;
Hatantarāyo sabbattha, hutvāhaṁ tassa tejasā.

Yā tā subhūtiādīhi, katakiccehi tādihi;
Therehi bhāsitā gāthā, therīhi ca nirāmisā.

Udānanādavidhinā, gambhīrā nipuṇā subhā;
Suññatāpaṭisamṛytā, ariyadhammappakāsikā.

Theragāthāti nāmena, **therīgāthāti** tādino;
Yā khuddakanikāyamhi, saṅgāyimṣu mahesayo.

Tāsam gambhīrañāṇehi, ogāhetabbabhāvato;
Kiñcapi dukkarā kātum, **atthasamvaṇṇanā** mayā.

Sahasamvaṇṇanam yasmā, dharate satthu sāsanam;
Pubbācariyasihānam, tiṭṭhateva vinicchayo.

Tasmā tam avalambitvā, ogāhetvāna pañcapi;
Nikāye upanissāya, porāṇaṭṭhakathānayam.

Suvisuddham asaṅkiṇṇam, nipuṇatthavinicchayam;
Mahāvihārvāsīnam, samayaṁ avilomayaṁ.

Yāsaṁ attho duviññeyyo, anupubbikatham vinā;
Tāsam tañca vibhāvento, dīpayanto vinicchayaṁ.

Yathābalam karissāmi, atthasamvaṇṇanam subham;
Sakkaccaṁ theragāthānam, therīgāthānameva ca.

Iti ākañkhamānassa, saddhammassa ciraññhitim;
Tadattham vibhajantassa, nisāmayatha sādhavoti.

Kā panetā **theragāthā therīgāthā** ca, kathañca pavattāti, kāmañcāyamattho gāthāsu vuttoyeva pākañtakarañattham pana punapi vuccate – tattha theragāthā tāva subhūtittherādīhi bhāsitā. Yā hi te attanā yathādhibhigatañ maggaphalasukham paccavekkhītā kāci udānavasena, kāci attano samāpattivihārapaccavekkhañavasena, kāci pucchāvasena, kāci parinibbānasamaye sāsanassa niyyānikabhāvavibhāvanavasena abhāsimsu, tā sabbā saññitikāle ekajjhām katvā “theragāthā”icceva dhammasaṅgāhakehi saṅgītā. Therīgāthā pana theriyo uddissa desitā.

Tā pana vinayapiñtakam, suttantapiñtakam abhidhammapiñtakanti tīsu piñakesu suttantapiñtakapariyāpannā. Dīghanikāyo, majjhimanikāyo, samyuttanikāyo, aṅguttaranikāyo, khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakanikāyapariyāpannā, suttam, geyyam, veyyākaranam, gāthā, udānam, itivuttakam, jātakam, abbhutadhammadam, vedallanti navasu sāsanangesu gāthañgasaaṅgaham gatā.

“Dvāsīti buddhato gañhim, dvesahassāni bhikkhuto;
Caturāsītisahassāni, ye me dhammā pavattino”ti.

Evam dhammabhañdāgārikena pañññātesu caturāsītiyā dhammakkhandhasahassesu katipayadhammadakkhandhasaṅgaham gatā.

Tattha theragāthā tāva nipātato ekanipāto ekuttaravasena yāva cuddasanipātāti cuddasanipāto solasanipāto vīsatnipāto tiñsanipāto cattālīsanipāto paññāsanipāto saññinipāto sattatinipātoti ekavīsatnipātasaaṅgahā. Nipātanam nikhipananti nipāto. Eko ekeko gāthānam nipāto nikhepo ethāti ekanipāto. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo.

Tattha ekanipāte dvādasa vaggā. Ekekasmim vagge dasa dasa katvā vīsuttarasatam therā, tattikā eva gāthā. Vuttañhi –

“Vīsuttarasatam therā, katakiccā anāsavā;
Ekakamhi nipātamhi, susaṅgītā mahesibhī”ti.

Dukanipāte ekūnapaññāsa therā, aṭṭhanavuti gāthā; tikanipāte solasa therā, aṭṭhacattālīsa gāthā; catukkanipāte terasa therā, dvepaññāsa gāthā; pañcakanipāte dvādasa therā, saññī gāthā; chakkaniipāte cuddasa therā, caturāsīti gāthā; sattakanipāte pañca therā, pañcatiñsa gāthā; aṭṭhakanipāte tayo therā, catuvīsatī gāthā; navakanipāte eko therō, nava gāthā; dasanipāte satta therā, sattati gāthā; ekādasanipāte eko therō, ekādasa gāthā; dvādasanipāte dve therā, catuvīsatī gāthā; terasanipāte eko therō, terasa gāthā; cuddasanipāte dve therā, aṭṭhavīsatī gāthā; pannarasanipāto natthi, solasanipāte dve therā, dvattiñsa gāthā; vīsatnipāte dasa therā, pañcacattālīsādhikāni dve gāthāsatāni; tiñsanipāte tayo therā, satañ pañca ca gāthā; cattālīsanipāte eko therō, dvecattālīsa gāthā; paññāsanipāte eko therō, pañcapaññāsa gāthā; saññinipāte eko therō, aṭṭhasaññī gāthā; sattatinipāte eko therō, ekasattati gāthā. Sampañdetvā pana dvesatāni catusaññī ca therā, sahassam tīni satāni saññī ca gāthāti. Vuttampi cetam –

“Sahassam honti tā gāthā, tīni saññī satāni ca;
Therā ca dve satā saññī, cattāro ca pakāsita”ti.

Therīgāthā pana ekanipāto ekuttaravasena yāva navanipātāti navanipāto ekādasanipāto, dvādasanipāto, solasanipāto, vīsatnipāto, tiñsanipāto, cattālīsanipāto, mahānipātoti solasanipātasaaṅgahā. Tattha ekanipāte aṭṭhārasa theriyo, aṭṭhāraseva gāthā; dukanipāte dasa theriyo, vīsatī gāthā; tikanipāte aṭṭha theriyo, catuvīsatī gāthā; catukkanipāte ekā therī, catasso gāthā;

pañcakanipāte dvādasa theriyo saṭṭhi gāthā; chakkanipāte aṭṭha theriyo aṭṭhacattālīsa gāthā; sattanipāte tisso theriyo, ekavīsatī gāthā; aṭṭha nipātato paṭṭhāya yāva solasanipātā ekekā theriyo tamtañnipātāparimāṇā gāthā; vīsatinipāte pañca theriyo, aṭṭhārasasatagāthā; tiṁsanipāte ekā therī, catuttiṁsa gāthā; cattālīsanipāte ekā therī, aṭṭhacattālīsa gāthā; mahānipātepī ekā therī, pañcasattati gāthā. Evamettha nipātānam gāthāvaggānam gāthānañca parimāṇam veditabbam.

Nidānagāthāvanṇanā

Evam paricchinnaparimāṇasu panetāsu theragāthā ādi. Tatthāpi –

“Sīhānamva nadantānam, dāṭhīnam girigabbhare;
Suṇātha bhāvitattānam, gāthā athūpanāyikā”ti.

Ayam paṭhamamahāsaṅgītikāle āyasmatā ānandena tesam therānam thomanattham bhāsitā gāthā ādi. Tattha **sīhānanti** sīhasaddo “sīho, bhikkhave, migarajā”tiādīsu (a. ni. 4.33) migarāje āgato. “Athā kho sīho senāpati yena bhagavā tenupasaṅkamī”tiādīsu (a. ni. 5.34) paññattiyaṁ. “Sīhoti kho, bhikkhave, tathāgatassetam adhivacanam arahato sammāsambuddhassā”tiādīsu (a. ni. 5.99; 10.21) tathāgate. Tattha yathā tathāgate sadisakappanāya āgato, evam idhāpi sadisakappanāvaseneva veditabbo, tasmā **sīhānamvāti** sīhānam iva. Sandhivasena saralopo “evamsa te”tiādīsu (ma. ni. 1.22) viya. Tattha **ivāti** nipātāpadam. **Suṇāthāti** ākhyātāpadam. Itarāni nāmapadāni. **Sīhānamvāti** ca sambandhe sāmivacanam. Kāmañcettha sambandhī sarūpato na vutto, atthato pana vuttova hoti. Yathā hi “oṭṭhasseva mukham etassā”ti vutte oṭṭhassa mukham viya mukham etassāti ayamattho vutto eva hoti, evamidhāpi “sīhānamvā”ti vutte sīhānam nādo viyāti ayamattho vutto eva hoti. Tattha mukhasaddasannidhānam hotīti ce, idhāpi “nadantāna”nti padasannidhānato, tasmā **sīhānamvāti** nidassanavacanam. **Nadantānanti** tassa nidassitabbenā sambandhadassanam. **Dāṭhīnanti** tabbisēsanam. **Girigabbhareti** tassa pavattiṭhānadassanam. **Suṇāthāti** savane niyojanam. **Bhāvitattānanti** sotabbassa pabhavadassanam. **Gāthāti** sotabbavatthudassanam. **Atthupanāyikāti** tabbisēsanam. Kāmañcettha “sīhānam nadantānam dāṭhīna”nti pulliṅgavasena āgataṁ, liṅgam pana parivattetvā “sīhīna”ntiādinā itthiliṅgavasenāpi attho veditabbo. Ekasesavasena vā sīhā ca sīhiyo ca sīhā, tesam sīhānantiādinā sādhāraṇā hetā tisso nidānagāthā theragāthānam therīgāthānañcāti.

Tattha sahanato hananato ca sīho. Yathā hi sīhassa migarañño balavisesayogato sarabhamigamattavaravāraṇāditopi parissayo nāma natthi, vātātapādiparissayampi so sahatiyeva, gocarāya pakkamantopi tejussadatāya mattagandhahatthivanamahiṁsādike samāgantvā abhīrū achambhī abhibhavati, abhibhavanto ca te aññadatthu hantvā tattha mudumamsāni bhakkhayitvā sukheneva viharati, evametepi mahātherā ariyabalavisesayogena sabbesampi parissayānam sahanato, rāgādisamkilesabalassa abhibhavitvā hananato pajahanato tejussadabhāvena kutocipi abhīrū achambhī jhānādisukhena viharantīti sahanato hananato ca sīhā viyāti sīhā. Saddatthato pana yathā kantanatthena ādiantavipallāsato takkam vuccati, evam himsanaṭṭhena sīho veditabbo. Tathā sahanāṭṭhena. Pisodarādipakkhepena niruttinayena pana vuccamāne vattabbameva natthi.

Atha vā yathā migarajā kesarasīho attano tejussadatāya ekacārī viharati, na kañci sahāyanam paccāsīsatī, evametepi tejussadatāya vivekābhāriyā ca ekacārinoti ekacariyatṭhenapi sīhā viyāti sīhā, tenāha – bhagavā “sīhamvekacaram nāga”nti (sam. ni. 1.30; su. ni. 168).

Atha vā asantāsanajavaparakkamādivisesayogato sīhā viyāti sīhā, ete mahātherā. Vuttañhetam bhagavatā –

“Dveme, bhikkhave, asaniyā phalantiyā na santasanti, katameva dve? Bhikkhu ca khīñāsavo sīho ca migarajā”ti (a. ni. 2.60).

Javopi sīhassa aññehi asādhāraṇo, tathā parakkamo. Tathā hi so usabhasatampi laṅghitvā vanamahimsādīsu nipatati, potakopi samāno pabhinnamadānampi mattavaravāraṇānam paṭimānam bhinditvā dantakaṭīraṇva khādati. Etesam pana ariyamaggajavo iddhijavo ca aññehi asādhāraṇo, sammappadhānaparakkamo ca niratisayo. Tasmā **sīhānamvāti** sīhasadisānam viya. Sīhassa cettha hīnūpamatā dāṭhabbā, accantavisitħassa sahanādiatthassa theresveva labbhanato.

Nadantānanti gajjantānam. Gocaraparakkamatutthivelādīsu hi yathā sīhā attano āsayato nikkhamitvā vijambhitvā sīhanādam abhītanādam nadanti, evam etepi visayajjhattapaccavekkhaṇaudānādikālesu imam abhītanādam nadīmsu. Tena vuttam – “sīhānamva nadantāna” nti. **Dāṭhinanti** dāṭhāvantānam. Pasaṭhadāṭhīnam, atisayadāṭhānanti vā attho. Yathā hi sīhā ativiya daļhānam tikkhānañca catunnām dāṭhānam balena paṭipakkham abhibhavitvā attano manorathām matthakam pūrenti, evametepi catunnām ariyamaggadāṭhānam balena anādimati samsāre anabhibhūtapubbapāṭipakkham abhibhavitvā attano manorathām matthakam pāpesum. Idhāpi dāṭhā viyāti dāṭhātī sadisakappanāvaseneva attho veditabbo.

Girigabbhareti pabbataguhāyam, samīpatthe bhummavacanam. “Girigavhare”ti keci paṭhanti. Pabbatesu vanagahane vanasandeti attho. Idam pana nesam virocanāṭhānadassanañceva sīhanādassa yogyabhūmidassanañca. Nadantānam girigabbhareti yojanā. Yathā hi sīhā yebhuyyena girigabbhare aññehi durāsadatāya janavivitte vasantā attano dassanena uppajjanakassa khuddakamigasantāsassa parihaṇatthām gocaragamane sīhanādam nadanti, evametepi aññehi durāsadagirigabbharasadiseva suññāgārevasantā guṇehi khuddakānam puthujjanānam taṇhādiṭhiparittāsaparivajjanatthām vakkhamānagāthāsañkhātām abhītanādam nadīmsu. Tena vuttam “sīhānamva nadantānam, dāṭhīnam girigabbhare”ti.

Suṇāthāti savanāṇattikavacanam, tena vakkhamānānam gāthānam sannipatitāya parisāya sotukāmatām uppādento savane ādaram janeti, ussāham samuṭṭhapento gāravām bahumānañca upaṭṭhapeti. Atha vā “sīhāna” ntiādīnam padānam sadisakappanāya vinā mukhyavaseneva attho veditabbo. Tasmā daļhatikkhabhāvena pasaṭṭhātisayadāṭhātāya dāṭhīnam girigabbhare nadantānam sīhagajjitañca gajjantānam sīhānam migarājūnam viya tesam abhītanādasadisā gāthā suṇāthāti attho. Idam vuttam hoti – “yathā sīhanādam nadantānam sīhānam migarājūnam kutocipi bhayābhāvato so abhītanādo tadaññamigasantāsakaro, evam bhāvitattānam appamattānam therānam sīhanādasadisiyo sabbaso bhayahetūnam suppahīnattā abhītanādabhūtā, pamattajanasantāsakarā gāthā suṇāthā”ti.

Bhāvitattānanti bhāvitacittānam. Cittañhi “attā hi kira duddamo (dha. pa. 159) yo ve ṭhitatto tasaramva ujjū”ti (su. ni. 217) ca “attasammāpaṇidhī”ti (khu. pā. 5.4; su. ni. 263) ca evamādīsu attāti vuccati, tasmā adhicittānuyogena samathavipassanābhividaḍḍhitacittānam samathavipassanābhāvanāmatthakam pāpetvā ṭhitānanti attho. Atha vā **bhāvitattānanti** bhāvitasabhāvānam, sabhāvabhūtasīlādibhāvitānanti attho. Gīyatīti **gāthā**, anuṭṭhubhādivasena isīhi pavattitam catuppadañca chappadam vā vacanam. Aññesampi tamśadisatāya tathā vuccanti. Attatthādibhede atthe upanenti tesu vā upaniyyantīti **atthūpanāyikā**.

Atha vā **bhāvitattānanti** bhāvitattābhāvānam, attabhāvo hi āhito aham māno ethāti “attā”ti vuccati, so ca tehi appamādabhāvanāya anavajjabhāvanāya bhāvito sammadeva gunagandham gāhāpito. Tena tesam kāyabhāvanā sīlabhāvanā cittabhāvanā paññābhāvanāti catunnampi bhāvanānam paripuṇṇabhbāvam dasseti. “Bhāvanā”ti ca sambodhipaṭipadā idhādhippetā. Yāyam saccasambodhi atthi, sā duvidhā abhisamayato tadatthato ca. Sambodhi pana tividhā sammāsambodhi paccekasambodhi sāvakasambodhīti. Tattha sammā sāmañ sabbadhammānam bujjhanato bodhanato ca sammāsambodhi. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānam maggaññāṇam maggaññāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇam “sammāsambodhī”ti vuccati. Tenāha –

“Buddhoti yo so bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmañ

saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutam patto balesu ca vasībhāva”nti (mahāni. 192; cūlani. pārāyanatthutigāthāniddesa 97; paṭi. ma. 1.161).

Bodhaneyyabodhanattho hi balesu vasībhāvo. Paccekam sayameva bodhīti paccekasambodhi, ananubuddho sayambhūññena saccābhīsamayoti attho. Sammāsambuddhānañhi sayambhūññānatāya sayameva pavattamānopi saccābhīsamayo sānubuddho aparimāññānam sattānam saccābhīsamayassa hetubhāvato. Imesam pana so ekassāpi sattassa saccābhīsamayahetu na hoti. Satthu dhammadesanāya savanante jātāti sāvakā. Sāvakānañnam saccābhīsamayo sāvakasambodhi. Tividhāpesā tiññam bodhisattānam yathāsakam āgamanīyapaṭipadāya matthakappattiyyā satipaṭṭhānādīnam sattatimsāya bodhipakkhiyadhammānam bhāvanāpāripūrīti veditabbā itarābhīsamayānam tadavinābhāvato. Na hi sacchikiriyābhīsamayena vinā bhāvanābhīsamayo sambhavati, sati ca bhāvanābhīsamaye pahānābhīsamayo pariññābhīsamayo ca siddhoyeva hotīti.

Yadā hi mahābodhisatto paripūritabodhisambhāro carimabhāve katapubbakicco bodhimāñḍam āruyha – “na tāvimam pallañkam bhindissāmi, yāva na me anupādāya āsavehi cittam vimuccissatī”ti paṭiññānam katvā aparajitapallānke nisinno asampattāya eva sañjhāvelāya mārabalañnam vidhamitvā purimayāme pubbenivāsānussatiññāñena anekākāravokāre pubbe nivutthakkhandhe anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuvisodhanena cutūpapātaññānañgatañsaññāni adhigantvā pacchimayāme “kiccham vatāyam loko āpanno jāyati ca jīyati ca mīyati ca cavati ca upapajjati ca, atha ca panimassa dukkhassa nissaraññam nappajānāti jarāmaraññā”tiādinā (dī. ni. 2.57) jarāmaraññato paṭṭhāya paṭiccasamuppādamukhena vipassanāñnam abhinivisitvā mahāgahanāñnam chinditum nisadasilāyam pharasum nisento viya kilesagahanāñnam chinditum lokanātho nāñapharasum tejento buddhabhāvāya hetusampattiyā paripākam gatattā sabbaññutaññāñdhigamāya vipassanāñnam gabbham gañhāpentō antarantarā nāñāsamāpattiyo samāpajjītvā yathāvavathāpīte nāmarūpe tilakkhaññam āropetvā anupadadhammavipassanāvasena anekākāravokārasaṅkhāre sammasanto chattimśakoṭisatasahassamukhena sammasanavāram vitthāretvā tattha mahāvajiraññāsaṅkhāte vipassanāññāne tikkhe sūre pasanne vuṭṭhānagāminibhāvena pavattamāne yadā tam maggena ghaṭeti, tadā maggapaṭipātiyyā diyadḍhakilesasahassam khepento aggamaggakkhaṇe sammāsambodhim adhigacchatī nāma, aggaphalakkhaṇato paṭṭhāya adhigato nāma. Sammāsambuddhabhāvato dasabalacatuvesārajjādayopi tassa tadā hatthagatāyeva hontīti ayam tāva abhisamayato sammāsambodhipaṭipadā. Tadatthato pana mahābhīnīhārato paṭṭhāya yāva tusitabhavane nibbatti, etthantare pavattam bodhisambhārasambharanāñnam. Tattha yañ vattabbam, tam sabbākārasampannāñnam cariyāpiṭakavaññāñyam vitthārato vuttamevāti tattha vuttanayeneva gahetabbam.

Paccekabodhisattāpi paccekabodhiyā katābhīnīhārā anupubbena sambhatapaccekasambodhisambhārā tādise kāle carimattabhāve ṭhitā nāñassa paripākagatabhāvena upaṭṭhitam samveganimittam gahetvā savisesam bhavādīsu ādīnavam disvā sayambhūññāñena pavatti pavattihetum nivatti nivattihetuñca paricchinditvā “so ‘idam dukkha’nti yoniso manasi karotī”tiādinā āgatanayena catusaccakammaññāñparibrūhentā attano abhīnīhārānurūpam saṅkhāre parimaddantā anukkamena vipassanāñnam ussukkāpetvā maggapaṭipātiyyā aggamaggam adhigacchantā paccekasambodhim abhisambujjhanti nāma, aggaphalakkhaṇato paṭṭhāya paccekasambuddhā nāma hutvā sadevakaßa lokassa aggadakkhiṇeyyā honti.

Sāvakā pana satthu sabrahmacārino vā catusaccakammaññānakatham sutvā tasmiñyeva khaṇe kālantare vā tajjam paṭipattim anutiññantā ghaṭentā vāyamantā vipassanāñnam ussukkāpetvā, yadi vā paṭipadāya vaḍḍhantiyā, saccāni paṭivijjhantā attano abhīnīhārānurūpasiddhiaggasāvakabhūmiyā vā kevalam vā aggamaggakkhaṇe sāvakasambodhim adhigacchanti nāma. Tato param sāvakabuddhā nāma honti sadevake loke aggadakkhiṇeyyā. Evam tāva abhisamayato paccekasambodhi sāvakasambodhi ca veditabbā.

Tadatthato pana yathā mahābodhisattānam hetṭhimaparicchedena cattāri asaṅkhyeyyāni kappānam

satasahassañca bodhisambhārasambharaṇam icchitabbam majjhimaparicchedena aṭṭha asaṅkhyeyyāni kappānam satasahassañca, uparimaparicchedena soḷasa asaṅkhyeyyāni kappānam satasahassañca ete ca bhedā paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena veditabbā. Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti paññā tikkhā, tato ca upāyakosallassa visadanipuṇabhāvena nacirasseva pāramiyo pāripūriṁ gacchanti. Saddhādhikānañpaññā majjhimā hotīti tesam nātisīgham nātisānikam pāramiyo pāripūriṁ gacchanti. Vīriyādhikānañpana paññā mandā hotīti tesam cireneva pāramiyo pāripūriṁ gacchanti. Na evam paccekabodhisattānam. Tesañhi satipi paññādhikabhāve dve asaṅkhyeyyāni kappānam satasahassañca bodhisambhārasambharaṇam icchitabbam, na tato oram. Saddhādhikavīriyādhikāpi vuttaparicchedato param katipaye eva kappe atikkamitvā paccekasambodhim abhisambujjhanti, na tatiyam asaṅkhyeyyanti. Sāvakabodhisattānam pana yesam aggasāvakabhāvāya abhinīhāro, tesam ekam asaṅkhyeyyam kappānam satasahassañca sambhārasambharaṇam icchitabbam. Yesam mahāsāvakabhāvāya, tesam kappānam satasahassameva, tathā buddhassa mātāpitūnam upaṭṭhākassa puttassa ca. Tattha yathā –

“Manussattam lingasampatti, hetu satthāradassanam;
Pabbajā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā;
Aṭṭhadhammasamohānā, abhinīhāro samijjhati”ti. (bu. vam. 2.59) –

Evañ vutte aṭṭha dhamme samodhānetvā katapaṇidhānānam mahābodhisattānam mahābhīnīhārato pabuti savisesam dānādīsu yuttappayuttānam divase divase vessantaradānasadisañ mahādānam dentānam tadanurūpasīlādike sabbapāramidhamme ācinantānampi yathāvuttakālāparicchedam asampatvā antarā eva buddhabhāvappatti nāma natthi. Kasmā? Nāñassa aparipaccanato. Paricchinnakāle nipphāditam viya hi sassam buddhaññānam yathāparicchinnakālavaseneva vuddhim virulhim vepullam āpajjantam gabbham gaṇhantañ paripākam gacchatīti evam –

“Manussattam lingasampatti, vigatāsavadassanam;
Adhikāro chandatā ete, abhinīhārakārañā”ti. (su. ni. aṭṭha. 1.khaggavisāṇasuttavaṇṇanā) –

Ime pañca dhamme samodhānetvā katābhīnīhārānam paccekabodhisattānam “adhikāro chandatā”ti dvaṅgasamannāgatāya patthanāya vasena katapaṇidhānānam sāvakabodhisattānāca tattha tattha vuttakālāparicchedam asampatvā antarā eva paccekasambodhiyā yathāvuttasāvakasambodhiyā ca adhigamo natthi. Kasmā? Nāñassa aparipaccanato. Imesampi hi yathā mahābodhisattānam dānādipāramīhi paribrūhitā paññāpāramī anukkamena gabbham gaṇhantī paripākam gacchantī buddhaññānam paripūreti, evam dānādīhi paribrūhitā anupubbena yathārahām gabbham gaṇhantī paripākam gacchantī paccekabodhiññānam sāvakabodhiññānāca paripūreti. Dānaparicayena hete tattha tattha bhave alobhajjhāsayatāya sabbattha asaṅgamānasā anapekkhacittā hutvā, sīlaparicayena susamvutakāyavācatāya suparisuddhakāyavacīkammantā parisuddhājīvā indriyesu guttadvārā bhojane mattāññuno hutvā jāgariyānuyogena cittam samādahanti, svāyam tesam jāgariyānuyogo gatapaccāgatikavattavasena veditabbo.

Evam pana patipajjantānam adhikārasampattiyā appakasireneva aṭṭha samāpattiyo pañcābhiññā chaṭṭabhiññā adhiṭṭhānabhūtā pubbabhāgavipassanā ca hatthagatāyeva honti. Vīriyādayo pana tadantogadhā eva. Yañhi paccekabodhiyā sāvakabodhiyā vā atthāya dānādipuññasambharaṇe abbhussahanam, idam vīriyam. Yam tadanuparodhassa sahanam, ayam khanti. Yam dānasīlādisamādānāvisamvādanam, idam saccam. Sabbatthameva acalasamādhānādhiṭṭhānam, idam adhiṭṭhānam. Yā dānasīlāñnam pavattīṭṭhānabhūtesu sattesu hitesitā, ayam mettā. Yam sattānam kativippakāresu ajjhupekkhanañ, ayam upekkhāti. Evam dānasīlabhāvanāsu sīlasamādhīpaññāsu ca sijjhāmānāsu vīriyādayo siddhā eva honti. Sāyeva paccekabodhiatthāya sāvakabodhiatthāya ca dānādipātipadā tesam bodhisattānam santānassa bhāvanato paribhāvanato bhāvanā nāma. Visesato dānasīlādīhi svābhisaṅkhate santāne pavattā samathavipassanāpātipadā, yato te bodhisattā pubbayogāvacarasamudāgamasampannā honti. Tenāha bhagavā –

“Pañcime, ānanda, ānisamsā pubbayogāvacare. Katame pañca? Idhānanda, pubbayogāvacaro ditheva dhamme pañikacca aññam ārādheti, no ce ditheva dhamme pañikacca aññam ārādheti, atha maraṇakāle aññam ārādheti, atha devaputto samāno aññam ārādheti, atha buddhānam sammukhībhāve khippābhiñño hoti, atha pacchime kāle paccekasambuddho hoti”ti (su. ni. aṭṭha. 1.khaggavisāṇasuttavaṇṇanā).

Iti pubbabhāgapañipadābhūtāya pāramitāparibhāvitāya samathavipassanābhāvanāya nirodhagāminipañipadābhūtāya abhisamayasaṅkhātāya maggabhāvanāya ca bhāvitattabhbāvā buddhapacekabuddhabuddhasāvakā bhāvitattā nāma. Tesu idha buddhasāvakā adhippetā.

Ettha ca “sīhānañvā”ti iminā therānam sīhasamānavuttitādassanena attano pañipakkhehi anabhibhavanīyatam, te ca abhibhuyya pavattim dasseti. “Sīhānamva nadantānam...pe... gāthā”ti iminā theragāthānam sīhanādasadisatādassanena tāsam paravādehi anabhibhavanīyatam, te ca abhibhavitvā pavattim dasseti. “Bhāvitattāna”nti iminā tadubhayassa kāraṇam vibhāveti. Bhāvitattabhbāvena therā idha sīhasadisā vuttā, tesañca gāthā sīhanādasadisiyo. “Atthūpanāyikā”ti iminā abhibhavane payojanam dasseti. Tattha therānam pañipakkho nāma samkilesadhammo, tadabhibhavo tadaṅgivikkhambhanappahānehi saddhim samucchedappahānam. Tasmim sati pañipassaddhīppahānam nissaranappahānañca siddhameva hoti, yato te bhāvitattāti vuccanti. Maggakkhaṇe hi ariyā appamādabhāvanañm bhāventi nāma, aggaphalakkhaṇato pañṭhāya bhāvitattā nāmāti vuttovāyamattho.

Tesu tadaṅgappahānenā nesam sīlasampadā dassitā, vikkhambhanappahānenā samādhisampadā, samucchedappahānenā paññāsampadā, itarena tāsam phalam dassitam. Sīlena ca tesam pañipattiyā ādikalyānatā dassitā, “ko cādi kusalānam dhammānam? Sīlañca suvisuddham” (sam. ni. 5.369), “sīle patiñṭhāya” (sam. ni. 1.23; visuddhi. 1.1), “sabbapāpassa akaraṇa”nti (dha. pa. 183; dī. ni. 2.90) ca vacanato sīlam pañipattiyā ādikalyānamva avippatisārādiguṇāvahattā. Samādhinā majjhēkalyānatā dassitā, “cittanā bhāvayañ”, “kusalassa upasampadā”ti ca vacanato samādhīpañipattiyā majjhēkalyānova, iddhividhādiguṇāvahattā. Paññāya pariyośānakalyānatā dassitā, “sacittapariyodapanam” (dha. pa. 183; dī. ni. 2.90), “paññam bhāvaya”nti (sam. ni. 1.23; visuddhi. 1.1) ca vacanato paññā pañipattiyā pariyośānamva, paññuttarato kusalānam dhammānam sāva kalyāñā iṭṭhāniṭthesu tādibhbāvāvahattā.

“Selō yathā ekaghano, vātena na samīratī; (Mahāva. 244);
Evañ nindāpasamāñsāsu, na samiñjanti pañḍitā”ti. (dha. pa. 81) –

Hi vuttam.

Tathā sīlasampadāya tevijjabhāvo dassito. Sīlasampattiñhi nissāya tisso vijjā pāpuṇanti. Samādhisampadāya chaṭṭabhiññābhāvo. Samādhisampattiñhi nissāya chaṭṭabhiññā pāpuṇanti. Paññāsampadāya pabhinnapatisambhidābhāvo. Paññāsampadañhi nissāya catasso pañisambhidā pāpuṇanti. Iminā tesam therānam keci tevijjā, keci chaṭṭabhiññā, keci pañisambhidāpattāti ayamattho dassitoti veditabbam.

Tathā sīlasampadāya tesam kāmasukhānuyogasaṅkhātassa antassa parivajjanañ dasseti. Samādhisampadāya attakilamathānuyogasaṅkhātassa, paññāsampadāya majjhimāya pañipadāya sevanam dasseti. Tathā sīlasampadāya tesam vītikkamappahānam kilesānam dasseti. Samādhisampadāya pariyoṭṭhānappahānam, paññāsampadāya anusayappahānam dasseti. Sīlasampadāya vā duccaritasamkilesavisodhanam, samādhisampadāya taṇhāsamkilesavisodhanam, paññāsampadāya diṭṭhisamkilesavisodhanam dasseti. Tadaṅgappahānenā vā nesam apāyasamatikkamo dassito. Vikkhambhanappahānenā kāmadhātusamatikkamo, samucchedappahānenā sabbabhavasamatikkamo dassitoti veditabbam.

“Bhāvitattāna”nti vā ettha sīlabhāvanā, cittabhāvanā paññābhāvanāti tisso bhāvanā veditabbā kāyabhāvanāya tadantogadhattā. Sīlabhāvanā ca paṭipattiyyā ādīti sabbam purimasadisaṁ. Yathā pana sīhanādam pare migagaṇā na sahanti, kuto abhibhave, aññadatthu sīhanādova te abhibhavati evameva aññatitthiyavādā therānam vāde na sahanti, kuto abhibhave, aññadatthu theravādāva te abhibhavanti. Tam kissa hetu? “Sabbe saṅkhārā aniccā, sabbe saṅkhārā dukkhā, sabbe dhammā anatta”ti (dha. pa. 277-279) “nibbānadhadhātū”ti ca pavattanato. Na hi dhammato sakkā kenaci aññathā kātum appaṭivattanīyato. Yam panettha vattabbam, tam parato āvibhavissati. Evamettha saṅkhepeneva paṭhamagāthāya atthavibhāvanā veditabbā.

Dutiyagāthāyam pana ayam sambandhadassanamukhena atthavibhāvanā. Tattha yesam therānam gāthā sāvetukāmo, te sādhāraṇavasena nāmato gottato guṇato ca kittetuṁ “yathānāmā”tiādi vuttam. Asādhāraṇato pana tattha tattha gāthāsveva āvibhavissati. Tattha **yathānāmāti** yamyaṁnāmā, subhūti mahākoṭṭhikotiādinā nayena nāmadheyena paññātāti attho. **Yathāgottāti** yamyaṁgottā, gotamo kassapotiādinā nayena kulapadesena yāya yāya jātiyā paññātāti attho. **Yathādhammavihārinoti** yādisadhammavihārino, pariyattiparamatāyam aṭṭhatvā yathānurūpam samāpattivihārino hutvā viharimsūti attho. Atha vā **yathādhammavihārinoti** yathādhammā vihārino ca, yādisasīlādidhammā dibbavihāradīsu abhiñhaso viharamānā yādisavihārā cāti attho. **Yathādhimuttāti** yādisaadhimuttikā saddhādhimuttipaññādhimuttīsu yamyaṁadhimuttikā suññatamukhādīsu vā yathā yathā nibbānam adhimuttāti yathādhimuttā. “Nibbānam adhimuttānam, attham gacchanti āsavā”ti (dha. pa. 226) hi vuttam. Ubhayañcetam pubbabhbāgavasena veditabbam. Arahattappattito pubbeyeva hi yathāvuttamadhimuccanam, na parato. Tenāha bhagavā –

“Assaddho akataññū ca, sandhicchedo ca yo naro”tiādi. (dha. pa. 97).

“Yathāvimuttā”ti vā pātho, paññāvimuttiubhato bhāgavimuttīsu yamyaṁvimuttikāti attho. **Sappaññāti** tihetukapaṭisandhipaññāya pārihārikapaññāya bhāvanāpaññāya cāti tividhāyapi paññāya paññavanto. **Viharimṣūti** tāya eva sappaññatāya yathāladdhena phāsuvihāreneva vasiṁsu. **Atanditāti** analasā, attahitapaṭipattiyaṁ yathābalam parahitapaṭipattiyañca uṭṭhānavantoti attho.

Ettha ca pana nāmagottaggahañena tesam therānam pakāsapaññātabhāvam dasseti. Dhammavihāraggahañena sīlasampadaṁ samādhisampadañca dasseti. “Yathādhimuttā sappaññā”ti iminā paññāsampadaṁ. “Atandita”ti iminā sīlasampadādīnam kāraṇabhūtam vīriyasampadaṁ dasseti. “Yathānāmā”ti iminā tesam pakāsanānāmatam dasseti. “Yathāgottā”ti iminā saddhānusārīdhammānusārīgottasampattisamudāgamam, “yathādhammavihārino”tiādinā sīlasamādhipaññāvimuttivimuttīñāḍadassanam sampattisamudāgamam, “atanditā”ti iminā evam attahitasampattiyaṁ ṭhitānam parahitapaṭipattim dasseti.

Atha vā “yathānāmā”ti idam tesam therānam garūhi gahitanāmadheyyadassanam samaññāmattakittanato. “Yathāgottā”ti idam kulaputtabhāvadassanam kulāpadesa kittanato. Tena nesam saddhāpabbajitabhāvam dasseti. “Yathādhammavihārino”ti idam caraṇasampattidassanam sīlasamvarādīhi samañgībhāvadīpanato. “Yathādhimuttā sappaññā”ti idam nesam vijjāsampattidassanam āsavakkhayapariyosānāya ñāṇasampattiyyā adhigamaparidīpanato. “Atanditā”ti idam vijjācaraṇasampattīnam adhigamūpāyadassanam. “Yathānāmā”ti vā iminā tesam pakāsanānāmatamyeva dasseti. “Yathāgottā”ti pana iminā pacchimacakkadvayasampattim dasseti. Na hi sammāappaññihitattano pubbe ca akatapuññassa saddhānusārīdhammānusārīno gottasampattisamudāgamo sambhavati. “Yathādhammavihārino”ti iminā tesam purimacakkadvayasampattim dasseti. Na hi appatirūpe dese vasato sappurisūpanissayarahitassa ca tādisā guṇavisesā sambhavanti. “Yathādhimuttā”ti iminā saddhammasavanasampadāsamāyogam dasseti. Na hi paratoghosena vinā sāvakānam saccasampaṭivedho sambhavati. “Sappaññā atanditā”ti iminā yathāvuttassa guṇavisesassa abyabhicārihetum dasseti ñāyārambhadassanato.

Aparo nayo – “yathāgottā”ti ettha gottakittanena tesam therānam yonisomanasikārasampadām dasseti yathāvuttagottasampannassa yonisomanasikārasambhavato. “Yathādhammavihārino”ti ettha dhammadvihāraggahaṇena saddhammasavanasaṃpadām dasseti saddhammasavanena vinā tadabhāvato. “Yathādhimuttā”ti iminā matthakappattam dhammānudhammapaṭipadaṃ dasseti. “Sappaññā”ti iminā sabbattha sampajānakāritam. “Atanditā”ti iminā vuttanayena attahitasampattiṃ paripūretvā ṭhitānam paresam hitasukhāvahāya paṭipattiyaṃ akilāsubhāvam dasseti. Tathā “yathāgottā”ti iminā nesam saraṇagamanasampadā dassitā saddhānusārīgottakittanato. “Yathādhammavihārino”ti iminā sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito. “Yathādhimuttā sappaññā”ti iminā paññakkhandhādayo. Saranagamanañca sāvakaguṇānam ādi, samādhī majjhe, paññā pariyośānanti ādimajjhapariyośānadassanena sabbepi sāvakaguṇā dassitā honti.

Īdisī pana guṇavibhūti yāya sammāpaṭipattiya tehi adhigatā, tam dassetum “**tattha tattha vipassitvā**”tiādi vuttam. **Tattha tatthāti** tesu tesu araññarukkhamūlapabbatādīsu vivittasenāsaneshu. Tattha tatthāti vā tasmiṃ tasmiṃ udānādikāle. **Vipassitvāti** sampassitvā. Nāmarūpavavatthāpanapaccayapariggāhehi diṭṭhivisuddhikañkhāvitaraṇavisuddhiyo sampādetvā kalāpasammasanādikkamena pañcamam visuddhim adhigantvā paṭipadāññāṇadassanavisuddhiyā matthakam pāpanavasena vipassanām ussukkāpetvā **phusitvāti** patvā sacchikatvā. **Accutam padanti** nibbānam. Tañhi sayam acavanadhammattā adhigatānam accutihetubhāvato ca natthi ettha cuttī “accutam”. Saṅkhata dharmehi asammissabhbhāvatāya tada thikehi paṭipajjitatbatāya ca “pada”nti ca vuccati. **Katantanti** katassa antam. Yo hi tehi adhigato ariyamaggo, so attano paccayehi uppāditattā kato nāma. Tassa pana pariyośābhūtam phalam katantoti adhippetam. Tam katantam aggaphalam. Atha vā paccayehi katattā nippāditattā katā nāma saṅkhata dharmā, tannissaraṇabhāvato katanto nibbānam. Tam katantam. **Paccavekkhantāti** “adhigatam vata mayā ariyamaggādhigamena idam ariyaphalam, adhigatā asaṅkhatā dhātū”ti ariyaphala nibbānāni vimuttiññāṇadassanena paṭipattiṃ avekkhamānā. Atha vā saccasampaṭivedhavasena yam ariyena karaṇiyam pariññādiso lasavidham kiccam aggaphale ṭhitena nippāditattā pariyośāpitattā katañ nāma, evam katañ tam paccavekkhantā. Etena pahīnakilesapaccavekkhaṇam dassitam. Purimanayena pana itarapaccavekkhaṇānīti ekūnavīsatī paccavekkhaṇāni dassitāni honti.

Imamatthanti ettha **imanti** sakalo theratherīgāthānam attho attano itaresañca tattha sannipatitānam dhammasaṅgāhakamahātherānam buddhiyam viparivattamānatāya āsanno paccakkhoti ca katvā vuttam. **Attthanti** “channā me kuṭikā”tiādīhi gāthāhi vuccamānam attūpanāyikam parūpanāyikam lokiyalokuttarapaṭisamuyuttam attham. **Abhāsisunti** gāthābandhavasena kathesum, tamdīpaniyo idāni mayā vuccamānā tesam bhāvitattānam gāthā attūpanāyikā suṇāthāti yojanā. Te ca mahātherā evam kathentā attano sammāpaṭipattipakāsanīhi gāthāhi sāsanassa ekantaniyyānikavibhāvanena parepi tattha sammāpaṭipattiya niyojetīti etamattham dīpeti āyasmā dhammadbhāṇḍāgāriko, tathā dīpentō ca imāhi gāthāhi tesam thomanām tāsañca tesam vacanassa nidānabhāvena ṭhanagatamevāti dassetīti datthabbam.

Nidānagāthāvaṇṇanā niṭhitā.

1. Ekakanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Subhūtittheragāthāvaṇṇanā

Idāni **channā me kuṭikā**tiādinayappavattānam theragāthānam atthavaṇṇanā hoti. Sā panāyam atthavaṇṇanā yasmā tāsam tāsam gāthānam aṭṭhuppattiṃ pakāsetvā vuccamānā pākaṭā hoti suviññeyyā ca. Tasmā tattha tattha aṭṭhuppattiṃ pakāsetvā atthavaṇṇanām karissāmāti.

Tattha **channā me kuṭikātigāthāya kā uppatti?** Vuccate – ito kira kappasatasahassamatthake anuppanneyeva padumuttare bhagavati lokanāthe haṁsavatīnāmake nagare aññatarassa brāhmaṇamahāsālassa eko putto uppajji. Tassa “nandamāṇavo”ti nāmaṁ akāṁsu. So vayappatto tayo vede ugghanhitvā tattha sāram apassanto attano parivārabhūtehi catucattālīsāya māṇavakasahasessehi saddhiṁ pabbatapāde isipabbajjam pabbajitvā aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattesi. Antevāsikānampi kammaṭhānam ācikkhi. Tepi na cireneva jhānalābhino ahesum.

Tena ca samayena padumuttaro bhagavā loke uppajjivtā haṁsavatīnagarām upanissāya viharanto ekadivasam paccūsasamaye lokam volokento nandatāpasassa antevāsikajatīlānam arahattūpanissayam nandatāpasassa ca dvīhangehi samannāgatassa sāvakatīlānātarassa patthanam disvā pātova sarīrapatijjagganam katvā pubbañhasamaye pattacīvaramādāya aññam kañci anāmantetvā sīho viya ekacaro nandatāpasassa antevāsikesu phalāphalatthāya gatesu “buddhabhāvam me jānātū”ti passantasseva nandatāpasassa ākāsato otaritvā pathaviyam patiṭṭhāsi. Nandatāpaso buddhānubhāvañceva lakkhaṇapāripūriñca disvā lakkhaṇamante sammasitvā “imehi lakkhaṇehi samannāgato nāma agāram ajjhāvasanto rājā hoti cakkavattī, pabbajanto loke vivaṭacchado sabbaññū buddho hoti. Ayam purisājānīyo nissam̄sayam buddhoti ñatvā paccuggamanam katvā, pañcapatiṭṭhitena vanditvā, āsanam paññāpetvā, adāsi. Nisīdi bhagavā paññatte āsane. Nandatāpasopi attano anucchavikam āsanam gahetvā ekamantañam nisīdi.

Tasmīm samaye catucattālīsasahassajaṭīlā panītapañītāni ojavitāni phalāphalāni gahetvā ācariyassa santikam sampattā buddhānañceva ācariyassa ca nisinnāsanam olokentā āhaṁsu – “ācariya, mayam ‘imasmiṁ loke tumhehi mahantataro natthī’ti vicarāma, ayam pana puriso tumhehi mahantataro maññe”ti. Nandatāpaso, “tātā, kiṁ vadetha, sāsapena saddhiṁ aṭṭhasaṭṭhisatasahassayojanubbedham sinerūm upametu icchatha, sabbaññubuddhena saddhiṁ mā mam upamitthā”ti āha. Atha te tāpāsā “sace ayam orako abhavissa, na amhākam ācariyo evam upamam āhareyya, yāva mahā vatāyam purisājānīyo”ti pādesu nipaṭitvā sirasā vandiñsu. Atha te ācariyo āha – “tātā, amhākam buddhānam anucchaviko deyyadhammo natthi, bhagavā ca bhikkhācāravelāyam idhāgato, tasmā mayam yathābalam deyyadhammadam dassāma, tumhe yam yam pañītam phalāphalam ānītam, tam tam āharathā”ti vatvā āharāpetvā hatthe dhovitvā sayam tathāgatassa patte patiṭṭhāpesi. Satthārā phalāphale paṭiggahitamatte devatā dibbojam pakkhipiñsu. Tāpaso udakampi sayameva parissāvetvā adāsi. Tato bhojanakiccam niṭṭhāpetvā nisinne satthari sabbe antevāsike pakkositvā satthu santike sāraṇīyam kathaṁ kathento nisīdi. Satthā “bhikkhusaṅgo āgacchatū”ti cintesi. Bhikkhū satthu cittam ñatvā satasahassamattā khīṇāsavā āgantvā satthāram vanditvā ekamantañam aṭṭhaṁsu.

Nandatāpaso antevāsike āmantesi – “tātā, buddhānam nisinnāsanampi nīcam, samaṇasatasahassassapi āsanam natthi, tumhehi aja ulāram bhagavato bhikkhusaṅghassa ca sakkāram kātum vaṭṭati, pabbatapādato vanṇagandhasampannāni pupphāni āharathā”ti. Acinteyyattā iddhivisayassa muhutteneva vanṇagandhasampannāni pupphāni āharitvā buddhānam yojanappamānam pupphāsanam paññāpesum. Aggasāvakanam tigāvutam, sesabhikkhūnam adḍhayojanikādibhedam, saṅghanavakassa usabhamattam ahosi. Evam paññattesu āsaneshu nandatāpaso tathāgatassa purato añjalim paggayha ṣhito, “bhante, mayham dīgharattam hitāya sukhāya imam pupphāsanam abhiruhathā”ti āha. Nisīdi bhagavā pupphāsane. Evam nisinne satthari satthu ākāram ñatvā bhikkhū attano attano pattāsane nisīdiñsu. Nandatāpaso mahantam pupphachattam gahetvā tathāgatassa matthake dhārente aṭṭhāsi. Satthā “tāpāsānam ayam sakkāro mahapphalo hotū”ti nirodhasamāpattiṁ samāpajji. Satthu samāpannabhāvam ñatvā bhikkhūpi samāpajjiñsu. Tathāgate sattāham nirodham samāpajjivtā nisinne antevāsikā bhikkhācārakāle sampatte vanamūlaphalāphalam paribhuñjītivā sesakāle buddhānam añjalim paggayha tiṭṭhanti. Nandatāpaso pana bhikkhācārampi agantvā pupphachattam dhārente sattāham pītisukheneva vītināmeti.

Satthā nirodhato vuṭṭhāya arañavihāriāṅgena dakkhiṇeyyaṅgena cāti dvīhi aṅgehi samannāgatañam ekam sāvakam “isigañassa pupphāsanānumodanam karohī”ti aṅāpesi. So cakkavattirañño santikā

paṭiladdhamahālābho mahāyodho viya tuṭṭhamānasō attano visaye ṭhatvā tepiṭakam buddhavacanam sammasitvā anumodanam akāsi. Tassa desanāvasāne satthā sayam dhammam desesi. Desanāpariyosāne sabbe catucattalīsasahassatāpasā arahattam pāpuṇimṣu. Satthā “etha, bhikkhavo”ti hattham pasāresi. Tesaṁ tāvadeva kesamassu antaradhāyi. Aṭṭha parikkhārā kāye paṭimukkāva ahesum saṭṭhivassattherā viya satthāram parivārayiṁsu. Nandatāpaso pana vikkhittacittatāya visesam nādhigacchi. Tassa kira arañavihārittherassa santike dhammam sotum āraddhakālato paṭṭhāya “aho vatāhampi anāgate uppajjanakabuddhassa sāsane iminā sāvakena laddhadhuram labheyya”nti cittam udapādi. So tena parivitakkena maggaphalapaṭivedham kātum nāsakkhi. Tathāgataṁ pana vanditvā sammukhe ṭhatvā āha – “bhante, yena bhikkhunā isigaṇassa pupphāsanānumodanā katā, ko nāmāyam tumhākam sāsane”ti. “Arañavihāriaṅge dakkhineyyaaṅge ca etadaggam patto eso bhikkhū”ti. “Bhante, yvāyam mayā sattāham pupphachattam dhārentena sakkāro kato, tena adhikārena na aññam sampattiṁ patthemi, anāgate pana ekassa buddhassa sāsane ayam therō viya dvīhaṅgehi samannāgato sāvako bhaveyya”nti patthanamakāsi.

Satthā “samijjhissati nu, kho imassa tāpasassa patthanā”ti anāgataṁsaññam pesetvā olokento kappasatasahassam atikkamitvā samijjhānakabhāvam disvā nandatāpasam āha – “na te ayam patthanā moghā bhavissati, anāgate kappasatasahassam atikkamitvā gotamo nāma buddho uppajiissati, tassa santike samijjhissati”ti vatvā dhammakathaṁ kathetvā bhikkhusaṅghaparivuto ākāsam pakkhandi. Nandatāpaso yāva cakkhupathasamatikkamā satthāram bhikkhusaṅghañca uddissa añjaliṁ paggyaha aṭṭhāsi. So aparabhāge kālena kālam satthāram upasaṅkamitvā dhammaṁ suni. Aparihīnajjhānova kālaṅkatvā brahmañloke nibbatto. Tato pana cuto aparānipi pañca jātisatāni pabbajitvā āraññako ahosi. Kassapasammāsambuddhakālepi pabbajitvā āraññako hutvā gatapaccāgatavattam pūresi. Etam kira vattam apariपuretvā mahāsāvakabhāvam pāpuṇtantā nāma natthi. Gatapaccāgatavattam pana āgamaṭṭhakathāsu vuttanayeneva veditabbaṁ. So vīsativassasahassāni gatapaccāgatavattam pūretvā kālaṅkatvā kāmāvacaradevaloke tāvatimsabhave nibbatti. Vuttañhetam **apadāne** (apa. thera 1.3.151)

“Himavantassāvidūre, nisabho nāma pabbato;
Assamo sukato mayham, paññasālā sumāpitā.

“Kosiyo nāma nāmena, jaṭilo uggatāpano;
Ekākiyo adutiyo, vasāmi nisabhe tadā.

“Phalaṁ mūlañca paññañca, na bhuñjāmi aham tadā;
Pavattamva supātāham, upajīvāmi tāvade.

“Nāham kopemi ajīvam, cajamānopi jīvitam;
Ārādhemi sakam cittaṁ, vivajjemi anesanam.

“Rāgūpasam̄hitam cittaṁ, yadā uppajjate mama;
Sayamva paccavekkhāmi, ekaggo tam damemaham.

“Rajjase rajjanīye ca, dussanīye ca dussase;
Muyhase mohanīye ca, nikhamassu vanā tuvam.

“Visuddhānam ayam vāso, nimmalānam tapassinam;
Mā kho visuddham dūsesi, nikhamassu vanā tuvam.

“Agāriko bhavitvāna, yadā puttam labhissasi;
Ubhopi mā virādhesi, nikhamassu vanā tuvam.

“Chavālātaṁ yathā kaṭṭham, na kvaci kiccakārakam; Neva gāme araññe vā, na hi tam kaṭṭhasammataṁ.

“Chavālātūpamo tvam si, na gihī nāpi saññato; Ubhato muttako ajja, nikhamassu vanā tuvam.

“Siyā nu kho tava etam, ko pajānāti te idam; Saddhādhuram vahisi me, kosajabahulāya ca.

“Jigucchissanti tam viññū, asucim nāgariko yathā; Ākaḍḍhitvāna isayo, codayissanti tam sadā.

“Tam viññū pavadissanti, samatikkantasāsanam; Sañvāsam alabhanto hi, kathaṁ jīvihisi tuvam.

“Tidhāpabhinnam mātaṅgam, kuñjaram saṭṭhihāyanam; Balī nāgo upagantvā, yūthā nīharate gajam.

“Yūthā vinissaṭo santo, sukham sātam na vindati; Dukkhito vimano hoti, pajjhāyanto pavedhati.

“Tatheva jaṭilā tampi, nīharissanti dummatim; Tehi tvam nissaṭo santo, sukham sātam na lacchasi.

“Divā vā yadi vā rattim, sokasallasamappito; Dayhati pariṭāhena, gajo yūthāva nissaṭo.

“Jātarūpam yathā kūṭam, neva jhāyati katthaci; Tathā sīlavīhino tvam, na jhāyissasi katthaci.

“Agāram vasamānopi, katham jīvihisi tuvam; Mattikam pettikañcāpi, natthi te nihitam dhanaṁ.

“Sayam kammaṁ karitvāna, gatte sedam pamocayam; Evaṁ jīvihisi gehe, sādhu te tam na ruccati.

“Evāham tattha vāremi, saṅkilesagataṁ manam; Nānādhammakatham katvā, pāpā cittaṁ nivārayim.

“Evaṁ me viharantassa, appamādavihārino; Timṣavassasahassāni, vipine me atikkamum.

“Appamādarataṁ disvā, uttamatham gavesakam; Padumuttarasambuddho, āgacchi mama santikam.

“Timbarūsakavaṇṇābho, appameyyo anūpamo; Rūpenāsadiso buddho, ākāse cañkamī tada.

“Suphullo sālarājāva, vijjūvabbhaghanantare; Nāñenāsadiso buddho, ākāse cañkamī tada.

“Sīharājāvasambhīto, gajarājāva dappito;
Lāsīto byaggharājāva, ākāse cañkamī tadā.

“Singhīnikkhasavaṇṇābho, khadiraṅgārasannibho;
Maṇi yathā jotiraso, ākāse cañkamī tadā.

“Visuddhakelāsanibho, puṇṇamāyeva candimā;
Majjhanhikeva sūriyo, ākāse cañkamī tadā.

“Disvā nabhe cañkamantam, evam cintesaham tada;
Devo nu kho ayam satto, udāhu manujo ayam.

“Na me suto vā diṭṭho vā, mahiyā ediso naro;
Api mantapadam atthi, ayam satthā bhavissati.

“Evāham cintayitvāna, sakam cittam pasādayim;
Nānāpupphāñca gandhañca, sannipātesaham tada.

“Pupphāsanam paññāpetvā, sādhucittam manoramam;
Narasārathinam aggam, idam vacanamabram.

“Idam me āsanam vīra, paññattam tavanuccavam;
Hāsayanto mamañcittam, nisīda kusumāsane.

“Nisīdi tattha bhagavā, asambhītova kesarī;
Sattarattindivam buddho, pavare kusumāsane.

“Namassamāno aṭṭhāsim, sattarattindivam aham;
Vuṭṭhahitvā samādhimhā, satthā loke anuttaro;
Mama kammam pakittento, idam vacanamabram.

“Bhāvehi buddhānussati, bhāvanānamanuttaram;
Imam satim bhāvayitvā, pūrayissasi mānasam.

“Tiṁsakappasahassāni, devaloke ramissasi;
Asītikkhattum devindo, devarajjam karissasi;
Sahassakkhattum cakkavattī, rājā ratthe bhavissasi.

“Padesarajjam vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyam;
Anubhossasi tam sabbam, buddhānussatiyā phalam.

“Bhavābhāve saṁsaranto, mahābhogañ labhissasi;
Bhoge te ūnatā natthi, buddhānussatiyā phalam.

“Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Asītikoṭim chaḍḍetvā, dāse kammakare bahū;
Gotamassa bhagavato, sāsane pabbajissasi.

“Ārādhayitvā sambuddham, gotamam sakyapuṇigavam;
Subhūti nāma nāmena, hessasi satthu sāvako.

“Bhikkhusaṅghe nisīditvā, dakkhiṇeyyaguṇamhi tam;
Tathāraṇavihāre ca, dvīsu agge ṭhapessasi.

“Idam vatvāna sambuddho, jalajuttamanāmako;
Nabham abbhuggamī vīro, hamṣarājāva ambare.

“Sāsito lokanāthena, namassitvā tathāgataṁ;
Sadā bhāvemi mudito, buddhānussatimuttamam.

“Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatīṁsam agacchaham.

“Asītikkhattum devindo, devarajjamakārayim;
Sahassakkhattum rājā ca, cakkavattī ahosaham.

“Padesarajjam vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyam;
Anubhomi susampattim, buddhānussatiyā phalam.

“Bhavābhavē samṣaranto, mahābhogaṁ labhāmaham;
Bhoge me ūnatā natthi, buddhānussatiyā phalam.

“Satasaḥassito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhānussatiyā phalam.

“Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaṭṭabhiññā sacchikatā, kataṁ buddhassa sāsana”nti. –

Ittham sudaṁ āyasmā subhūtitthero imā gāthāyo abhāsitthāti.

Evam pana so tāvatiṁsabhavane aparāparaṁ uppajjanavasena dibbasampattim anubhavitvā tato
cuto manussaloke anekasatakkhattum cakkavattrījā ca padesarājā ca hutvā uṭāram manussasampattim
anubhavitvā atha amhākam bhagavato kāle sāvatthiyam sumanasetṭhissa gehe anāthapiṇḍikassa kaniṭṭho
hutvā nibbatti “**subhūti**”tissa nāmam ahosi.

Tena ca samayena amhākam bhagavā loke uppajjivtā pavattavaradhammadacakko anupubbena
rājagahaṁ gantvā tattha veļuvanapaṭiggahaṇādinā lokānuggahaṁ karonto rājagahaṁ upanissāya sītavane
viharati. Tadā anāthapiṇḍiko setṭhi sāvatthiyam uṭṭhānakabhaṇḍam gahetvā attano sahāyassa
rājagahaseṭṭhino gharaṁ gato buddhuppādaṁ sutvā satthāram sītavane viharantam upasaṅkamitvā
paṭhamadassaneneva sotāpattiphale patiṭṭhāya satthāram sāvatthim āgamanathāya yācitvā tato
pañcacattālīsayojane magge yojane yojane satasahassapariccāgena vihāre patiṭṭhāpetvā sāvatthiyam
rājamānena aṭṭhakarīsappamāṇam jetassa rājakumārassa uyyānabhūmim koṭisanthārena kiṇitvā tattha
bhagavato vihāram kāretvā adāsi. Vihārapariggahaṇadivase ayam subhūtikuṭumbiko
anāthapiṇḍikaseṭṭhinā saddhim gantvā dhammaṁ suṇanto saddham paṭilabhitvā pabbaji. So
upasampajjivtā dve mātikā paguṇā katvā kammaṭṭhānam kathāpetvā araññe samaṇadhammam karonto
mettājhānapādakam vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. So dhammaṁ desento yasmā satthārā
desitaniyāmena anodissakaṁ katvā dhammam deseti. Tasmā arañavihārīnam aggo nāma jāto. Piṇḍāya
caranto ghare ghare mettājhānam samāpajjivtā vuṭṭhāya bhikkham paṭiggaṇhāti “evam dāyakānam
mahapphalam bhavissati”ti. Tasmā dakkhiṇeyyānam aggo nāma jāto. Tenāha bhagavā – “etadaggam,

bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam arañavihārīnam yadidam subhūti, dakkhiṇeyyānam yadidam subhūti”ti (a. ni. 1.198, 201). Evamayam mahāthero arahatte patiṭṭhāya attanā pūritapāramīnam phalassa matthakam patvā loke abhiññāto abhilakkhito hutvā bahujanahitāya janapadacārikam caranto anupubbena rājagahaṁ agamāsi.

Rājā bimbisāro therassa āgamanam sutvā upasaṅkamitvā vanditvā “idheva, bhante, vasathā”ti vatvā “nivāsanatthānam karissāmī”ti pakkanto vissari. Thero senāsanam alabhanto abbhokāse vītināmesi. Therassa ānubhāvena devo na vassati. Manussā avuṭṭhitāya upaddutā rañño nivesanadvāre ukkuṭṭhimakaṁsu. Rājā “kena nu kho kāraṇena devo na vassatī”ti vīmaṁsanto “therassa abbhokāsavāsenā maññe na vassatī”ti cintetvā tassa paññakuṭīm kārāpetvā “imissā, bhante, paññakuṭiyā vasathā”ti vatvā vanditvā pakkāmi. Thero kuṭikam pavisitvā tiṇasanthārake pallaṅkena nisīdi. Tadā pana devo thokam thokam phusāyati, na sammā dhāram anuppavecchati. Atha therō lokassa avuṭṭhikabhayaṁ visamitukāmo attano ajjhattikabāhiravatthukassa parissayassa abhāvam pavedento –

1. “Channā me kuṭikā sukhā nivātā, vassa deva yathāsukham; Cittam me susamāhitam vimuttam, ātāpī viharāmi vassa devā”ti. –

Gāthamāha.

Tattha **channa**-saddo tāva “channā sā kumārikā imassa kumārakassa” (pārā. 296) “nacchannam nappatirūpa”ntiādīsu (pārā. 383) patirūpe āgato. “Channam tveva, phagguna, phassāyatanāna”ntiādīsu vacanavisiṭṭhe saṅkhyāvisese. “Channamativassati, vivatam nātivassati”tiādīsu (udā. 45; cūlava. 385) gahaṇe. “Kyāham te nacchannopi karissāmī”tiādīsu nivāsanapārupane “āyasmā channo anācāram ācarati”tiādīsu (pārā. 424) paññattiyam. “Sabbacchannam sabbaparicchannam (pāci. 52, 54), channā kuṭi āhito ginī”ti (su. ni. 18) ca ādīsu tiṇādīhi chādane. Idhāpi tiṇādīhi chādaneyeva daṭṭhabbo, tasmā tiṇena vā paññena vā channā yathā na vassati vassodakapatanam na hoti na ovassati, evam sammadeva chāditāti attho.

Me-saddo “kicchena me adhigataṁ, halam dāni pakāsitū”ntiādīsu (mahāva. 8; dī. ni. 2.65; ma. ni. 1.281; 2.337; sam. ni. 1.172) karaṇe āgato, mayāti attho. “Tassa me, bhante, bhagavā saṅkhittena dhammam desetū”tiādīsu (sam. ni. 3.182; a. ni. 4.257) sampadāne, mayhanti attho. “Pubbeva me, bhikkhave, sambodhā anabhisambuddhassa bodhisattasseva sato”ādīsu (ma. ni. 1.206; sam. ni. 4.14) sāmiatthe āgato. Idhāpi sāmiatthe eva daṭṭhabbo, mamāti attho. Kiñcapi khīṇāsavānam mamāyitabbam nāma kiñci natthi lokadhammehi anupalittabhāvato, lokasamaññāvasena pana tesampi “ahaṁ mama”ti voḥaramattam hoti. Tenāha bhagavā – “kinti me sāvakā dhammadāyādā bhaveyyum, no āmisadāyādā”ti (ma. ni. 1.29).

Kuṭikāti pana mātukucchipi karajakāyopi tiṇādicchadano patissayopi vuccati. Tathā hi –

- “Mātaram kuṭikam brūsi, bhariyam brūsi kulāvakam;
Putte santānake brūsi, tanhā me brūsi bandhana”nti. (sam. ni. 1.19) –

Ādīsu mātukucchi “kuṭikā”ti vuttā.

- “Aṭṭhikaṇkalakuṭike, maṁsanhārupasibbite;
Dhiratthu pūre duggandhe, paragatte mamāyasī”ti. (theragā. 1153) –

Ādīsu kesādisamūhabhūto karajakāyo. “Kassapassa bhagavato bhagini kuṭi ovassati” (ma. ni. 2.291) “kuṭi nāma ullittā vā hoti avalittā vā”tiādīsu (pārā. 349) tiṇachadanapatissayo. Idhāpi so eva veditabbo paññasālāya adhippetattā. Kuṭi eva hi kuṭikā, apākātakuṭi “kuṭikā”ti vuttā.

Sukha-saddo pana “vipiṭṭhikatvāna sukham dukhañca, pubbeva ca somanassadomanassa”ntiādīsu (su. ni. 67) sukhavedanāyam āgato. “Sukho buddhānamuppādo, sukhā saddhammadesanā”tiādīsu (dha. pa. 194) sukhamūle. “Sukhassetam, bhikkhave, adhivacanam yadidam puññānī”tiādīsu (a. ni. 7.62; itiv. 22) sukhahetumhi. “Yasmā ca, kho, mahāli, rūpam sukham sukhānupatitam sukhāvakkanta”ntiādīsu (sam. ni. 3.60) sukhārammaṇe, “diṭṭhadhammasukhavihārā ete, cunda, ariyassa vinaye”tiādīsu (ma. ni. 1.82) abyāpajje. “Nibbānam paramam sukha”ntiādīsu (ma. ni. 2.215; dha. pa. 203-204) nibbāne. “Yāvañcidam, bhikkhave, na sukaram akkhānena pāpuṇitum yāva sukhā saggā”tiādīsu (ma. ni. 3.225) sukhappaccayaṭṭhāne. “Sovaggikam sukhavipākam saggasamvattanika”ntiādīsu (dī. ni. 1.163; sam. ni. 1.130) iṭṭhe, piyamanāpeti attho. Idhāpi iṭṭhe sukhappaccaye vā datṭhabbo. Sā hi kuṭi anto bahi ca manāpabhāvena sampāditā nivāsanaphāsutāya “sukhā”ti vuttā. Tathā nātisītanātiuñhatāya utusukhasampattiyo gena kāyikacetasakiasukhassa paccayabhbhāvato.

Nivātāti avātā, phusitaggalapihitavātapānattā vātāparissayarahitāti attho. Idam tassā kuṭikā sukhabhāvavibhāvanam. Savāte hi senāsane utusappāyo na labbhati, nivāte so labbhatīti. **Vassāti** pavassa sammā dhāram anuppaveccha. **Devāti** ayam **deva**-saddo “imāni te, deva, caturāsīti nagarasahassāni kusavatīrājadhānipāmukhāni, etha, deva, chandam janehi jīvite apekkha”ntiādīsu (dī. ni. 2.266) sammutideve khattiye āgato. “Cātumahārājikā devā vanṇavanto sukhabahulā”tiādīsu (dī. ni. 3.337) upapattidevesu. “Tassa devātidevassa, sāsanam sabbadassino”tiādīsu visuddhidesu. Visuddhīdevāñhi bhagavato atidevabhāvē vutte itaresam vutto eva hoti. “Viddhe vigatavalāhake deve”tiādīsu (ma. ni. 1.486; sam. ni. 1.110; itiv. 27) ākāse. “Devo ca kālena kālam na sammā dhāram anuppavecchatī”tiādīsu (a. ni. 4.70) meghe pajjunne vā. Idhāpi meghe pajjunne vā datṭhabbo. Vassāti hi te āñāpento therō ālapati. **Yathāsukhanti** yathārucim. Tava vassanena mayham bāhiro parissayo natthi, tasmā yathākāmaṇi vassāti vassupajīvisatte anuggaṇhanto vadati.

Idāni abbhantare parissayābhāvam dassento “**citta**”ntiādimāha. Tattha **cittam me susamāhitanti** mama cittam sutṭhu ativiya sammā sammadeva ekaggabhāvena ārammaṇe ṭhapitam. Tañca kho na nīvarañādivikkhambhanamattena; api ca kho vimuttam orambhāgiyauddhambhāgiyasāṅgahehi sabbasamyojanehi sabbakilesadhammato ca visesena vimuttam, samucchedappahānavasena paṭipassaddhippahānavasena te pajahitvā ṭhitanti attho. **Ātāpīti** vīriyavā. Phalasamāpattiatthaṁ vipassanārambhavasena diṭṭhadhammasukhavihārathañca āraddhavīriyo hutvā viharāmi, dibbavīhārādīhi attabhāvam pavattemi, na pana kilesappahānatthaṁ, pahātabbasseva abhāvototi adhippāyo. “Yathā pana bāhiraparissayābhāvena, deva, mayā tvam vassane niyojito, evam abbhantaraparissayābhāvenapī”ti dassento punapi “**vassa, devā**”ti āha.

Aparo nayo **channāti** chāditā pihitā. **Kuṭikāti** attabhāvo. So hi “anekāvayavassa samudāyassa avijjāñvaraṇassa, bhikkhave, puggalassa tañhāsamayuttassa ayañceva kāyo samudāgato, bahiddhā ca nāmarūpa”ntiādīsu (sam. ni. 2.19) kāyoti āgato. “Siñca, bhikkhu, imam nāvam, sittā te lahumessatī”tiādīsu (dha. pa. 66) nāvāti āgato. “Gahakāraka diṭṭhosī, gahakūṭam visañkhata”nti (dha. pa. 154) ca ādīsu gahanti āgato. “Satto guhāyam bahunābhichanno, tiṭṭham naro mohanasmiṁ pagālho”tiādīsu (su. ni. 778) guhāti āgato. “Nelango setapacchādo, ekāro vattatī ratho”tiādīsu (udā. 65) rathoti āgato. “Puna geham na kāhasī”tiādīsu (dha. pa. 154) gehanti āgato. “Vivaṭā kuṭi nibbuto ginī”tiādīsu (su. ni. 19) kuṭīti āgato. Tasmā idhāpi so “kuṭikā”ti vutto. Attabhāvo hi kaṭṭhādīni paṭicca labbhamānā gehanāmikā kuṭikā viya atṭhiādisaññite pathavīdhātuadike phassādike ca paṭicca labbhamāno “kuṭikā”ti vutto, cittamakkaṇassa nivāsabhāvato ca. Yathāha –

“Aṭṭhikañkalakuṭivesā, makkaṭāvasatho iti;
Makkaṭo pañcadvārāya, kuṭikāya pasakkhya;
Dvārenānupariyāti, ghaṭṭayanto punappuna”nti ca.

Sā panesā attabhāvakuṭikā therassa tiṇṇam channam atṭhannañca asamvaradvārānam vasena samati

vijjhānakassa rāgādiavassutassa paññāya samvutattā sammadeva pihitattā “channā”ti vuttā. Tenāha bhagavā – “sotānam samvaraṇi brūmi, paññāyete pidhīyare”ti (su. ni. 1041). Vuttanayena channattā eva kilesadukkhābhāvato nirāmisasukhasamangitāya ca **sukhā** sukappattā, tato eva ca **nivātā** nihatamānamadathambhasārambhatāya nivātavuttikā. Ayañca nayo “mayham na samkilesadhammānam samvaraṇamattena siddho, atha kho aggamaggasamādhinā suṭṭhu samāhitacittatāya ceva aggamaggapaññāya sabbasamyojanehi vippamuttacittatāya cā”ti dassento āha “**cittam me susamāhitam vimutta**”nti. Evam̄bhūto ca “idānāham katakaraṇīyo”ti na apposukko homi, atha kho **ātāpī viharāmi**, sadevakassa lokassa hitasukhūpasamhāre ussāhajāto bhikkhācārakālepi anugharam brahmavihāreneva viharāmi. Tasmā tvampi, **deva**, pajjunna mayham piyam kātukāmatāyapi vassūpajīvīnam sattānam anukampāyapi **vassa** sammā dhāram anuppavecchāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Ettha ca therō “channā me kuṭikā sukhā nivātā”ti iminā lokiyalokuttarabhedam attano adhisilasikkham dasseti. “Cittam me susamāhita”nti iminā adhicittasikkham. “Vimutta”nti iminā adhipaññāsikkham. “Ātāpī viharāmī”ti iminā dīṭhadhammasukhavihāram. Atha vā “channā me kuṭikā sukhā nivātā”ti iminā animittavihāram dasseti kilesavassapidhānamukhena niccadinimittugghātanadīpanato. “Cittam me susamāhita”nti iminā appaṇihitavihāram. “Vimutta”nti iminā suññatavihāram. “Ātāpī viharāmī”ti iminā tesam tiṇṇam vihārānam adhigamūpāyam. Paṭhamena vā dosappahānam, dutiyena rāgapappahānam, tatiyena mohappahānam. Tathā dutiyena paṭhamadutiyehi vā dhammadvihārasampattiyo dasseti. Tatiyena vimuttisampattiyo. “Ātāpī viharāmī”ti iminā parahitapaṭipattiyaṁ atanditabhāvam dassetīti daṭṭhabbam.

Evam “yathānāmā”ti gāthāya vuttānam dhammadvihārādīnam imāya gāthāya dassisattā tattha adassitesu nāmagottesu nāmaṇi dassetum “**ittham suda**”ntiādi vuttam. Ye hi therā nāmamattena pākaṭā, te nāmena, ye gottamattena pākaṭā, te gottena, ye ubhayathā pākaṭā, te ubhayenapi dassisā”nti. Ayam pana therō nāmena abhilakkhito, na tathā gottenāti “**ittham sudam āyasmā subhūtī**”ti vuttam. Tattha **itthanti** idam pakāram, iminā ākārenāti attho. **Sudanti** su idam, sandhivasena ikāralopo. **Sūti** ca nipātamattam, idam gāthanti yojanā. **Āyasmāti** piyavacanametam garugāravasappatissavacanametam. **Subhūtīti** nāmakittanam. So hi sarīrasampattiyo dassanīyo pāsādiko, guṇasampattiyo. Iti sundarāya sarīrāvayavavibhūtiyā sīlasampattiyo dīpibhūtiyā ca samannāgatattā subhūtīti paññāyittha sīlasārādithiraguṇayogato **thero**. **Abhāsiththāti** kathesi. Kasmā panete mahātherā attano guṇe pakāsentīti? Iminā dīghena addhunā anadhigatapubbam paramagambhīram ativiya santam pañītam attanā adhigatam lokuttaradhammaṇi paccavekkhitvā pītivegasamussāhitaudānavasena sāsanassa niyyānikabhāvavibhāvanavasena ca paramappicchā ariyā attano guṇe pakāsentīti, yathā tam lokanātho bodhaneyyaajjhāsayavasena “dasabalasamannāgato, bhikkhave, tathāgato catuvesārajjavīsārado”tiādinā attano guṇe pakāsetīti, evamayaṁ therassa aññābyākaraṇagāthā hotīti.

Paramatthadīpaniyā theragāthāsamvāṇṇanāya

Subhūtittheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahākoṭṭhikattheragāthāvāṇṇanā

Upasantoti āyasmato mahākoṭṭhikattherassa gāthā. Tassa kā uppatti? Ayampi therō padumuttarassa bhagavato kāle hamṣavatīnagare mahābhogakule nibbattitvā viññutam patto mātāpitūnam accayena kuṭumbam sañṭhapetvā gharāvāsam vasanto ekadivasam padumuttarassa bhagavato dhammadesanākāle hamṣavatīnagaravāsike gandhamālādīhatthe yena buddho yena dhammo yena saṅgho, tanninne tappone tappabbhāre gacchante disvā mahājanena saddhiṁ upagato satthāram ekaṁ bhikkhum paṭisambhidāpattānam aggaṭṭhāne ṭhapentam disvā “ayam kira imasmiṁ sāsane paṭisambhidāpattānam aggo, aho vatāhampi ekassa buddhassa sāsane ayam viya paṭisambhidāpattānam aggo bhaveyya”nti cintetvā satthu desanāpariyosāne vuṭṭhitāya parisāya bhagavantam upasaṅkamitvā, “bhante, sve

mayham bhikkham gaṇhathā”ti nimantesi. Satthā adhvāsesi. So bhagavantam abhvādetvā padakkhiṇam katvā sakanivesanam gantvā sabbarattim buddhassa bhikkhusaṅghassa ca nisajjaṭhānam gandhadāmamālādāmādīhi alankaritvā pañitam khādanīyam bhojanīyam paṭiyādāpetvā tassā rattīyā accayena sake nivesane bhikkhusatasahassaparivāram bhagavantam vividhayāgukhajjakaparivāram nānārasasūpabyañjanam gandhasālibhojanam bhojetvā bhattakiccapariyosāne cintesi – “mahantam, kho, aham thānantaram patthemi na kho pana mayham yuttaṁ ekadivasameva dānam datvā tam thānantaram patthetum, anupaṭipātiyā satta divase dānam datvā patthessāmī”ti. So teneva niyāmena satta divase mahādānāni datvā bhattakiccapariyosāne dussakoṭhāgāram vivarāpetvā uttamam ticīvarappahonakam sukhumavattham buddhassa pādamūle ṭhapetvā bhikkhusatasahassassa ca ticīvaraṁ datvā tathāgataṁ upasānkamitvā, “bhante, yo so bhikkhu tumhehi ito sattamadivasamathake etadagge ṭhapiro, ahampi so bhikkhu viya anāgate uppajjanakabuddhassa sāsane pabbajitvā paṭisambhidāpattānam aggo bhaveyya”nti vatvā satthu pādamūle nipajjītvā patthanam akāsi. Satthā tassa patthanāya samijjhānabhāvam disvā “anāgate ito kappasatasahassamathake gotamo nāma buddho loke uppajjissati, tassa sāsane tava patthanā samijjhissatī”ti byākāsi. Vuttampi cetam **apadāne** (apa. therā 2.54.221-250)

“Padumuttaro nāma jino, sabbalokavidū muni;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

“Ovādako viññāpako, tārako sabbapāṇinam;
Desanākusalo buddho, tāresi janataṁ bahum.

“Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāṇinam;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasile patiṭṭhapi.

“Evam nirākulam āsi, suññataṁ titthiyehi ca;
Vicittam arahantehi, vasibhūtehi tādibhi.

“Ratanānaṭṭhapaññāsam, uggato so mahāmuni;
Kañcanagghiyasaṅkāso, bāttīmsavaralakkhaṇo.

“Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janatam bahum.

“Tadāham hamṣavatiyam, brāhmaṇo vedapāragū;
Upecca sabbalokaggam, assosim dhammadesanam.

“Tadā so sāvakam vīro, pabhinnamatigocaram;
Atthe dhamme nirutte ca, paṭibhāne ca kovidam.

“Thapesi etadaggamhi, tam sutvā mudito aham;
Sasāvakam jinavaram, sattāham bhojayim tada.

“Dussehacchādayitvāna, sassisam buddhisāgaram;
Nipacca pādamūlamhi, tam thānam patthayim aham.

“Tato avoca lokaggo, passathetam dijuttamam;
Vinatam pādamūle me, kamalodarasappabham.

“Buddhaseṭṭhassa bhikkhussa, thānam patthayate ayam;
Tāya saddhāya cāgena, saddhammassavanena ca.

“Sabbattha sukhito hutvā, saṃsaritvā bhavābhave;
Anāgatamhi addhāne, lacchasetam manorathaṁ.

“Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Koṭhiko nāma nāmena, hessati satthu sāvako.

“Tam sutvā mudito hutvā, yāvajīvam tadā jinaṁ;
Mettacitto paricariṁ, sato paññā samāhito.

“Tena kammavipākena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatīmsamagacchahaṁ.

“Satānam tīṇikkhattuñca, devarajjamakārayiṁ;
Satānam pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosahaṁ.

“Padesarajjaṁ vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyaṁ;
Sabbattha sukhito āsim, tassa kammassa vāhasā.

“Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;
Aññam gatiṁ na gacchāmi, sucinṇassa idam phalaṁ.

“Duve kule pajāyāmi, khattiye atha brāhmaṇe;
Nīce kule na jāyāmi, sucinṇassa idam phalaṁ.

“Pacchime bhave sampatte, brahmabandhu ahosahaṁ;
Sāvatthiyaṁ vippakule, paccājāto mahaddhane.

“Mātā candavatī nāma, pitā me assalāyano;
Yadā me pitaram buddho, vinayī sabbasuddhiyā.

“Tadā pasanno sugate, pabbajim anagāriyam;
Moggallāno ācariyo, upajjhā sārisambhavo.

“Kesu chijjamānesu, diṭṭhi chinnā samūlikā;
Nivāsento ca kāsāvam, arahattamapāpuṇiṁ.

“Atthadhammaniruttīsu, paṭibhāne ca me mati;
Pabhinnā tena lokaggo, etadagge ṭhapesi mam.

“Asandiṭṭham viyākāsim, upatisseṇa pucchito;
Paṭisambhidāsu tenāham, aggo sambuddhasāsane.

“Kilesā jhāpitā mayham, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgovā bandhanam chetvā, viharāmi anāsavo.

“Svāgataṁ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsanam.

“Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaṭṭabhiññā sacchikatā, kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Evam so tattha bhave puññañāṇasambhāram sambharanto aparāparam devamanussesu saṁsaranto imasmīm buddhuppāde sāvathiyam brāhmaṇamahāsālakule nibbatti. Koṭṭhikotissa nāmaṁ akamṣu. So vayappatto tayo vede uggahetvā brāhmaṇasippe nipphattim gato ekadivasam satthu santikam gantvā dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā upasampannakālato paṭṭhāya vipassanāya kammaṁ karonto saha paṭisambhidāhi arahattam patvā paṭisambhidāsu ciṇṇavasī hutvā abhiññāte abhiññāte mahātherē upasaṅkamitvā pañham pucchantopi dasabalaṁ upasaṅkamitvā pañham pucchantopi paṭisambhidāsuyeva pañham pucchi. Evamayam thero tattha katādhikāratāya ciṇṇavasībhāvena ca paṭisambhidāpattānam aggo jāto. Atha nam satthā mahāvedallasuttam (ma. ni. 1.449 ādayo) aṭṭhuppattim katvā paṭisambhidāpattānam aggatthāne thapesi – “etadaggam, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam paṭisambhidāpattānam yadiḍam mahākoṭṭhiko”ti (a. ni. 1.209, 218). So aparena samayena vimuttisukham paṭisaṁvedento udānavasena –

2. “Upasanto uparato, mantabhāṇī anuddhato;
Dhunāti pāpake dhamme, dumapattamva māluto”ti. –

Ittham sudam āyasmā mahākoṭṭhikatthero gātham abhāsi.

Tattha **upasantoti** manacchaṭṭhānam indriyānam upasamanena nibbisevanabhāvakaṇena upasanto. **Uparatoti** sabbasmā pāpakaṇato orato virato. **Mantabhāṇīti** mantā vuccati paññā, tāya pana upaparikkhitvā bhaṇatīti mantabhāṇī, kālavādīdibhāvam avissajento耶va bhaṇatīti attho. Mantabhaṇanavasena vā bhaṇatīti mantabhāṇī, dubbhāsitato vinā attano bhāsanavasena caturaṅgasamannāgataṁ subhāsitamyeva bhaṇatīti attho. Jātiādivasena attano anukkamṣanato na uddhatoti **anuddhato** atha vā tiṇṇam kāyaduccaritānam vūpasamanena tato paṭiviratiyā upasanto, tiṇṇam manoduccaritānam uparamaṇena pajahanena uparato, catunnam vacīduccaritānam appavattiyā parimitabhāṇītāya mantabhāṇī, tividhaduccaritanimittauppajjanakassa uddhaccassa abhāvato anuddhato. Evam pana tividhaduccaritappahānenā suddhe sile paṭiṭhitō, uddhaccappahānenā samāhito, tameva samādhīm padaṭṭhānam katvā vipassanam vadhetvā maggapaṭipātiyā **dhunāti pāpake dhamme** lāmakaṭṭhena pāpake sabbepi samkilesadhamme niddhunāti, samucchedavasena pajahati. Yathā kim? **Dumapattamva māluto**, yathā nāma dumassa rukkhassa pattam paṇḍupalāsaṁ māluto vāto dhunāti, bandhanato viyojento nīharati, evam yathāvuttpaṭipattiyam thito pāpadhamme attano santānato nīharati, evamayam therassa aññābyākaraṇagāthāpi hotīti veditabbā.

Ettha ca kāyavacīduccaritappahānavacanena payogasuddhim dasseti, manoduccaritappahānavacanena āsayasuddhim. Evam payogāsayasuddhassa “anuddhato”ti iminā uddhaccābhāvavacanena tadekaṭṭhatāya nīvaraṇappahānam dasseti. Tesu payogasuddhiyā sīlasampatti vibhāvitā, āsayasuddhiyā samathabhāvanāya upakārakadhammapariggaho, nīvaraṇappahānenā samādhibhāvanā, “dhunāti pāpake dhamme”ti iminā paññābhāvanā vibhāvitā hoti. Evam adhisīlasikkhādayo tisso sikkhā, tividhakalyāṇam sāsanaṁ, tadaṅgappahānādīni tīṇi pahānāni, antadvayaparivajjanena saddhim majjhimāya paṭipattiyā paṭipajjanam, apāyabhvādīnam samatikkamanūpāyo ca yathārahām niddhāretvā yojetabbā. Iminā nayena sesagāthāsupi yathārahām atthayojanā veditabbā. Atthamattameva pana tattha apubbam vaṇṇayissāma. “Ittham sudam āyasmā mahākoṭṭhiko”ti idam pūjāvacanam, yathā tam mahāmoggallānoti.

Mahākoṭṭhikattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kaṇkhārevatatheragāthāvaṇṇanā

Paññam imam passati āyasmato kaṇkhārevatassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi thero

padumuttarabhagavato kāle haṁsavatīnagare brāhmaṇamahāsālakule nibbatto. Ekadivasam buddhānam dhammadesanākāle heṭṭhā vuttanayena mahājanena saddhiṁ vihāram gantvā parisapariyante ṭhito dhammaṇi suṇanto satthāram ekaṁ bhikkhum jhānābhiratānam aggaṭṭhāne ṭhapentā disvā “mayāpi anāgate evarūpena bhavitum vaṭṭati”ti cintetvā desanāvasāne satthāram nimantetvā heṭṭhā vuttanayena mahāsakkāram katvā bhagavantam āha – “bhante, aham iminā adhikārakammaṇa aññam sampattiṁ na patthemi, yathā pana so bhikkhu tumhehi ito sattamadivasamathake jhāyīnam aggaṭṭhāne ṭhapito, evam ahampi anāgate ekassa buddhassa sāsane jhāyīnam aggo bhaveyya”nti patthanamakāsi. Satthā anāgatam oloketvā nippajjanabhāvaṁ disvā “anāgate kappasatasahassāvasāne gotamo nāma buddho uppajjissati, tassa sāsane tvam jhāyīnam aggo bhavissasi”ti byākaritvā pakkāmi.

So yāvajīvam kalyāṇakammaṇi katvā kappasatasahassam devamanusse suṁsaritvā amhākam bhagavato kāle sāvatthinagare mahābhogakule nibbatto pacchābhettam dhammassavanattham gacchantena mahājanena saddhiṁ vihāram gantvā parisapariyante ṭhito dasabalassa dhammakatham sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā upasampadaṁ labhitvā kammaṭṭhānam kathāpetvā jhānaparikammaṇi karonto jhānalābhī hutvā jhānam pādakam katvā arahattam pāpuṇi. So yebhuyyena dasabalena samāpajjitatabbasamāpattim samāpajjanto ahorattam jhānesu ciṇṇavasī ahosi. Atha nam satthā “etadaggam, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam jhāyīnam yadidaṁ kaṅkhārevato”ti (a. ni. 1.198, 204) jhāyīnam aggaṭṭhāne ṭhapesi. Vuttampi cetam **apadāne** (apa. thera 2.55.34-53) –

“Padumuttaro nāma jino, sabbadhammesu cakkhumā;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako.

“Sīhahanu brahmagiro, haṁsadundubhinissano;
Nāgavikkantagamano, candasūrādhikappabho.

“Mahāmati mahāvīro, mahājhāyī mahābalo;
Mahākāruṇiko nātho, mahātamaṇūdano.

“Sa kadāci tilokaggo, veneyyam vinayaṁ bahum;
Dhammaṇi desesi sambuddho, sattāsayavidū muni.

“Jhāyīm jhānarataṁ vīram, upasantaṁ anāvilam;
Vaṇṇayanto parisatiṁ, tosesi janataṁ jino.

“Tadāhaṁ haṁsavatiyam, brāhmaṇo vedapāragū;
Dhammaṇi sutvāna mudito, tam ṭhānamabhipatthayim.

“Tadā jino viyākāsi, saṅghamajjhe vināyako;
Mudito hohi tvam brahme, lacchase tam manoratham.

“Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Revato nāma nāmena, hessati satthu sāvako.

“Tena kammena sukatenā, cetanāpanidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsamagacchāham.

“Pacchime ca bhave dāni, jātoham koliye pure;
Khattiye kulasampanne, iddhe phīte mahaddhane.

“Yadā kapilavatthusmīm, buddho dhammadadesayi;
Tadā pasanno sugate, pabbajīm anagāriyam.

“Kaṅkhā me bahulā āsi, kappākappe tahiṁ tahiṁ;
Sabbam tam vinayī buddho, desetvā dhammaduttamam.

“Tatoham tiṇṇasam̄sāro, tadā jhānasukhe rato;
Viharāmi tadā buddho, mām disvā etadabravi.

“Yā kāci kaṅkhā idha vā huram vā, savediyā vā paravediyā vā;
Ye jhāyino tā pajahanti sabbā, ātāpino brahmacariyam carantā.

“Satasaḥasse kataṁ kammaṁ, phalaṁ dassesi me idha;
Sumutto saravegova, kilese jhāpayim mama.

“Tato jhānarattam disvā, buddho lokantagū muni;
Jhāyinam bhikkhūnam aggo, paññāpesi mahāmati.

“Kilesā jhāpitā mayham, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanaṁ chetvā, viharāmi anāsavo.

“Svāgataṁ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsanam.

“Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaṭṭabhiññā sacchikatā, kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Tathā katakicco panāyam mahāthero pubbe dīgharattam attano kaṅkhāpakatacittataṁ idāni sabbaso vigatakaṅkhatāñca paccavekkhitvā “aho nūna mayham satthuno desanānubhāvo, tenetarahi evam vigatakaṅkho ajjhattam vūpasantacitto jāto”ti sañjātabahumāno bhagavato paññam pasam̄santo “paññam imam passā”ti imam gāthamāha.

3. Tattha **paññanti** pakāre jānāti, pakārehi nāpetīti ca paññā. Veneyyānam āsayānusayacariyādhimuttiādippakāre dhammānam kusalādike khandhādike ca desetabbappakāre jānāti, yathāsabhāvato paṭivijjhati, tehi ca pakārehi nāpetīti attho. Satthu desanāññāñhi idhādhippetam, tenāha “ima”nti. Tañhi attani siddhena desanābalena nayaggāhato paccakkham viya upaṭṭhitam gahetvā “ima”nti vuttam. Yadaggena vā satthu desanāññāñnam sāvakehi nayato gayhati, tadaggena attano visaye paṭivedhaññampi nayato gayhateva. Tenāha āyasmā dhammasenāpati – “apica me, bhante, dhammanvayo vidito”ti (dī. ni. 2.146; 3.143). **Passāti** vimhayappatto aniyamato ālapati attanoyeva vā cittam, yathāha bhagavā udānento – “lokamimam passa; puthū avijjāya paretaṁ bhūtam bhūtarataṁ bhavā aparimutta”nti (udā. 30). **Tathāgatānanti** tathā āgamanādiatthena tathāgatānam. Tathā āgatoti hi tathāgato, tathā gatoti tathāgato, tathalakkhaṇam āgatoti tathāgato, tathadhamme yāthāvato abhisambuddhoti tathāgato, tathadassitāya tathāgato, tathavāditāya tathāgato, tathākāritāya tathāgato, abhibhavānaṭṭhena tathāgatoti evam aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato. Tathāya āgatoti tathāgato, tathāya gatoti tathāgato, tathalakkhaṇam gatoti tathāgato, tathāni āgatoti tathāgato, tathāvidhoti tathāgato, tathā pavattitoti tathāgato, tatthehi āgatoti tathāgato, tathā gatabhāvena tathāgatoti evampi aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgatoti ayameththa saṅkhepo. Vithāro pana paramatthadīpaniyā udānaṭṭhakathāya (udā. aṭṭha. 18) itivuttakaṭṭhakathāya (itiv. aṭṭha. 38) ca vuttanayeneva veditabbo.

Idāni tassā paññāya asādhāraṇavisesam dassetum “**aggi yathā**”tiādi vuttam. **Yathā aggīti** upamāvacanam. **Yathāti** tassa upamābhāvadassanam. **Pajjalitoti** upameyyena sambandhadassanam.

Nisītheti kiccakaraṇakāladassanam. Ayañhettha attho – yathā nāma nisīthe rattiyaṁ caturāṅgasamannāgate andhakāre vattamāne unnate ṭhāne pajjalito aggi tasmīm padese tayagatam vidhamantam tiṭṭhati, evameva tathāgatānam imam̄ desanāñhaṇasāṅkhātam sabbaso veneyyānam samsayatamam̄ vidhamantam paññam̄ passāti. Yato desanāvilāsenā sattānam̄ nāñamayaṁ ālokam̄ dentīti **ālokadā**. Paññamayaṁ cakkhum̄ dadantīti **cakkhudadā**. Tadubhayampi kaṅkhāvinayapadaṭṭhānameva katvā dassento “**ye āgatānam vinayanti kaṅkha**”nti āha, **ye** tathāgatā attano santikam̄ **āgatānam** upagatānam̄ veneyyānam̄ “ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhāna”ntiādinayappavattam (ma. ni. 1.18; sam. ni. 2.20) soḷasavatthukam̄, “buddhe kaṅkhati dhamme kaṅkhatī”tiādinayappavattam (dha. sa. 1008) aṭṭhavatthukañca **kaṅkham** vicikiccham̄ **vinayanti** desanānubhāvena anavasesato vidhamanti viddhaṁsentī. Vinayakukkuccasāṅkhātā pana kaṅkha tabbinayeneva vinītā hontīti.

Aparo nayo – yathā aggi nisīthe rattibhāge pajjalito paṭutarajalo samujjalam uccāsane ṭhitānam obhāsadānamattena andhakāram̄ vidhamitvā samavisamam vibhāvento ālokadado hoti. Accāsanne pana ṭhitānam tam supākaṭam karonto cakkhukiccakaraṇato cakkhudado nāma hoti, evameva tathāgato attano dhammakāyassa dūre ṭhitānam akatādhikārānam paññāpajjotena mohandhakāram̄ vidhamitvā kāyavisamādisamavisamam vibhāvento ālokadā bhavanti, āsanne ṭhitānam pana katādhikārānam dhammacakkhum uppādento cakkhudadā bhavanti. Ye evam̄bhūtā attano vacīgocaram̄ āgatānam mādisānampi kaṅkhābahulānam kaṅkham̄ vinayanti ariyamaggasamuppādanena vidhamanti, tesam tathāgatānam paññam nāñatīsayam̄ passāti yojanā. Evamayam therassa attano kaṅkhāvitaraṇappakāsanena aññābyākaraṇagāthāpi hoti. Ayañhi therō puthujjanakāle kappiyepi kukkuccako hutvā kaṅkhābahulatāya “kaṅkhārevato”ti paññāto, pacchā khīñāsavakālepi tatheva voharayittha. Tenāha – “ittham sudam̄ āyasmā kaṅkhārevato gātham abhāsitthā”ti. Tam vuttatthameva.

Kaṅkhārevatatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Puṇṇattheragāthāvaṇṇanā

Sabbhireva samāsethāti āyasmato puṇṇattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayañ kira padumuttarassa dasabalassa uppattito puretarameva haṁsavatīnagare brāhmaṇamahāsālakule nibbatto anukkamena viññutam patto satthari loke uppajjante ekadivasam buddhānam dhammadesanākāle heṭṭhā vuttanayena mahājanena saddhiṁ vihāram gantvā parisapariyante nisīditvā dhammam̄ sunanto satthāram̄ ekam bhikkhum dhammadikānam aggaṭṭhāne ṭhapentam disvā “mayāpi anāgate evarūpena bhavitum vaṭṭatī”ti cintetvā desanāvasāne vuṭṭhitāya parisāya satthāram̄ upasāṅkamitvā nimantetvā heṭṭhā vuttanayeneva mahāsakkāram̄ katvā bhagavantam evamāha – “bhante, aham̄ iminā adhikārakammaṇa nāññam sampattim patthemi. Yathā pana so bhikkhu ito sattamadivasamathake dhammadikānam aggaṭṭhāne ṭhapito, evam ahampi anāgate ekassa buddhassa sāsane dhammadikānam bhikkhūnam aggo bhaveyya”nti patthanām akāsi. Satthā anāgataṁ oloketvā tassa patthanāya samijjhānabhāvam disvā “anāgate kappasatasahassamatthake gotamo nāma buddho uppajjissati, tassa sāsane tvam̄ pabbajitvā dhammadikānam aggo bhavissasi”ti byākāsi.

So tattha yāvajīvam̄ kalyāñadhammam̄ katvā tato cuto kappasatasahassam̄ puññañāñasambhāram sambharanto devamanussesu saṁsāritvā amhākam̄ bhagavato kāle kapilavatthunagarassa avidūre doṇavatthunāmake brāhmaṇagāme brāhmaṇamahāsālakule aññāsikondaññattherassa bhāgineyyo hutvā nibbatti. Tassa nāmaggahaṇadivase “puṇṇo”ti nāmam̄ akāmsu. So satthari abhisambodhiṁ patvā pavattavaradhammadmacakke anupubbena rājagahaṁ gantvā tam upanissāya viharante aññāsikondaññattherassa santike pabbajitvā laddhūpasampado sabbam̄ pubbakiccam̄ katvā padhānanamanuyuñjanto pabbajitakiccam̄ matthakam̄ pāpetvāva “dasabalassa santikam̄ gamissāmi”ti mātulattherena saddhiṁ satthu santikam̄ agantvā kapilavatthusāmantāyeva ohīyitvā yonisomanasikāre kammaṇi karonto nacirasseva vipassanām ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Vuttampi cetam **apadāne** (apa. thera 1.1.434-440) –

“Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇam vedāna pāragū;
Purakkhatomhi sishehi, upagacchim naruttamam.

“Padumuttaro lokavidū, āhutīnam paṭiggaho;
Mama kammam pakittesi, saṃkhittena mahāmuni.

“Tāham dhammadam suṇitvāna, abhivādetvāna sathuno;
Añjaliṁ paggahetvāna, pakkamim dakkhiṇāmukho.

“Saṃkhittena suṇitvāna, vitthārena abhāsayim;
Sabbe sissā attamanā, sutvāna mama bhāsato.

“Sakam diṭṭhim vinodetvā, buddhe cittam pasādayum;
Saṃkhittenapi desemi, vitthārena tathevaham.

“Abhidhammanayaññūham, kathāvatthuvisuddhiyā;
Sabbesam viññāpetvāna, viharāmi anāsavo.

“Ito pañcasate kappe, caturo suppakāsakā;
Sattaratanasampannā, catudīpamhi issarā.

“Paṭisambhidā catasso...pe... kataṃ buddhassa sāsana”nti.

Tassa pana puṇṇatherassā santike pabbajitā kulaputtā pañcasatā ahesum. Thero sayam dasakathāvatthulābhītāya tepi dasahi kathāvatthūhi ovadi. Te tassa ovāde ṭhatvā sabbeva arahattam pattā. Te attano pabbajitakiccam matthakappattam īnatvā upajjhāyam upasaṅkamitvā āhamṣu – “bhante, amhākaṃ kiccam matthakappattam, dasannañcamha kathāvatthūnam lābhino, samayo, dāni no dasabalam passitu”nti. Thero tesam vacanam sutvā cintesi – “mama dasakathāvatthulābhītam satthā jānāti aham dhammaṃ desento dasa kathāvatthūni amuñcītvāva desemi, mayi gacchante sabbepime bhikkhū maṃ parivāretvā gacchissantī, evam gaṇasaṅgañikāya gantvā pana ayuttam mayham dasabalam passitum, ime tāva gantvā passantū”ti te bhikkhū āha – “āvuso, tumhe purato gantvā tathāgataṃ passatha, mama vacanena cassa pāde vandatha, ahampi tumhākam gatamaggenāgamissāmī”ti. Te therā sabbepi dasabalassa jātibhūmirāṭhavāsino sabbe khīṇāsavā sabbe dasakathāvatthulābhīno attano upajjhāyassa ovādaṃ sampaticchitvā theram vanditvā anupubbena cārikam carantā saṭhiyonamaggam atikkamma rājagahe veluvanamahāvihāram gantvā dasabalassa pāde vanditvā ekamantam nisīdiṃsu.

Āciṇṇam kho panetam buddhānam bhagavantānam āgantukehi bhikkhūhi saddhim paṭisammoditunti bhagavā tehi saddhim – “kacci, bhikkhave, khamanīya”ntiādinā nayena madhurapaṭisanthāram katvā “kuto ca tumhe, bhikkhave, āgacchathā”ti pucchi. Atha tehi “jātibhūmito”ti vutte “ko nu kho, bhikkhave, jātibhūmiyam jātibhūmakānam bhikkhūnam sabrahmacārīnam evam sambhāvito ‘attanā ca appiccho appicchakathañca bhikkhūnam kattā’”ti (ma. ni. 1.252) dasakathāvatthulābhīm bhikkhum pucchi. Tepi “puṇṇo nāma, bhante, āyasmā mantāṇiputto”ti ārocayiṃsu. Tam katham sutvā āyasmā sāriputto therassa dassanakāmo ahosi. Atha satthā rājagahato sāvatthim agamāsi. Puṇṇatheropi dasabalassa tattha āgatabhāvam sutvā – “satthāram passissāmī”ti gantvā antogandhakuṭiyamyeva tathāgataṃ sampāpuṇi. Satthā tassa dhammadam desesi. Thero dhammadam sutvā dasabalam vanditvā paṭisallānatthāya andhavanam gantvā aññataramhi rukkhamūle divāvihāram nisīdi.

Sāriputtatheropi tassāgamanam sutvā sīsānulokiko gantvā okāsam sallakkhetvā tam rukkhamūle nisinnam upasaṅkamitvā therena saddhim sammoditvā, tam sattavisuddhikkamam pucchi. Theropissa pucchitapucchitam byākaronto rathavinītūpamāya cittam ārādhesi, te aññamaññassa subhāsitam samanumodiṃsu. Atha satthā aparabhāge bhikkhusaṅghamajhe nisinno theram “etadaggam,

bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam dhammakathikānam yadidam puṇo”ti (a. ni. 1.188, 196) dhammakathikānam aggaṭṭhāne ṭhapesi. So ekadivasam attano vimuttisampattim paccavekkhitvā “satthāram nissāya ahañceva aññe ca bahū sattā samsāradukkhato vippamuttā, bahūpakārā vata sappurisasmsevā”ti pītisomanassajāto udānavasena pītivegavissaṭṭham “**sabbhireva samāsethā**”ti gātham abhāsi.

4. Tattha sabbhirevāti sappurisehi eva. Santoti panettha buddhādayo ariyā adhippetā. Te hi anavasesato asatam dhammam pahāya saddhamme ukkamṣagatattā satisayam pasam̄siyattā ca visesato “santo sappurisā”ti ca vuccanti. **Samāsethāti** samam āsetha saha vaseyya. Te payirupāsanto tesam sussūsanto diṭṭhanugatiñca āpajjanto samānavāso bhaveyyāti attho. **Paṇḍitehatthadassibhīti** tesam thomanā. **Paṇḍā** vuccati paññā, sā imesam sañjātāti **paṇḍitā**. Tato eva attatthādibhedam attham aviparītato passantīti **atthadassino**. Tehi paṇḍitehi atthadassibhi samāsetha. Kasmāti ce? Yasmā te santo paṇḍitā, te vā sammā sevantā ekantahitabhāvato maggañāñādīheva aranīyato **attham**, mahāguṇatāya santatāya ca **mahantam**, agādhabhāvato gambhīrañāñagocarato ca **gambhīram**, hīnacchandādīhi daṭṭhum asakkueyyattā itarehi ca kicchena daṭṭhabbattā **duddasam**, duddasattā sañhanipuṇasabhāvattā nipiṇāñāñagocarato ca **nipiṇam**, nipiṇattā evam sukhumasabhāvatāya **añum** nibbānam, aviparītaṭṭhena vā paramatthasabhāvattā **attham**, ariyabhāvakarattā mahattanimittatāya **mahantam**, anuttānasabhāvatāya **gambhīram**, dukkhena daṭṭhabbam na sukhena daṭṭhuṇi sakkāti **duddasam**, gambhīrattā duddasam, duddasattā **gambhīranti** catusaccam, visesato **nipiṇam añum**, nirodhasaccanti evametam catusaccam **dhīrā samadhigacchanti** dhitisampannatāya dhīrā catusaccakammaṭṭhanabhbāvanam ussukkāpetvā sammadeva adhigacchanti. **Appamattāti** sabbattha satiavippavāsenā appamādapaṭipattim pūrentā. **Vicakkhaṇāti** vipassanābhāvanāya chekā kusalā. Tasmā sabbhireva samāsethāti yojanā. Paṇḍitehatthadassibhīti vā etam nissakkavacanaṁ. Yasmā paṇḍitehi atthadassibhi samudāyabhūtehi dhīrā appamattā vicakkhaṇā mahantādivisesavantam attham samadhigacchanti, tasmā tādisehi sabbhireva samāsethāti sambandho. Evamesā therassa paṭivedhadīpanena aññābyākaranagāthāpi ahosīti.

Puṇnattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

5. Dabbatheragāthāvanṇanā

Yo duddamiyoti āyasmato dabbatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi padumuttarabuddhakāle hamṣavatīnagare kulagehe nibbattitvā vayappatto heṭṭhā vuttanayeneva dhammadesanam suṇanto satthāram ekam bhikkhum senāsanapaññāpākānam aggaṭṭhāne ṭhamentam disvā adhikārakammam katvā tam ṭhānantaram patthetvā satthārā byākato yāvajīvam kusalam katvā devamanussesu samsaritvā kassapadasabalassa sāsanosakkākale pabbaji. Tadā tena saddhim apare cha janāti satta bhikkhū ekacittā hutvā aññe sāsane agāravaṇ karonte disvā – “idha kiṁ karoma ekamante samaṇadhammadam katvā dukkhassantaṁ karissāmā”ti nisseṇim bandhitvā ucceṇ pabbatasikharam āruhitvā, “attano cittabalaṁ jānantā nisseṇim nipātentu, jīvite sālayā otarantu, mā pacchānutappino ahuvatthā”ti vatvā sabbe ekacittā hutvā nisseṇim pātētvā – “appamattā hotha, āvuso”ti aññamaññam ovaditvā cittarucikesu ṭhānesu nisiditvā samaṇadhammadam kātum ārabhiṁsu.

Tatreko therō pañcāme divase arahattam patvā, “mama kiccam nipp'hannam, aham imasmim ṭhāne kiṁ karissāmi”ti iddhiyā uttarakuruto piṇḍapātam āharitvā, “āvuso, imam piṇḍapātam paribhuñjatha, bhikkhācārakiccam mamāyattam hotu, tumhe attano kammaṇ karothā”ti āha. “Kiṁ nu kho mayam, āvuso, nisseṇim pātentā evam avocumha – ‘yo paṭhamam dhammadam sacchikaroti, so bhikkham āharatu, tenābhataṁ sesā paribhuñjivā samaṇadhammadam karissantī’”ti. “Natthi, āvuso”ti. Tumhe attano pubbahetunā labhittha, mayampi sakkontā vāṭṭassantaṁ karissāma, gacchatha tumheti. Thero te saññāpetum asakkonto phāsukaṭṭhāne piṇḍapātam paribhuñjivā gato. Aparo therō sattame divase anāgāmiphalaṁ patvā tato cuto suddhāvāsabrahmaloke nibbatto. Itare therā tato cutā ekam buddhantaram devamanussesu samsaritvā tesu tesu kulesu nibbattā. Eko gandhārarāṭṭhe takkasilānagare

rājagehe nibbatto, eko majjhantikaraṭṭhe paribbājikāya kucchimhi nibbatto, eko bāhiyaraṭṭhe kuṭumbiyagehe nibbatto, eko bhikkhunupassaye jāto.

Ayam pana dabbathero mallaraṭṭhe anupiyanagare ekassa mallarañño gehe paṭisandhim gaṇhi. Tassa mātā upavijaññā kālamakāsi, matasarīram susānam netvā dārūcitakam āropetvā aggim adāmsu. Tassā aggivegasantattam udarapaṭalam dvedhā ahosi. Dārako attano puññabalaṇa uppatisvā ekasmim dabbathambhe nipati. Tam dārakam gahetvā ayyikāya adāmsu. Sā tassa nāmam gaṇhantī dabbathambhe patitvā laddhajīvitattā “dabbo”tissa nāmam akāsi. Tassa ca sattavassikakāle satthā bhikkhusaṅghaparivāro mallaraṭṭhe cārikam caramāno anupiyambavane viharati. Dabbakumāro satthāram disvā dassaneneva pasīditvā pabbajitukāmo hutvā “ahañ dasabalassa santike pabbajissāmī”ti ayyikam āpucchi. Sā “sādhu, tātā”ti dabbakumāram ādāya satthu santikam gantvā, “bhante, imam kumāram pabbājethā”ti āha. Satthā aññatarassa bhikkhuno saññam adāsi – “bhikkhu imam dārakam pabbājehī”ti. So therō satthu vacanam sutvā dabbakumāram pabbājento tacapañcakakammaṭṭhānam ācikkhi. Pubbahetusampanno katābhinīhāro satto paṭhamakesavaṭṭiyā voropanakkhaṇe sotāpattiphale patiṭṭhahi, dutiyāya kesavaṭṭiyā oropiyamānāya sakadāgāmiphale, tatiyāya anāgāmiphale, sabbakesānam pana oropanañca arahattaphalasacchikiriyā ca apacchā apure ahosi. Satthā mallaraṭṭhe yathābhīrantam viharitvā rājagaham gantvā veļuvane vāsam kappesi.

Tatrāyasmā dabbo mallaputto rahogato attano kiccanipphattim oloketvā saṅghassa veyyāvaccakaraṇe kāyam yojetukāmo cintesi – “yamnūnāham saṅghassa senāsanāñca paññāpeyyam bhattāni ca uddiseyya”nti. So satthu santikam gantvā attano parivitakkam ārocesi. Satthā tassa sādhukāram datvā senāsanapaññāpakattañca bhattuddesakattañca sampaticchi. Atha nam “ayam dabbo daharova samāno mahante thāne thito”ti sattavassikakāleyeva upasampādesi. Thero upasampannakālato paṭṭhāya rājagaham upanissāya viharantānam sabbabhikkhūnam senāsanāni ca paññāpeti, bhikkhañca uddisati. Tassa senāsanapaññāpakabhāvo sabbadisāsu pākaṭo ahosi – “dabbo kira mallaputto sabhāgasabhāgānam bhikkhūnam ekaṭṭhāne senāsanāni paññāpeti, āsannepi dūrepi senāsanam paññāpeti, gantum asakkonte iddhiyā netī”ti.

Atha nam bhikkhū kālepi vikālepi – “amhākam, āvuso, jīvakambavane senāsanam paññāpehi, amhākam maddakucchismiñ migadāye”ti evam senāsanam uddisāpetvā tassa iddhim passantā gacchanti. Sopi iddhiyā manomaye kāye abhisāñkhariṭvā ekekassa therassa ekekam attanā sadisam bhikkhum datvā aṅguliyā jalāmānāya purato gantvā “ayam mañco idam pīṭha”ntiādīni vatvā senāsanam paññāpetvā puna attano vasanaṭṭhānameva āgacchat. Ayameththa saṅkhepo, vitthārato panidañ vatthu pāliyam āgatameva. Satthā idameva kāraṇam atṭhuppattiñ katvā aparabhāge ariyagaṇamajjhe nisinnō theram senāsanapaññāpakānam aggaṭṭhāne ṭhapesi – “etadaggam, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam senāsanapaññāpakānam yadidam dabbo mallaputto”ti (a. ni. 1.209; 214). Vuttampi cetam **apadāne** (apa. thera 2.54, 108-149) –

“Padumuttaro nāma jino, sabbalokavidū muni;
Ito satasahassamhi, kappe uppajji cakkhumā.

“Ovādako viññāpako, tārako sabbapāñinam;
Desanākusalo buddho, tāresi janatañ bahum.

“Anukampako kāruṇiko, hitesī sabbapāñinam;
Sampatte titthiye sabbe, pañcasile patiṭṭhapi.

“Evam nirākulam āsi, suññatañ titthiyehi ca;
Vicittam arahantehi, vasībhūtehi tādibhi.

“Ratanānaṭṭhapaññāsam, uggato so mahāmuni;

Kañcanagghiyasañkāso, bāttim̄savarañalakkhaṇo.

“Vassasatasahassāni, āyu vijjati tāvade;
Tāvatā tiṭṭhamāno so, tāresi janatām bahum.

“Tadāham ham̄savatiyam, set̄hiputto mahāyaso;
Upetvā lokapajjotam, assosiñ dhammadesanañ.

“Senāsanāni bhikkhūnam, paññāpentam sasāvakam;
Kittayantassa vacanam, sunītvā mudito aham.

“Adhikāram sasaṅghassa, katvā tassa mahesino;
Nipacca sirasā pāde, tam ṭhanamabhipathayim.

“Tadāha sa mahāvīro, mama kammam pakittayam;
Yo sasaṅghamabhojesi, sattāham lokanāyakam.

“Soyam kamalapattakkho, sīhamso kanakattaco;
Mama pādamūle nipati, patthayam ṭhanamuttamam.

“Satasañhassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Sāvako tassa buddhassa, dabbo nāmena vissuto;
Senāsanapaññāpako, aggo hessatiyam tadā.

“Tena kammañca sukatena, cetanāpanidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiñsamagacchāham.

“Satānam tīṇikkhattuñca, devarajjamakārayim;
Satānam pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosaham.

“Padesarajjam vipulam, gañanāto asaṅkhiyañ;
Sabbattha sukrito āsim, tassa kammassa vāhasā.

“Ekanavutito kappe, vipassī nāma nāyako;
Uppajji cārudassano, sabbadhammañvipassako.

“Duṭṭhacitto upavadiñ, sāvakam tassa tādino;
Sabbāsavaparikkhīñam, suddhoti ca vijāniya.

“Tasseva naravīrassa, sāvakānam mahesinam;
Salākañca gahetvāna, khīrodanamadāsaham.

“Imamhi bhaddake kappe, brahmabandhu mahāyaso;
Kassapo nāma gottena, uppajji vadatañ varo.

“Sāsanam jotayitvāna, abhibhuyya kutithiye;
Vineyye vinayitvāva, nibbuto so sasāvako.

“Sasisse nibbute nāthe, atthamentamhi sāsane;
Devā kandīṁsu saṁviggā, muttakesā rudammukhā.

“Nibbāyissati dhammadakkho, na passisāma subbate;
Na suṇissāma saddhammam, aho no appapuññatā.

“Tadāyam pathavī sabbā, acalā sā calācalā;
Sāgaro ca sasokova, vinadī karuṇam giram.

“Catuddisā dundubhiyo, nādayimṣu amānusā;
Samantato asaniyo, phalimṣu ca bhayāvahā.

“Ukkā patimṣu nabhasā, dhūmaketu ca dissati;
Sadhūmā jālavaṭṭā ca, raviṁṣu karuṇam migā.

“Uppāde dāruṇe disvā, sāsanathaṅgasūcakē;
Saṁviggā bhikkhavo satta, cintayimha mayam tadā.

“Sāsanena vināmhākam, jīvitena alam mayam;
Pavisitvā mahāraññam, yuñjāma jinasāsane.

“Addasamha tadāraññe, ubbiddham selamuttamam;
Nisseñiyā tamāruyha, nisseñim pātayimhase.

“Tadā ovadi no therō, buddhuppādo sudullabho;
Saddhātidullabhā laddhā, thokam sesañca sāsanam.

“Nipatanti khaṇātītā, anante dukkhasāgare;
Tasmā payogo kattabbo, yāva ṭhāti mune mataṁ.

“Arahā āsi so therō, anāgāmī tadānugo;
Susīlā itare yuttā, devalokaṁ agamhase.

“Nibbuto tiṇṇasamsāro, suddhāvāse ca ekako;
Ahañca pakkusāti ca, sabhiyo bāhiyo tathā.

“Kumārakassapo, ceva, tattha tatthūpagā mayam;
Saṁsārabandhanā muttā, gotamenānukampitā.

“Mallesu kusinārāyam, gabbhe jātassa me sato;
Mātā matā citāruṇhā, tato nippatito aham.

“Patito dabbapuñjamhi, tato dabboti vissuto;
Brahmacāri balenāham, vimutto sattavassiko.

“Khīrodanabalenāham, pañcahaṅgehupāgato;
Khīṇāsavopavādena, pāpehi bahu codito.

“Ubho puññañca pāpañca, vītvattomhi dāniham;
Patvāna paramam santim, viharāmi anāsavo.

“Senāsanam paññāpayim, hāsayitvā subbate;
Jino tasmiṁ guṇe tuṭṭho, etadagge ṭhapesi maṁ.

“Kilesā jhāpitā mayham, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanam chetvā, viharāmi anāsavo.

“Svāgataṁ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsanam.

“Paṭisambhidā catasso...pe...kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Evam̄bhūtam pana tam yena pubbe ekassa khīṇāsavattherassa anuddham̄sanavasena katena pāpakammena bahūni vassasatasahassāni niraye pacci, tāya eva kammapilotikāya codiyamānā mettiyabhūmajakā bhikkhū “iminā mayam kalyāṇabhāttikassa gahapatino antare paribheditā”ti duggahitagāhino amūlakena pārājikena dhammena anuddham̄sesum. Tasmīñca adhikaraṇe saṅghena sativinayena vūpasamite ayam thero lokānukampāya attano guṇe vibhāvento “yo duddamiyo”ti imam̄ gātham̄ abhāsi.

5. Tattha yoti aniyamitaniddeso, tassa “so”ti iminā niyamattam daṭṭhabbam. Ubhayenapi aññam̄ viya katvā attānameva vadati. **Duddamiyoti** duddamo, dametuṁ asakkuṇeyyo. Idañca attano puthujjanakāle diṭṭhigatānam visūkāyikānam kilesānam madālepacittassa vippahanditam̄ indriyānam avūpasamanañca cintetvā vadati. **Damenāti** uttamena aggamaggadamina, tena hi danto puna dametabbatābhāvato “danto”ti vattabbataṁ arahati, na aññena. Atha vā **damenāti** damakena purisadammasārathinā damito. **Dabboti** drabyo, bhabboti attho. Tenāha bhagavā imameva theram sandhāya – “na kho, dabba, dabbā evam nibbētentī”ti (pārā. 384; cūlava. 193). **Santusitoti** yathāladdhapaccayasantosena jhānasamāpattisantosena maggaphalasantosena ca santuttho.

Vitiṇnakañkhoti soḷasavatthukāya aṭṭhavatthukāya ca kañkhāya pathamamaggeneva samugghātitattā vigatakañkho. **Vijitāvī** purisājānīyena vijetabbassa sabbassapi samkilesapakkhassa vijitattā vidhamitattā vijitāvī. **Apetabheravoti** pañcavīsatīyā bhayānam sabbaso apetattā apagatabheravo abhayūparato. Puna **dabboti** nāmakittanam. **Parinibbutoti** dve parinibbānāni kilesaparinibbānāñca, yā saupādisesanibbānadhātu, khandhaparinibbānāñca, yā anupādisesanibbānadhātu. Tesu idha kilesaparinibbānam adhippetam, tasmā pahātabbadhammānam maggēna sabbaso pahīnattā kilesaparinibbānena parinibbutoti attho. **Thitattoti** thitasabhāvo acalo iṭṭhādīsu tādibhāvappattiyā lokadhammehi akampanīyo. **Hīti** ca hetuatthe nipāto, tena yo pubbe duddamo hutvā ṭhito yasmasā dabbattā satthārā uttamena damena damito santusito vitiṇnakañkho vijitāvī apetabheravo, tasmā so dabbo parinibbuto tatoyeva ca ṭhitatto, evam̄bhūte ca tasmīm cittapasādova kātabbo, na pasādaññathattanti paraneyyabuddhike satte anukampanto thero aññam byākāsi.

Dabbatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sītavaniyattheragāthāvaṇṇanā

Yo sītavananti āyasmato sambhūtattherassa gāthā. Kā uppatti? Ito kira aṭṭhārasādhikassa kappasatassa matthake athadassī nāma sambuddho loke uppajjivtā sadevakam̄ lokam̄ saṃsāramahoghato tārente ekadivasam̄ mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṁ gaṅgātīraṇ upagacchi. Tasmīm kāle ayam gahapatikule nibbatto tattha bhagavantam̄ passitvā pasannamānaso upasaṅkamitvā vanditvā “kiṁ, bhante, pāraṇ gantukāmatthā”ti pucchi. Bhagavā “gamissāmā”ti avoca. So tāvadeva nāvāsaṅghāṭam̄ yojetvā upanesi. Satthā tam anukampanto saha bhikkhusaṅghena nāvam̄ abhiruhi. So sayampi abhiruyha sukheneva paratīraṇ sampāpetvā bhagavantam̄ bhikkhusaṅghañca dutiyadivase mahādānam̄ pavattetvā anugantvā pasannacitto vanditvā nivatti. So tena puññakammena devamanussesu samsaritvā ito terasādhikakappasatassa matthake khattiyakule nibbattitvā rājā ahosi cakkavattī dhammiko dhammarājā. So satte sugatimagge patiṭṭhāpetvā tato cuto ekanavutikappe vipassissa

bhagavato sāsane pabbajitvā dhutadhamme samādāya susāne vasanto samañadhammam̄ akāsi. Puna kassapassa bhagavato kālepi tassa sāsane tīhi sahāyehi saddhim̄ pabbajitvā vīsativassasahassāni samañadhammam̄ katvā ekaṁ buddhantaram̄ devamanussesu sāmsaritvā imasmiṁ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇamahāsālassa putto hutvā nibbatti. Tassa “sambhūto”ti nāmaṁ akāmsu. So vayappatto brāhmaṇasippesu nipphattim̄ gato. Bhūmijo jeyyaseno abhirādhanoti tīhi sahāyehi saddhim̄ bhagavato santikam̄ gato dhammadesanam̄ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. Ye sandhāya vuttam –

“Bhūmijo jeyyaseno ca, sambhūto abhirādhano;
Ete dhammam̄ abhiññāsum̄, sāsane varatādino”ti.

Atha sambhūto bhagavato santike kāyagatāsatikammaṭṭhānam̄ gahetvā nibaddham̄ sītavane vasati. Tenevāyasmā “sītavaniyo”ti paññāyittha. Tena ca samayena vessavaṇo mahārājā kenacideva karaṇīyena jambudīpe dakkhiṇadisābhāgam̄ uddissa ākāsenā gacchanto theram̄ abbhokāse nisīditvā kammaṭṭhānam̄ manasikarontam̄ disvā vimānato oruyha theram̄ vanditvā, “yadā therō samādhito vuṭṭhahissati, tadā mama āgamanam̄ ārocetha, ārakkhañcassa karothā”ti dve yakkhe āñāpetvā pakkāmi. Te therassa samīpe ṛhatvā manasikāram̄ paṭisam̄haritvā nisinnakāle ārocesum̄. Tam̄ sutvā therō “tumhe mama vacanena vessavaṇamahārājassa kathetha, bhagavatā attano sāsane ṛhitānam̄ satiārakkhā nāma ṛhapitā atthi, sāyeva mādise rakkhati, tvam̄ tattha apposukko hohi, bhagavato ovāde ṛhitānam̄ edisāya ārakkhāya karaṇīyam̄ natthi”ti te vissajjetvā tāvadeva vipassanam̄ vadḍhetvā vijjāttayaṁ sacchākāsi. Tato vessavaṇo nivattamāno therassa samīpam̄ patvā mukhākārasallakkhañcena vassa katakiccabhāvam̄ ñatvā sāvatthim̄ gantvā bhagavato ārocetvā satthu sammukhā theram̄ abhitthavanto –

“Satiārakkhasampanno, dhitimā vīriyasamāhito;
Anujāto satthu sambhūto, tevijo maccupāragū”ti. –

Imāya gāthāya therassa guṇe vanṇesi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.21.15-20) –

“Atthadassī tu bhagavā, dvipadindo narāsabho;
Purakkhato sāvakehi, gaṅgātīramupāgami.

“Samatitti kākapeyyā, gaṅgā āsi duruttarā;
Uttārayim̄ bhikkhusaṅgham̄, buddhañca dvipaduttamam̄.

“Aṭṭhārase kappasate, yam̄ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, taraṇāya idam̄ phalam̄.

“Teraseto kappasate, pañca sabbobhavā ahum̄;
Sattaratanaśampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Pacchime ca bhave asmiṁ, jātoham̄ brāhmaṇe kule;
Saddhim̄ tīhi sahāyehi, pabbajim̄ satthu sāsane.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Athāyasmā sambhūto bhagavantam̄ dassanāya gacchante bhikkhū disvā “āvuso, mama vacanena bhagavato pāde sirasā vandatha, evañca vadethā”ti vatvā dharmādhikaraṇam̄ attano satthu aviheṭhitabhāvam̄ pakāsento “yo sītavana”nti gāthamāha. Te bhikkhū bhagavantam̄ upasākamitvā vanditvā sambhūtattherassa sāsanaṁ sampavedentā, “āyasmā, bhante, sambhūto bhagavato pāde sirasā vandati, evañca vadati”ti vatvā tam̄ gātham̄ ārocesum̄, tam̄ sutvā bhagavā “paññito, bhikkhave, sambhūto bhikkhu paccaṭādi dharmassānudhammam̄, na ca mam̄ dharmādhikaraṇam̄ viheṭheti. Vessavaṇena tassattho mayham̄ ārocitā”ti āha.

6. Yam pana te bhikkhū sambhūtatherena vuttam “**yo sītavāna**”nti gātham satthu nivedesum. Tattha **sītavananti** evamnāmakam rājagahasamipe mahantam bheravasusānavanam. **Upagāti** nivāsanavasena upagacchi. Etena bhagavatā anuññatam pabbajitānurūpam nivāsanatthānam dasseti. **Bhikkhūti** saṃsārabhayassa ikkhanato bhinnakilesatāya ca bhikkhu. **Ekoti** adutiyō, etena kāyavivekaṁ dasseti. **Santusitoti** santuṭṭho. Etena catupaccayasantosalakkhaṇam ariyavaṁsaṁ dasseti. **Samāhitattoti** upacārappanābhedena samādhinā samāhitacitto, etena cittavivekabhāvanāmukhena bhāvanārāmam ariyavaṁsaṁ dasseti. **Vijitāvīti** sāsane sammāpaṭipajjantena vijetabbam kilesagaṇam vijitvā ṭhito, etena upadhvivekam dasseti. Bhayahetūnam kilesānam apagatattā **apetalomahamso**, etena sammāpaṭipattiya phalam dasseti. **Rakkhanti** rakkhanto. **Kāyagatāsatinti** kāyārammanam satim, kāyagatāsatikammaṭṭhānam paribrūhanavasena avissajento. **Dhitimāti** dhīro, samāhitattam vijitāvibhāvatam vā upādāya paṭipattidassanametam. Ayañhettha saṅkhepattho – so bhikkhu vivekasukhānupekkhāya eko sītavanam upāgami, upāgato ca lolabhbāvabhāvato santuṭṭho dhitimā kāyagatāsatikammaṭṭhānam bhāvento tathādhigatam jhānam pādakam katvā āraddhavipassanam ussukkāpetvā adhigatena aggamaggena samāhito vijitāvī ca hutvā katakiccatāya bhayahetūnam sabbaso apagatattā apetalomahamso jātoti.

Sītavaniyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Bhalliyattheragāthāvaṇṇanā

Yopānudīti āyasmato bhalliyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira ito ekatimse kappe anuppanne buddhe sumanassa nāma paccekabuddhassa pasannacitto phalāphalam datvā sugatīsu eva saṃsaranto sikhissa sammāsambuddhassa kāle aruṇavatīnagare brāhmaṇakule nibbatto “sikhissa bhagavato paṭhamābhisaṃbuddhassa ujita, ojītā nāma dve satthavāhaputtā paṭhamāhāram adamsū”ti sutvā attano sahāyakena saddhiṁ bhagavantam upasaṅkamitvā vanditvā svātanāya nimantetvā mahādānam pavattetvā patthanam akāmsu – “ubhopi mayam, bhante, anāgate tumhādisassa buddhassa paṭhamāhāradāyakā bhaveyyāmā”ti. Te tattha tattha bhave puññakammam katvā devamanussesu saṃsaranā kassapassa bhagavato kāle gopālakasetṭhissa puttā bhātaro hutvā nibbattā. Bahūni vassāni bhikkhusaṅgham khīrabhojanena upaṭṭhahimṣu. Amhākam pana bhagavato kāle pokkharavatīnagare satthavāhassa puttā bhātaro hutvā nibbattā. Tesu jetṭho taphusso nāma, kaniṭṭho bhalliyo nāma, te pañcamattāni sakaṭasatāni bhaṇḍassa pūretvā vāṇijjāya gacchantā bhagavati paṭhamābhisaṃbuddhe sattasattāham vimuttisukhadhammapaccavekkhaṇāhi vītināmetvā aṭṭhame sattāhe rājāyatanamūle viharante rājāyatanassa avidūre mahāmaggena atikkamanti, tesam tasmīm samaye samepi bhūmibhāge akaddamodake sakaṭāni nappavattiṁsu, “kiṁ nu, kho, kāraṇa”nti ca cintentānam porāṇasālohitā devatā rukkhaviṭapantare attānam dassentī āha – “mādisā, ayam bhagavā acirābhisaṃbuddho sattasattāham anāhāro vimuttisukhāpaṭisamvedī idāni rājāyatanamūle nisinno, tam āhārena paṭimānetha, yadassa tumhākam dīgharattam hitāya sukhāyā”ti. Tam sutvā te ulāram pītiromanassam paṭisamvedentā, “āhārasampādanam papāñca”nti maññamānā manthañca madhupiṇḍikañca bhagavato datvā dvevācikasaraṇam gantvā kesadhātuyo labhitvā agamaṁsu. Te hi paṭhamam upāsakā ahesum. Atha bhagavati bārāṇasim gantvā dhammacakkam pavattetvā anupubbena rājagahe viharante taphussabhaliyā rājagaham upagatā bhagavantam upasaṅkamitvā vanditvā ekamantam nisīdiṁsu. Tesam bhagavā dhammam desesi. Tesu taphusso sotāpattiphale patiṭṭhāya upāsakova ahosi. Bhalliyo pana pabbajitvā chaṭlabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.48.66-70) –

“Sumano nāma sambuddho, takkarāyam vasī tadā;
Vallikāraphalam gayha, sayambhussa adāsaham.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Athekadivasam māro bhalliyattherassa bhimśāpanattham bhayānakam rūpam dassesi. So attano sabbabhayātikkamam pakāsento “**yopānudī**”ti gāthamabhāsi.

7. Tattha **yopānudī**ti yo apānudi khipi pajahi viddhamsesi. **Maccurājassāti maccu** nāma maraṇam khandhānam bhedo, so eva ca sattānam attano vase anuvattāpanato issaraṭṭhena **rājāti** maccurājā, tassa. **Senanti** jarārogādīm, sā hissa vasavattane aṅgabhbāvato senā nāma, tena hesa mahatā nānāvidhena vipulena “mahāseno”ti vuccati. Yathāha – “na hi no saṅgaram tena, mahāsenena maccunā”ti (ma. ni. 1.272; jā. 2.22.121; netti. 103). Atha vā guṇamāraṇaṭṭhena “maccū”ti idha devaputtamāro adhippeto, tassa ca sahāyabhāvūpagamanato kāmādayo senā. Tathā cāha –

“Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati;
Tatiyā khuppi pāsā te, catutthī tanhā pavuccati.

“Pañcamī thinamiddham te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati;
Sattamī vicikicchā te, māno makkho ca aṭṭhamī”ti. (su. ni. 438-439; mahāni. 28;cūlani. nandamāṇavapucchāniddesa 47);

Naļasetumva sudubbalam mahoghoti sāravirahitato naļasetusadisam ativiya abalabhāvato suṭṭhu dubbalam samkilesasenaṁ navalokuttaradhammānam mahābalavabhbāvato mahoghasadisena aggamaggena yo apānudi vijitāvī apetabheravo danto, so parinibbuto ṭhitattoti yojanā. Tam sutvā māro “jānāti maṇi samaṇo”ti tatthevantaradhāyīti.

Bhalliyattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

8. Vīrattheragāthāvanṇanā

Yo duddamiyoti āyasmato vīrattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira ito ekanavute kappe vipassisssa bhagavato vasanaāvāsam paṭijaggi. Ekadivasañca sindhuvārapupphasadisāni niggunṭhipupphāni gahetvā bhagavantam pūjesi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto ito pañcatimse kappe khattiyakule nibbattitvā mahāpatāpo nāma rājā ahosi cakkavattī. So dhammena samena rajjam kārento satte saggamagge patiṭṭhāpesi. Puna imasmim kappe kassapassa bhagavato kāle mahāvibhavo setṭhi hutvā kapanaddhikādīnam dānam dento saṅghassa khīrabhattam adāsi. Evaṁ tattha dānamayaṁ puññasambhāram karonto itarañca nibbānattham sambharanto devamanussesu samsaritvā imasmim buddhuppāde sāvatthinagare rañño pasenadissa amaccakule nibbatti, “vīro”tissa nāmam akāmsu. So vayappatto nāmānugatehi pattabalajavādiguṇehi samannāgato saṅgāmasūro hutvā mātāpitūhi nibandhavasena kārite dārapariggahe ekamyeva puttam labhitvā pubbahetunā codiyamāno kāmesu saṃsāre ca ādīnavam disvā saṃvegajāto pabbajitvā ghaṭento vāyamanto nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.21.21-24) –

“Vipassissa bhagavato, āsimārāmiko ahaṁ;
Niggunṭhipuppham paggayha, buddhassa abhiropayim.

“Ekanavutito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Pañcavīse ito kappe, eko āsim janādhipo;
Mahāpatāpanāmena, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Evam pana arahattam patvā phalasamāpattisukhena vītināmentam theram purāṇadutiyikā uppabbājetukāmā antarantarā nānānayehi palobhetum parakkamantī ekadivasam divāvihāratṭhānam

gantvā itthikuttādīni dassetum ārabhi. Athāyasmā vīro “mam̄ palobhetukāmā sinerum makasapakkhavātena cāletukāmā viya yāva bālā vatāyam itthī”ti tassā kiriyāya niratthakabhāvam̄ dīpento “yo duddamiyo”ti gātham̄ abhāsi.

8. Tattha yo duddamiyotiādīnam̄ padānam̄ attho heṭṭhā vuttoyeva. Idam̄ panettha yojanāmattam̄ yo pubbe adanta kilesatāya paccatthikehi vā saṅgamasīse dametum jetum asakkueyyatāyaduddamiyo, idāni pana uttamena damena danto catubbidhasammappamadhānavīriyasampatti�ā vīro, vuttanayeneva santusito vitiṇṇakaṅkho vijitāvī apetalomahaṁso vīro vīranāmako anavasesato kilesaparinibbānena **parinibbuto**, tato eva thitasabhāvo, na tādisānam̄ satenapi sahassenapi cālanīyoti. Tam̄ sutvā sā itthī – “mayhaṁ sāmike evam̄ paṭipanne ko mayhaṁ gharāvāsenā attho”ti saṁvegajātā bhikkhunīsu pabbajitvā nacirasseva tevijjā ahosīti.

Vīrattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Pilindavacchattheragāthāvaṇṇanā

Svāgatanti āyasmato pilindavacchattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira padumuttarabuddhakāle haṁsavatīnagare mahābhogakule nibbatto heṭṭhā vuttanayeneva satthu santike dhammam̄ suṇanto satthāram̄ ekam̄ bhikkhum̄ devatānam̄ piyamanāpabhāvena aggatṭhāne ṭhapentam̄ disvā tam̄ ṭhanantaram̄ patthetvā yāvajīvam̄ kusalam̄ katvā tato cuto devamanussesu saṁsaranto sumedhassa bhagavato kāle manussaloke nibbattivā bhagavati parinibbute satthu thūpassa pūjam̄ katvā saṅghe ca mahādānam̄ pavattetvā tato cuto devamanussesu eva saṁsaranto anuppanne buddhe cakkavattī rājā hutvā mahājanam̄ pañcasu sīlesu patiṭṭhāpetvā saggaparāyanam̄ akāsi. So anuppanneyeva amhākam̄ bhagavati sāvatthiyam̄ brāhmaṇagehe nibbatti. “Pilindo”tissa nāmaṁ akāmsu. Vacchoti pana gottam̄. Tena so aparabhāge “pilindavaccho”ti paññāyittha. Saṁsāre pana saṁvegabahulatāya paribbājakapabbajjam̄ pabbajitvā cūḍagandhāram̄ nāma vijjam̄ sādhettvā tāya vijjāya ākāsacārī paracittavidū ca hutvā rājagahe lābhaggayasaggappatto paṭivasati.

Atha yadā amhākam̄ bhagavā abhisambuddho hutvā anukkamena rājagahaṁ upagato, tato paṭṭhāya buddhānubhāvena tassa sā vijjā na sampajjati, attano kiccam̄ na sādheti. So cintesi – “sutam̄ kho pana metam̄ ācariyapācariyānam̄ bhāsamānānam̄ ‘yattha mahāgandhāravijjā dharati, tattha cūḍagandhāravijjā na sampajjati’ti, samaṇassa pana gotamassa āgatakālato paṭṭhāya nāyam mama vijjā sampajjati, nissamsayam̄ samaṇo gotamo mahāgandhāravijjam̄ jānāti, yaṁnūnāhaṁ tam̄ payirupāsitvā tassa santike tam̄ vijjam̄ pariyāpuṇeyya”nti. So bhagavantam̄ upasaṅkamitvā etadavoca – “ahaṁ, mahāsamaṇa, tava santike ekam̄ vijjam̄ pariyāpuṇitukāmo, okāsaṁ me karohi”ti. Bhagavā “tena hi pabbajā”ti āha. So “vijjāya parikammaṁ pabbajjā”ti maññamāno pabbaji. Tassa bhagavā dhammam̄ kathetvā caritānukūlam̄ kammaṭṭhānam̄ adāsi. So upanissayasampannatāya nacirasseva vipassanam̄ vaḍḍhetvā arahattam̄ pāpuṇi. Yā pana purimajātiyam̄ tassovāde ṭhatvā sagge nibbattā devatā, tam̄ kataññutam̄ nissāya sañjātabahumānā sāyam̄ pātam̄ theram̄ payirupāsitvā gacchanti. Tasmā therō devatānam̄ piyamanāpatāya aggatam̄ patto. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.2.55-67) –

“Nibbute lokanāthamhi, sumedhe aggapuggale;
Pasannacitto sumano, thūpapūjam̄ akāsaham̄.

“Ye ca khīṇāsavā tattha, chaṭṭabhiññā mahiddhikā;
Teham̄ tattha samānetvā, saṅghabhāttam̄ akāsaham̄.

“Sumedhassa bhagavato, upaṭṭhāko tadā ahu;
Sumedho nāma nāmena, anumodittha so tadā.

“Tena cittappasādena, vimānam̄ upapajjaham̄;

Chalāsītisahassāni, accharāyo ramīṣu me.

“Mameva anuvattanti, sabbakāmehi tā sadā;
Aññe deve abhibhomī, puññakammassidam̄ phalam̄.

“Pañcavīsamhi kappamhi, varuṇo nāma khattiyo;
Visuddhabhojano āsim̄, cakkavattī aham̄ tadā.

“Na te bījam̄ pavappanti, napi nīyanti naṅgalā;
Akaṭṭhapākim̄ sālim̄, paribhuñjanti mānusā.

“Tattha rajjam̄ karityāna, devattam̄ puna gacchaham̄;
Tadāpi edisā mayham̄, nibbattā bhogasampadā.

“Na mām̄ mittā amittā vā, himsanti sabbapāñino;
Sabbesampi piyo homi, puññakammassidam̄ phalam̄.

“Tim̄sakappasahassamhi, yam̄ dānamadadim̄ tada;
Duggatim̄ nābhijānāmi, gandhālepassidam̄ phalam̄.

“Imasmim̄ bhaddake kappe, eko āsim̄ janādhipo;
Mahānubhāvo rājāham̄, cakkavattī mahabbalo.

“Soham̄ pañcasu sīlesu, ṭhāpetvā janatam̄ bahum̄;
Pāpetvā sugatim̄yeva, devatānam̄ piyo ahum̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Tathā devatāhi ativiya piyāyitabbabhāvato imam̄ theram̄ bhagavā devatānam̄ piyamanāpabhāvena aggaṭṭhāne ṭhāpesi – “etadaggam̄, bhikkhave, mama sāvakānam̄ bhikkhūnam̄ devatānam̄ piyamanāpānam̄ yadidam̄ pilindavaccho”ti (a. ni. 1.209, 215) so ekadivasam̄ bhikkhusaṅghamajjhē nisinno attano guṇe paccavekkhitvā tesam̄ kāraṇabhūtam̄ vijjānimittam̄ bhagavato santike āgamanam̄ pasamsanto **“svāgatam̄ nāpagata”**nti gātham̄ abhāsi.

9. Tattha **svāgatanti** sundaram̄ āgamanam̄, idam̄ mamāti sambandho. Atha vā **svāgatanti** suṭṭhu āgatam̄, mayāti vibhatti vipariñāmetabbā. **Nāpagatanti** na apagatam̄ hitābhivuddhito na apetam̄. **Nayidam̄ dumantitam̄ mamāti** idam̄ mama duṭṭhu kathitam̄, duṭṭhu vā vīmamsitam̄ na hoti. Idam̄ vuttam̄ hoti – yam̄ bhagavato santike mamāgamanam̄, yam̄ vā mayā tattha āgatam̄, tam̄ svāgatam̄, svāgatattāyeva na durāgatam̄. Yam̄ “bhagavato santike dhammam̄ sutvā pabbajissāmī”ti mama mantitam̄ gaditam̄ kathitam̄, cittena vā vīmamsitam̄ idampi na dummantinti. Idāni tattha kāraṇam̄ dassento **“samvibhlettesū”**tiādimāha. **Samvibhlettesūti** pakārato vibhlettesu. **Dhammesūti** ñeyyadhammesu samathadhammesu vā, nānātitthiyehi pakatiādivasena, sammāsambuddhehi dukkhādivasena samvibhajitvā vuttadhammesu. **Yam̄ setṭham̄ tadupāgaminti** yam̄ tattha setṭham̄, tam̄ catusaccadhammam̄, tassa vā bodhakam̄ sāsanadhammam̄ upāgamim̄, “ayaṁ dhammo ayaṁ vinayo”ti upagacchim̄. Sammāsambuddhehi eva vā kusalādivasena khandhādivasena yathāsabhāvato samvibhlettesu sabhāvadhammesu yam̄ tattha setṭham̄ uttamam̄ pavaram̄, tam̄ maggaphalanibbānadhammam̄ upāgamim̄, attapaccakkhato upagacchim̄ sacchākāsim̄, tasmā svāgatam̄ mama na apagatam̄ sumantitam̄ na dummantinti yojanā.

Pilindavacchattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puññamāsattheragāthāvaṇṇanā

Vihari apekkhanti āyasmato puṇṇamāsattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira vipassissa bhagavato kāle cakkavākayoniyam nibbatto bhagavantam gacchantam disvā pasannamānaso attano mukhatuṇḍakena sālapuppham gahetvā pūjām akāsi. So tena puññakamma devamanussesu samsaranto ito sattarase kappe atṭhakkhattum cakkavattī rājā ahosi. Imasmiṁ pana kappe kassapassa bhagavato sāsane osakkamāne kuṭumbiyakule nibbattitvā pabbajitvā samaṇadhammaṁ katvā tato cuto devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvathinagare samiddhissa nāma brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti. Tassa jātadivase tasmiṁ gehe sabbā rittakumbhiyo suvaṇṇamāsānam puṇṇā ahesum. Tenassa **puṇṇamāsoti** nāmaṁ akaṁsu. So vayappatto brāhmaṇavijjāsu nipphattim patvā vivāhakammaṇi katvā ekam puttam labhitvā upanissayasampannatāya gharāvāsam jigucchanto bhagavantam upasaṅkamitvā dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā laddhūpasampado pubbakiccasampanno catusaccakammaṭṭhāne yuttappayutto vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.7.13-19) –

“Sindhuyā nadiyā tīre, cakkavāko ahaṁ tadā;
Suddhasevālabhakkhoham, pāpesu ca susaññato.

“Addasam virajam buddham, gacchantam anilañjase;
Tuṇḍena sālam paggayha, vipassissābhiropayim.

“Yassa saddhā tathāgate, acalā suppatiṭṭhitā;
Tena cittappasādena, duggatiṁ so na gacchat.

“Svāgataṁ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Vihaṅgamena santena, subījam ropitaṁ mayā.

“Ekanavutito kappe, yam pupphamabhiropayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Sucārudassanā nāma, atṭhete ekanāmakā;
Kappe sattarase āsum, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Athassa purāṇadutiyikā tam palobhetukāmā alaṅkatapaṭiyattā puttena saddhim upagantvā piyālāpabhāvādikehi bhāvavivaraṇakammaṁ nāma kātum ārabhi. Thero tassā kāraṇam disvā attano katthacipi alaggabhāvam pakāsento “**vihari apekkha**”nti gātham abhāsi.

10. Tattha **viharīti** visesato hari apahari apanesi. **Apekkhanti** taṇham. **Idhāti** imasmiṁ loke attabhāve vā. **Huranti** aparasmīn anāgate attabhāve vā. **Idhāti** vā ajjhattikesu āyatanesu. **Huranti** bāhiresu. **Vā-saddo** samuccayattho “apadā vā dvipadā vā”tiādīsu (itiv. 90; a. ni. 4.34; 5.32) viya. **Yoti** attānameva param viya dasseti. **Vedagūti** vedena gato maggañāṇena nibbānam gato adhigato, cattāri vā saccāni pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhīsamayavasena abhisamecca ṣhīto. **Yatattoti** maggasaṁvarena samyatasabhāvo, sammāvāyāmena vā samyatasabhāvo. **Sabbesu dhammesu anūpalittoti** sabbesu ārammaṇesu dhammesu taṇhādiṭṭhilepavasena na upalitto, tena lābhādilokadhamme samatikkamam dasseti. **Lokassāti** upādānakkhandhapañcakassa. Tañhi lujjanapalujjanāṭṭhena loko. **Jaññāti** jānitvā. **Udayabbayañcāti** uppādañceva vayañca, etena yathāvuttaguṇānam pubbabhāgapatiṭpadam dasseti. Ayaṁ panettha attho – yo sakalassa khandhādilokassa samapaññāsāya ākārehi udayabbayam jānitvā vedagū yatatto katthaci anupalitto, so sabbattha apekkham vineyya santusito tādisānam vippakārānam na kiñci maññati, tasmā tvaṁ andhabāle yathāgatamaggeneva gacchāti. Atha sā itthī “ayaṁ samaṇo mayi putte ca nirapekkho, na sakkā imam palobhetu”nti pakkāmi.

Puṇṇamāsattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Paramatthadīpaniyā theragāthāsaṃvaṇṇanāya

Paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Cūlavacchattheragāthāvaṇṇanā

Pāmojjabahuloti āyasmato cūlavacchattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle daliddakule nibbattivā paresam bhatiyā jīvikam kappento bhagavato sāvakam sujātam nāma theram paṃsukūlam pariyesantam disvā pasannamānaso upasaṅkamitvā vattham datvā pañcapatiṭṭhitena vandi. So tena puññakammena tettiṃsakkhattum devarajjam kāresi.

Sattasattatikkhattum cakkavattī rājā ahosi. Anekavāram padesarajā. Evam devamanussesu samsaranto kassapassa bhagavato sāsane osakkamāne pabbajitvā samanadhammadhammam katvā ekam buddhantaram devamanussagatīsu aparāparam parivattanto amhākam bhagavato kāle kosambiyam brāhmaṇakule nibbatti. **Cūlavacchotissa** nāmam ahosi. So vayappatto brāhmaṇasippesu nipphattim gato buddhaguṇe sutvā pasannamānaso bhagavantam upasaṅkami, tassa bhagavā dhammadhammam kathesi. So paṭiladdhasaddho pabbajitvā laddhūpasampado katapubbakicco caritānukūlam kammaṭṭhānam gahetvā bhāvento vihari. Tena ca samayena kosambikā bhikkhū bhaṇḍanajātā ahesum. Tadā cūlavacchatthero ubhayesam bhikkhūnaṃ laddhiṃ anādāya bhagavatā dinnovāde ṭhatvā vipassanam brūhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.31-40) –

“Padumuttarabhagavato, sujāto nāma sāvako;
Paṃsukūlam gavesanto, saṅkāre caratī tadā.

“Nagare hamsavatiyā, paresam bhatako aham;
Upaḍḍhudussam datvāna, sirasā abhvivādayim.

“Tena kammena sukadena, cetanāpanidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṃsamagacchahaṃ.

“Tettiṃsakkhattum devindo, devarajjamakārayim;
Sattasattatikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṃ.

“Padesarajjam vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyam;
Upaḍḍhadussadānenā, modāmi akutobhayo.

“Icchamāno caham ajja, sakānanam sapabbataṃ;
Khomadussehi chādeyyam, adḍhudussassidam phalam.

“Satasaḥassito kappe, yam dānamadadiṃ tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, adḍhudussassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṃ buddhassa sāsana”nti.

Atha cūlavacchatthero arahattam patvā tesam bhikkhūnaṃ kalahābhiratiyā sakathavināsam disvā dhammasaṃvegappatto, attano ca pattavisesam paccavekkhitvā pītiromanassavasena “**pāmojjabahulo**”ti gātham abhāsi.

11. Tattha **pāmojjabahuloti** suparisuddhasīlatāya vippaṭisārābhāvato adhikusalesu dhammesu abhirativasena pamodabahulo. Tenevāha “**dhamme buddhappavedite**”ti. Tattha **dhammeti**. Sattatiṁsāya bodhipakkhiyadhamme navavidhe vā lokuttaradhamme. So hi sabbaññubuddhena sāmukkāṁsikāya desanāya pakāsitattā sātisayaṁ buddhappavedito nāma. Tassa pana adhigamūpāyabhāvato desanādhammopi idha labbhateva. **Padaṁ santanti** nibbānaṁ sandhāya vadati. Evarūpo hi bhikkhu santam padam santam koṭṭhāsaṁ sabbasāṅkhārānaṁ upasamabhāvato **saṅkhārūpasamam** paramasukhatāya **sukham** nibbānaṁ adhigacchati vindatiyeva. Parisuddhasīlo hi bhikkhu vippaṭisārābhāvena pāmojjabahulo saddhamme yuttappayutto vimuttipariyosānā sabbasampattiyo pāpuṇāti. Yathāha – “avippaṭisāratthāni kho, ānanda, kusalāni sīlāni, avippaṭisāro pāmojjatthāyā”tiādi (a. ni. 10.1). Atha vā **pāmojjabahuloti** sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅghoti ratanattayam sandhāya pamodabahulo. Tattha pana so pamodabahulo kim vā karotīti āha “dhamme buddhappavedite”tiādi. Saddhāsampannassa hi sappurisasaṁsevanasaddhammassavanayonisomanasikāradhammānudhammapaṭipattīnaṁ sukheneva sambhavato sampattiyo hatthagatā eva honti, yathāha – “saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsatī”tiādi (ma. ni. 2.183).

Cūḷavacchattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāvacchattheragāthāvaṇṇanā

Paññābalī āyasmato mahāvacchattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pānīyatānamadāsi. Puna sikhissa bhagavato kāle upāsako hutvā vivaṭṭīpanissayaṁ bahum puññakammaṁ akāsi, so tehi puññakammehi tattha sugatīsuyeva saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharaṭṭhe nālakagāme samiddhissa nāma brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti. Tassa **mahāvacchoti** nāmaṁ ahosi. So vayappatto āyasmato sāriputtassa bhagavato sāvakabhāvam sutvā “sopi nāma mahāpañño. Yassa sāvakattam upāgato, so eva maññe imasmiṁ loke aggapuggalo”ti bhagavati saddham uppādetvā satthu santike pabbajitvā kammatṭhānam anuyuñjanto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.51-56) –

“Padumuttarabuddhassa, bhikkhusaṅghe anuttare;
Pasannacitto sumano, pānīyaghaṭamapūrayim.

“Pabbatagge dumagge vā, ākāse vātha bhūmiyam;
Yadā pānīyamicchāmi, khippam nibbattate mama.

“Satasadassito kappe, yam dānamadadim tadā;
Duggatīm nābhijānāmi, dakadānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... bhavā sabbe samūhatā;
Chaṭṭabhiññā sacchikatā, kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Evam pana arahattam patvā vimuttisukham anubhavanto sāsanassa niyyānikabhāvavibhāvanena sabrahmacārīnam ussāhajanānattham “**paññābalī**”ti gātham abhāsi.

12. Tattha **paññābalī** pārihāriyapaññāya vipassanāpaññāya ca vasena abhiñhaso sātisayena paññābalena samannāgato. **Silavatūpapannoti** ukkaṁsagatena catupārisuddhisīlena, dhutadhammasaṅkhātehi vatehi ca upapanno samannāgato. **Samāhitoti** upacārappanābhedena samādhinā samāhito. **Jhānaratoti** tato eva ārammaṇūpanijjhāne lakkhaṇūpanijjhāne ca rato satatābhīyutto. Sabbakālam satiyā avippavāsavasena **satimā**. **Yadatthiyanti** atthato anapetaṁ atthiyam, yena atthiyam yadatthiyam. Yathā paccaye paribhuñjantassa paribhuñjanam atthiyam hoti, tathā **bhojanam bhuñjamāno**. Sāmiparibhogena hi tam atthiyam hoti dāyajjaparibhogena vā, na aññathā

bhojananti ca nidassananamattam daṭṭhabbam. Bhūñjyati paribhuñjyatītī vā bhojanam, cattāro paccayā. “Yadatthika”nti vā pāṭho. Yadattham yassatthāya satthārā paccayā anuññatā, tadaṭtham kāyassa ṭhitiādiattham, tañca anupādisesanibbānattham. Tasmā anupādāparinibbānattham bhojanapaccaye bhūñjamāno tato eva **kañkhetha kālam** attano anupādāparinibbānakālam āgameyya. **Idha** imasmiñ sāsane **vītarāgo**. Bāhirakassa pana kāmesu vītarāgassa idam natthīti adhippāyo.

Mahāvacchattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

3. Vanavacchattheragāthāvanṇanā

Nīlabbhavaṇṇatī āyasmato vanavacchattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira atthadassino bhagavato kāle kacchapayoniyam nibbatto vinatāya nāma nadiyā vasati. Tassa khuddakanāvappamāṇo attabhāvo ahosi. So kira ekadivasam bhagavantam nadiyā tīre ṭhitam disvā, “pāram gantukāmo maññe bhagavā”ti attano piṭṭhiyam āropetvā netukāmo pādamūle nipajji. Bhagavā tassa ajjhāsayam ñatvā tam anukampanto āruhi. So pītisomanassajāto sotam chindanto jiyāya vegena khittasaro viya tāvadeva paratīram pāpesi. Bhagavā tassa puññassa phalam etarahi nibbattanakasampattiñca byākaritvā pakkāmi. So tena puññakamma devamanussesu samsaranto anekasatakkhattum tāpasapabbajjam pabbajitvā araññavāsīyeva ahosi. Puna kassapabuddhakāle kapotayoniyam nibbattitvā araññe viharantaṁ mettāvihāriṁ ekam bhikkhum disvā cittam pasādesi.

Tato pana cuto bārāṇasiyam kulagehe nibbattitvā vayappatto samvegajāto pabbajitvā vivaṭṭūpanissayam bahum puññakammaṁ upacini. Evam tattha tattha devamanussesu saṃsaritvā imasmiñ buddhuppāde kapilavatthunagare vacchagottassa nāma brāhmaṇassa gehe paṭisandhim gaṇhi. Tassa mātā paripakkagabbhā araññam dassanatthāya sañjātadohalā araññam pavisitvā vicarati, tāvadevassā kammajavātā calimṣu, tirokaraṇim parikkhipitvā adamṣu. Sā dhaññapuññalakkhaṇam puttam vijāyi. So bodhisattena saha paṃsukīlikasahāyo ahosi. “Vaccho”tissa nāmañca ahosi. Vanābhiratiyā vasena **vanavacchoti** paññāyittha. Aparabhāge mahāsatte mahābhnikkhamanam nikhamitvā mahāpadhānam padahante, “ahampi siddhatthakumārena saha araññe viharissāmī”ti nikhamitvā tāpasapabbajjam pabbajitvā himavante vasanto abhisambuddhabhāvam sutvā bhagavato santikam upagantvā pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā araññe vasamāno nacirasseva vipassanam ussukkāpetvā arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.49-148-163) –

“Atthadassī tu bhagavā, sayambhū lokanāyako;
Vinatānadiyā tīram, upagacchi tathāgato.

“Udakā abhinikkhamma, kacchapo vārigocaro;
Buddham tāretukāmoham, upesiñ lokanāyakam.

“Abhirūhatu mañ buddho, atthadassī mahāmuni;
Aham tam tārayissāmi, dukkhassantakaro tuvam.

“Mama saṅkappamaññāya, atthadassī mahāyaso;
Abhirūhitvā me piṭṭhiñ, aṭṭhāsi lokanāyako.

“Yato sarāmi attānam, yato pattosmi viññutam;
Sukham me tādisam natthi, phuṭhe pādatale yathā.

“Uttaritvāna sambuddho, atthadassī mahāyaso;
Nadiṭīramhi ṭhatvāna, imā gāthā abhāsatha.

“Yāvatā vattate cittam, gaṅgāsotam tarāmaham;

Ayañca kacchapo rājā, tāresi mama paññavā.

“Iminā buddhatarañena, mettacittavatāya ca;
Aṭṭhārase kappasate, devaloke ramissati.

“Devalokā idhāgantvā, sukkamūlena codito;
Ekāsane nisīditvā, kañkhāsotam tarissati.

“Yathāpi bhaddake khette, bijam appampi ropitam;
Sammādhāre pavechante, phalam toseti kassakam.

“Tathevidam buddhakhettam, sammāsamambuddhadesitam;
Sammādhāre pavechante, phalam mam tosayissati.

“Padhānapahitattomhi, upasanto nirūpadhi;
Sabbāsave pariññāya, viharāmi anāsavo.

“Aṭṭhārase kappasate, yam kammamakarim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, tarañāya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Evam pana arahattam patvā bhagavati kapilavatthusmiṁ viharante tattha gantvā satthāram vanditvā bhikkhūhi samāgato paṭisanthāravasena “kiṁ, āvuso, araññe phāsuvihāro laddho”ti puṭṭho “ramaṇīyā, āvuso, araññe pabbatā”ti attanā vuṭṭhapabbate vaṇṇento “**nīlabbhavaṇṇā**”ti gātham abhāsi.

13. Tattha **nīlabbhavaṇṇāti** nīlavalāhakanibhā nīlavalāhakasanṭhānā ca. **Rucirāti** ruciyā sakirañā pabhassarā ca. **Sītavārīti** sītalasalilā. **Sucindharāti** sucisuddhabhūmibhāgatāya suddhacittānam vā ariyānam nivāsanaṭṭhānatāya sucindharā. Gāthāsukhatthañhi sānumānakam katvā niddeso.

“Sītavārisucindharā”tipi pāṭho, sītasucivāridharā sītalavimalasalilāsayavantoti attho. **Indagopakañchannāti** indagopakanāmakehi pavālavaṇṇehi rattakimīhi sañchāditā pāvussakālavasena evamāha. Keci pana “indagopakanāmāni rattatiṇānī”ti vadanti. Apare “kaṇikārarukkhā”ti. **Selāti** silāmayā pabbatā, na pañsupabbatāti attho. Tenāha – “yathāpi pabbato selo”ti (udā. 24). **Ramayanti** manti mañ ramāpenti, mayham vivekābhiringatī paribrūhenti. Evam thero attano cirakālaparibhāvitam araññābhiringatī pavedento tividham vivekābhiringatimeva dīpeti. Tattha upadhivivekena aññābyākaraṇam dīpitameva hotīti.

Vanavacchattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sivakasāmaṇeragāthāvaṇṇanā

Upajjhāyoti sivakassa sāmaṇerassa gāthā. Kā uppatti? So kira ito ekatiṁse kappe vessabhussa bhagavato kāle kulagehe nibbatto ekadivasam kenacideva karaṇīyena araññam paviṭṭho tattha pabbatantare nisinnaṁ vessabhum bhagavantam disvā pasannacitto upasaṅkamitvā vanditvā añjaliṁ paggayha aṭṭhasi. Puna tattha manoharāni kāsumārikaphalāni disvā tāni gahetvā bhagavato upanesi, paṭiggahesi bhagavā anukampam upādāya. So tena puññakammena devamanussesu samsaranto kassapassa bhagavato sāsane mātule pabbajante tena saddhim pabbajitvā bahuṁ vivaṭṭupanissayam kusalam upacinitvā imasmīm buddhuppāde vanavacchattherassa bhāgineyyo hutvā nibbatto, **sivakotissa** nāmaṁ ahosi. Tassa mātā attano jeṭṭhabhātike vanavacche sāsane pabbajitvā pabbajitakiccam matthakam pāpetvā araññe viharante tam pavattim sutvā puttam āha – “tāta sivaka, therassa santike pabbajitvā theram upaṭṭhaha, mahallako dāni thero”ti. So mātū ekavacaneneva ca pubbe katādhikāratāya ca mātulattherassa santikam gantvā pabbajitvā tam upaṭṭhahanto araññe vasati.

Tassa ekadivasam kenacideva karaṇiyena gāmantam gatassa kharo ābādho uppajji. Manussesu bhesajjam karontesupi na paṭipassambhi. Tasmiṁ cirāyante therō “sāmaṇero cirāyati, kiṁ nu kho kāraṇa’nti tattha gantvā tam gilānam disvā tassa tam kattabbayuttakam karonto divasabhāgam vītināmetvā rattibhāge balavapaccūsavelāyam āha – “sivaka, na mayā pabbajitakālato paṭṭhāya gāme vasitapubbam, ito araññameva gacchāmā”ti. Tam sutvā sivako “yadipi me, bhante, idāni kāyo gāmante ṭhito, cittam pana araññe, tasmā sayānopi araññameva gamissāmī”ti, tam sutvā therō tam bāhāyam gahetvā araññameva netvā ovādam adāsi. So therassa ovāde ṭhatvā vipassitvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.38.53-58) –

“Kanikāramva jotantaṁ, nisinnam pabbatantare;
Addasam virajam buddham, lokajeṭṭham narāsabham.

“Pasannacitto sumano, kire katvāna añjaliṁ;
Kāsumārikamādāya, buddhaseṭṭhassadāsaham.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

So arahattam patvā upajjhāyena attanā ca vuttamattham saṁsanditvā attano vivekābhirkatam katakiccatañca pavedento “**upajjhāyo mām avacā**”ti gātham abhāsi.

14. Tattha **upajjhāyoti** vajjāvajjam upanijjhāyati hitesitam paccupaṭṭhapetvā nānacakkhunā pekkhatīti upajjhāyo. Manti attānam vadati. **Avacāti** abhāsi. **Ito gacchāma sīvakāti** vuttākāradassanam, sivaka, ito gāmantato araññatṭhānameva ehi gacchāma, tadeva amhākam vasanayogganti adhippāyo. Evam pana upajjhāyena vutto sivako bhadro assājānīyo viya kasābhihato sañjātasamvego hutvā araññameva gantukāmatam pavedento –

“Gāme me vasati kāyo, araññam me gataṁ mano;
Semānakopi gacchāmi, natthi saṅgo vijānata”nti. –āha;

Tassatto – yasmā idāni yadipi me idam sarīram gāmante ṭhitam, ajjhāsayo pana araññameva gato, tasmā semānakopi gacchāmi gelaññena ṭhānanisajjāgamanesu asamatthatāya sayānopi iminā sayitākārena sarīsapto viya sarīsapto, etha, bhante, araññameva gacchāma, kasmā? **Natthi saṅgo vijānatanti**, yasmā dhammasabhāvā kāmesu saṁsāre ca ādīnavam, nekkhamme nibbāne ca ānisamaṁ yāthāvato jānantassa na katthaci saṅgo, tasmā ekapadeneva upajjhāyassa āñā anuṭhitāti, tadapadesena aññam byākāsi.

Sivakasāmaṇeragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kuṇḍadhānattheragāthāvaṇṇanā

Pañca chinde pañca jaheti āyasmato kuṇḍadhānattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle haṁsavatīnagare kulagehe uppanno vayappatto heṭṭhā vuttanayeneva bhagavantam upasaṅkamitvā dhammaṁ suṇanto satthārā ekam bhikkhum paṭhamam salākam gaṇhantānam aggaṭṭhāne ṭhāpiyamānam disvā tam ṭhānantaram patthetvā tadanurūpam puññam karonto vicari. So ekadivasam padumuttarassa bhagavato nirodhasamāpattito vuṭṭhāya nisinnassa manosilācuṇṇapiñjaram mahantam kadaliphalakanikam upanesi, tam bhagavā paṭiggahetvā paribhuñji. So tena puññakamma ekādasakkhattum devesu devarajjam kāresi. Catuvīsativāre rājā ahosi cakkavattī. Evam so punappunam puññāni katvā aparāparam devamanussesu saṁsaranto kassapabuddhakāle bhummadevatā hutvā nibbatti. Dīghāyukabuddhānañca nāma na anvaddhamāsiko

uposatho hoti. Tathā hi vipassissa bhagavato chabbasantare chabbasantare uposatho ahosi. Kassapadasabalo pana chatthe chatthe māse pātimokkham osāresi. Tassa pātimokkhassa osāraṇakāle disāvāsikā dve sahāyakā bhikkhū “uposatham karissamā”ti gacchanti.

Ayaṁ bhummadevatā cintesi – “imesam dvinnam bhikkhūnam metti ativiya dalhā, kiṁ nu kho, bhedake sati bhijjeyya, na bhijjeyyā”ti, sā tesam okāsam olokayamānā tesam avidūreneva gacchatī. Atheko thero ekassa hatthe pattacīvaraṁ datvā sarīravalanjanattham udakaphasukatthānam gantvā dhotahatthapādo hutvā gumbasamīpato nikhamati bhummadevatā tassa therassa pacchato uttamarūpā itthī hutvā kese vidhunitvā samvidhāya sambandhantī viya piṭṭhiyam pañsum puñchamānā viya sātakam samvidhāya nivāsayamānā viya ca hutvā therassa padānupadikā hutvā gumbato nikkhantā. Ekamante thito sahāyakatthero tam kāraṇam disvāva domanassajato “naṭṭho dāni me iminā bhikkhunā saddhim dīgharattānugato sineho, sacāham evamvidhabhāvam jāneyyam, ettakam addhānam iminā saddhim vissasam na kareyya”nti cintetvā āgacchantassevassa, “handāvuso, tuyham pattacīvaraṁ, tādisena pāpena saddhim ekamaggam nāgacchāmī”ti āha. Tam katham sutvā tassa lajjibhikkhuno hadayam tikhiṇasattim gahetvā viddham viya ahosi. Tato nam āha – “āvuso, kiṁ nāmetam vadasi, aham ettakam kālam dukkaṭamattampi āpattim na jānāmi. Tvam pana mam ajja ‘pāpo’ti vadasi, kiṁ te diṭṭha”nti. “Kiṁ aññena diṭṭhena, kiṁ tvam evamvidhena alaṅkatapaṭiyattena mātugāmena saddhim ekaṭhāne hutvā nikkhanto”ti. “Natthetam, āvuso, mayham, nāham evarūpam mātugāmam passāmī”ti. Tassa yāvatatiyam kathentassāpi itaro thero katham asaddahitvā attanā diṭṭhakāraṇamyeva bhūtattam katvā gaṇhanto tena saddhim ekamaggena agantvā aññena maggena satthu santikam gato. Itaropi bhikkhu aññena maggena satthu santikamyeva gato.

Tato bhikkhusaṅghassa uposathāgāram pavisanavelāya so bhikkhu tam bhikkhum uposathagge sañjānitvā, “imasmiṁ uposathagge evarūpo nāma pāpabhikkhu atthi, nāham tena saddhim uposatham karissamī”ti nikhamitvā bahi atthāsi. Atha bhummadevatā “bhāriyam mayā kammam kata”nti mahallakaupāsakavaṇṇena tassa santikam gantvā “kasmā, bhante, ayyo imasmiṁ thāne thito”ti āha. “Upāsaka, imam uposathaggam eko pāpabhikkhu paviṭṭho, ‘nāham tena saddhim uposatham karomī’ti bahi ṭhitomhī”ti. “Bhante, mā evam gaṇhatha, parisuddhasilo esa bhikkhu. Tumhehi diṭṭhamātugāmo nāma aham, mayā tumhākam vīmaṇsanatthāya ‘dalhā nu kho imesam therānam metti, no dalhā’ti bhijjanābhijjanabhāvam oloketena tam kammam kata”nti. “Ko pana, tvam sappurisā”ti? “Aham ekā bhummadevatā, bhante”ti devaputto kathento dibbānubhāvena ṭhatvā therassa pādesu nipatitvā “mayham, bhante, khamatha, etam dosam thero na jānāti, uposatham karothā”ti theram yācītvā uposathaggam pavesesi. So thero uposatham tāva ekaṭhāne akāsi, mittasanthavavasena pana puna tena saddhim na ekaṭhāne ahosīti. Imassa therassa kammaṁ na kathīyatī, cuditakatthero pana aparāparam vipassanāya kammaṁ karonto arahattam pāpuṇi.

Bhummadevatā tassa kammassa nissandena ekam buddhantaram apāyabhayato na muccittha. Sace pana kismiñci kāle manussattam āgacchatī, aññena yena kenaci kato doso tasseva upari patati. So amhākam bhagavato kāle sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbatti. “Dhānamāṇavo”tissa nāmam akāmsu. So vayappatto tayo vede ugghanhitvā mahallakakāle satthu dhammadesanam sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji, tassa upasampannadivasato paṭṭhāya ekā alaṅkatapaṭiyattā itthī tasmiṁ gāmam pavisante saddhimyeva gāmam pavisati, nikhamante nikhamati. Vihāram pavisantepi saddhim pavisati, tiṭṭhanterpi tiṭṭhatīti evam niccānubandhā paññāyati. Thero tam na passati. Tassa puna purimakammanissandena sā aññesam upaṭṭhāti. Gāme yāgum bhikkhañca dadamānā itthiyo “bhante, ayam eko yāguṇiko tumhākam, eko imissā amhākam sahāyikāyā”ti parihāsam karonti. Therassa mahatī vihesā hoti. Vihāragatampi nam sāmaṇerā ceva daharā bhikkhū ca parivāretvā “dhāno konḍo jāto”ti parihāsam karonti. Athassa teneva kāraṇena **kundadadhānattheroti** nāmam jātam. So uṭṭhāya samuṭṭhāya tehi kariyamānam kelim sahitum asakkonto ummādām gahetvā “tumhe konḍā, tumhākam upajjhāyo konḍo, ācariyo konḍo”ti vadati. Atha nam satthu ārocesum “kundadadhāno, bhante, daharasāmaṇerehi saddhim evam pharusavācam vadatī”ti. Satthā tam pakkosāpetvā “saccam kira tvam, dhāna, sāmaṇerehi saddhim pharusavācam vadasi”ti vatvā tena “saccam bhagavā”ti vutte “kasmā

evam vadesī”ti āha. “Bhante, nibaddham vihesam asahanto evam kathemī”ti. “Tvam pubbe katakammañ yāvajjadivasā jīrāpetum na sakkosi, puna evarūpam pharusañ māvadī bhikkhū”ti vatvā āha –

“Māvoca pharusañ kañci, vuttā pañivadeyyu tam;
Dukkhā hi sārambhakathā, pañidandā phuseyyu tam.

“Sace neresi attānam, kamso upahato yathā;
Esa pattosi nibbānam, sārambho te na vijjati”ti. (dha. pa. 133-134);

Imañca pana tassa therassa mātugāmena saddhiñ vicarañabhāvam kosalaraññopi kathayim̄su. Rājā “gacchatha, bhañe, vīmamsathā”ti pesetvā sayampi mandeneva parivārena therassa vasanatthānam gantvā ekamante olokento aṭṭhāsi. Tasmim̄ khañe therō sūcikammam̄ karonto nisinno hoti, sāpi itthī avidūre thāne thitā viya paññāyati. Rājā disvā “atthidañ kārañā”nti tassā thitañthānam agamāsi. Sā tasmin̄ āgacchante therassa vasanapanñasālam pavitthā viya ahosi. Rājāpi tāya saddhiñ tameva panñasālam pavisitvā sabbattha olokento adisvā “nāyam mātugāmo, therassa eko kammavipāko”ti saññam̄ katvā pañhamāñ therassa samīpena gacchantopī theram̄ avanditvā tassa kārañassa abhūtabhāvam̄ ñatvā āgamma theram̄ vanditvā ekamantañ nisinno “kacci, bhante, piñḍakena na kilamathā”ti pucchi. Therō “vatthati, mahārājā”ti āha. “Jānāmaham̄, bhante, ayyassa kathañ, evarūpena parikkilesena saddhiñ carantānam tumhākam̄ ke nāma pasīdissanti, ito pañthāya vo katthaci gamanakiccam̄ natthi, aham̄ catūhi paccayehi tumhe upañthahissāmi, tumhe yoniso manasikāre mā pamajjītthā”ti nibaddhabhikkham̄ pañthapesi. Therō rājānam upatthambhakam̄ labhitvā bhojanasappāyena ekaggacitto hutvā vipassanam̄ vadḍhetvā arahattam̄ pāpuṇi. Tato pañthāya sā itthī antaradhāyi.

Tadā mahāsubhaddā ugganagare micchādiñthikakule vasamānā “satthā mam̄ anukampatū”ti uposatham̄ adhiñthāya nirāmagandhā hutvā uparipāsādatale thitā “imāni pupphāni antare aṭṭhatvā dasabalassa matthake vitānam hutvā tiñthantu, dasabalo imāya saññāya sve pañcahi bhikkhusatehi saddhiñ mayham̄ bhikkham̄ gañhatū”ti saccakiriyam̄ katvā aṭṭha sumanapupphamūñhiyo vissajjesi. Pupphāni gantvā dhammadesanāvelāya satthu matthake vitānam hutvā aṭṭham̄su. Satthā tam̄ sumanapupphavitānam disvā citteneva subhaddāya bhikkham̄ adhivāsetvā punadivase aruṇe uṭṭhite ānandatheram̄ āha – “ānanda, mayam̄ ajja dūram̄ bhikkhācāram̄ gamissāma, puthujjanānam adatvā ariyānamyeva salākam̄ dehī”ti. Therō bhikkhūnam̄ ārocesi – “āvuso, satthā ajja dūram̄ bhikkhācāram̄ gamissati, puthujjanā mā gañhantu, ariyāva salākam̄ gañhantu”ti. Kuñḍadhānatthero “āhara, āvuso salāka”nti pañhamāmyeva hattham̄ pasāresi. Ānando “satthā tādisānam bhikkhūnam salākam̄ na dāpeti, ariyānamyeva dāpeti”ti vitakkam̄ uppādetvā gantvā satthu ārocesi. Satthā “āharāpentassa salākam̄ dehī”ti āha. Therō cintesi – “sace kuñḍadhānassa salākā dātum na yuttā, atha satthā pañibāheyya, bhavissati ettha kārañā”nti “kuñḍadhānassa salākam̄ dassāmī”ti gamanam̄ abhinīhari. Kuñḍadhāno tassa pure āgamanā eva abhiññāpādakam̄ catutthajjhānam̄ samāpajjītvā iddhiyā ākāse thatvā “āharāvuso, ānanda, satthā mam̄ jānāti, mādisam̄ bhikkhūm̄ pañhamāñ salākam̄ gañhantam̄ na satthā nivāreti”ti hattham̄ pasāretvā salākam̄ gañhi. Satthā tam̄ aṭṭhuppattiñ katvā theram̄ imasmin̄ sāsane pañhamāñ salākam̄ gañhantānam̄ aggañthāne thapesi. Yasmā ayañ therō rājānam upatthambhakam̄ labhitvā sappāyāhāralābhena samāhitacitto vipassanāya kammañ karonto upanissayasampannatāya chañabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.4.1-16) –

“Sattāham̄ pañisallīnam, sayambhum̄ aggapuggalam;
Pasannacitto sumano, buddhaseññam̄ upañthahim.

“Vuññhitam̄ kālamaññāya, padumuttaram̄ mahāmuniñ;
Mahantiñ kadalīkaññim̄, gahetvā upagacchaham̄.

“Paṭiggahetvā bhagavā, sabbaññū lokanāyako;
Mama cittam̄ pasādento, paribhuñji mahāmuni.

“Paribhuñjitvā sambuddho, satthavāho anuttaro;
Sakāsane nisīditvā, imā gāthā abhāsatha.

“Ye ca santi samitāro, yakkhā imamhi pabbate;
Araññe bhūtabhabhyāni, suṇantu vacanam̄ mama.

“Yo so buddham̄ upaṭṭhāsi, migarājam̄va kesariṁ;
Tamahaṁ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Ekādasañcakkhattum̄ so, devarājā bhavissati;
Catuvīsatikkhattuñca, cakkavattī bhavissati.

“Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Akkositvāna samaṇe, sīlavante anāsave;
Pāpakammavipākena, nāmadheyyam̄ labhissati.

“Tassa dhamme sudāyādo, oraso dhammanimmito;
Kuṇḍadhadhānoti nāmena, sāvako so bhavissati.

“Pavivekamanuyutto, jhāyī jhānarato aham̄;
Tosayitvāna satthāram̄, viharāmi anāsavo.

“Sāvakehi parivuto, bhikkhusanghapurakkhato;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, salākam̄ gāhayī jino.

“Ekamsam̄ cīvaraṁ katvā, vanditvā lokanāyakam̄;
Vadataṁ varassa purato, paṭhamam̄ aggahesam̄.

“Tena kammena bhagavā, dasasahassikampako;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, aggaṭṭhāne ṭhapesi mam̄.

“Vīriyam̄ me dhuradhorayhaṁ, yogakkhemādhivāhanam̄;
Dhāremi antimam̄ deham̄, sammāsambuddhasāsane.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Evam̄bhūtassapi imassa therassa guṇe ajānātā ye puthujjanā bhikkhū tadā paṭhamam̄ salākaggahaṇe “kim nu kho eta”nti samacintesum. Tesam̄ vimatividhamanattham̄ therō ākāsam̄ abbhuggantvā iddhipāṭihāriyam̄ dassetvā aññāpadesena aññam̄ byākaronto “**pañca chinde**”ti gātham̄ abhāsi.

15. Tattha **pañca chindeti** apāyūpapattinibbattanakāni pañcorambhāgiyāni samyojanāni pāde bandhanarajjukam̄ viya puriso satthena hetṭhimaggattayena chindeyya pajaheyya. **Pañca jaheti** uparidevalokūpapattihetubhūtāni pañcuddhambhāgiyasamyojanāni puriso gīvāya bandhanarajjukam̄ viya arahattamaggena jaheyya, chindeyya vāti attho. **Pañca cuttari bhāvayeti** tesam̄yeva uddhambhāgiyasamyojanānam̄ pahānāya saddhādīni pañcindriyāni uttari anāgāmimaggādhigamato upari

bhāveyya aggamaggādhigamavasena vadḍheyya. **Pañcasāṅgātigoti** evam̄bhūto pana pañcannam̄ rāgadosamohamānadiṭṭhisāṅgānam̄ atikkamanena pahānena pañcasāṅgātigo hutvā. **Bhikkhu oghatiṇṇoti vuccatīti** sabbathā bhinnakilesatāya bhikkhūti, kāmabhavadiṭṭhiavijjoghe taritvā tesam̄ pārabhūte nibbāne ṭhitoti ca vuccatīti attho.

Kuṇḍadadhānattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

6. Belaṭṭhasīsattheragāthāvanṇanā

Yathāpi bhaddo ājaññoti āyasmato belaṭṭhasīsattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbatto bhagavantam̄ upasaṅkamitvā dhammaṇam̄ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā samaṇadhammam̄ karonto upanissayasampattiyā abhāvena visesam̄ nibbattetum̄ nāsakkhi. Vivaṭṭupanissayam̄ pana bahuṇ kusalam̄ upacinitvā devamanussesu samsaranto ito ekatimse kappe vessabhuṇ bhagavantam̄ passitvā pasannacitto mātuluṅgaphalam̄ adāsi. So tena puññakammaṇa devesu nibbattitvā aparāparam puññāni katvā sugatito sugatim upagacchanto imasmim buddhuppāde sāvatthiyam̄ brāhmaṇakule nibbatto bhagavato abhisambodhiyā puretarameva uruvelakassapassa santike tāpasapabbajam pabbajitvā aggim paricaranto uruvelakassapadamane **ādittapariyāyadesanāya** (mahāva. 54; sam. ni. 4.28) purāṇajaṭilasahassena saddhim arahattam pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.51.68-73) –

“Kanikāramva jotantam, puṇṇamāyeva candimam;
Jalantam dīparukkhaṇva, addasam̄ lokanāyakaṇ.

“Mātuluṅgaphalam gayha, adāsim satthuno aham;
Dakkhiṇeyyassa vīrassa, pasanno sehi pāṇibhi.

“Ekatimse ito kappe, yaṇ phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇ buddhassa sāsana”nti.

Evam̄ adhigatārahatto āyasmato dhammadbhāṇḍāgārikassa upajjhāyo ayam̄ thero ekadivasam̄ phalasamāpattito uṭṭhāya tam̄ santam̄ paṇītam̄ nirāmisam sukham̄ attano pubbayogañca paccavekkhitvā pītivegasena “**yathāpi bhaddo ājañño**”ti gātham̄ abhāsi.

16. Tattha yathāpīti opammapaṭipādanatthe nipāto. Bhaddoti sundaro thāmabalasamatthajavaparakkamādisampanno. **Ājaññoti** ājānīyo jātimā kāraṇākāraṇānam̄ ājānanako. So tividho usabhājañño assājañño hatthājaññoti. Tesu usabhājañño idhādhippeto. So ca kho chekakasanakicce niyutto, tenāha “**naṅgalāvattani**”ti. Naṅgalassa phālassa āvattanako, naṅgalam̄ ito cito ca āvattetvā khette kasanakoti attho. Naṅgalam̄ vā āvattayati etthāti naṅgalāvattam̄, khette naṅgalapatho, tasmiṇ naṅgalāvattani. Gāthāsukhatthañhettha “vattanī”ti dīgham̄ katvā vuttaṇ. **Sikhīti** matthake avaṭṭhānato sikhāsatisatāya sikhā, siṅgam̄. Tadassa atthīti sikhī. Apare pana “kakudham idha ‘sikhā’ti adhippetā”nti vadanti, ubhayathāpi padhānaṅgakittanametam̄ “sikhī”ti. **Appakasireṇāti** appakilamathena. **Rattindivāti** rattiyo divā ca, evam̄ mamam̄ appakasirena gacchantīti yojanā. Idam̄ vuttaṇ hoti – yathā “bhaddo usabhājānīyo kasane niyutto ghanatiṇamūlādikepi naṅgalapathe tam̄ aganento appakasirena ito cito ca parivattento gacchati, yāva kasanatiṇānam parissamam̄ dasseti, evam̄ mamam̄ rattindivāpi appakasireneva gacchanti atikkamantī”ti. Tattha kāraṇamāha “**sukhe laddhe nirāmise**”ti. Yasmā kāmāmisalokāmisavaṭṭāmiseshi asammisam̄ santam̄ paṇītam̄ phalasamāpattisukham̄ laddham̄, tasmāti attho. Paccatte cetam̄ bhummavacanam̄ yathā “vanappagumbe” (khu. pā. 6.13; su. ni. 236) “tena vata re vattabbe”ti (kathā. 1) ca. Atha vā tato pabhusi rattindivā appakasirena gacchantīti vicāraṇāya āha – “sukhe laddhe nirāmise”ti, nirāmise sukhe laddhe sati tassa laddhakālato paṭṭhāyāti attho.

Belaṭṭhasīsattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dāsakattheragāthāvaṇṇanā

Middhī yadāti āyasmato dāsakattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira ito ekanavute kappe anuppanne tathāgate ajitassa nāma pacceka-buddhassa gandhamādanato manussa-patham otaritvā aññatarasmiṁ gāme piṇḍāya carantassa manoramāni ambaphalāni adāsi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto kassapassa bhagavato kāle sāsane pabbajitvā vivaṭṭūpanissayaṁ bahum puññam akāsi. Evam kusalakamma-mappasuto hutvā sugatiṁ upagacchanto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam kulagehe nibbatti. **Dāsakotissa** nāmam ahosi. So anātha-piṇḍikena gahapatinā vihāra-paṭijagganakamme ṭhāpito sakkaccaṁ vihāram paṭijagganto abhiñham buddhadassanena dhammassavanena ca patiladdha-saddho pabbaji. Keci pana bhaṇanti – “ayam kassapassa bhagavato kāle kulagehe nibbatti tvā vayappatto aññataram khīṇāsavattheram upaṭṭhahanto kiñci kammaṁ kārāpetukāmo theram āñāpesi. So tena kammaṇa amhākam bhagavato kāle sāvatthiyam anātha-piṇḍikassa dāsiyā kucchimhi nibbatto vayappatto seṭṭhinā vihāra-paṭijaggane ṭhāpito vuttanayeneva paṭiladdha-saddho ahosi. Mahāseṭṭhi tassa sīlācāraṁ ajjhāsayañca ñatvā bhujissam katvā ‘yathāsukham pabbajā’ ti āha. Tam bhikkhū pabbajesu’ nti. So pabbajita-kālato paṭṭhāya kusīto hīnavīriyo hutvā na kiñci vattapaṭivattaṁ karoti, kuto samaṇa-dhammaṁ, kevalam yāvadatthaṁ bhuñjītvā niddābahulo viharati. Dhammassavaṇa-kālepi ekaṁ koṇam pavisitvā parisapariyante nisinno ghurughurupassāsī niddāyateva. Athassa bhagavā pubbūpanissayaṁ oloketvā saṃvegajanānatham “**middhī yadā hoti mahagghaso cā**”ti gātham abhāsi.

17. Tattha **middhīti** thinamiddhābhībhūto, yañhi middhaṁ abhibhavati, tam thinampi abhibhavateva. **Yadāti** yasmiṁ kāle. **Mahagghasoti** mahābhōjano, āharaha-thaka-alamsāṭakata-thavaṭṭakakākamāsa-kabhu-tava-mitakānam aññataro viya. **Niddāyitāti** supana-silo. **Samparivattasāyīti** samparivattakam samparivattakam nipajjītvā ubhayenapi seyya-sukham passa-sukham middha-sukham anuyuttoti dasseti. **Nivāpapuṭṭhoti** kuṇḍakādinā sūkarabhattena puṭṭho bharito. Ghara-sūkaro hi bālakālato paṭṭhāya posiyamāno thūla-saṅkālē gehā bahi nikkhāmitum alabhanto heṭṭhāmañcādīsu samparivattetvā samparivattetvā sayateva. Idam vuttaṁ hoti – yadā puriso middhī ca hoti mahagghaso ca nivāpapuṭṭho mahāvarāho viya aññena iriyāpathena yāpetum asakkonto niddāyanasilo samparivattasāyī, tadā so “aniccaṁ dukkham anattā”ti tīni lakkhaṇāni manasi-kātum na sakkoti. Tesam amanasikārā mandapañño punappunaṁ gabbhaṁ upeti, gabbhāvāsato na parimuccatevāti. Tam sutvā dāsakatthero saṃvegajāto vipassanaṁ paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam sacchākāsi. Tena vuttaṁ **apadāne** (apa. thera 2.51.74, 80-84) –

“Ajito nāma sambuddho, himavante vasī tadā;
Caranena ca sampanno, samādhikusalo muni.

“Suvaṇṇavaṇṇe sambuddhe, āhutīnaṁ paṭiggahe;
Rathiyaṁ paṭipajjante, ambaphala-madāsa-ham.

“Ekanavute ito kappe, yam phalaṁ adadiṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phala-dānassi-dam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā thero imāya gāthāya mām bhagavā ovadi, “ayam gāthā mayham aṅkuṣabhuṭā”ti tameva gātham paccudāhāsi. Tayidam therassa parivattāhāraṇayena aññābyākaraṇam jātam.

Dāsakattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Siṅgālapituttheragāthāvaṇṇanā

Ahu buddhassa dāyādoti siṅgālapituttherassā gāthā. Kā uppatti? So kira ito catunavute kappe sataramsiṁ nāma paccekasambuddham piṇḍaya carantam disvā pasannamānasō vanditvā attano hatthagatam tālaphalam adāsi. Tena puññakammēna devaloke nibbatto aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva samsaranto kassapassa bhagavato kāle manussayoniyam nibbatto sāsane paṭiladdhasaddho hutvā pabbajitvā aṭṭhikasaññam bhāvesi. Puna imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam kulagehe nibbattitvā vayappatto dārapariggaham katvā ekam puttam labhitvā tassa “siṅgālako”ti nāmam akāsi. Tena nam siṅgālapitāti voharanti. So aparabhāge gharabandhanam pahāya sāsane pabbaji. Tassa bhagavā ajjhāsayam olokento aṭṭhikasaññākammaṭṭhānam adāsi. So tam gahetvā bhaggesu viharati susumāragire bhesakaṭāvane, athassa tasmīm vane adhivatthā devatā ussāhajanānathām “bhāvanāphalam nacirasseva hatthagatam karissati”ti imamatthām aññāpadesena vibhāventī “**ahu buddhassa dāyādo**”ti gātham abhāsi.

18. Tattha **ahūti** hoti, vattamānatthe hi idam atītakālavacanam. **Buddhassāti** sabbaññubuddhassa. **Dāyādoti** dhammadāyādo navavidhassa lokuttaradhammadāyāssa attano sammāpaṭipattiyā ādāyako ganhanako. Atha vā **ahūti** ahosi. Evaṁnāmassa buddhassa dāyādabhāve koci vibandho idāneva bhavissatīti adhippāyo. Tenāha “**maññeham kāmarāgam so, khippameva vahissatī**”ti. **Bhesakaṭāvaneti** bhesakena nāma yakkhena labhitattā pariggahitattā, bhesakaṭānam vā kaṭṭhādīnam bahulatāya “bhesakaṭāvana”nti laddhanāme arāññe. Tassa bhikkhuno buddhassa dāyādabhāve kāraṇam vadanto “**kevalam aṭṭhisāññāya, apharī pathavim ima**”nti āha. Tattha kevalanti sakalam anavasesam. **Aṭṭhisāññāyāti** aṭṭhikabhāvanāya. **Apharīti** “aṭṭhī”ti adhimuccanavasena patthari. **Pathavinti** attabhāvapathavim. Attabhāvo hi idha “pathavī”ti vutto “ko imam pathavim viccessatītiādīsu viya. **Maññehanti** maññe aham. “Maññāha”ntipi pātho. **Soti** so bhikkhu. **Khippameva** nacirasseva kāmarāgam pahissati pajahissatīti maññe. Kasmā? Aṭṭhikasaññāya kāmarāgassa ujupatiṭṭakkhabhāvato. Idam vuttam hoti – yo ekasmiṁ padese laddhāya aṭṭhikasaññāya sakalam attano sabbesam vā attabhāvam “aṭṭhī”tveva pharitvā ṭhito, so bhikkhu tam aṭṭhikajhānam pādakam katvā vipassanto nacireneva anāgāmimaggena kāmarāgam, sabbam vā kāmanāṭṭhena “kāmo”, rañjanāṭṭhena “rāgo”ti ca laddhanāmam tanham aggamaggena pajahissatīti. Imam gātham sutvā so therō “ayam devatā mayham ussāhajanānathām evamāhā”ti appaṭivānavīriyam adhiṭṭhāya vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.85-90) –

“Sataramsiṁ nāma bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekā uṭṭhahitvāna, gocarāyābhnikkhami.

“Phalahattho aham disvā, upagacchim narāsabham;
Pasannacitto sumano, tālaphalamadāsaham.

“Catunnavutito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā tāya devatāya vuttavacanam patimānento tameva gātham udānavasena abhāsi. Tadevassa therassā aññābhyākarāṇam ahosīti.

Siṅgālapituttheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kulattheragāthāvaṇṇanā

Udakañhi nayantīti āyasmato kulattherassā gāthā. Kā uppatti? Ayam kira therō pubbepi vivaṭṭūpanissayam bahum kusalam upacinitvā adhikārasampanno vipassiṁ bhagavantam ākāse

gacchantam disvā pasannamānaso nālikeraphalam dātukāmo atthāsi. Satthā tassa cittam ñatvā otaritvā paṭiggaṇhi. So ativiya pasannacitto hutvā teneva saddhāpaṭilābhena satthāram upasaṅkamitvā pabbajjam yāci, satthā aññataram bhikkhum āñāpesi – “imam purisam pabbajehi”ti. So pabbajitvā laddhūpasampado samañadhammaṇi katvā tato cuto chapi buddhantarāni devamanussesu saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbatti. **Kulotissa** nāmaṇ ahosi. So vayappatto sāsane laddhapasādo bhagavato santike pabbajitvā vikkhepabahulatāya visesam nibbattetum nāsakkhi. Athekadivasam gāmam piṇḍāya pavisato antarāmagge bhūmiṇ khaṇitvā udakavāhakam katvā icchiticchitaṭṭhāne udakam nente purise disvā tam sallakkhetvā gāmam paviṭṭho aññataram usukāram usudandakam usuyante pakkhipitvā akkhikotiyyā oloketvā ujum karontam disvā tampi sallakkhetvā gacchanto purato gantvā araneminābhīādike rathacakkāvayave tacchante tacchake disvā tampi sallakkhetvā vihāram pavisitvā katabhattakicco pattacīvaraṇ paṭisāmetvā divāvihāre nisinno attanā diṭṭhanimittāni upamābhāvena gaheṭvā attano cittadamane upanento “acetanaṇ udakampi manussā icchikicchitaṭṭhānam nayanti tathā acetanaṇ vaṇkampi saradaṇḍam upāyena namento ujum karonti, tathā acetanaṇ kaṭṭhakaṭṭhānam nayanti tathā acetanaṇ vaṇkampi ujuñca karonti. Atha kasmā aham sakacittam ujum na karissāmī”ti cintetvā vipassanam paṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.91-99) –

“Nagare bandhumatiyā, ārāmiko aham tadā;
Addasam virajam buddham, gacchantaṇ anilañjase.

“Nālikeraphalam gayha, buddhaseṭṭhassadāsaḥam;
Ākāse ṭhitako santo, paṭiggaṇhi mahāyaso.

“Vittisañjanano mayham, diṭṭhadhammasukhāvaho;
Phalam buddhassa datvāna, vippasannena cetasā.

“Adhigacchim tadā pītim, vipulañca sukhuttamam;
Uppajjateva ratanam, nibbattassa tahim tahim.

“Ekanavutito kappe, yaṇ phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Dibbacakkhu visuddham me, samādhikusalo aham;
Abhiññāpāramippatto, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇ buddhassa sāsana”nti.

Evam yāni nimittāni aṇkuse katvā vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi, tehi saddhim attano cittadamanaṇ saṃsanditvā aññam byākaronto **“udakañhi nayanti nettikā”**ti gāthaṇ abhāsi.

19. Tattha **udakaṇ hi**-saddo nipātamattam. **Nayantī**ti pathaviyā tam tam thalaṭṭhānam khaṇitvā ninnaṭṭhānam pūretvā mātikam vā katvā rukkhadonim vā ṭhapetvā attano icchiticchitaṭṭhānam nenti. Tathā te nentīti **nettikā**. **Tejananti** kanḍam. Idam vuttam hoti – nettikā attano ruciyā icchiticchitaṭṭhānam udakam **nayanti**, **usukārāpi** tāpetvā tejanam **namayanti** ujum karonti. Namanavasena **tacchakā** nemidānam athāya tacchantā **dārum** **namayanti** attano ruciyā ujum vā vaṇkam vā karonti. Evam ettakam ārammaṇam katvā **subbatā** yathāsamādinnena sīlādinā sundaravatā dhīrā sotāpattimaggādānam uppādentā **attānam damenti**, arahattam pana pattesu ekantadantā nāma hontīti.

Kulattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Ajitattheragāthāvaṇṇanā

Maraṇe me bhayaṁ natthīti āyasmato ajitatherassa gāthā. Kā uppatti? So kira ekanavute kappe vipassim bhagavantam passitvā pasannacitto kapithaphalam adāsi. Tato parampi tam tam puññam katvā devamanussesu samsaranto imasmiṁ kappe anuppanne eva amhākam satthari sāvatthiyam mahākosalarañño aggāsaniyassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti. Tassa **ajitoti** nāmam ahosi. Tasmiñca samaye sāvatthivāśī bāvarī nāma brāhmaṇo tīhi mahāpurisalakkhaṇehi samannāgato tiṇṇam vedānam pāragū sāvatthito nikhamitvā tāpasapabbajam pabbajitvā godhāvaritīre kapithārāme vasati. Atha ajito tassa santike pabbajito atthakāmāya devatāya coditena bāvarinā satthu santikam pesito tissametteyyādīhi saddhim bhagavantam upasaṅkamitvā manasāva pañhe pucchitvā tesu vissajjitesu pasannacitto satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.52.7-11) –

“Suvanṇavanṇam sambuddham, āhutīnam paṭiggaham;
Rathiyam paṭipajjantam, kapittham adadim phalam.

“Ekanavutito kappe, yam phalam adadim dadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patto sīhanādaṁ nadanto “**maraṇe me bhayaṁ natthī**”ti gātham abhāsi.

20. Tattha **maraṇeti** marananimittaṁ maraṇahetu. Meti mayham, bhayam natthi ucchinnaṁbhavamūlatāya parikkhīṇajātikattā. Anucchinnaṁbhavamūlānāhi “kīdisī nu kho mayham āyatim uppatti”ti maraṇato bhayaṁ bhaveyya. **Nikantīti** apekkhā taṇhā, sā natthi jīvite suparimadditasaṅkhāratāya upādānakkhandhānam dukkhāsārakādibhāvena suṭṭhu upaṭṭhahanato. Evaṁbhūto cāham **sandeham** sarīram, sakam vā deham dehasaṅkhātam dukkhabhāram **nikkhipissāmi** chaḍḍessāmi, nikkipanto ca ““imīnā sarīrakena sādhettabbam sādhitam, idāni tam ekamseṇa chaḍḍanīyamevā”ti paññāvepullappattiyā **sampajāno** sativepullappattiyā **paṭissato** nikkipissāmī”ti. Imaṁ pana gātham vatvā therō jhānam samāpajjītvā tadanantaram parinibbāyīti.

Ajitatheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Nigrodhattheragāthāvanṇanā

Nāham bhayassa bhāyāmīti āyasmato nigrodhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira ito aṭṭhārase kappasate brāhmaṇamahāsālakule nibbattitvā vayappatto kāmesu ādīnavam nekkhamme ca ānisamṣam disvā gharabandhanam pahāya araṇṇāyatanam pavisitvā aññatarasmiṁ sālavane pañṇasālam katvā tāpasapabbajam pabbajitvā vanamūlaphalāhāro vasati. Tena samayena piyadassi nāma sammāsambuddho loke uppajjītvā sadevakassa lokassa dhammāmatavassena kilesasantāpam nibbāpento ekadivasam tāpase anukampāya tam sālavanam pavisitvā nirodhasamāpattim samāpanno. Tāpaso vanamūlaphalatthāya gacchanto bhagavantam disvā pasannamānaso pupphitasāladaṇḍasākhāyo gahetvā sālamanḍapam katvā tam sabbathakameva sālapupphehi sañchādetvā bhagavantam vanditvā pītisomanassavaseneva āhāratthāyapi agantvā namassamāno aṭṭhāsi. Satthā nirodhato vuṭṭhāya tassa anukampāya “bhikkhusaṅgho ḍāgacchatū”ti cintesi, “bhikkhusaṅghepi cittam pasādessaṭū”ti. Tāvadeva bhikkhusaṅgho ḍāgo. So bhikkhusaṅghampi disvā pasannamānaso vanditvā añjaliṁ paggayha aṭṭhāsi. Satthā sitassa pātukaraṇāpadesena tassa bhāviniṁ sampattim pakāsento dhammam kathetvā pakkāmi saddhim bhikkhusaṅghena. So tena puññakammena devamanussesuyeva samsaranto vivatṭūpanissayaṁ bahum kusalam upacinitvā imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇamahāsālakule nibbatti,

nigrodhotissa nāmaṁ ahosi. So jetavanapaṭiggahaṇadivase buddhānubhāvadassanena sañjātappasādo pabbajitvā vipassanāṁ ārabhitvā nacirasseva chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam apadāne (apa. thera 2.49.190-220) –

“Ajjhogāhetvā sālavanam, sukato assamo mama;
Sālapupphehi sañchanno, vasāmi vipine tadā.

“Piyadassī ca bhagavā, sayambhū aggapuggalo;
Vivekakāmo sambuddho, sālavanamupāgami.

“Assamā abhinikkhamma, pavanaṁ agamāsaham;
Mūlaphalam gavesanto, āhindāmi vane tadā.

“Tatthaddasāsim sambuddham, piyadassim mahāyasam;
Sunisinnam samāpannam, virocantam mahāvane.

“Catudan̄de ṭhapetvāna, buddhassa uparī aham;
Maṇḍapam sukaṭam katvā, sālapupphehi chādayim.

“Sattāham dhārayitvāna, maṇḍapam sālachāditam;
Tattha cittam pasādetvā, buddhaseṭṭhamavandaham.

“Bhagavā tamhi samaye, vuṭṭhahitvā samādhito;
Yugamattam pekkhamāno, nisīdi purisuttamo.

“Sāvako varuṇo nāma, piyadassissa satthuno;
Vasīsatasahassehi, upagacchi vināyakam.

“Piyadassī ca bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Bhikkhusaṅge nisīditvā, sitam pātukarī jino.

“Anuruddho upaṭṭhāko, piyadassissa satthuno;
Ekaṁsam cīvaraṁ katvā, apucchittha mahāmuniṁ.

“Ko nu kho bhagavā hetu, sitakammassa satthuno;
Kāraṇe vijjamānamhi, satthā pātukare sitam.

“Sattāham sālacchadanam, yo me dhāresi māṇavo;
Tassa kammam saritvāna, sitam pātukarim aham.

“Anokāsam na passāmi, yattha puññam vipaccati;
Devaloke manusse vā, okāsova na sammati.

“Devaloke vasantassa, puññakammasamaṅgino;
Yāvatā parisā tassa, sālacchannā bhavissati.

“Tattha dibbehi naccehi, gītehi vāditehi ca;
Ramissati sadā santo, puññakammasamāhito.

“Yāvatā parisā tassa, gandhagandhī bhavissati;

Sālassa pupphavasso ca, pavassissati tāvade.

“Tato cutoyam manujo, mānusam āgamissati;
Idhāpi sālacchadanaṁ, sabbakālam dharissati.

“Idha naccañca gītañca, sammatālasamāhitam;
Parivāressanti maṇi niccaṇi, buddhapūjāyidaṁ phalaṁ.

“Uggacchante ca sūriye, sālavassam pavassate;
Puññakammaṇa saṃyuttam, vassate sabbakālikam.

“Aṭṭhārase kappasate, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma nāmena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhamme sudāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

“Dhammam abhisamentassa, sālacchannam bhavissati;
Citake jhāyamānassa, chadanaṁ tattha hessati.

“Vipākam kittayitvāna, piyadassī mahāmuni;
Parisāya dhammam desesi, tappento dhammavuṭṭhiyā.

“Tiṁsakappāni devesu, devarajjamakārayim;
Saṭṭhi ca sattakkhattuñca, cakkavattī ahosaham.

“Devalokā idhāgantvā, labhāmi vipulam sukham;
Idhāpi sālacchadanaṁ, maṇḍapassa idam phalaṁ.

“Ayam pacchimako mayham, carimo vattate bhavo;
Idhāpi sālacchadanaṁ, hessati sabbakālikam.

“Mahāmuniṁ tosayitvā, gotamaṁ sakyapuṇgavam;
Pattomhi acalam thānam, hitvā jayaparājayam.

“Aṭṭhārase kappasate, yaṁ buddhamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalaṁ.

“Kilesā jhāpitā mayham, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanam chetvā, viharāmi anāsavo.

“Svāgataṁ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsanam.

“Paṭisambhidā catasso, vimokkhāpi ca aṭṭhime;
Chaṭṭabhiññā sacchikatā, kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Evam pana chaṭṭabhiñño hutvā phalasukhena vītināmento sāsanassa niyyānikabhāvavibhāvanattham aññābyākaraṇavasena “**nāham bhayassa bhāyāmī**”ti gātham abhāsi.

21. Tattha bhāyanti etasmāti **bhayam**, jātijarādi. **Bhayassāti** nissakke sāmivacanam, bhayato bhāyitabbanimittam jātijarāmarañādinā hetunā nāham bhāyāmīti attho. Tattha kāraṇamāha “**sathā no amatassa kovidō**”ti. Amhākam satthā amate kusalo veneyyānam amatadāne cheko. **Yattha bhayam nāvatiṭṭhatī** yasmiṁ nibbānē yathāvuttam bhayam na tiṭṭhati okāsam na labhati. **Tenāti** tato nibbānato. **Vajantīti** abhayaṭṭhānameva gacchanti. Nibbānañhi abhayaṭṭhānam nāma. Kena pana vajantīti āha “**maggena vajanti bhikkhavo**”ti, atṭhaṅgikena ariyamaggena satthu ovādakaraṇā bhikkhū samsāre bhayassa ikkhānakāti attho. **Yatthāti** vā yaṁ nimittam yassa ariyamaggassa adhigamahetu attānuvādādikam pañcavīsatividhampi bhayam nāvatiṭṭham na labhati, tena ariyena maggena vajanti abhayaṭṭhānam satthu sāsane bhikkhū, tena maggena ahampi gato, tasmā nāham bhayassa bhāyāmīti therō aññam byākāsi.

Nigrodhattheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

2. Cittakattheragāthāvāṇṇanā

Nilāsugīvāti āyasmato cittakattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarabuddhakālato paṭṭhāya vivaṭṭupanissayaṁ kusalam ācinanto ito ekanavute kappe manussayoniyam nibbattitvā viññuttam patto vipassiṁ bhagavantam passitvā pasannamānaso pupphehi pūjaṁ katvā vanditvā “santadhammena nāma ettha bhavitabba”nti satthari nibbānē ca adhimucci. So tena puññakammenna tato cuto tāvatiṁsabhavane nibbatto aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe vibhavasampannassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti **cittako** nāma nāmena. So bhagavati rājagahaṁ gantvā veļuvane viharante satthāram upasaṅkamitvā dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā cariyānukūlam kammaṭṭhānam gahetvā araññāyatanaṁ pavisitvā bhāvanānuyutto jhānam nibbattetvā jhānapādakam vipassanam vadḍhetvā nacireneva arahattam pāpuṇi. Tena vuttaṁ **apadāne** (apa. thera 2.50.1-7) –

“Kanikāramva jotantaṁ, nisinnam pabbatantare;
Addasam virajam buddham, vipassiṁ lokanāyakam.

“Tīni kiñkaṇipupphāni, paggayha abhiropayim;
Sambuddham abhipūjetvā, gacchāmi dakkhiṇāmukho.

“Tena kammena sukadena, cetanāpañidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsam agacchaham.

“Ekanavute ito kappe, yaṁ buddhamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā satthāram vanditum rājagahaṁ upagato tattha bhikkhūhi “kim, āvuso, araññe appamatto vihāsi”ti puṭṭho attano appamādavihāranivedanena aññam byākaronto “**nīlāsugīvā**”ti gātham abhāsi.

22. Tattha **nīlāsugīvāti** nīlasugīvā, gāthāsukhatthañhettha dīgho kato, rājivantatāya sundarāya gīvāya samannāgatoti attho. Te yebhuyyena ca nīlavaṇṇatāya **nīlā**. Sobhanakanṭhatāya **sugīvā**. **Sikhinoti** mattake jātāya sikhāya sassirikabhāvena **sikhino**. **Morāti** mayūrā. **Kārambhiyanti** kārambarukkhe. **Kārambhiyanti** vā tassa vanassa nāmaṁ. Tasmā kārambhiyanti kārambhanāmake vaneti attho. **Abhinadantīti** pāvussakāle meghagajjitatm sutvā kekāsaddam karontā utusampadāsiddhena sarena hamṣādike abhibhavantā viya nadanti. **Teti te morā**. **Sītavātakīlitāti** sītena meghavātena sañjātakīlitā madhuravassitam vassantā. **Suttanti** bhattasammadavinodanatham sayitam, kāyakilamathapaṭipassambhanāya vā anuññātavelāyam supantam. **Jhāyanti** samathavipassanājhānehi

jhāyanasīlam bhāvanānuyuttam. **Nibodhentīti** pabodhenti. “Imepi nāma niddam anupagantvā jāgarantā attanā kattabbaṁ karonti, kimaṅgam panāha”nti evam sampajaññuppādanena sayanato vutṭhpentīti adhippāyo.

Cittakattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Gosālattheragāthāvaṇṇanā

Aham kho veḷugumbasminti āyasmato gosālattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha vivaṭṭūpanissayaṁ kusalam ācinanto ito ekanavute kappe aññatarasmīm pabbate rukkhasākhāyaṁ olambamānam paccekabuddhassa paṁsukūlacīvaraṁ disvā “arahaddhajo vatāya”nti pasannacitto pupphehi pūjehi. So tena puññakammaṇa tāvatiṁsabhavane nibbatto. Tato paṭṭhāya devamanussesuyeva saṁsaranto imasmin buddhuppāde magadharatthe ibbhakule nibbatto **gosālo** nāma nāmena. Soṇena pana koṭikanṇena kataparicayattā tassa pabbajitabhāvam sutvā “sopi nāma mahāvibhavo pabbajissati, kimaṅgam panāha”nti safjātasamvego bhagavato santike pabbajitvā cariyānukūlam kammaṭṭhānam gaheṭvā sappāyam vasanaṭṭhānam gavesanto attano jātagāmassa avidūre ekasmīm sānupabbate vihāsi. Tassa mātā divase divase bhikkhaṁ deti. Athekadivasam gāmaṇi piṇḍāya paviṭṭhassa mātā madhusakkharābhisaṅkhataṁ pāyāsaṁ adāsi. So tam gaheṭvā tassa pabbatassa chāyāyaṁ aññatarassa veḷugumbassa mūle nisīditvā paribhuñjitvā dhovitapattapāṇī vipassanām ārabhi. Bhojanasappāyalābhena kāyacittānam kallatāya samāhito udayabbayañāṇādike tikkhe sūre vahante appakasireneva vipassanām ussukkāpetvā maggapaṭipāṭiyā bhāvanām matthakaṁ pāpento saha paṭisambhidāhi arahattam sacchākāsi. Tena vuttaṁ **apadāne** (apa. thera 2.50.8-14) –

“Himavantassa avidūre, udaṅgaṇo nāma pabbato;
Tatthaddasam paṁsukūlam, dumaggamhi vilambitam.

“Tīṇi kiṅkaṇipupphāni, ocinitvānaham tadā;
Heṭṭhā pahaṭṭhena cittena, paṁsukūlam apūjayim.

“Tena kammaṇa sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsam agacchaham.

“Ekanavute ito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, pūjivtā arahaddhajam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana adhigantvā diṭṭhadhammasukhavihārattham pabbatasānumeva gantukāmo attano paṭipattiṁ pavedento “**aham kho veḷugumbasmi**”nti gātham abhāsi.

23. Tattha veḷugumbasminti veḷugacchassa samīpe, tassa chāyāyaṁ. **Bhutvāna madhupāyasanti** madhupasittapāyāsaṁ bhuñjitvā. **Padakkhiṇanti** padakkhiṇaggāhena, satthu ovādassa sammā sampaṭicchanenāti attho. **Sammasanto khandhānam udayabbayanti** pañcannam upādānakkhandhānam udayabbayañca vipassanto, yadipi idāni katakicco, phalasamāpattiṁ pana samāpajjituṁ vipassanām paṭṭhapentoti adhippāyo. **Sānum paṭigamissāmīti** pubbe mayā vutthapabbatasānumeva uddissa gacchissāmi. **Vivekamanubrūhayanti** paṭipassaddhvivekam phalasamāpattikāyavivekañca paribrūhayanto, tassa vā paribrūhanahetu gamissāmīti. Evam pana vatvā therō tattheva gato, ayameva ca imassa therassa aññābyākaraṇagāthā ahosi.

Gosālattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sugandhattheragāthāvaṇṇanā

Anuvassiko pabbajitoti āyasmato sugandhattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira ito dvānavute kappe tissassa nāma sammāsambuddhassa kāle manussayoniyam nibbattitvā viññutam patto migabyadhanena araññe vicarati. Satthā tassa anukampāya padavañjam dassetvā gato. So satthu padacetiyāni disvā purimabuddhesu katādhikāratāya “sadevake loke aggapuggalassa imāni padānī”ti pītisomanassajāto koranḍakapupphāni gahetvā pūjām katvā cittam pasādesi. So tena puññakammenna devaloke nibbattitvā tato cuto aparāparam puññāni katvā devamanussesu samsaranto kassapassa bhagavato kāle kuṭumbiko hutvā satthu bhikkhusaṅghassa ca mahādānam pavattetvā gandhakuṭīm mahaggagositacandanam pisitvā tena paribhañdam katvā patthanam paṭṭhapesi – “nibbattanibbattaṭhāne mayham sarīram evaṁsugandham hotū”ti. Evaṁ aññānipi tattha tattha bhave bahūni puññakammāni katvā sugatīsu eva parivattamāno imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam vibhavasampannassa brāhmaṇassa gehe nibbatti. Nibbattassa ca tassa mātukucchigatakālato paṭṭhāya mātū sarīram sakalampi geham surabhigandham vāyati. Jātadivase pana visesato paramasugandham sāmantagehesupi vāyateva. Tassa mātāpitaro “amhākam putto attanāva attano nāmañ gahetvā āgato”ti **sugandhotveva** nāmañ akañsu. So anupubbena vayappatto mahāselattheram disvā tassa santike dhammam sutvā pabbajitvā vipassanāya kammañ karonto sattāhabbhantare eva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.15-24) –

“Vanakammiko pure āśīm, pitumātumatenaham;
Pasumārena jīvāmi, kusalam me na vijjati.

“Mama āsayasāmantā, tisso lokaggaṇāyako;
Padāni tīni dassesi, anukampāya cakkhumā.

“Akkante ca pade disvā, tissanāmassa satthuno;
Hattho hatthena cittena, pade cittam pasādayim.

“Koranḍam pupphitam disvā, pādapam dharaṇīruham;
Sakosakam gahetvāna, padasetṭham apūjayim.

“Tena kammaña sukatenā, cetanāpañidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsamagacchaham.

“Yam Yam yonupapajjāmi, devattam atha mānusam;
Koranḍakachavī homi, suppabhāso bhavāmaham.

“Dvenavute ito kappe, Yam kammamakariñ tadā;
Duggatiñ nābhijānāmi, padapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto **“anuvassiko pabbajito”**ti imam gātham abhāsi.

24. Tattha **anuvassikoti** anugato upagato vassam anuvasso, anuvassova anuvassiko. **Pabbajitoti** pabbajam upagato, pabbajito hutvā upagatavassamatto ekavassikoti attho. Atha vā anugatañ pacchāgatañ apagatañ vassam anuvassam, tañ assa atthīti anuvassiko. Yassa pabbajitassa vassam aparipuññatāya na gañanūpagatañ, so evam vutto, tasmā avassikoti vuttam hoti. **Passa dhammasudhammatanti** tava satthu dhammassa sudhammabhāvam svākkhātatañ ekantaniyyānikatam passa, yatha anuvassiko tuvam pabbajito. Pubbenivāsaññāñam dibbacakkhuññāñam āsavakkhayaññāñanti **tisso vijjā** tayā **anuppattā** sacchikatā, tato eva **katañ buddhassa sāsanam** sammāsambuddhassa sāsanam anusītī ovādo anusikkhitoti katakiccatam nissāya pītisomanassajāto therō attānam param viya katvā vadatī.

Sugandhattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

5. Nandiyattheragāthāvaṇṇanā

Obhāsajātanti āyasmato nandiyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle satthari parinibbutे cetiye candanasārena vedikam kāretvā ulāram pūjāsakkāram pavattesi. Tato paṭṭhāya ajjhāsayasampanno hutvā tattha vivaṭṭupanissayam bahum puññakammaṁ ācinitvā devesu ca manussesu ca samsaranto imasmim buddhuppāde kapilavatthusmim sakyarājakule nibbatti. Tassa mātāpitaro nandim janento jātoti **nandiyoti** nāmaṁ akāmsu. So vayappatto anuruddhādīsu satthu santike pabbajantesu sayampi pabbajitvā vipassanāya kammaṁ karonto katādhikāratāya nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.15-20) –

“Padumuttaro nāma jino, lokajeṭṭho narāsabho;
Jalitvā aggikhandhova, sambuddho parinibbuto.

“Nibbute ca mahāvīre, thūpo vitthāriko ahu;
Dūratova upaṭṭhenti, dhātugehavaruttame.

“Pasannacitto sumano, akam candanavedikam;
Dissati thūpakhandho ca, thūpānucchaviko tadā.

“Bhave nibbattamānamhi, devatte atha mānuse.
Omattam me na passāmi, pubbakammassidam phalam.

“Pañcadasakappasate, ito aṭṭha janā ahum;
Sabbe samattanāmā te cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā anuruddhattherādīhi saddhim pācīnavam̄samigadāye viharante imasmim there ekadivasam māro pāpimā bhiṁsāpetukāmo tassa bheravarūpam dasseti. Thero tam “māro aya”nti ñatvā “pāpima, ye māradheyam vītvattā, tesam tava kiriyā kiṁ karissati, tatonidānam pana tvam eva vighātam anattham pāpuṇissasi”ti dassento **“obhāsajātam phalaga”**nti gātham abhāsi.

25. Tattha **obhāsajātanti** ñānobhāsenā jātobhāsam aggamaggāñānassa adhigatattā. Tena anavasesato kilesandhakārassa vihataviddhamsitabhāvato ativiya pabhassaranti attho. **Phalaganti** phalam gataṁ upagataṁ, aggaphalañāṇasahitanti adhippāyo. **Cittanti** khīñāsavassa cittam sāmaññena vadati. Tenāha **“abhiñhaso”**ti. Tañhi nirodhaninnatāya khīñāsavānam niccakappam arahattaphalasamāpattisamāpajjanato “phalena sahita”nti vattabbataṁ arahati. **Tādisanti** tathārūpam, arahantanti attho. **Āsajjāti** visodhetvā paribhuyya. **Kaṇhāti** māram ālapati, so hi kaṇhakammattā kaṇhābhijātitāya ca “kaṇho”ti vuccati. **Dukkham nigacchasīti** idha kucchianuppavesādinā niratthakam kāyaparissamam dukkham, samparāye ca appatikāram apāyadukkham upagamissasi pāpuṇissasi. Tam sutvā māro “jānāti maṁ samaṇo”ti tatthevantaradhāyīti.

Nandiyattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

6. Abhayattheragāthāvaṇṇanā

Sutvā subhāsitam vācanti āyasmato abhayattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato sāsane pabbajitvā dhammadhāniko hutvā dhammadhanakāle paṭhamam catūhi gāthāhi bhagavantam abhīthavītā pacchā dhammam kathesi. Tenassa puññakammabalaena kappānam satasahassam apāyapaṭisandhi nāma nāhosī. Tathā hi vuttam –

“Abhitthavitvā padumuttaram jinam, pasannacitto abhayo sayambhum;
Na gacchi kappani apāyabhūmiṁ, satasahassāni ulārasaddho”ti. (apa. thera 2.55.221)

Khettasampatti�ādīhi tassa ca pubbapacchimasanniṭhānacetanānam ativiya ulārabhāvena so aparimeyyo puññābhisando kusalābhisando tādiso ahosi. “Acintye pasannānam, vipāko hoti acintiyo”ti (apa. thera 1.1.82) hi vuttam. Tattha tattha hi bhave upacitam puññam tassa upathambhakamahosi. Tathā hi so vipassissa bhagavato ketakapupphehi pūjamakāsi. Evam ulārehi puññavisesehi sugatīsu eva saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde rañño bimbisārassa putto hutvā nibbatti. **Abhayotissa** nāmaṁ ahosi. Tassa uppatti parato āvi bhavissati. So nigaṇṭhena nāṭaputtena ubhatokotikam pañham sikkhāpetvā “imam pañham pucchitvā samaṇassa gotamassa vādaṁ āropehī”ti vissajjito bhagavantam upasaṅkamitvā tam pañham pucchitvā tassa pañhassa anekamṣabhyākaraṇabhāve bhagavatā kathite nigaṇṭhānam parājayam, satthu ca sammāsambuddhabhāvam viditvā upāsakattam paṭivedesi. Tato raññe bimbisāre kālaṅkate sañjātasamvego sāsane pabbajitvā tālacchiggaļūpamasuttadesanāya sotāpanno hutvā puna vipassanam ārabhitvā arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.52.17-22) –

“Vinatānadiyā tīre, vihāsi purisuttamo;
Addasam virajam buddham, ekaggam susamāhitam.

“Madhugandhassa pupphena, ketakassa aham tadā;
Pasannacitto sumano, buddhaseṭṭhamapūjayim.

“Ekanavute ito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano paṭipattikittanena aññam byākaronto “**sutvā subhāsitam vāca**”nti gātham abhāsi.

26. Tattha **sutvāti** sotam odahitvā, sotadvārānusārena upadhāretvā. **Subhāsitanti** suṭṭhu bhāsitam, sammadeva bhāsitam, sammāsambuddhabhāvato mahākāruṇikatāya ca kiñci avisamvādetvā yathādhippetassa athassa ekantato sādhanavasena bhāsitam catusaccavibhāvanīyadhammadhathām. Na hi saccavinimuttā bhagavato dhammadesanā atthi. **Buddhassāti** sabbaññubuddhassa. **Ādiccabandhunoti** ādiccavamse sambhūtattā ādicco bandhu etassāti ādiccabandhu, bhagavā. Tassa ādiccabandhuno. Ādiccassa vā bandhūti ādiccabandhu, bhagavā. Tassa bhagavato orasaputtabhāvato. Tenāha bhagavā –

“Yo andhakāre tamasi pabhaṅkaro, verocano maṇḍalī uggatejo;
Mā rāhu gilī caramantalikkhe, pajam mamaṁ rāhu pamuñca sūriya”nti. (sam. ni. 1.91);

Paccabyadhinti paṭivijjhīm. **Hī**-ti nipātamattam. **Nipuṇanti** sañham paramasukhumam, nirodhasaccam, catusaccameva vā. **Hī**-ti vā hetuatthe nipāto. Yasmā paccabyadhīm nipuṇam catusaccam, tasmā na dāni kiñci paṭivijjhīhitabbam athīti attho. Yathā kiṁ paṭivijjhīti āha “**vālaggam usunā yathā**”ti. Yathā sattadhā bhinnassa vālassa koṭim susikkhito kusalo issāso usunā kaṇdena avirajjhanto vijjhewya, evam paccabyadhīm nipuṇam ariyasaccanti yojanā.

Abhayattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lomasakaṅgiyattheragāthāvaṇṇanā

Dabbam kusanti āyasmato lomasakaṅgiyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira ito ekanavute kappe vipassim bhagavantam passitvā pasannamānaso nānāpupphehi pūjetvā tena puññakammena devaloke nibbatto puna aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva saṃsaranto kassapassa bhagavato sāsane

pabbajitvā samañadhammam̄ karoti. Tena ca samayena satthārā bhaddekarattapaṭipadāya kathitāya aññataro bhikkhu bhaddekarattasuttavasena tena sākaccham̄ karoti. So tam̄ na sampāyāsi. Asampāyanto “ahañ anāgate tuyhañ bhaddekarattam̄ kathetum̄ samatho bhaveyya”nti pañidhānam̄ akāsi, itaro “puccheyya”nti. Etesu paṭhamo ekañ buddhantaram̄ devamanussesu samsaritvā amhākam̄ bhagavato kāle kapilavatthusmīñ sākiyarājakule nibbatti. Tassa sukhumālabhāvena soñassa viya pādatalesu lomāni jātāni, tenassa **lomasakaṅgiyoti** nāmañ ahosi. Itaro devaloke nibbattitvā **candanoti** paññāyittha. Lomasakaṅgiyo anuruddhādīsu sakyumāresu pabbajantesu pabbajitum̄ na icchi. Atha nam̄ samvejetum̄ candano devaputto upasañkamitvā bhaddekarattam̄ pucchi. Itaro “na jānāmī”ti. Puna devaputto “atha kasmā tayā ‘bhaddekarattam̄ katheyya’nti sañgaro kato, idāni pana nāmamattampi na jānāsi”ti codesi. Itaro tena saddhim̄ bhagavantañ upasañkamitvā, “mayā kira, bhante, pubbe ‘imassa bhaddekarattam̄ kathessāmī”ti sañgaro kato”ti pucchi. Bhagavā “āma, kulputta, kassapassa bhagavato kāle tayā evam̄ kata”nti āha. Svāyamattho uparipaññāsake āgatanayena vitthārato veditabbo. Atha lomasakaṅgiyo “tena hi, bhante, pabbājetha ma”nti āha. Bhagavā “na, kho, tathāgatā mātāpitūhi ananuññātam̄ puttam̄ pabbājenti”ti paṭikkhipi. So mātu santikam̄ gantvā “anujānāhi mam̄, amma, pabbajitum̄, pabbajissāmaha”nti vatvā, mātarā “tāta, sukhumālo tvam̄ katham̄ pabbajissasi”ti vutte, “attano parissayasanabhbāvam̄ pakāsento “**dabbam̄ kusam̄ poṭakila**”nti gātham̄ abhāsi.

27. Tattha **dabbanti** dabbatiñamāha, yan̄ “saddulo”tipi vuccati. **Kusanti** kusatiñam̄, yo “kāso”ti vuccati. **Poṭakilanti** sakañṭakam̄ akañṭakañca gacchañam̄. Idha pana sakañṭakameva adhippetam̄. Usīrādīni suviññeyyāni. Dabbādīni tiñāni bīrañatiñāni pādehi akkantassāpi dukkajanakāni gamanantarāyakarāni ca, tāni ca panāham̄ **urasā panudissāmi** urasāpi apanessāmi. Evam̄ apanento tam̄ nimittam̄ dukkham̄ sahanto araññāyatane gumbantaram̄ pavisitvā samañadhammam̄ kātum sakkhissāmi. Ko pana vādo pādehi akkamaneti dasseti. **Vivekamanubrūhayanti** kāyavivekam̄ cittavivekam̄ upadhivivekañca anubrūhayanto. Gañasāṅgañikañhi pahāya kāyavivekam̄ anubrūhayantasseva atthatiñsāya ārammañesu yattha katthaci cittam̄ samādahantassa cittaviveko, na sañgañikāratassa. Samāhitasseva vipassanāya kammam̄ karontassa samathavipassanañca yuganaddham̄ karontassa kilesānam khepanena upadhivivekādhigamo, na asamāhitassa. Tena vuttam̄ “vivekamanubrūhayanti kāyavivekam̄ cittavivekam̄ upadhivivekañca anubrūhayanto”ti. Evam̄ pana puttena vutte mātā “tena hi, tāta, pabbajā”ti anujāni. So bhagavantañ upasañkamitvā pabbajjam̄ yāci. Tam̄ satthā pabbājesi. Tam̄ pabbajitvā katapubbakiccam̄ kammaññānam̄ gahetvā araññānam̄ pavisañtam bhikkhū āham̄su – “āvuso, tvam̄ sukhumālo kiñ sakkhissasi araññe vasitu”nti. So tesampi tameva gātham̄ vatvā araññānam̄ pavisitvā bhāvanam̄ anuyuñjanto nacirasseva chañabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.52.23-27) –

“Suvaññavaññam sambuddham̄, āhutīnam paṭiggaham; Rathiyam̄ paṭipajjantam̄, nāññāpupphehi pūjayim.

“Ekanavutito kappe, yan̄ pupphamabhipūjayim; Duggatim̄ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam̄ phalam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti. Arahattam̄ pana patvā therō aññām̄ byākaronto tamyeva gātham̄ abhāsti.

Lomasakaṅgiyattheragāthāvaññanā niññhitā.

8. Jambugāmiyaputtattheragāthāvaññanā

Kacci no vatthapasutoti āyasmato jambugāmiyaputtattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro hutvā tattha vivaññupanissayañ kusalam̄ ācinanto ito ekatimse kappe vessabhussa bhagavato kāle ekadivasam̄ kiñsukāni pupphāni disvā tāni pupphāni gahetvā buddhaguñe anussaranto bhagavantañ uddissa ākāse khipanto pūjesi. So tena puññakammēna tāvatiñsesu nibbatto. Tato param̄ puññāni katvā aparāparam̄ devamanussesu samsaranto imasmiñ buddhuppāde campāyam̄

jambugāmiyassa nāma upāsakassa putto hutvā nibbatti. Tena puññakammaṇa tāvatiṁsesu nibbatto. Tato param puññāni katvā aparāparam devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde campāyam jambugāmiyassa nāma upāsakassa putvā nibbatti. Tenassa **jambugāmiyaputtotveva** samaññā ahosi. So vayappatto bhagavato santike dhammam sutvā paṭiladdhasaṁvego pabbajitvā katapubbakicco kammaṭṭhānam gahetvā sākete añjanavane vasati. Athassa pitā “kiñ nu kho mama putto sāsane abhirato viharati, udāhu no”ti vīmaṇsanatham “**kacci no vatthapasuto**”ti gātham likhitvā pesesi. So tam vācetvā, “pitā me pamādavihāram āsaṅkati, ahañca aijāpi puthujanabhūmim nātivatto”ti samvegajāto ghaṭento vāyamanto nacirasseva chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.25-30) –

“Kimsukam pupphitam disvā, paggahetvāna añjaliṁ;
Buddhaseṭṭham saritvāna, ākāse abhipūjayim.

“Tena kammena sukatena, cetanāpanidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsamagacchham.

“Ekatimse ito kappe, yañ kammamakariṁ tadā;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā nātīnam vasananagaram gantvā sāsanassa niyyānikabhāvam pakāsento iddhipāṭīhāriyam dassesi. Tam disvā nātakā pasannamānasā bahū saṅghārāme kāresum. Theropi sakapitarā pesitam gātham añkusam katvā ghaṭento vāyamanto arahattam sacchākāsi. Aññam byākarontopi pitupūjanatham “**kacci no vatthapasuto**”ti tameva gātham abhāsi.

28. Tattha **kaccīti** pucchāyam nipāto. **Noti** paṭisedhe. **Vatthapasutoti** vatthe pasuto vatthapasuto, cīvaraṇaṇḍanābhīrato. Nidassanamattañcetam pattamaṇḍanādicāpallapaṭikkhepassāpi adhīppetattā. “Kacci na vatthapasuto”tipi pāṭho, so evattho. **Bhūsanāratoti** attabhāvavibhūsanāya rato abhirato, yathekacce pabbajitvāpi capalā kāyadaļhibahulā cīvarādiparikkhārassa attano sarīrassa ca maṇḍanavibhūsanāṭṭhānāya yuttā honti. Kimeva parikkhārapasuto bhūsanārato ca nāhosīti ayamettha padadvayassāpi attho. **Sīlamayam gandhanti** akhaṇḍādibhāvāpādanena suparisuddhassa catubbidhassāpi sīlassa vasena yvāyam “yo ca sīlavatam pajāti na itarā dussīlapajā, dussīlattāyeva dussilyamayam duggandham vāyati, evam tvam duggandham avāyitvā kacci sīlamayam gandham vāyasīti attho. Atha vā **netarā pajāti** na itarā dussīlapajā, tam kacci na hoti, yato sīlamayam gandham vāyasīti byatirekena sīlagandhavāyanameva vibhāveti.

Jambugāmiyaputtattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hāritattheragāthāvaṇṇanā

Samunnamayamattānanti āyasmato hāritattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro hutvā tattha vivaṭṭūpanissayaṁ puññasambhāram upacinanto ito ekatimse kappe sudassanam nāma paccekasambuddham disvā pasannamānaso kuṭajapuppheli pūjaṁ katvā tena puññakammaṇa sugatīsuyeva parivattento imasmiṁ buddhuppāde sāvatthinagare brāhmaṇamahāsālakule nibbatti. **Hāritotissa** nāmam ahosi. Tassa vayappattassa mātāpitaro kularūpādīhi anucchavikam kumārikam brāhmaṇadītarām ānesum. So tāya saddhiṁ bhogasukham anubhavanto ekadivasam attano tassā ca rūpasampattiñ oloketvā dhammatāya codiyamāno “īdisam nāma rūpam nacirasseva jarāya macchunā ca abhippamaddīyatī”ti samvegam paṭilabhi. Katipayadivasātikkameneva cassa bhariyam kañhasappo ḍamṣitvā māresi. So tena bhiyyosomattāya sañjātasamvego satthu santikan gantvā dhammam sutvā gharabandhane chinditvā pabbaji. Tassa ca cariyānukūlam kammaṭṭhānam gahetvā viharantassa kammaṭṭhānam na sampajjati, cittam ujugatam na hoti. So gāmam piṇḍāya paviṭṭho aññataram usukāram usudanḍam yante pakkipitvā ujum karontam disvā “ime acetaṇampi nāma ujum

karonti, kasmā aham cittam ujum na karissāmī”ti cintetvā tatova paṭinivattitvā divāṭṭhāne nisino vipassanam ārabhi. Athassa bhagavā upari ākāse nisīditvā ovādaṁ dento “**samunnamayamattāna**”nti gāthām abhāsi. Ayameva thero attānam param viya oवadanto abhāsīti ca vadanti.

29. Tattha **samunnamayanti** sammā unnamento, samāpattivasena kosajjapakkhe patitum adatvā tato uddharanto vīriyasamatam yojentoti attho. **Attānanti** cittam, atha vā **samunnamayāti** kosajjapakkhato samunnamehi. **Ma-kāro** padasandhikaro. Hīnavīriyatāya tava cittam kammaṭṭhānavīthim nappaṭipajjati ce, tam vīriyārambhavasena sammā unnamehi, anonatam anapanatam karohīti adhippāyo. Evam pana karonto **usukārova tejanam**. **Cittam ujum karitvāna, avijjam bhinda hāritāti**. Yathā nāma usukāro kaṇḍam īsakampi onatam apanatañca vijjhanto lakkhaṇ bhindanattham ujum karoti, evam kosajjapātato arakkhañena onatam uddhaccapātato arakkhañena apanatam vijjhanto appanāpatti�ā cittam ujum karitvāna samāhitacitto vipassanam ussukkāpetvā sīgham aggamaggañāñena avijjam bhinda padālehitī. Tam sutvā thero vipassanam vaḍḍhetvā nacireneva arahā ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.35.39-43) –

“Himavantassāvidūre, vasalo nāma pabbato;
Buddho sudassano nāma, vasate pabbatantare.

“Puppham hemavantam gayha, vehāsañ agamāsaham;
Tatthaddasāsim sambuddham, oghatiññamanāsavam.

“Puppham kuṭajamādāya, sīse katvānaham tadā;
Buddhassa abhiropesim, sayambhussa mahesino.

“Ekatimse ito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, pupphapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākarontopi tameva gāthām abhāsi.

Hāritattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

10. Uttiyattheragāthāvanṇanā

Ābādhe me samuppanneti āyasmato uttiyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha vivaṭṭūpanissayam puññam upacinanto ito catunavute kappe siddhatthassa bhagavato kāle candabhāgāya nadiyā mahārūpo susumāro hutvā nibbatto. So pāram gantum nadiyā tīram upagatam bhagavantam disvā pasannacitto pāram netukāmo tīrasamīpe nipajji. Bhagavā tassa anukampāya piṭṭhiyam pāde ṭhapesi. So haṭṭho udaggo pītivegena diguṇussāho hutvā sotam chindanto sīghena javena bhagavantam paratīram nesi. Bhagavā tassa cittappasādam oloketvā “ayaṁ ito cuto devaloke nibbattitvā tato paṭṭhāya sugatīsuyeva saṃsaranto ito catunavute kappe amataṁ pāpuṇissatī”ti byākaritvā pakkāmi.

So tathā sugatīsuyeva paribbhamento imasmim buddhuppāde sāvatthiyam aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti **uttiyo** nāma nāmena. So vayappatto “amataṁ pariyesissāmī”ti paribbājako hutvā vicaranto ekadivasam bhagavantam upasaṅkamitvā dhammam sutvā sāsane pabbajitvāpi sīlādīnam avisodhitattā visesam nibbattetum asakkonto aññe bhikkhū visesam nibbattetvā aññam byākaronte disvā satthāram upasaṅkamitvā saṅkhepeneva ovādaṁ yāci. Satthāpi tassa “tasmātiha tvam, uttiya, ādimeva visodhehī”tiādinā (sam. ni. 5.369) saṅkhepeneva ovādaṁ adāsi. So tassa ovāde ṭhatvā vipassanam ārabhi. Tassa āraddhavipassanassa ābādho uppajji. Uppanne pana ābādhe sañjātasamvego vīriyārambhavatthum katvā vipassanāya kammaṁ karonto vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi.

Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.3.169-179) –

“Candabhāgānadītire, susumāro aham tadā;
Sagocarapasutoham, naditittham agacchahaṁ.

“Siddhattho tamhi samaye, sayambhū aggapuggalo;
Nadīm taritukāmo so, naditittham upāgami.

“Upagate ca sambuddhe, ahampi tatthupāgamiṁ;
Upagantvāna sambuddham, imam vācam udīrayim.

“Abhirūha mahāvīra, tāressāmi aham tuvam;
Pettikam visayaṁ mayham, anukampa mahāmuni.

“Mama uggajjanam sutvā, abhirūhi mahāmuni;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, tāresim lokanāyakam.

“Nadiyā pārime tīre, siddhattho lokanāyako;
Assāsesi mamaṁ tattha, amataṁ pāpuṇissati.

“Tamhā kāyā cavitvāna, devalokam agacchahaṁ;
Dibbasukham anubhaviṁ, accharāhi purakkhato.

“Sattakkhattuñca devindo, devarajjamakāsaḥam;
Tīnikkhattum cakkavattī, mahiyā issaro ahum.

“Vivekamanuyuttoham, nipako ca susamvuto;
Dhāremi antimam deham, sammāsambuddhasāsane.

“Catunnavutito kappe, tāresim yam narāsabham;
Duggatim nābhijānāmi, taranāya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano sammā paṭipattiya paripuṇṇākāravibhāvanamukhena aññam byākaronto “**ābādhe me samuppanne**”ti gātham abhāsi.

30. Tattha **ābādhe me samuppanneti** sarīrassa ābādhanato “ābādho”ti laddhanāme visabhāgadhātukkhobhahetuke roge mayham sañjāte. **Sati me udapajjathāti** “uppanno kho me ābādho, thānam kho panetam vijjati, yadidam ābādho vadḍheyya. Yāva panāyam ābādho na vadḍhati, handāham vīriyam ārabhāmi ‘appattassa pattiyā anadhigatassa adhigamāya asacchikatassa sacchikiriyāyā’”ti vīriyārambhavatthubhūtā sati tasseva ābādhassa vasena dukkhāya vedanāya pīliyamānassa mayham udapādi. Tenāha “**ābodho me samuppanno, kālo me nappamajjitu**”nti. Evam uppannañhi satim ankusam katvā ayam therō arahattam pattoti.

Uttiyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Gahvaratīriyattheragāthāvaṇṇanā

Phuṭṭho ḍamsehīti āyasmato gahvaratīriyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro ito ekatiṁse kappe sikhissa bhagavato kāle migaluddo hutvā araññe vicaranto addasa sikhīm bhagavantam aññatarasmiṁ rukkhamūle devanāgayakkhānam dhammaṁ desentam, disvā pana pasannamānaso “dhammo esa vuccatī”ti sare nimittam aggahesi. So tena cittappasādena devaloke uppanno puna aparāparam sugatīsuyeva saṁsaranto imasmīm buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattitvā “aggidatto”ti laddhanāmo vayappatto bhagavato yamakapāṭihāriyam disvā sañjātappasādo sāsane pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā gahvaratīre nāma araññaṭṭhāne vasati. Tenassa **gahvaratīrayoti** samaññā ahosi. So vipassanam vadḍhetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttaṁ **apadāne** (apa. therā 2.52.44-50) –

“Migaluddo pure āsi, araññe vipine aham;
Addasam virajam buddham, devasaṅghapurakkhatam.

“Catusaccam pakāsentam, desentam, amatam padam;
Assosim madhuram dhammaṁ, sikhino lokabandhuno.

“Ghose cittaṁ pasādesim, asamappaṭipuggale;
Tattha cittaṁ pasādetvā, uttarim duttaram bhavam.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ saññamalabhim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, ghosasaññāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā bhagavantam vanditvā sāvatthiyam agamāsi. Tassa āgatabhāvam sutvā nātakā upagantvā mahādānam pavattesum. So katipayadivase vasitvā araññameva gantukāmo ahosi. Tam nātakā, “bhante, araññam nāma ḍam samakasādivasena bahuparissayam, idheva vasathā”ti āhamṣu. Tam sutvā therō “araññavāsoyeva mayham ruccatī”ti vivekābhikittanamukhena aññam byākaronto “phuṭṭho ḍamsehī”ti gātham abhāsi.

31. Tattha **phuṭṭho ḍamsehi makasehīti** ḍamsanasilatāya “ḍamsā”ti laddhanāmāhi andhakamakkhikāhi, makasanaññitehi ca sūcimukhapāṇehi phussito daṭṭhoti attho. **Araññasminti** “pañcadhanusatikam pacchima”nti (pārā. 654) vuttaaraññalakkhaṇayogato araññe. **Brahāvaneti** mahārukkhagacchagahanatāya mahāvane araññāniyam. **Nāgo saṅgāmasi** sevāti saṅgāmāvacaro hatthināgo viya saṅgāmamuddhani parasenāsampahāram. “Araññavāso nāma buddhādīhi vaṇṇito thomito”ti ussāhajāto **sato** satimā hutvā **tatra** tasmim araññe, tasmim vā ḍamsādisamphasse upaṭṭhitē **adhibāsaye** adhibāseyya saheyya, “ḍamsādayo mañ abādhentī”ti araññavāsam na jaheyyāti attho.

Gahvaratīriyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suppiyattheragāthāvaṇṇanā

Ajaram jīramānenāti āyasmato suppiyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā tāpasapabbajam pabbajitvā araññāyatane vasanto tattha bhagavantam disvā pasannamānaso phalāphalam adāsi, tathā bhikkhusaṅghassa. So tena puññakammēna devamanussesu saṁsaranto kassapassa sammāsambuddhassa kāle khattiyakule nibbattitvā anukkamena viññutam patto kalyāṇamittasannissayena laddhasamvego sāsane pabbajitvā bahussuto ahosi. Jātimadena sutamadena ca attānam ukkaṁsento pare ca vambahento vihāsi. So imasmīm buddhuppāde tassa kammassa nissandena sāvatthiyam paribhūtarūpe susānagopakakule nibbatti. **Suppiyotissa** nāmam ahosi. Atha viññutam patto attano sahāyabhūtam sopākattheram upasaṅkamitvā tassa santike dhamman

sutvā paṭiladdhasaṃvego pabbajitvā sammāpaṭipattim pūretvā “**ajaram jīramānenā**”ti gātham abhāsi.

32. Tattha **ajaranti** jarārahitaṃ, nibbānam sandhāyāha. Tañhi ajātattā natthi ettha jarā, etasmiṃ vā adhigate puggalassa sā natthīti jarābhāvahetutopi ajaram nāma. **Jīramānenāti** jīrantena, khaṇe khaṇe jaram pāpuṇantena. **Tappamānenāti** santappamānena, rāgādīhi ekādasahi aggīhi dayhamānena. **Nibbutinti** yathāvuttasantāpābhāvato nibbutasabhāvam nibbānam. **Nimiyanti** parivatteyyam cetāpeyyam. **Paramam** santinti anavasesakilesābhisaṅkhārapariḷāhavūpasamadhammatāya uttamam santiṃ. Catūhi yoge hi ananubandhattā **yogakkhemam**. Attano uttaritarassa kassaci abhāvato **anuttaram**. Ayañhettha saṅkhepattho – khaṇe khaṇe jarāya abhibhuyyamānattā jīramānena, tathā rāgaggiādīhi santappamānena gato evam aniccena dukkhena asārena sabbathāpi anupasantasabhāvena saupaddavena, tappaṭipakkhabhāvato ajaram paramupasamabhūtam kenaci anupaddutam anuttaram nibbānam nimiyam parivatteyyam “mahā vata me lābho mahā udayo hatthagato”ti. Yathā hi manussā yam kiñci bhaṇḍam parivattentā nirapekkhā gayhamānena sambahumānā honti, evamayam therō pahitatto viharanto attano kāye ca jīvite ca nirapekkhatam, nibbānam paṭipesitattañca pakāsento “nimiyam paramam santiṃ, yogakkhemam anuttara”nti vatvā tameva paṭipattim paribrūhayanto vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.52.51-77) –

“Varuṇo nāma nāmena, brāhmaṇo mantapāragū;
Chaḍḍetvā dasa puttāni, vanamajjhogahim tada.

“Assamaṃ sukataṃ katvā, suvibhattam manoramam;
Paññasālam karitvāna, vasāmi vipine aham.

“Padumuttaro lokavidū, āhutīnam paṭiggaho;
Mamuddharitukāmo so, āgacchi mama assamaṃ.

“Yāvatā vanasaṇḍamhi, obhāso vipulo ahu;
Buddhassa ānubhāvena, pajjalī vipinam tada.

“Disvāna tam pāṭihīram, buddhaseṭṭhassa tādino;
Pattapuṭam gahetvāna, phalena pūjayim aham.

“Upagantvāna sambuddham, sahakhārimadāsaḥam;
Anukampāya me buddho, idam vacanamabravi.

“Khāribhāraṃ gahetvāna, pacchato ehi me tuvam;
Paribhutte ca saṅghamhi, puññam tava bhavissati.

“Puṭakam tam gahetvāna, bhikkhusaṅghassadāsaḥam;
Tattha cittam pasādetvā, tusitaṃ upapajjham.

“Tattha dibbehi naccehi, gītehi vāditehi ca;
Puññakammaṇa samyuttam, anubhomi sadā sukham.

“Yam yam yonupapajjāmi, devattam atha mānusam;
Bhoge me ūnatā natthi, phaladānassidam phalam.

“Yāvatā cاتuro dīpā, sasamuddā sapabbatā;
Phalam buddhassa datvāna, issaram kārayāmaham.

“Yāvatā ye pakkhigaṇā, ākāse uppatanti ce;
Tepi me vasamanventi, phaladānassidam phalam.

“Yāvatā vanasaṇḍamhi, yakkhā bhūtā ca rakkhasā;
Kumbhaṇḍā garuḍā cāpi, pāricariyam upenti me.

“Kummā soṇā madhukārā, ḍaṁsā ca makasā ubho;
Tepi maṁ vasamanventi, phaladānassidam phalam.

“Supaṇṇā nāma sakuṇā, pakkhijātā mahabbalā;
Tepi maṁ saraṇam yanti, phaladānassidam phalam.

“Yepi dīghāyukā nāgā, iddhimanto mahāyasā;
Tepi maṁ vasamanventi, phaladānassidam phalam.

“Sīhā byagghā ca dīpī ca, acchakokataracchakā;
Tepi maṁ vasamanventi, phaladānassidam phalam.

“Osadhī tiṇavāsī ca, ye ca ākāsavāsino;
Sabbe maṁ saraṇam yanti, phaladānassidam phalam.

“Sududdasam sunipuṇam, gambhīram suppakāsitam;
Phassayitvā viharāmi, phaladānassidam phalam.

“Vimokkhe aṭṭha phusitvā, viharāmi anāsavo;
Ātāpī nipako cāhaṁ, phaladānassidam phalam.

“Ye phalaṭṭhā buddhaputtā, khīṇadosā mahāyasā;
Ahamaññataro tesam, phaladānassidam phalam.

“Abhiññāpāramiṁ gantvā, sukkamūlena codito;
Sabbāsave pariññāya, viharāmi anāsavo.

“Tevijjā iddhipattā ca, buddhaputtā mahāyasā;
Dibbasotam samāpannā, tesam aññataro aham.

“Satasaṁhassito kappe, yaṁ phalam adadiṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvāpi tameva gātham aññābyākaraṇavasena abhāsi.

Suppiyattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

3. Sopākattheragāthāvaṇṇanā

Yathāpi ekaputtasminti āyasmato sopākattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro hutvā tattha vivaṭṭūpanissayaṁ kusalam upacinanto kakusandhassa bhagavato kāle aññatarassa kuṭumbikassa putto hutvā nibbatto ekadivasam satthāram disvā pasannacitto bījapūraphalāni satthu upanesi. Paṭiggahesi bhagavā anukampam upādāya. So bhikkhusaṅge ca abhippasanno

salākabhattam paṭṭhapetvā saṅghuddesavasena tiṇṇam bhikkhūnam yāvatāyukam khīrabhattam adāsi. So tehi puññakammehi aparāparam devamanussesu sampattiṁ anubhavanto ekadā manussayoniyam nibbatto ekassa paccekabuddhassa khīrabhattam adāsi. Evam tattha tathā puññāni katvā sugatīsu eva paribbhamento imasmim buddhuppāde purimakammanissandena sāvatthiyam aññatarāya duggatitthiyā kucchimhi paṭisandhiṁ gaṇhi. Tassa mātā dasa māse kucchinā pariharitvā paripakke gabbhe vijāyanakāle vijāyitum asakkontī muccham āpajjītvā bahuelam matā viya nipajji. Tam nātakā “matā”ti saññāya susānam netvā citakam āropetvā devatānubhāvena vātavuṭṭhiyā uṭṭhitāya aggim adatvā pakkamiṣu. Dārako pacchimabhāvikattā devatānubhāvena mātukucchito arogo nikhami. Mātā pana kālamakāsi. Devatā tam gahetvā manussarūpena susānagopakassa gehe ṭhapetvā katipayakālam patirūpena āhārena posesi. Tato param susānagopako ca nam attano puttām katvā vadḍheti. So tathā vadḍhento tassa puttena supiyena nāma dārakena saddhim kīlanto vicarati. Tassa susāne jātasamvaḍḍhabhāvato sopākoti samaññā ahosi.

Athekadivasaṁ sattavassikam tam bhagavā paccūsavelāya nāṇajālam pattharitvā veneyyabandhave oloketvā nāṇajalantogadham disvā susānaṭṭhānam agamāsi. Dārako pubbahetunā codiyamāno pasannamānasō satthāram upasaṅkamitvā vanditvā atṭhāsi. Satthā tassa dhammam kathesi. So dhammam sutvā pabbajjam yācitvā “pitā anuññatosī”ti vutto pitaram satthu santikam nesi. Tassa pitā satthāram upasaṅkamitvā vanditvā “bhante, imaṁ dārakam pabbājethā”ti anujāni. Satthā tam pabbājetvā mettābhāvanāya niyojesi. So mettākammaṭṭhānam gahetvā susāne viharanto ca cirasseva mettājhānam nibbattetvā jhānam pādakam katvā vipassanam vadḍhetvā arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.45.1-7) –

“Kakusandho mahāvīro, sabbadhammāna pāragū;
Gaṇamhā vūpakaṭṭho so, agamāsi vanantaram.

“Bījamiñjaṁ gahetvāna, latāya āvuṇīm aham;
Bhagavā tamhi samaye, jhāyate pabbatantare.

“Disvānaham devadevam, vippasannena cetasā;
Dakkhiṇeyyassa vīrassa, bījamiñjamadāsaham.

“Imasmīmyeva kappamhi, yaṁ miñjamadadiṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, bījamiñjassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahā hutvā pana aññesaṁ sosānikabhikkhūnam mettābhāvanāvidhiṁ dassento “**yathāpi ekaputtasmi**”nti gātham abhāsi.

33. Tattha **yathāti** opammatthe nipāto. **Ekaputtasminti** punāti ca kulavaṁsaṁ tāyati cātiutto, atrajādibhedoutto. Ekoutto ekaputto, tasmiṁ ekaputtasmim. Visaye cetam bhummavacanam. **Piyasminti** piyāyitabbaṭṭaya ceva ekaputtatāya ca rūpasilācārādhi ca pemakaraṇaṭṭhānabhūte. **Kusalīti** kusalam vuccati khemam sotthibhāvo, tam labhitabbaṁ etassa athīti kusalī, sattānam hitesī mettajjhāsayo. **Sabbesu pāñesūti** sabbesu sattesu. **Sabbatthāti** sabbāsu disāsu sabbesu vā bhavādīsu, sabbāsu vā avatthāsu. Idam vuttam hoti – yathā ekaputtake piye manāpe mātāpitā kusalī ekantahitesī bhavyeyya, evam puratthimādibhedāsu sabbāsu disāsu, kāmabhavādibhedesu sabbesu bhavesu daharādibhedāsu sabbāsu avatthāsu ca ṭhitesu sabbesu sattesu ekantahitesitāya kusalī bhavyeyya, “mitto udāśino pañcaththiko”ti sīmam akatvā sīmāsambhedavasena sabbattha ekarasam mettam bhāveyyāti. Imam pana gātham vatvā “sace tumhe āyasmanto evam mettābhāvanaṁ anuyuñjeyyātha, ye te bhagavatā ‘sukham supatī’tiādinā (a. ni. 11.15) ekādasa mettānisamsā vuttā, ekamseṇa tesam bhāgino bhavathā”ti ovādamadāsi.

Sopākattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Posiyattheragāthāvaṇṇanā

Anāsannavarāti āyasmato posiyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha vivaṭṭūpanissayaṁ bahum kusalam upacinitvā sugatīsu eva saṃsaranto ito dvenavute kappe tissassa bhagavato kāle migaluddo hutvā araññe vicarati. Atha bhagavā tassa anuggahaṁ kātum araññam gantvā tassa cakkhupathe attānam dassesi. So bhagavantam disvā pasannacitto āvudhaṁ nikhipitvā upasankamitvā añjaliṁ paggayha atṭhāsi. Bhagavā nisīditukāmataṁ dassesi. So tāvadeva tiṇamuṭṭhiyo gahetvā same bhūmibhāge sakkaccam santharitvā adāsi. Nisīdi tattha bhagavā anukampam upādāya. Nisinne pana bhagavati anappakam pītisomanassam paṭisamvedento bhagavantam vanditvā sayampi ekamantaṁ nisīdi. Atha bhagavā “ettakam vaṭṭati imassa kusalabīja”nti utṭhāyāsanā pakkāmi. Acirapakkante bhagavati tam sīho migarājā ghātesi. So kālaṅkato devaloke nibbatti. “So kira bhagavati anupagacchante sīhena ghātito niraye nibbattissatī”ti tam disvā bhagavā sugatiyam nibbattanattham kusalabījaropanatthañca upasaṅkami.

So tattha yāvatāyukam ṛhatvā tato devalokato cavitvā sugatīsuyeva parivattento imasmim buddhuppāde sāvatthiyam aññatarassa mahāvibhavassa sethino putto saṅgāmajitattherassa kaniṭṭhabhātā hutvā nibbatti. **Posiyotissa** nāmaṁ ahosi. So vayappatto dārapariggahaṁ katvā ekam puttam labhitvā antimabhavikatāya dhammatāya codiyamāno jātiādīm paṭicca uppannasamvego pabbajitvā araññam pavisitvā vūpakaṭṭho hutvā catusaccakammaṭṭhānabhāvanam anuyuñjanto nacirasseva vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.53.1-12) –

“Himavantassāvidūre, lambako nāma pabbato;
Tattheva tisso sambuddho, abbhokāsamhi caṅkami.

“Migaluddo tadā āsim, araññe kānane ahaṁ;
Disvāna tam devadevam, tiṇamuṭṭhimadāsaḥam.

“Nisīdanattham buddhassa, datvā cittaṁ pasādayim;
Sambuddham abhivādetvā, pakkāmim uttarāmukho.

“Aciram gatamattassa, migarājā apothayi;
Sohena pothito, santo tattha kālaṅkato ahaṁ.

“Āsanne me kataṁ kammam, buddhasetṭhe anāsave;
Sumutto saravego, devalokamagacchham.

“Yūpo tattha subho āsi, puññakammābhinimmito;
Sahassakanḍo satabheṇḍu, dhajālu haritāmaya.

“Pabhā niddhāvate tassa, sataramsīva uggato;
Ākiṇño devakaññāhi, āmodīm kāmakāmiham.

“Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Āgantvāna manussattam, pattomhi āsavakkhayam.

“Catunnavutito kappe, nisīdanamadāsaḥam;
Duggatīm nābhijānāmi, tiṇamuṭṭhe idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā bhagavantam vanditum sāvatthim āgato nātīm anukampāya nātigeham agamāsi. Tattha nam purāṇadutiyikā vanditvā āsanadānādinā paṭhamam upāsikā viya vattam dassetvā therassa ajjhāsayam ajānantī pacchā itthikuttādīhi palobhetukāmā ahosi. Thero “aho andhabālā mādisepi nāma evam paṭipajjati”ti cintetvā kiñci avatvā utthāyāsanā araññameva gato. Tam ārañnakā bhikkhū “kim, āvuso, atilahum, nivattosi, nātakehi na ditthosī”ti pucchiṁsu. Thero tattha pavattim ācikkhanto “anāsannavarā etā”ti gātham abhāsi.

34. Tattha **anāsannavarāti etā** itthiyo na āsannā anupagatā, dūre eva vā thitā hutvā varā purisassa sethā hitāvahā, tañca kho **niccameva** sabbakālameva, na rattimeva, na divāpi, na rahovelāyapi.

Vijānatāti vijānantena. “Anāsannaparā”tipi pāli, so evattho. Ayañhettha adhippāyo – cañdahatthiassamahiṁsasihabyagghayakkharakkhasapisācāpi manussānam anupasaṅkamanto varā sethā, na anatthāvahā, te pana upasaṅkamantā ditthadhammikamyeva anattham kareyyum. Itthiyo pana upasaṅkamitvā ditthadhammikam samparāyikam vimokkhanissitampi attam vināsetvā mahantam anattham āpādenti, tasmā anāsannavarā etā niccameva vijānatāti. Idāni tamattham attūpanāyikam katvā dassento “**gāmā**”tiādimāha. Tattha **gāmāti** gāmam. Upayogatthe hi etam nissakkavacanam.

Arañnamāgammāti araññato āgantvā. Ma-kāro padasandhikaro, nissakke cetam upayogavacanam.

Tatoti mañcakato. **Anāmantetvāti** anālapitvā purāṇadutiyikam “appamattā hohī”ti ettakampi avatvā.

Posiyoti attānameva param viya vadati. Ye pana “pakkāmi”nti paṭhanti, tesam aham posijo pakkāmīnti yojanā. Ye pana “sā itthi theram gharam upagataṁ bhojetvā palobhetukāmā jātā, tam disvā therō tāvadeva gehato nikhamitvā vihāram gantvā attano vasanāṭhāne mañcake nisīdi. Sāpi kho itthi pacchābhettam alaṅkatapaṭiyattā vihāre therassa vasanāṭhānam upasaṅkami. Tam disvā therō kiñci avatvā utthāya divāṭṭhānameva gato”ti vadanti, tesam “gāmā Arañnamāgammā”ti gāthāpadassa attho yathārutaseneva niyyati. Vihāro hi idha “arañña”nti adhippeto.

Posiyattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

5. Sāmaññakānittheragāthāvanṇanā

Sukham **sukhatthoti** āyasmato sāmaññakānittherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro hutvā tattha bhave kusalam upacinanto ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle manussayoniyam nibbatto vipassim bhagavantam disvā pasannamānaso ekam mañcam adāsi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde aññatarassa paribbājakassautto hutvā nibbatti. **Sāmaññakānītissā** nāmam ahosi. So viññutam patto satthu yamakapātiḥāriyam disvā pasannamānaso sāsane pabbajitvā cariyānukūlam kammatthānam gahetvā jhānam nibbattetvā jhānam pādakam katvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.36.30-33) –

“Vipassino bhagavato, lokajeṭṭhassa tādino;
Ekaṁ mañcam mayā dinnaṁ, pasannena sapāṇinā.

“Hatthiyānam assayānam, dibbayānam samajjhagam;
Tena mañcaka dānena, pattomhi āsavakkhayam.

“Ekanavutito kappe, yaṁ mañcamadadiṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, mañcadānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Therassa pana gihisahāyako kātiyāno nāma paribbājako buddhuppādato paṭṭhāya titthiyānam hatalābhāsakkāratāya ghāsacchādanamattampi alabhanto ājīvakāpakato theram upasaṅkamitvā “tumhe sākiyaputtiyā nāma mahālābhaggayasaggappattā sukhena jīvatha, mayam pana dukkhitā kicchajīvikā, katham nu kho paṭipajjamānassa ditthadhammikañceva samparāyikañca sukham sampajjatī”ti pucchi. Athassa therō “nippariyāyato sukham nāma lokuttarasukhameva, tañca tadanurūpam paṭipattim

paṭipajjantassevā”ti attanā tassa adhigatabhāvam pariyāyena vibhāvento “**sukham sukhaththa labhate tadācara**”nti gātham abhāsi.

35. Tattha **sukhanti** nirāmisam sukham idhādhippetam. Tañca phalasamāpatti ceva nibbānañca. Tathā hi “ayam samādhi paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko” (dī. ni. 3.355; a. ni. 5.27; vibha. 804) “nibbānam paramam sukha”nti (dha. pa. 203-204) ca vuttam. **Sukhatthoti** sukhappayojano, yathāvuttena sukhena athiko. **Labhateti** pāpuññati, athikassevedam sukham, na itarassa. Ko pana atthikoti āha “**tadācara**”nti tadattham ācaranto, yāya paṭipattiyā tam paṭipattim paṭipajjantoti attho. Na kevalam tadācaram sukhameva labhate, atha kho **kittiñca pappoti** “itipi sīlavā suparisuddhakāyavacikammanto suparisuddhājīvo jhāyī jhānayutto”tiādinā kittim parammukhā patthaṭayasataṁ pāpuññati. **Yasassa vadḍhatīti** sammukhe guṇābhiththavasañkhāto parivārasampadāsañkhāto ca yaso assa paribrūhati. Idāni “tadācara”nti sāmaññato vuttamattham sarūpato dassento – “**yo ariyamattaṅgikamañjasam ujum, bhāveti maggam amatassa pattiya**”ti āha. Tassattho **yo** puggalo kilesehi ārakattā parisuddhaṭṭhenā paṭipajjantānam ariyabhāvakaṇaṭṭhenā **ariyam**, sammādiṭṭhiādīṭṭhaṅgasamudāyatāya **atṭhaṅgikam**, antadvayarahitamajjhimaṭṭipattibhāvato akuṭilaṭṭhenā **añjasam**, kāyavañkādippahānato **ujum**, nibbānatthikehi magganiyaṭṭhenā kilese mārento gamanaṭṭhenā ca “**maggā**”nti laddhanāmam dukkhanirodhagāminipaṭipadam **amatassa** asañkhatāya dhātuyā **pattiya** adhigamāya **bhāveti** attano santāne uppādeti vadḍheti ca, so nippariyāyena “sukhattho tadācara”nti vuccati, tasmā yathāvuttham sukham labhati. Tam sutvā paribbājako pasannamānaso pabbajitvā sammā paṭipajjanto nacirasseva vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Idameva therassa aññābyākaraṇam ahosi.

Sāmaññakānittheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

6. Kumāputtatheragāthāvanṇanā

Sādhū sutanti āyasmato kumāputtatherassa gāthā. Kā uppati? So kira purimabuddhesu katādhikāro ito ekanavute kappe ajinacammavasano tāpaso hutvā bandhumatīnagare rājuyyāne vasanto vipassim bhagavantam passitvā pasannamānaso pādabbhañjanatelañ adāsi. So tena puññakamma devaloke nibbatto. Tato paṭṭhāya sugatīsuyeva samsaranto imasmiñ buddhuppāde avantiraṭṭhe velukanṭakanagare gahapatikule nibbatto. “Nando”tissa nāmam akāmsu. Mātā panassa kumā nāma, tena **kumāputtōti** paññāyittha. So āyasmato sāriputtassa sante dhammam sutvā laddhappasādo pabbajitvā katapubbakicco pariyantapabbatapasse samaññadhammam karonto visesam nibbattetum asakkonto bhagavantam upasañkamitvā dhammam sutvā kammaṭṭhānam sodhetvā sappāyaṭṭhāne vasanto vipassanam vadḍhetvā arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.53.24-30) –

“Nagare bandhumatiyā, rājuyyāne vasāmaham;
Cammavāsī tadā āsim, kamañḍaludharo aham.

“Addasam vimalam buddham, sayambhum aparājitat;
Padhānam pahitattam tam, jhāyim jhānaratañ vasim.

“Sabbakāmasamiddhañca, oghatiñnamanāsavam;
Disvā pasannasumano, abbhañjanamadāsaham.

“Ekanavutito kappe, abbhañjanamadāsaham;
Duggatim nābhijānāmi, abbhañjanassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā araññe kāyadalhibahule bhikkhū, disvā te ovadanto sāsanassa niyyānikabhāvam pakāsento “**sādhū sutam sādhū caritaka**”nti gātham abhāsi.

36. Tattha **sādhūti** sundaram. **Sutanti** savanam. Tañca kho vivaṭṭūpanissitam visesato appicchatādipatisamyuttam dasakathāvatthusavanam idhādhippetam. **Sādhū caritakanti** tadeva appicchatādicaritam ciṇam, sādhucaritameva hi “caritaka” nti vuttam. Padadvayenāpi bāhusaccam tadanurūpam paṭipattiñca “sundara” nti dasseti. **Sadāti** sabbakāle navakamajjhimatherakāle, sabbesu vā iriyāpathakkhañcesu. **Aniketavihāroti** kilesānam nivāsanatthānañthena pañcakāmaguñā niketā nāma, lokiyā vā chalārammañadhammā. Yathāha – “rūpanimittaniketavisāravinibandhā” kho, gahapati, “niketasārī” ti vuccatī” tiādi (sam. ni. 3.3). Tesam niketānam pahānathāya paṭipadā aniketavihāro. **Atthapucchānanti** tam ājānitukāmassa kalyānamittam upasaṅkamitvā diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthapabhedassa pucchānam, kusalādibhedassa vā atthassa sabhāvadhammassa “kim, bhante, kusalam, kiñ akusalam, kiñ sāvajjam, kiñ anavajja” ntiādinā (ma. ni. 3.296) pucchānam atthapucchānam. **Padakkhiṇakammanti** tam pana pucchitvā padakkhiṇaggāhibhāvena tassa ovāde adhiṭṭhānam sammāpātippatti. Idhāpi “sādhū” ti padam ānetvā yojetabbam. **Etam sāmaññanti** “sādhū sutu” ntiādinā vuttam yam sutam, yañca caritam, yo ca aniketavihāro, yañca atthapucchānam, yañca padakkhiṇakammam, etam sāmaññam eso samañabhbāvo. Yasmā imāya eva paṭipadāya samañabhbāvo, na aññathā, tasmā “sāmañña” nti nippariyāyato maggaphalassa adhivacanam. Tassa vā pana ayam apaññakapaṭipadā, tam panetam sāmaññam yādisassa sambhavāti, tam dassetum “**akiñcanassā**” ti vuttam. Apariggāhakassa, khettavatthuhiraññasuvaññadāsidāpariggahañparahitassāti attho.

Kumāputtatheragāthāvanñanā niṭhitā.

7. Kumāputtasahāyattheragāthāvanñanā

Nānājanapadam yantī āyasmato kumāputtasahāyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha vivaṭṭūpanissayam kusalam upacinanto ito catunavute kappe siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto araññam pavisitvā bahum rukkhadañḍam chinditvā kattarayañṭhim katvā sañghassa adāsi. Aññañca yathāvibhavam puññam katvā devesu nibbattitvā tato paṭṭhāya sugatīsuyeva parivattento imasmim buddhuppāde velukanṭakanagare iddhe kule nibbatti. **Sudantotissa** nāmam ahosi. “Vāsulo” ti keci vadanti. So kumāputtassa piyasahāyo hutvā vicaranto “kumāutto pabbajito” ti sutvā “na hi nūna so orako dhammadvinayo, yattha kumāutto pabbajito” ti tadanubandhena sayampi pabbajitukāmo hutvā satthu santikam upasaṅkami. Tassa satthā dhammam desesi. So bhiyyosomattāya pabbajīya sañjātachando pabbajitvā kumāputteneva saddhim pariyan tapabbate bhāvanānuyutto viharati. Tena ca samayena sambahulā bhikkhū nānājanapadesu janapadacārikam carantāpi gacchantāpi āgacchantāpi tam thānam upagacchanti. Tena tattha kolāhalam hoti. Tam disvā sudantatthero “ime bhikkhū niyyānikasāsane pabbajitvā janapadavitakkam anuvattentā cittasamādhiṁ virādhenti” ti samvegajāto tameva samvegam attano cittadamanassa añkusam karonto “**nānājanapadam** yantī” ti gātham abhāsi.

37. Tattha **nānājanapadanti** visum visum nānāvidham janapadam, kāsikosalādianekeṭṭhanti attho. **Yantī** gacchanti. **Vicarantāti** “asuko janapado subhikkho sulabhapiñdo, asuko khemo arogo” tiādivitakkavasena janapadacārikam carantā. **Asaññatāti** tasseva janapadavitakkassa appahīnatāya cittena asamyatā. **Samādhiñca virādhentīti** sabbassapi uttarimanussadhammassa mūlabhūtam upacārappanābhedañam samādhiñca nāma virādhenti. **Ca-saddo** sambhāvane. Desantaracarañena jhāyitum okāsābhāvena anadhigatañam samādhiñ nādhigacchanta, adhigatañca vasibhāvānāpādanena jīrantā virādhenti nāma. **Kimsu** ratṭhacariyā karissatīti sūti nipātamattam. “Evam̄bhūtānam ratṭhacariyā janapadacārikā kiñ karissati, kiñ nāma attham sādhessati, niratthakāvā” ti garahanto vadati. **Tasmāti** yasmā īdisī desantaracariyā bhikkhussa na atthāvahā, api ca kho anatthāvahā sampattīnam virādhanato, tasmā. **Vineyya** sārambhanti vasanapadese arativasena uppannam sārambham cittasamkilesam tadanurūpena paṭisaṅkhānena vinetvā vūpasametvā. **Jhāyeyyāti** ārammañūpanijjhānena lakkhañūpanijjhānena cāti duvidhenapi jhānena jhāyeyya. **Apurakkhatoti** micchāvitakkehi tañhādīhi vā na purakkhatoti tesam vasam anupagacchanto kammatthānameva manasi

kareyyāti attho. Evam pana vatvā thero tameva saṁvegam aṅkusam katvā vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.53.36-41) –

“Kānanam vanamoggayha, veļum chetvānaham tadā;
Ālambanam karitvāna, saṅghassa adadim bahum.

“Tena cittappasādena, subbate abhivādiya;
Ālambadaṇḍam datvāna, pakkāmim uttarāmukho.

“Catunnavutito kappe, yaṁ daṇḍamadadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, daṇḍadānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Yaṁ panattham aṅkusam katvā ayaṁ thero arahattam patto, tamevattham hadaye ṭhapetvā arahattam pattopi “**nānājanapadam yanti**”ti idameva gātham abhāsi. Tasmā tadevassa aññābyākaraṇam ahosīti.

Kumāputtasahāyattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

8. Gavampatittheragāthāvanṇanā

Yo iddhiyā sarabhunti āyasmato gavampatittherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro ito ekaṭimse kappe sikhim bhagavantam passitvā pasannamānaso pupphehi pūjam akāsi. So tena puññakamma devaloke uppanno aparāparam puññāni karonto koṇāgamanassa bhagavato cetiye chattañca vedikañca kāresi. Kassapassa pana bhagavato kāle aññatarasmiṁ kulagehe nibbatto. Tasmiñca kule bahum gomaṇḍalam ahosi. Tam gopälakā rakkanti. Ayaṁ tattha antarantarā yuttappayuttam vicārento vicarati. So ekaṁ khīṇāsavattheram gāme piṇḍaya caritvā bahigāme devasikam ekasmiṁ padese bhattakiccam karontam disvā “ayyo sūriyātapena kilamissat”ti cintetvā cattāro sirīsadande ussāpetvā tesam upari sirīsasākhāyo ṭhapetvā sākhāmaṇḍapam katvā adāsi. “Maṇḍapassa samīpe sirīsarukkham ropesi”ti ca vadanti. Tassa anukampāya devasikam thero tattha nisīdi. So tena puññakamma tato cavitvā cātumahārājikesu nibbatti. Tassa purimakammasamsūcakam vimānadadvare mahantaṁ sirīsavanam nibbatti vaṇṇagandhasampannehi aññehi pupphehi sabbakāle upasobhayamānam, tena tam vimānam “serīsaka”nti paññāyittha. So devaputto ekaṁ buddhantaram devesu ca manussesu ca saṁsaritvā imasmiṁ buddhuppāde yasattherassa catūsu gihisahāyesu **gavampati** nāma hutvā āyasmato yasassa pabbajitabhāvam sutvā attano sahāyehi saddhim bhagavato santikam agamāsi. Satthā tassa dhammam desesi. So desanāvasāne sahāyehi saddhim arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.53.42-47) –

“Migaluddo pure āsim, vipine vicaram aham;
Addasam virajam buddham, sabbadhammāna pāragum.

“Tasmim mahākāruṇike, sabbasattahite rate;
Pasannacitto sumano, nelapuppham apūjayim.

“Ekaṭimse ito kappe, yaṁ pupphamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā thero vimuttisukham paṭisamvedento sākete viharati añjanavane. Tena ca samayena bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhim sāketam gantvā añjanavane vihāsi. Senāsanam nappahosi. Sambahulā bhikkhū vihārasāmantā sarabhuyā nadiyā vālikāpuṇine sayiṁsu. Atha

adḍharattasamaye nadiyā udakoghe āgacchante sāmaṇerādayo uccāsaddamahāsaddā ahesum. Bhagavā tam ūtāvā āyasmantaṁ gavampatiṁ āñāpesi – “gaccha, gavampati, jaloham vikkhambhetvā bhikkhūnam phāsuvihāram karohī”ti. Thero “sādhu, bhante”ti iddhibalena nadisotam vikkhambhi, tam dūratova pabbatakūtam viya atṭhāsi. Tato paṭṭhāya therassa ānubhāvo loke pākaṭo ahosi. Athekadivasam satthā mahatiyā devaparisāya majhe nisiditvā dhammaṁ desentam theram disvā lokānukampāya tassa guṇānam vibhāvanattham tam pasamsanto “**yo iddhiyā sarabhu**”nti gātham abhāsi.

38. Tattha **iddhiyāti** adhiṭṭhānidhiyā. **Sarabhunti** evamnāmikam nadim, yam loke “sarabhu”nti vadanti. **Aṭṭhapesīti** sanditum adento sotam nivattetvā pabbatakūtam viya mahantam jalarāsim katvā ṭhapesi. **Asitoti** nasito, taṇhādiṭṭhinissayarahito, bandhanasaṅkhātānam vā sabbasamyojanānam samucchinnattā kenacipi bandhanena abaddho, tato eva ejānam kilesānam abhāvato **anejo so, gavampati, tam sabbasaṅgātigatam** tādisam sabbepi rāgadosamohamānadiṭṭhisange atikkamitvā ṭhitattā sabbasaṅgātigatam, asekkhamunibhāvato **mahāmuniṁ**, tato eva kāmakammabhadvādibhedassa sakalassapi bhavassa pāram nibbānam gatattā **bhavassa pāragum**. **Devā namassantīti** devāpi imassanti, pageva itarā pajāti.

Gāthāpariyosāne mahato janakāyassa dhammābhisaṁayo ahosi. Thero aññām byākaronto “satthāram pūjessāmī”ti imameva gātham abhāsīti.

Gavampatittheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tissattheragāthāvaṇṇanā

Sattiyā viya omaṭthoti āyasmato tissattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi kira purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññam upacinanto tissassa bhagavato bodhiyā mūle purāṇapanñāni nīharitvā sodhesi. So tena puññakamma devamanussesu samśaranto imasmim buddhuppāde kapilavatthunagare bhagavato pitucchāputto hutvā nibbatti **tisso** nāma nāmena. So bhagavantam anupabbajitvā upasampanno hutvā araññiyatane viharanto jātim paṭicca mānam karonto kodhūpāyāsabahulo ca ujjhānabahulo ca hutvā vicarati, samaṇadhamme ussukkam na karoti. Atha nam satthā ekadivasam divāṭṭhāne vivatamukhaṁ niddāyantam dibbacakkhnā olokento sāvatthito ākāsenā gantvā tassa upari ākāseyeva ṭhatvā obhāsam pharitvā tenobhāsenā paṭibuddhassa satim uppādetvā ovādam dento “**sattiyā viya omaṭtho**”ti gātham abhāsi.

39. Tattha **sattiyāti** desanāsīsametam, ekatodhārādinā satthenāti attho. **Omaṭthoti** pahato. Cattāro hi pahārā omaṭtho ummaṭtho maṭtho vimaṭthoti. Tattha upari ṭhatvā adhomukham dinnapahāro omaṭtho nāma, heṭṭhā ṭhatvā uddhammukham dinnapahāro ummaṭtho nāma, aggaṭasuci viya vinivijjhītvā gato maṭtho nāma, seso sabbopi vimaṭtho nāma. Imasmim pana ṭhāne omaṭtho gahito. So hi sabbadāruṇo duruddharaṇasallo duttikiccho antodoso antopubbalo hitova hoti, pubbalohitam anikkhamitvā vaṇamukham pariyonandhitvā tiṭṭhati. Pubbalohitam nīharitukāmehi mañcena saddhim bandhitvā adhosiro kātabbo hoti, maraṇam vā maraṇamattam vā dukkham pāpuṇanti. **Dayhamāneti** aggīnā jhāyamāne. **Matthaketī** sīse. Idam vuttam hoti – yathā sattiyā omaṭtho puriso sallubbāhanavaṇatikicchanānam atthāya vīriyam ārabhati tādisam payogam karoti parakkamati, yathā ca ḍayhamāne matthake ādittasīso puriso tassa nibbāpanattham vīriyam ārabhati tādisam payogam karoti, evamevam, bhikkhu, kāmarāgapahānāya sato appamatto ativiya ussāhajāto hutvā vihareyyāti.

Evam bhagavā tassa therassa kodhūpāyāsavūpasamāya ovādam dento tadekaṭṭhatāya kāmarāgapahānāsenā desanam niṭṭhāpesi. Thero imam gātham sutvā samviggahadayo vipassanāya yutappayutto vihāsi. Tassa ajjhāsayam ūtāvā satthā samyuttake **tissattherasuttam** (saṁ. ni. 3.84) desesi. So desanāpariyosāne arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.53.66-73) –

“Devaloke manusse ce, anubhotvā ubho yase;

Avasāne ca nibbānam, sivam patto anuttaram.

“Sambuddham uddisitvāna, bodhim vā tassa satthuno;
Yo puññam pasavī poso, tassa kiṁ nāma dullabham.

“Magge phale āgame ca, jhānābhīññāguṇesu ca;
Aññesaṁ adhiko hutvā, nibbāyāmi anāsavo.

“Pureham bodhiyā pattam, chaddetvā haṭṭhamānasō;
Imehi vīsataṅgehi, samaṅgī homi sabbathā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā thero aññam byākaronto satthāram pūjetum tameva gātham abhāsi.

Tissattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

10. Vaḍḍhamānattheragāthāvanṇanā

Sattiyā viya omaṭhoti āyasmato vaḍḍhamānattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi kira purimabuddhesu katādhikāro ito dvenavute kappe tissassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto tissam bhagavantam piṇḍāya carantam disvā pasannamānasō suparipakkāni vanṭato muttāni ambaphalāni adāsi. So tena puññakammaṇa devaloke nibbatto aparāparam puññakammāni upacinanto imasmiṁ buddhuppāde vesāliyam licchavirājakule nibbatti, **vaḍḍhamānotissa** nāmaṁ ahosi. So vayappatto saddho pasanno dāyako dānarato kārako saṅghupaṭṭhāko hutvā tathārūpe aparādhe satthārā pattanikkujjanakamme kārapite aggim akkanto viya saṅgham khamāpetvā kammaṁ paṭippassambhetvā sañjātasamvego pabbaji, pabbajitvā pana thinamiddhābhībhūto vihāsi. Tam satthā samvejento “**sattiyā viya omaṭho**”ti gātham abhāsi.

40. Tattha bhavarāgapphāhānāyāti bhavarāgassa rūparāgassa arūparāgassa ca pajahanatthāya. Yadipi ajjhattasamyojanāni appahāya bahiddhasamyojanānam pahānam nāma natthi, nānantarikabhāvato pana uddhambhāgiyasamyojanappahānavacanena orambhāgiyasamyojanappahānampi vuttameva hoti. Yasmā vā samucchinnorambhāgiyasamyojanānampi kesañci ariyānam uddhambhāgiyasamyojanāni dappaheyāni honti, tasmā suppaheyyato dappaheyyameva dassento bhagavā bhavarāgapphāhānasīsenā sabbassāpi uddhambhāgiyasamyojanassa pahānamāha. Therassa eva vā ajjhāsayavasenevam vuttam. Sesam vuttanayameva.

Vaḍḍhamānattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭhitā.

5. Pañcamavaggo

1. Sirivaḍḍhattheragāthāvanṇanā

Vivaramanupatanti vijjutāti āyasmato sirivaḍḍhattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha vivaṭṭupanissayam kusalam upacinanto ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto vipassiṁ bhagavantam passitvā kiñkanipupphēhi pūjaṁ katvā tena puññakammaṇa devaloke nibbatto aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva samsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe vibhavasampannassa brāhmaṇassa gehe

nibbatti, **sirivadḍhotissa** nāmaṁ ahosi. So vayappatto bimbisārasamāgame satthari saddhamme ca uppannisappasādo hetusampannatāya pabbaji. Pabbajitvā ca katapubbakicco vebhārapaṇḍavapabbatānam avidūre aññatarasmīm araññāyatane pabbataguhāyām kammaṭṭhānamanuyutto viharati. Tasmīnca samaye mahā akālamegho utṭhahi. Vījjullatā pabbatavivaram pavantiyo viya vicaranti. Therassa ghammapariṭṭhābhībhūtassa sāragabbhehi meghavātehi ghammapariṭṭhā vūpasami. Utusappāyalābhena cittam ekaggam ahosi. Samāhitacitto vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.21.10-14) –

“Kañcanagghiyasaṅkāso, sabbaññū lokanāyako;
Odakam dahamoggayha, sināyi aggapuggalo.

“Paggayha kiñkaṇīm puppham, vipassissābhiropayim;
Udaggacitto sumano, dvipadindassa tādino.

“Ekanavutito kappe, yam pupphamabhiropayim;
Duggatīm nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Sattavīsatikappamhi, rājā bhīmaratho ahu;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā aññāpadesena attasannissayaṁ udānaṁ udānento “**vivaramanupatanti vijjutā**”ti gāthaṁ abhāsi.

41. Tattha **vivaranti** antarā vemajjhām. **Anupatantī** anulakkhaṇe patanti pavattanti, vijjotantī attho. Vijjotanameva hi vijjullatānam pavatti nāma. **Anu-saddayogena** cettha upayogavacanam, yathā “rukkhamanuvijjotantī”ti. **Vijjutāti** sateratā. **Vebhārassa ca paṇḍavassa cāti** vebhārapabbatassa ca paṇḍavapabbatassa ca vivaramanupatantī yojanā. **Nagavivaragatoti** nagavivaram pabbataguham upagato. **Jhāyatī** ārammaṇūpanijjhānena lakkhaṇūpanijjhānena ca jhāyati, samathavipassanam ussukkāpento bhāveti. **Putto appatīmassa tādinoti** sīlakkhandhādīhammadakkāyasampattiyā rūpakāyasampattiyā ca anupamassa upamārahitassa itṭhāniṭṭhādīsu tādilakkhaṇasampattiyā tādino buddhassa bhagavato orasaputto. Puttavacaneneva cettha therena satthu anujātabhāvadīpanena aññā byākatāti veditabbam.

Sirivadḍhattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

2. Khadiravaniyattheragāthāvanṇanā

Cāle upacāleti āyasmato khadiravaniyarevatatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle hamṣavatīnagare titthanāvikakule nibbattitvā mahāgaṅgāya payāgatitthe titthanāvākammaṁ karonto ekadivasaṁ sāsāvakasaṅgham bhagavantam gaṅgātīram upagataṁ disvā pasannamānaso nāvāsaṅghātām yojetvā mahantena pūjāsakkārena paraṭīram pāpetvā aññataram bhikkhum satthārā āraññakānam aggaṭṭhāne ṭhapiyamānam disvā tadaṭṭham patthanam paṭṭhapetvā bhagavato bhikkhusaṅghassa ca mahādānam pavattesi. Bhagavā ca tassa patthanāya avajjhabhāvam byākāsi. So tato paṭṭhāya tattha tattha vivatṭūpanissayaṁ kusalam katvā devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharaṭṭhe nālakagāme rūpasāriyā brāhmaṇiyā kucchismiṁ nibbatti. Tam vayappattam mātāpitaro gharabandhanena bandhitukāmā jātā. So sāriputtatherassa pabbajitabhāvam sutvā “mayham jeṭṭhabhātā ayyo upatisso imam vibhavam chaḍḍetvā pabbajito, tena vantam kheṭapiṇḍam kathāham pacchā gilissāmī”ti jātasamvego pāsam anupagacchanakamigo viya ñātakē vañcetvā hetusampattiyā codiyamāno bhikkhūnam santikam gantvā dhammasenāpatino kaniṭṭhabhāvam nivedetvā attano pabbajjāya chandaṁ ārocesi. Bhikkhū tam pabbajetvā paripuṇṇavīsativassam

upasampādetvā kammaṭṭhāne niyojesuṁ. So kammaṭṭhānam gahetvā khadiravanam pavisitvā, “arahattam patvā bhagavantam dhammasenāpatiñca passissāmī”ti ghaṭento vāyamanto nānassa paripākagatattā nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam apadāne (apa. thera 1.1.628-643) –

“Gaṅgā bhāgīrathī nāma, himavantā pabhāvitā;
Kutitthe nāviko āsim, orime ca tarim aham.

“Padumuttaro nāyako, sambuddho dvipaduttamo;
Vasīsatasahassehi, gaṅgātīramupāgato.

“Bahū nāvā samānetvā, vaḍḍhakīhi susaṅkhataṁ;
Nāvāya chadanam katvā, paṭimāniṁ narāsabham.

“Āgantvāna ca sambuddho, ārūhi tañca nāvakam;
Vārimajjhe ṭhito satthā, imā gāthā abhāsatha.

“Yo so tāresi sambuddham, saṅghañcāpi anāsavam;
Tena cittappasādena, devaloke ramissati.

“Nibbattissati te byamham, sukataṁ nāvasaṇṭhitam;
Ākāse pupphachadanam, dhārayissati sabbadā.

“Aṭṭhapaññāsakappamhi, tārako nāma khattiyo;
Cāturanto vijitāvī, cakkavattī bhavissati.

“Sattapaññāsakappamhi, cammako nāma khattiyo;
Uggacchantova sūriyo, jotissati mahabbalo.

“Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tidasā so cavitvāna, manussattam gamissati;
Revato nāma nāmena, brahmabandhu bhavissati.

“Agārā nikkhāmitvāna, sukkamūlena codito;
Gotamassa bhagavato, sāsane pabbajissati.

“So pacchā pabbajitvāna, yuttayogo vipassako;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

“Vīriyam me dhuradhorayham, yogakkhemādhivāhanam;
Dhāremi antimam deham, sammāsambuddhasāsane.

“Satasaḥasse kataṁ kammaṭam, phalaṭam dassesi me idha;
Sumutto saravegova, kilese jhāpayī mama.

“Tato maṭam vananirataṁ, disvā lokantagū muni;
Vanavāsibhikkhūnaggam, paññapesi mahāmati.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā therō satthāram dhammasenāpatiñca vanditum senāsanam samsāmetvā pattacīvaramādāya anupubbena sāvatthim patvā jetavanaṁ pavisitvā satthāram dhammasenāpatiñca vanditvā katipāham jetavane vihāsi. Atha naṁ satthā ariyagaṇamajjhē nisinno āraññakānaṁ bhikkhūnaṁ aggaṭṭhāne thapesi – “etadaggam, bhikkhave, mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ āraññakānaṁ yadidaṁ revato khadiravaniyo”ti (a. ni. 1.198, 203). So aparabhāge attano jātagāmaṁ gantvā “cālā, upacālā, sīsūpacālā”ti tissannam bhaginīnaṁ putte “cālā, upacālā, sīsūpacālā”ti tayo bhāgineyye ānetvā pabbājetvā kammaṭṭhāne niyojesi. Te kammaṭṭhānaṁ anuyuttā viharanti. Tasmīñca samaye therassa kocideva ābādho uppanno. Tam sutvā sāriputtathero revatam “gilānapucchanaṁ adhigamapucchanañca karissāmī”ti upagacchi. Revatathero dhammasenāpatiñ dūratova āgacchantam disvā tesam sāmañerānaṁ satuppādanavasena ovadanto “**cāle upacāle**”ti gātham abhāsi.

42. Tattha **cāle upacāle sīsūpacāleti** tesam ālapanam. “Cālā, upacālā, sīsūpacālā”ti hi itthilingavasena laddhanāmā te tayo dārakā pabbajitāpi tathā voharīyanti. ““Cālī, upacālī, sīsūpacālī”ti tesam nāma”nti ca vadanti. Yadatthaṁ “cāla”tiādinā āmantanam kataṁ, tam dassento **“patissatā nu kho viharathā”**ti vatvā tattha kāraṇamāha “āgato vo vālam viya vedhī”ti. **Patissatāti** patissatikā. **Khoti** avadhāraṇe. **Āgatoti** āgacchi. Voti tumhākam. **Vālam viya vedhī** vālavedhī viya, ayañhettha saṅkhepattho – tikkhajavanānibhedhikapaññatāya vālavedhirūpo satthukappo tumhākam mātulatthero āgato, tasmā samañasaññam upaṭṭhāpetvā satisampajaññayuttā eva hutvā viharatha, “yathādhigate vihāre appamattā bhavathā”ti.

Tam sutvā te sāmañerā dhammasenāpatissa paccuggamanādīvattam katvā ubhinnam mātulattherānaṁ paṭisanthāravelāyam nātidūre samādhiṁ samāpajjītvā nisidim̄su. Dhammasenāpati revatatherena saddhiṁ paṭisanthāram katvā utṭhāyāsanā te sāmañere upasaṅkami, te tathākālaparicchedassa katattā there upasaṅkamante eva utṭhahitvā vanditvā atṭhaṁsu. Thero “katarakataravihārena viharathā”ti pucchitvā tehi “imāya imāyā”ti vutte “dārakepi nāma evam vinento mayham bhātiko paccapādi vata dhammassa anudhamma”nti theram pasamsanto pakkāmi.

Khadiravaniyattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

3. Sumaṅgalattheragāthāvanṇanā

Sumuttikoti āyasmato sumaṅgalattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññam upacinanto siddhatthassa bhagavato kāle rukkhadevatā hutvā nibbatti. So ekadivasam satthāram nhāyitvā ekacīvaram ṭhitam disvā somanassappatto hutvā apphōtesi. So tena puññakammena devamanussesu saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyā avidūre aññatarasmiṁ gāmake tādisena kammanissandena daliddakule nibbatti. Tassa **sumaṅgaloti** nāmañ ahosi. So vayappatto khujjakāsitanāṅgalakuddālaparikkhāro hutvā kasiyā jīvati. So ekadivasam raññā pasenadikosalena bhagavato bhikkhusaṅghassa ca mahādāne pavattiyamāne dānopakaraṇāni gahetvā āgacchantehi manussehi saddhiṁ dadhighaṭam gahetvā āgato bhikkhūnaṁ sakkārasammānam disvā “ime samañā sakyaputtiyā sukhumavatthasunivatthā subhojanāni bhuñjitvā nivātesu senāsaneshu viharanti, yaññūnāhampi pabbajeyya”nti cintetvā, aññataram mahātheram upasaṅkamitvā attano pabbajjādhippāyam nivedesi. So tam karuṇāyanto pabbājetvā kammaṭṭhānaṁ ācikkhi. So araññe viharanto ekavihāre nibbinno ukkaṇṭhito hutvā, vibbhamitukāmo nātigāmaṁ gacchanto antarāmagge kacchaṁ bandhitvā khettam kasante kiliṭṭhavatthanivatthe samantato rajokinṇasariре vātātapena phussante kassake disvā, “mahantaṁ vatime sattā jīvikanimittam dukkham paccanubhontī”ti sañvegam paṭilabhi. Nāñassa paripākam gatattā yathāgahitam kammaṭṭhānaṁ upaṭṭhāsi. So aññataram rukkhamūlam upagantvā vivekam labhitvā yoniso manasikaronto vipassanam vadḍhetvā maggaṭaṭpātiyā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.12.11-19) –

“Atthadassī jinavaro, lokajeṭṭho narāsabho;
Vihārā abhinikkhamma, taṭākam upasaṅkami.

“Nhātvā pitvā ca sambuddho, uttaritvekacīvaro;
Aṭṭhāsi bhagavā tattha, vilokento disodisam.

“Bhavane upaviṭṭhoham, addasam lokanāyakaṁ;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, apphoṭesim aham tadā.

“Sataramsiṁva jotantam, pabhāsantaṁva kañcanam;
Naccagīte payuttohaṁ, pañcaṅgatūriyamhi ca.

“Yam yam yonupapajjāmi, devattam atha mānusam;
Sabbe satte abhibhom, vipulo hoti me yaso.

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Attānam tosayitvāna, pare tosesi tvam muni.

“Pariggahe nisīditvā, hāsam katvāna subbate;
Upaṭṭhahitvā sambuddham, tusitaṁ upapajjham.

“Solaseto kappasate, dvinavaekacintī;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā sampattiṁ attano dukkhavimuttiñca kittanavasena udānam udānento
“**sumuttiko**”tiādimāha.

43. Tattha **sumuttikoti** sundarā accantikatāya apunabbhavikā mutti etassāti sumuttiko. Tassa pana vimuttiyā pāsaṁsiyatāya acchariyatāya ca apphoṭento āha “**sumuttiko**”ti. Puna tattha vimuttiyam attano pasādassa dalhabhāvam dassento “**sāhu sumuttikomhi**”ti āha. “Sādu suṭṭhu muttiko vatamhi”ti attho. “Kuto panāyam sumuttikatā”ti? Kāmañcāyam therō sabbasmāpi vaṭṭadukkhato suvimutto, attano pana tāva upaṭṭhitam ativiya aniṭṭhabhūtam dukkham dassento “**tīhi khujjakehī**”tiādimāha. Tattha **khujjakehī**ti khujjasabhbāvehi, khujjākārehi vā. Nissakkavacanañcetam muttasaddāpekkhāya. Kassako hi akhujjopi samāno tīsu ṭhānesu attānam khujjam katvā dasseti lāyane kasane kuddālakamme ca. Yo hi pana kassako lāyanādīni karoti, tānipi asitādīni kuṭilākārato khujjakānīti vuttam “**tīhi khujjakehī**”ti.

Idāni tāni sarūpato dassento “**asitāsu mayā, naṅgalāsu mayā, khuddakuddālāsu mayā**”ti āha. Tattha **asitāsu mayā**ti lavittehi mayā muttanti attho. Nissakke cetam bhummavacanam. Sesesupi eseava nayo. Apare pana “**asitāsu mayā**ti lavittehi karaṇabhūtehi mayā khujjita”nti vadanti. Tesam matena karaṇatthe hetumhi vā bhummavacanam. “**Naṅgalāsū**”ti liṅgavipallāsaṁ katvā vuttam, naṅgalehi kasirehīti attho. Attanā vaṇañjitakuddālassa sabhbāvato vaṇañjanena vā appakatāya vuttam “**khuddakuddālāsū**”ti “**kuṇṭhakuddālāsū**”tipi pāli. Vaṇañjaneneva atikhiṇakhaṇittesüti attho. **Idhamevāti ma**-kāro padasandhikaro. **Atha vāpīti vā**-saddo nipātamattam. Gāmake ṭhitattā tāni asitādīni kiñcāpi idheva mama samīpeyeva, tathāpi alameva hotīti attho. Turitavasena cetam āmeḍitavacanam. **Jhāyāti** phalasamāpattijjhānavasena diṭṭhadhammasukhavihārattham dibbavihārādivasena ca jhāya. **Sumaṅgalāti** attānam ālapati. Jhāne pana āadaradassanattham āmeḍitam kataṁ. **Appamatto viharāti** satipaññāvepullappattiyā sabbathakameva appamattosi tvam, tasmā idāni sukham vihara, sumaṅgala. Keci pana “arahattam appatvā eva vipassanāya vīthipatipannāya sāsane sañjātābhiratiyā yathānubhūtam gharāvāsadukkham jīgucchanto therō imam gātham vatvā pacchā vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇī”ti vadanti. Tesam matena “jhāya appamatto viharā”ti padānam attho vipassanāmaggavasenapi yujjati eva.

Sumaṅgalatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sānuttheragāthāvaṇṇanā

Matam vā amma rodantī āyasmato sānuttherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññaṁ upacinanto ito catunavute kappe siddhatthassa bhagavato hatthapādadhovanamukhavikkhālanānam atthāya udakam upanesi. Satthā hi bhojanakāle hatthapāde dhovitukāmo ahosi. So satthu ākāram sallakkhetvā udakam upanesi. Bhagavā hatthapāde dhovitvā bhuñjivtā mukham vikkhāletukāmo ahosi. So tampi ñatvā mukhodakam upanesi. Satthā mukham vikkhāletvā mukhadhovanakiccaṁ niṭṭhpesi. Evam bhagavā anukampam upādāya tena karīyamānam veyyāvaccam sādiyi. So tena puññakamma devaloke nibbattivā aparāparam puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmim buddhuppāde sāvatthiyam aññatarassa upāsakassa gehe paṭisandhim gaṇhi. Tasmim gabbhagateyeva pitā pavāsam gato, upāsikā dasamāsaccayena puttam vijāyitvā **sānūti**ssa nāmaṁ akāsi. Tasmim anukkamena vadḍhante sattavassikamyeva nam bhikkhūnam santike pabbājesi, “evamayam anantarāyo vadḍhitvā accantasukhabhāgī bhavissatī”ti. “So sānusāmaṇero”ti paññāto paññavā vattasampanno bahussuto dhammadathiko sattesu mettajjhāsayo hutvā devamanussānam piyo ahosi manāpoti sabbam sānusutte āgatanayena veditabbam.

Tassa atītajātiyam mātā yakkhayoniyam nibbatti. Tam yakkhā “sānuttherassa ayaṁ mātā”ti garucittikārabahulā hutvā mānenti. Evam gacchante kāle puthujjanabhāvassa ādīnavam vibhāventam viya ekadivasam sānussa yoniso manasikārābhāvā ayoniso ummujjantassa vibbhamitukāmatācittam uppajji. Tam tassa yakkhinimātā ñatvā manussamātuyā ārocesi – “tavautto, sānu, ‘vibbhamissāmī’ti cittam uppādesi, tasmā tvam –

“Sānum pabuddham vajjāsi, yakkhānam vacanam idam;
Mākāsi pāpakaṁ kammaṁ, āvi vā yadi vā raho.

“Sace tvam pāpakaṁ kammaṁ, karissasi karosi vā;
Na te dukkhā pamutyatthi, uppaccāpi palāyato”ti. (sam. ni. 1.239; dha. pa. aṭṭha. 2.325
sānusāmaṇeravatthu) –

Evam bhanāhī”ti. Evañca pana vatvā yakkhinimātā tatthevantaradhbāyi. Manussamātā pana tam sutvā paridevasokasamāpannā cetodukkhasamappitā ahosi. Atha sānusāmaṇero pubbañhasamayam nivāsetvā pattacīvaramādāya mātu santikam upagato mātarām rodamānam disvā “amma, kiṁ nissāya rodasī”ti vatvā “tam nissāyā”ti ca vutto mātu **“matam vā, amma, rodanti, yo vā jīvam na dissati”**ti gātham abhāsi.

44. Tassatho – **“amma, rodantā nāma ñātakā mittā vā attano ñātakam mittam vā matam uddissa rodanti** paralokam gatattā, **yo vā ñātako mitto vā jīvam** jīvanto desantaram pakkantatāya ca **na dissati**, tam vā uddissa rodanti, ubhayampetam mayi na vijjati, evam sante **jīvantam** dharamānam **mam** purato thitam **passantī; kasmā, amma, rodasi?** Mam uddissa tava rodanassa kāraṇameva natthī”ti.

Tam sutvā tassa mātā “maraṇañhetam, bhikkhave, yo sikkham paccakkhāya hīnāyāvattatī”ti (ma. ni. 3.63) suttapadānusārena uppabbajanam ariyassa vinaye marananti dassentī –

“Matam vāputta rodanti, yo vā jīvam na dissati;
Yo ca kāme cajitvāna, punarāgacchate idha.

“Tam vāpiputta rodanti, puna jīvam mato hi so;
Kukkuṭā ubbhato tāta, kukkuṭam patitumicchasi”ti. (sam. ni. 1.239; dha. pa. aṭṭha.
2.sānusāmaṇeravatthu) –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **kāme cajitvānāti** nekkhammājjhāsayena vatthukāme pahāya, tañca kilesakāmassa tadaṅgappahānavasena veditabbam. Pabbajjā hettha kāmapariccāgo adhippeto. **Punarāgacchate idhāti** idha gehe punadeva āgacchatī, hīnāyāvattanam sandhāya vadati. **Tam vāpīti** yo pabbajitvā vibbhāmatī, tam vāpi puggalañ matam viyamādisiyo rodanti. Kasmāti ce? **Puna jīvam mato hi soti vibbhāmanato** pacchā yo jīvanto, so guṇamarañena atthato matoyeva. Idānissa savisesasāmvegam janetum “**kukkuļā**”tiādi vuttam. Tassattho – “ahorattam ādittam viya hutvā ḍahanaṭṭhena kukkuļanirayasadisattā **kukkuļā** gihibhāvā anukampantiyā mayā **ubbhato** uddhato, **tāta** sānu, **kukkuļam patitum icchasi** patitukāmosī”ti.

Tam sutvā sānusāmañero samvegajāto hutvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.21.25-29) –

“Bhuñjantam samañam disvā, vippasannamanāvilam;
Ghaṭenodakamādāya, siddhatthassa adāsaham.

“Nimmalo homaham ajja, vimalo khīṇasam̄sayo;
Bhave nibbattamānassa, phalam nibbattate subham.

“Catunnavutito kappe, udakam yamadāsaham;
Duggatiñ nābhijānāmi, dakadānassidam phalam.

“Ekasaṭṭhimhito kappe, ekova vimalo ahu;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā thero imissā gāthāya vasena “mayham vipassanārambho arahattappatti ca jātā”ti udānavasena tameva gātham paccudāhāsi.

Sānuttheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

5. Ramaṇīyavihārittheragāthāvanṇanā

Yathāpi bhaddo ājaññoti āyasmato ramaṇīyavihārittherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha puññāni upacinanto ito ekanavute kappe vipassiñ bhagavantam disvā pasannamānaso pañcapatiṭṭhitena vanditvā koranḍapupphēhi pūjam akāsi. So tena puññakammē devesu nibbattivā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde rājagahe aññatarassa setṭhissa putto hutvā nibbatto yobbanamadena kāmesu muccham āpanno viharati. So ekadivasam aññataram pāradārikam rājapurisehi vividhā kammakārañā karīyamānam disvā samvegajāto satthu santike dhammam sutvā pabbaji. Pabbajito ca rāgaracitatāya niccakālam susammaṭṭham pariveñam sūpaṭṭhitam pānīyaparibhojanīyam supaññatañ mañcapīṭham katvā viharati. Tena so **ramaṇīyavihārit**eva paññāyittha.

So rāgussannatāya ayoniso manasi karitvā sañcetanikam sukkavissaṭṭhiāpattim āpajjivā, “dhiratthu, mam evam̄bhūto saddhādeyyam bhuñjeyya”nti vippaṭisārī hutvā “vibbhāmissām”ti gacchanto antarāmagge rukkhamūle nisīdi, tena ca maggena sakātesu gacchantesu eko sakātayutto goṇo parissamanto visamaṭṭhāne khalitvā pati, tam sākaṭikā yugato muñcītvā tiṇodakam datvā parissamam vinodetvā punapi dhure yojetvā agamamsu. Thero tam disvā – “yathāyam goṇo sakiñ khalitvāpi utṭhāya sakiñ dhuram vahati, evam mayāpi kilesavasena sakiñ khalitenāpi vuṭṭhāya samañadhammam kātum vatṭatī”ti yoniso ummujjanto nivattitvā upālittherassa attano pavattim ācikkhitvā tena

vuttavidhinā āpattito vuṭṭhahitvā sīlam pākatikam katvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.21.35-39) –

“Akkantañca padam disvā, cakkalaṅkārabhūsitam;
Padenānupadam yanto, vipassissa mahesino.

“Koranḍam pupphitañ disvā, samūlam pūjitañ mayā;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, avandim padamuttamam.

“Ekanavutito kappe, yañ pupphamabhipūjayim;
Duggatiñ nābhijānāmi, buddhapūjāyidañ phalam.

“Sattapaññāsakappamhi, eko vītamalo ahum;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā vimuttisukham anubhavanto attano pubbabhāgapaṭipattiya saddhiñ ariyadhammādhigamanadīpanim “**yathāpi bhaddo ājañño, khalitvā patitiṭṭhatī**”ti gātham abhāsi.

45. Tattha **khalitvātī** pakkhalitvā. **Patitiṭṭhatītī** patitiṭṭhati, punadeva yathāṭhāne tiṭṭhati. Evanti yathā bhaddo usabhājānīyo bhāram vahanto parissamappatto visamaṭṭhānam āgamma ekavāram pakkhalitvā patito na tattakena dhurañ chaḍdeti, thāmajavaparakkamasampannatāya pana khalitvāpi patitiṭṭhati, attano sabhāveneva ṭhatvā bhāram vahati, evam kilesaparissamappatto kiriyāparādhena khalitvā tam khalitam thāmavīriyasampattitāya paṭipākatikam katvā maggasammādiṭṭhiyā **dassanasampannam**, tato eva **sammāsambuddhassa** savanante ariyaya jātiyā jātatāya **sāvakam**, tassa ure vāyāmajanitābhijātitāya orasam puttam bhaddajānīyasadisakiccatāya ājānīyanti ca mañ dhāretha upadhārethāti attho.

Ramanīyavihārittheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

6. Samiddhittheragāthāvāṇṇanā

Saddhāyāhañ pabbajitoti āyasmato samiddhittherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu kattādhikāro tattha tattha puññāni upacinanto ito catunavute kappe siddhattham bhagavantam passitvā pasannamānaso savanṭāni pupphāni kaṇṇikabaddhāni gahetvā pūjesi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva parivattento imasmiñ buddhuppāde rājagahe kulagehe nibbatti. Tassa jātakālato paṭṭhāya tam kulam dhanadhaññādīhi vadḍhi, attabhāvo cassa abhirūpo dassanīyo guṇavā iti vibhavasamiddhiyā ca guṇasamiddhiyā ca **samiddhitveva** paññāyittha. So bimbisārasamāgome buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā bhāvanāya yutappayutto viharanto bhagavati tapodārāme viharante ekadivasam evam cintesi – “lābhā vata me satthā arahañ sammāsambuddho, svākkhāte cāham dhammadvinaye pabbajito, sabrahmacārī ca me sīlavanto kalyāṇadhammā”ti. Tassevam cintentassa uṭṭaram pītisomanassam udapādi. Tam asahanto māro pāpimā therassa avidūre mahantam bheravasaddamakāsi, pathaviyā undriyanakālo viya ahosi. Thero bhagavato tamattham ārocesi. Bhagavā “māro tuyham vicakkhukammāya ceteti, gaccha, bhikkhu tattha acintevā viharāhī”ti āha. Thero tattha gantvā viharanto nacirasseva vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.21.30-34) –

“Kaṇikārañva jotantam, nisinnam pabbatantare;
Obhāsentam disā sabbā, siddhattham narasārathim.

“Dhanum advejjham katvāna, usum sannayhaham tadā;

Puppham̄ savanṭam̄ chetvāna, buddhassa abhiropayim̄.

“Catunnavutito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim̄;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam̄ phalam̄.

“Ekapaññāsito kappe, eko āsim̄ jutindharo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam̄ pana patvā tattheva viharantassa therassa khīṇāsavabhāvam̄ ajānanto purimanayeneva māro mahantam̄ bheravasaddam̄ akāsi. Tam̄ sutvā thero abhīto acchambhī “tādisānam̄ mārānam̄ satampi sahassampi mayham̄ lomampi na kampeti”ti aññam̄ byākaronto “**saddhāyāham̄ pabbajito**”ti gātham̄ abhāsi.

46. Tattha **saddhāyāti** dhammadchandasamuṭṭhānāya kammaphalasaddhāya ceva ratanattayasaddhāya ca. **Ahanti** attānam̄ niddisati. **Pabbajitoti** upagato. **Agārasmāti** gehato gharāvāsato vā. **Anagāriyanti** pabbajjam̄, sā hi yaṁkiñci kasivāṇijjādikammam̄ ‘agārassa hita’nti agāriyam̄ nāma, tadabhāvato “anagāriyā”ti vuccati. **Sati paññā ca me vuḍḍhāti** saraṇalakkhaṇā sati, pajānanalakkhaṇā paññātī ime dhammā vipassanākkhaṇato paṭṭhāya maggapaṭipātiyā yāva arahattā me vuḍḍhā vaḍḍhitā, na dāni vaḍḍhetabbā atthi satipaññā vepullappattāti dasseti. **Cittañca susamāhitanti** atṭhasamāpattivasena ceva lokuttarasamādhivasena ca cittam̄ me suṭṭhu samāhitam̄, na dāni tassa samādhātabbaṁ atthi, samādhī vepullappattoti dasseti. Tasmā **kāmam̄ karassu rūpānīti** pāpima mam̄ uddissa yāni kānicī vippakārāni yathārucim̄ karohi, tehi pana **neva mam̄ byādhayissasi** mama sarīrakampanamattampi kātum̄ na sakkhissasi, kuto cittaññathattam̄? Tasmā tava kiriyā appaṭicchitapahenakaṁ viya na kiñci attham̄ sodheti, kevalam̄ tava cittavighātamattaphalāti therō māram̄ tajjesi. Tam̄ sutvā māro “jānāti mam̄ samaṇo”ti tatthevantaradhāyī.

Samiddhittheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ujjayattheragāthāvaṇṇanā

Namo te buddha vīratthūti āyasmato ujjayattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni karonto ito dvānavute kappe tissaṁ bhagavantam̄ passitvā pasannamānaso kaṇikārapuppheli pūjaṁ akāsi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā aparāparam̄ puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe aññatarassa sottiyabrāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **ujjayotissa** nāmam̄ ahosi. So vayappatto tiṇṇam̄ vedānam̄ pāragū hutvā tattha sāram̄ apassanto upanissayasampattiyā codiyamāno veļuvanam̄ gantvā satthu santike dhammam̄ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā cariyānukūlam̄ kammaṭṭhānam̄ gahetvā araññe viharanto vipassanam̄ vaḍḍhetvā nacirasseva arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.21.1-4) –

“Kaṇikāram̄ pupphitam̄ disvā, ocinitvānaham̄ tadā;
Tissassa abhiropesim̄, oghatiṇṇassa tādino.

“Dvenavute ito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim̄;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam̄ phalam̄.

“Pañcatimse ito kappe, aruṇapānīti vissuto;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam̄ pana patvā satthu santikam̄ gantvā vanditvā ekamantam̄ nisīditvā bhagavato

thomanākārena aññam byākaronto “**namo te buddha vīratthū**”ti gātham abhāsi.

47. Tattha **namoti** pañāmakittanam. Teti pañāmakiriyāya sampadānakittanam, tuyhanti attho. **Buddha vīrāti** ca bhagavato ālapanaṁ. Bhagavā hi yathā abhiññeyyādibhedassa atthassa abhiññeyyādibhedenā sayambhūññena anavasesato buddhattā “buddho”ti vuccati. Evam pañcannampi mārānam abhippamaddanavasena padahantena mahatā viriyena samannāgatattā “vīro”ti vuccati. **Atthūti** hotu, tassa “namo”ti iminā sambandho. **Vippamuttosi sabbadhīti** sabbehi kilesehi sabbasmiñca saṅkhāragate vippamutto visamyutto asi bhavasi, na tayā kiñci avippamuttaṁ nāma atthi, yatoham **tuyhāpadāne viharām, viharāmi anāsavoti** tuyham tava apadāne ovāde gatamagge paṭipatticariyāya viharam yathāsatti yathābalam paṭipajjanto kāmāsavādīnam catunnampi āsavānam suppahīnattā anāsavo viharāmi, tādisassa namo te buddha-vīratthūti.

Ujjayattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

8. Sañjayattheragāthāvaṇṇanā

Yato ahanti āyasmato sañjayattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha vivaṭṭupanissayaṁ puññam upacinanto vipassissa bhagavato kāle mahati pūge saṃkittivasena vatthum saṅgharitvā ratanattayam uddissa puññam karonto sayam daliddo hutvā nesam gaṇādīnam puññakiriyāya byāvaṭo ahosi. Kālena kālam bhagavantam upasaṅkamitvā vanditvā pasannamānasō bhikkhūnañca tam tam veyyāvaccam akāsi. So tena puññakammēna devaloke nibbatto aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde rājagahe vibhavasampannassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti **sañjayo** nāma nāmena, so vayappatto brahmāyupokkharasātiādike abhiññāte brāhmaṇe sāsane abhippasanne disvā sañjātappasādo satthāram upasaṅkami. Tassa satthā dhammaṁ desesi. So dhammaṁ sutvā sotāpanno ahosi. Aparabhāge pabbaji. Pabbajanto ca khuraggeyeva chaṭṭabhiñño ahosī. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.10.51-55) –

“Vipassissa bhagavato, mahāpūgagaṇo ahu;
Veyyāvaccakaro āsim, sabbakiccesu vāvaṭo.

“Deyyadhammo ca me natthi, sugatassa mahesino;
Avandim satthuno pāde, vippasannena cetasā.

“Ekanavutito kappe, veyyāvaccam akāsaham;
Duggatim nābhijānāmi, veyyāvaccassidam phalam.

“Ito ca aṭṭhame kappe, rājā āsim sucintito;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Chaṭṭabhiñño pana hutvā aññam byākaronto “**yato aham pabbajito**”ti gātham abhāsi.

48. Tattha **yato aham pabbajitoti** yato pabhuti yato paṭṭhāya aham pabbajito. Pabbajitakālato paṭṭhāya **nābhijānāmi saṅkappam, anariyam dosasam̄hitanti** rāgādidosasam̄hitam tato eva anariyam nihīnam, ariyehi vā anaraṇyayatāya anariyehi araṇyayatāya ca anariyam pāpakam ārammaṇe abhūtaguṇādisaṅkappanato “saṅkappo”ti laddhanāmam kāmavitakkādimicchāvitakkam uppāditam nābhijānāmīti, “khuraggeyeva mayā arahattam patta”nti aññam byākāsi.

Sañjayattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

9. Rāmaṇeyyakattheragāthāvaṇṇanā

Cihacihābhinaditeti āyasmato rāmaṇeyyakatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto bhagavantam disvā pasannamānaso pupphehi pūjam akāsi. So tena puññakammenna devaloke nibbatto aparāparam puññāni katvā sugatīsu eva parivattento imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam ibbhakule nibbattitvā vayappatto jetavanapaṭiggahe sañjātappasādo pabbajitvā cariyānukūlam kammaṭṭhānam gahetvā araññe viharati. Tassa attano sampattiyā pabbajitasāruppāya ca paṭipattiyā pāsādikabhāvato **rāmaṇeyyakotveva** samaññā ahosi. Athekadivasām māro theram bhiṁśapetukāmo bheravasaddam akāsi. Tam sutvā thero thirapakatitāya tena asantasanto “māro aya”nti ñatvā tattha anādaram dassento “**cihacihābhinadite**”ti gātham abhāsi.

49. Tattha **cihacihābhinaditeti** cihacihāti abhiñham pavattasaddatāya “cihacihā”ti laddhanāmānam vattakānam abhinādanmittam, viravahetūti attho. **Sippikābhirutehi cāti** sippikā vuccanti devakā paranāmakā gelaññena chātakisadārakākārā sākhāmigā. “Mahākalandakā”ti keci, sippikānam abhirutehi mahāviravehi, hetumhi cetam karaṇavacanam, tam hetūti attho. **Na me tam phandati** cittanti mama cittam na phandati na cavati. Idam vuttam hoti – imasmiṁ araññe viravahetu sippikābhirutahetu viya, pāpima, tava vissarakaraṇahetu mama cittam kammaṭṭhānato na paripatati. Tattha kāraṇamāha “**ekattaniratañhi me**”ti. Hi-saddo hetu attho, yasmā mama cittam gaṇasaṅgaṇikam pahāya ekatte ekibhāve, bahiddhā vā vikkhepam pahāya ekatte ekaggatāya, ekatte ekasabhāve vā nibbāne nirataṁ abhirataṁ, tasmā kammaṭṭhānato na phandati na cavatīti, imam kira gātham vadanto eva thero vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.21.5-9) –

“Suvanṇavaṇṇo bhagavā, sataramī patāpavā;
Cañkamanam samārūlho, mettacitto sikhīsabho.

“Pasannacitto sumano, vanditvā ñāṇamuttamam;
Minelapuppham paggayha, buddhassa abhiropayim.

“Ekatimse ito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Ekūnatiṁsakappamhi, sumeghaghānanāmako;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Ayameva ca therassa aññābyākaraṇagāthā ahosi.

Rāmaṇeyyakatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vimalattheragāthāvaṇṇanā

Dharaṇī ca siñcati vāti āyasmato vimalattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭupanissayaṁ kusalam upacinanto vipassissa bhagavato kāle sañkhadhamanakule nibbattitvā viññutam patto tasmiṁ sippe nipphattim gato ekadivasām vipassiṁ bhagavantam passitvā pasannamānaso sañkhadhamanena pūjam katvā tato paṭṭhāya kālena kālam satthu upaṭṭhānam akāsi. So tena puññakammenna devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṁsaranto kassapassa bhagavato kāle “anāgate me vimalo visuddho kāyo hotū”ti bodhirukkham gandhodakehi nhāpesi, cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu āsanāni dhovāpesi, bhikkhūnampi kiliṭhe samaṇaparikkhāre dhovāpesi.

So tato cavitya devesu ca manussesu ca parivattento imasmiṁ buddhuppāde rājagahe ibbhakule nibbatti. Tassa mātukucchiyam vasantassa nikhamantassa ca kāyo pittasemhādīhi asaṁkiliṭho

padumapalāse udakabindu viya alaggo pacchimabhavikabodhisattassa viya suvisuddho ahosi, tenassa **vimalotveva** nāmam akāmsu. So vayappatto rājagahappavesane buddhānubhāvam disvā paṭīladdhasaddho pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā kosalarāṭṭhe pabbataguhāyam viharati. Athekadivasam̄ cātuddīpi kamahāmegho sakalam cakkavālagabbham pattharitvā pāvassi. Vivaṭṭaṭṭhāyimhi buddhānam cakkavattīnañca dharamānakāle eva kira evam vassati. Ghamparilāhavūpasamato utusappāyalābhena therassa cittam samāhitam ahosi ekaggam. So samāhitacitto tāvadeva vipassanam ussukkāpetvā maggapatipātiyā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.10.56-60) –

“Vipassissa bhagavato, ahosim saṅkhadhammako;
Niccupaṭṭhānayuttomhi, sugatassa mahesino.

“Upaṭṭhānaphalam passa, lokanāthassa tādino;
Saṭṭhi tūriyasahassāni, parivārenti mam sadā.

“Ekanavutito kappe, upaṭṭhahim mahāisim;
Duggatim nābhijānāmi, upaṭṭhānassidam phalam.

“Catuvīse ito kappe, mahāniggchosanāmakā;
Soḷasāsimsu rājāno, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā katakiccatāya tuṭṭhamānaso udānam udānento “**dharaṇī ca siñcati vāti māluto**”ti gātham abhāsi.

50. Tattha **dharanīti** pathavī, sā hi sakalam dharādharam dhāretīti “dharanī”ti vuccati. **Siñcatīti** samantato nabham püretvā abhippavassato mahāmeghassa vuṭṭhidhārāhi siñcati. **Vāti māluto**ti udakaphusitasammissatāya sītalo vāto vāyati. **Vijutā carati nabheti** tattha tattha gajjatā gaṭagalāyatā mahāmeghato niccharantiyo sateratā ākāse ito cito ca vicaranti. **Upasamanti vitakkāti** utusappāyasiddhena samathavipassanādhigamena pubbabhāgē tadaṅgādīvasena vūpasantā hutvā kāmavitakkādayo sabbe pi nava mahāvitakkā ariyamaggādhigamena upasamanti. Anavasesato samucchijjantīti. Vattamānasamīpatāya ariyamaggakkhaṇam vattamānam katvā vadati. Atītatthe vā etam paccuppannavacanam. **Cittam susamāhitam mamāti** tato eva lokuttarasamādhinā mama cittam sutṭhu samāhitam, na dāni tassa samādhāne kiñci kātabbam atthīti therō aññam byākāsi.

Vimalatheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chatṭhavaggo

1. Godhikādicatuttheragāthāvāṇṇanā

Vassati devotiādikā catasso – godhiko, subāhu, valliyo, uttiyoti imesam catunnam therānam gāthā. Kā uppatti? Imepi purimabuddhesu katādhikārā tattha bhave puññāni upacinantā ito catunavute kappe siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patvā aññamaññam sahāyā hutvā vicarim̄su. Tesu eko siddhattham bhagavantam piñḍaya carantaṁ disvā kaṭacchubhikkham adāsi. Dutiyo pasannacitto hutvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā añjaliṁ paggaṇhi. Tatiyo pasannacitto ekena pupphahatthena bhagavantam pūjesi. Catuttho sumanapupphehi pūjamakāsi. Evaṁ te satthari cittam pasādetvā pasutena tena puññakammena devaloke nibbattitvā puna aparāparam puññāni katvā

devamanussesu samsaranto kassapassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā sahāyakā hutvā sāsane pabbajitvā samañadhammaṁ katvā amhākaṁ bhagavato kāle pāvāyaṁ catunnam mallarājānam puttā hutvā nibbattiṁsu. Tesam **godhiko**, **subāhu**, **valliyo**, **uttiyoti** nāmāni akāmu. Aññamaññam piyasahāyā ahesum. Te kenacideva karaṇīyena kapilavatthuṁ agamamusu. Tasmīnca samaye satthā kapilavatthuṁ gantvā nigrodhārāme vasanto yamakapāṭīhāriyam dassetvā suddhodanappamukhe sakyarājāno damesi. Tadā tepi cattāro mallarājaputtā pāṭīhāriyam disvā laddhappasādā pabbajitvā vipassanākammam karontā nacirasseva saha paṭisambhidāhi arahattam pāpuṇimusu. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.11.1-23) –

“Suvanṇavaṇṇam sambuddhaṁ, āhutīnam paṭiggaham;
Pavarā abhinikkhantaṁ, vanā nibbanamāgataṁ.

“Kaṭacchubhikkhaṁ pādāsim, siddhatthassa mahesino;
Paññāya upasantassa, mahāvīrassa tādino.

“Padenānupadāyantam, nibbāpente mahājanam;
Uḷārā vitti me jātā, buddhe ādiccabandhune.

“Catunnavutito kappe, yaṁ dānamadadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, bhikkhādānassidam phalam.

“Sattāsītimhito kappe, mahārenusanāmakā;
Sattaratanasampannā, sattete cakkavattino.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Godhiko thero.

“Suvanṇavaṇṇam sambuddhaṁ, nisabhājāniyam yathā;
Tidhāpabhinnaṁ mātaṅgam, kuñjaramva mahesinam.

“Obhāsentam disā sabbā, uļurājamva pūritam;
Rathiyaṁ paṭipajjantam, lokajetṭham apassahaṁ.

“Ñāne cittam pasādetvā, paggahetvāna añjalim;
Pasannacitto sumano, siddhatthamabhibhivādayim.

“Catunnavutito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, ñāṇasaññāyidam phalam.

“Tesattatimhito kappe, soļasāsum naruttamā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Subāhutthero.

“Tivarāyaṁ nivāsīhaṁ, ahosim māliko tadā;
Addasam virajaṁ buddhaṁ, siddhatthaṁ lokapūjitam.

“Pasannacitto sumano, pupphahatthamadāsaḥam;
Yattha yatthupapajjāmi, tassa kammaṭṭha vāhasā.

“Anubhomi phalam iṭṭham, pubbe sukatamattano;
Parikkhitto sumallehi, pupphadānassidam phalam.

“Catunnavutito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, pupphapūjāyidam phalam.

“Catunnavutupādāya, ṭhapetvā vattamānakam;
Pañcarājasatā tattha, najjasamasanāmakā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Valliyo thero.

“Siddhatthassa bhagavato, jātipupphamadāsahaṁ;
Pādesu satta pupphāni, hāsenokiritāni me.

“Tena kammenahaṁ ajja, abhibhomi narāmare;
Dhāremi antimam deham, sammāsambuddhasāsane.

“Catunnavutito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, pupphapūjāyidam phalam.

“Samantagandhanāmāsum, terasa cakkavattino;
Ito pañcamake kappe, cāturantā janādhipā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti. (apa. thera 1.11.1-23);
Uttiyo thero.

Arahattam pana patvā ime cattāropi therā loke pākaṭā paññatā rājarājamahāmattehi sakkatā garukatā hutvā araññe saheva viharanti. Athekadā rājā bimbisāro te cattāro there rājagahaṁ upagate upasāṅkamitvā vanditvā temāsaṁ vassāvāsatthāya nimantetvā tesam pātiyekkaṁ kuṭikāyo kāretvā satisammōsena na chādesi. Therā acchannāsu kuṭikāsu viharanti. Vassakāle devo na vassati. Rājā “kim nu kho kāraṇam devo na vassati”ti cintento, tam kāraṇam ñatvā, tā kuṭikāyo chādāpetvā, mattikākammam cittakammañca kārāpetvā, kuṭikāmahaṁ karonto mahato bhikkhusaṅghassa dānam adāsi. Therā rañño anukampāya kuṭikāyo pavisitvā mettāsamāpattiyo samāpajjimsu. Athuttarapācīnādisato mahāmegho uṭṭhahitvā therānam samāpattito vuṭṭhānakkhaṇeyeva vassitum ārabhi. Tesu godhikatthero samāpattito vuṭṭhāya saha meghagajjitenā –

51. “Vassati devo yathā sugītaṁ, channā me kuṭikā sukhā nivātā;
Cittam susamāhitañca mayham, atha ce patthayasi pavassa devā”ti. –

Imam gātham abhāsi.

Tattha **vassatī** siñcati vuṭṭhidhāram pavecchatī. **Devoti** megho. **Yathā sugītanti** sundaragītam viya gajjantoti adhippāyo. Megho hi vassanakāle satapaṭalasahassapaṭalo uṭṭhahitvā thanayanto vijjutā nicchārentova sobhati, na kevalo. Tasmā siniddhamaduragambhīranigghoso vassati devoti dasseti. Tena saddato anupapīlitam āha “**channā me kuṭikā sukhā nivātā**”ti. Yathā na devo vassati, evam tiñādīhi chāditā ayam me kuṭikā, tena vuṭṭhivassena anupapīlitam āha. Paribhogasukhassa utusappāyautusukhassa ca sabbhāvato sukhā. Phusitaggalapihitavātānatāhi vātāparissayarahitā. Ubhayenapi āvāsasappāyavasena anupapīlitam āha. **Cittam susamāhitañca mayhanti** cittañca mama sutṭhu samāhitam anuttarasamādhinā nibbānārammaṇe sutṭhu appitam, etena abbhantaraparissayābhāvato apposukkataṁ dasseti. **Atha ce patthayasīti** atha idāni patthayasi ce, yadi

icchasi. **Pavassāti** siñca udakam pagghara vuṭṭhidhāram paveccha. **Devāti** megham ālapati.

Godhikattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Subāhuttheragāthāvaṇṇanā

52. Itarehi vuttagāthāsu tatiyapade eva viseso. Tattha subāhunā vuttagāthāyam **cittam susamāhitañca kāyeti** mama cittam karajakāye kāyagatāsatibhāvanāvasena suṭṭhu samāhitam sammadeva appitam. Ayañhi thero kāyagatāsatibhāvanāvasena paṭiladdhajhānam pādakam katvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tam sandhāyāha “cittam susamāhitañca kāye”ti.

Subāhuttheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Valliyattheragāthāvaṇṇanā

53. Valliyattheragāthāyam **tassam viharāmi appamattoti** tassañ kuṭikāyam appamādapatiptiyā matthakam pāpitattā appamatto ariyavihārūpasam̄hitena dibbavihārādisam̄hitena ca iriyāpathavihārena viharāmi, attabhāvam pavattemīti vuttañ hoti.

Valliyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā

4. Uttiyattheragāthāvaṇṇanā

54. Uttiyattherena vuttagāthāyam **adutiyoti** asahāyo, kilesasaṅgañikāya gaṇasaṅgañikāya ca virahitoti attho.

Uttiyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catunnañ therānam gāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Añjanavaniyattheragāthāvaṇṇanā

Āsandim kuṭikam katvāti āyasmato añjanavaniyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle sudassano nāma mālākāro hutvā sumanapupphehi bhagavantam pūjetvā aññampi tattha bahum puññañam katvā devamanussesu saṃsaranto cassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā samañadhammam akāsi. Atha imasmin buddhuppāde vesāliyam vajjirājakule nibbattitvā tassa vayappatakāle vajjirātthe avuṭṭhibhayam byādhibhayam amanussabhayanti tīṇi bhayāni uppajjiṁsu. Tam sabbam ratanasuttavaṇṇanāyam (khu. pā. aṭṭha. ratanasuttavaṇṇanā; su. ni. aṭṭha. 1.ratanasuttavaṇṇanā) vuttanayena veditabbam. Bhagavati pana vesālim paviṭthe bhayesu ca vūpasantesu satthu dhammadesanāya sambahulānam devamanussānam dhammābhismaye ca jāte ayam rājakumāro buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbaji. Yathā cāyam evam anantaram vuccamānā cattāropi janā. Tepi hi imassa sahāyabhūtā licchavirājakumārā evam imināva nīhārena pabbajim̄su. Kassapasambuddhakālepi sahāyā hutvā iminā saheva pabbajitvā samañadhammam akāmsu, padumuttarassapi bhagavato pādamūle kusalabījaropanādim akāmsūti. Tatthāyam katapubbakicco sākete añjanavane susāṇṭhāne vasanto upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya manussehi chaḍditam jiṇṇakam āsandim labhitvā tam catūsu pāsānesu ṭhapetvā upari tiriyañca tiṇḍīhi chādetvā dvāram yojetvā vassanam upagato. Paṭhamamāseyeva ghaṭento vāyamanto arahattam pāpuṇi. Tena vuttañ **apadāne** (apa. thera 1.11.24-28)

“Sudassanoti nāmena, mālākāro aham tadā;

Addasam̄ virajam buddham̄, lokajeṭṭham̄ narāsabham̄.

“Jātipuppham̄ gahetvāna, pūjayim̄ padumuttaram̄;
Visuddhacakkhu sumano, dibbacakkhuṇ samajjhagam̄.

“Etissā pupphapūjāya, cittassa pañidhīhi ca;
Kappānam̄ satasahassam̄, duggatim̄ nupapajjaham̄.

“Solasāsimṣu rājāno, devuttaranāmakā;
Chattiṁsamhi ito kappe, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam̄ pana patvā vimuttisukham̄ paṭisamvedento samāpattito vuṭṭhāya yathāladdham̄ sampattim̄ paccavekkhitvā pītivegena udānento “āsandim̄ kuṭikam̄ katvā”ti gātham̄ abhāsi.

55. Tattha āsandim̄ kuṭikam̄ katvāti āsandī nāma dīghapādakam̄ caturassapīṭham̄, āyatam̄ caturassampi atthiyeva, yattha nisīditumeva sakkā, na nipajjituṁ tam̄ āsandim̄ kuṭikam̄ katvā vāsatthāya heṭṭhā vuttanayena kuṭikam̄ katvā yathā tattha nisinnassa utuparissayābhāvena sukhena samaṇadhammaṁ kātuṁ sakkā, evam̄ kuṭikam̄ katvā. Etena paramukkam̄sagataṁ senāsane attano appicchataṁ santutthiñca dasseti. Vuttampi cetam̄ dhammasenāpatinā –

“Pallañkena nisinnassa, jañnukenābhivassati;
Alam̄ phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 985; mi. pa. 6.1.1);

Apare “āsandikuṭika”nti pāṭham̄ vatvā “āsandippamāṇam̄ kuṭikam̄ katvā”ti attham̄ vadanti. Aññe pana “āsananisajjādigate manusse uddissa mañcakassa upari katakuṭikā āsandī nāma, tam̄ āsandim̄ kuṭikam̄ katvā”ti attham̄ vadanti. **Oggayhāti** ogāhetvā anupavisitvā. **Añjanam̄ vananti** evam̄nāmakam̄ vanam̄, añjanavaṇṇapupphabhāvato hi añjanā vuccanti valliyo, tabbahulatāya tam̄ vanam̄ “añjanavana”nti nāmam̄ labhi. Apare pana “añjanā nāma mahāgacchā”ti vadanti, tam̄ añjanavanam̄ oggayha āsandikam̄ kuṭikam̄ katvā **tisso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsananti** viharatā mayāti vacanaseseneva yojanā. Idameva ca therassa aññābyākaraṇam̄ ahosīti.

Añjanavaniyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kuṭivihārittheragāthāvaṇṇanā

Ko kuṭikāyanti āyasmato kuṭivihārittherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato ākāsenā gacchantassa “udakadānam̄ dassāmī”ti sītalām̄ udakam̄ gahetvā pītisomanassajāto uddhammukho hutvā ukkhipi. Satthā tassa ajjhāsayam̄ ñatvā pasādasam̄vaḍḍhanattham̄ ākāse ṭhitova sampaṭicchi. So tena anappakam̄ pītisomanassam̄ paṭisamvedesi. Sesam̄ añjanavaniyattherassa vatthumhi vuttasadisameva. Ayam pana viseso – ayam kira vuttanayena pabbajitvā katapubbakicco vipassanam̄ anuyuñjanto sāyam̄ khettasamīpena gacchanto deve phusāyante khettapālakassa puññam̄ tiṇakuṭim̄ disvā pavisitvā tattha tiṇasanthārake nisīdi. Nisinnamattova utusappāyam̄ labhitvā vipassanam̄ ussukkāpetvā arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.11.29-35) –

“Suvanṇavaṇṇam̄ sambuddham̄, gacchantam̄ anilañjase;
Ghatāsanam̄va jalitaṁ, ādittaṁva hutāsanam̄.

“Pāṇinā udakam̄ gayha, ākāse ukkhipim̄ ahaṁ;
Sampaṭicchi mahāvīro, buddho kāruṇiko isi.

“Antalikkhe ṭhito satthā, padumuttaranāmako;
Mama saṅkappamaññaya, imā gāthā abhāsatha.

“Iminā dakadānena, pītiuppādanena ca;
Kappasatasahassampi, duggatīm nupapajjati.

“Tena kammena dvipadinda, lokajeṭṭha narāsabha;
Pattomhi acalam ṭhānam, hitvā jayaparājayam.

“Sahassarājanāmena, tayo te cakkavattino;
Pañcasatṭhikappasate, cāturantā janādhipā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā there tattha nisinne khettapālako āgantvā “ko kuṭikāya”nti āha. Tam sutvā thero “bhikkhu kuṭikāya”ntiādimāha. Tayidaṁ khettapālassa therassa ca vacanam ekajjhām katvā –

56. “Ko kuṭikāyam bhikkhu kuṭikāyam, vītarāgo susamāhitacitto;
Evam jānāhi āvuso, amoghā te kuṭikā katā”ti. –

Tathārūpena saṅgītim āropitam.

Tattha **ko kuṭikāyanti**, “imissam kūṭikāyam ko nisinno”ti khettapālassa pucchāvacanam. Tassa **bhikkhu kuṭikāyanti** therassa paṭīvacanadānam. Atha nam attano anuttaradakkhiṇeyyabhāvato tam kūṭiparibhogam anumodāpetvā ulāram tameva puññam patiṭṭhāpetum “**vītarāgo**”tiādi vuttam. Tassatto – eko bhinnakilesa **bhikkhu te kuṭikāyam** nisinno, tato eva so aggamaggena sabbaso samuccinnarāgatāya **vītarāgo** anuttarasamādhinā nibbānam ārammaṇam katvā suṭṭhu samāhitacittatāya **susamāhitacitto**, imañca attham, **āvuso** khettapāla, yathāham vadāmi, **evam jānāhi** saddaha adhimuccassu. **Amoghā te kuṭikā katā** tayā katā kūṭikā amoghā avañjhā saphalā saudrayā, yasmā arahatā khīnāsavena paribhuttā. Sace tvam anumodasi, tam te bhavissati dīgharattam hitāya sukhāti.

Tam sutvā khettapālo “lābhā vata me, suladdham vata me, yassa me kūṭikāyam ediso ayyo pavisitvā nisidatī”ti pasannacitto anumodanto atṭhāsi. Imam pana tesam kathāsallāpam bhagavā dibbāya sotadhātuyā sutvā anumodanañcassa īnatvā tambhāvinīm sampattiṁ vibhāvento khettapālam imāhi gāthāhi ajjhabhāsi –

“Vihāsi kūṭiyam bhikkhu, santacitto anāsavo;
Tena kammavipākena, devindo tvam bhavissasi.

“Chattimṣakkhattum devindo, devarajjam karissasi;
Catuttimṣakkhattum cakkavattī, rājā raṭṭhe bhavissasi;

Ratanakuṭi nāma pacceka-buddho, vītarāgo bhavissasi”ti.

Kūṭikāyam laddhavisesattā pana therassa tato pabhuti **kuṭivihārit**veva samaññā udapādi. Ayameva ca therassa aññābyākaraṇagāthāpi ahosīti.

Kuṭivihārittheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

7. Dutiyakuṭivihārittheragāthāvanṇanā

Ayamāhu purāṇiyāti āyasmato kuṭivihārittherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato pasannamānaso pariṭāhakāle naṭavilīvehi viracitaṁ bījanīm adāsi. Tam satthā anumodanagāthāya sampahaṁsesi. Sesam yadeththa vattabbam, tam añjanavaniyatheravatthumhi vuttasadisameva. Ayam pana viseso – ayam kira vuttanayena pabbajitvā aññatarāya purāṇakuṭikāya viharanto samaṇadhammaṁ acintetvā, “ayam kuṭikā jiṇṇā, aññam kuṭikam kātum vaṭṭati”’ti navakammavasena cittam uppādesi. Tassa atthakāmā devatā samvegajananattham imam uttānobhāsam gambhīrattham “**ayamāhu**”ti gāthamāha.

57. Tattha **ayanti** āsannapaccakkhavacanam. **Āhūti** ahosīti attho. Gāthāsukhatthañhi dīgham katvā vuttaṁ. **Purāṇiyāti** purātanī addhagatā. **Aññam patthayase navam kuṭinti** imissā kuṭiyā purāṇabhāvena jiṇṇatāya ito aññam idāni nibbattanīyatāya navam kuṭīm patthayase patthesi āsīsasi. Sabbena sabbam pana **āsam kuṭiyā virājaya** purāṇiyam viya navāyampi kuṭiyam āsam taṇham apekkham virājehi, sabbaso tattha virattacitto hohi. Kasmā? Yasmā **dukkhā bhikkhu puna navā nāma kuṭi** bhikkhu puna idāni nibbattiyamānā dukkhāvahattā dukkhā, tasmā aññam navam dukkham anuppādento yathānibbattāyam purāṇiyamyeva kuṭiyam thatvā attanā katabbam karohīti. Ayañhettha adhippāyo – tvam, bhikkhu, “ayam purāṇ tiṇakuṭikā jiṇṇā”’ti aññam navam tiṇakuṭikam kātum icchasi, na samaṇadhammaṁ, evam icchanto pana bhāvanāya ananuyuñjanena punabbhavābhinibbattiyā anativattanato īyatim attabhāvakuṭimpi patthento kātum icchantoyeva nāma hoti. Sā pana navā tiṇakuṭi viya karaṇadukkhena tato bhiyyopī jarāmarañasokaparidevādidiukkhasaṁsaṭṭhatāya dukkhā, tasmā tiṇakuṭiyam viya attabhāvakuṭiyam āsam apekkham virājaya sabbaso tattha virattacitto hohi, evam te vaṭṭadukkham na bhavissatīti. Devatāya ca vacanam sutvā thero samvegajāto vipassanam paṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto nacirasseva arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.11.36-46) –

“Padumuttarabuddhassa, lokajeṭṭhassa tādino;
Tinatthare nisinnassa, upasantassa tādino.

“Naṭamālam gahetvāna, bandhitvā bījanīm aham;
Buddhassa upanāmesim, dvipadindassa tādino.

“Paṭiggahetvā sabbaññū, bījanīm lokanāyako;
Mama saṅkappamaññāya, imam gātham abhāsatha.

“Yathā me kāyo nibbāti, pariṭāho na vijjati;
Tatheva tividhaggīhi, cittam tava vimuccatu.

“Sabbe devā samāgacchum, ye keci vananissitā;
Sossāma buddhavacanam, hāsayantañca dāyakam.

“Nisinno bhagavā tattha, devasaṅghapurakkhato;
Dāyakam sampahaṁsento, imā gāthā abhāsatha.

“Iminā bījanidānena, cittassa pañidhīhi ca;
Subbato nāma nāmena, cakkavattī bhavissati.

“Tena kammāvasesena, sukkamūlena codito;
Māluto nāma nāmena, cakkavattī bhavissati.

“Iminā bījanidānena, sammānavipulena ca;
Kappasatasahassampi, duggatīm nupapajjati.

“Tiṇsakappasahassamhi, subbatā aṭṭhatiṁsa te;

Ekūnatim̄sasahasse, at̄ha mālutanāmakā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahatte pana patiṭhitō “ayam me arahattappattiya ānkusabhūtā”ti tameva gātham paccudāhāsi. Sāyeva ca therassa aññābyākaranagāthā ahosi. Kuṭiovādena laddhavisesattā cassa **kuṭivihāritveva** samaññā ahosīti.

Dutiyakuṭivihārittheragāthāvanṇanā niṭhitā.

8. Ramaṇīyakuṭikattheragāthāvanṇanā

Ramaṇīyā me kuṭikāti āyasmato ramaṇīyakuṭikattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi kira padumuttarassa bhagavato kāle kusalabījaropanam̄ katvā devamanussesu saṃsaranto ito aṭṭhārasakappasatamatthake atthadassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto buddhāraham̄ āsanam̄ bhagavato adāsi. Pupphehi ca bhagavantam̄ pūjetvā pañcapatiṭṭhitena vanditvā padakkhiṇam̄ katvā pakkāmi. Sesam̄ añjanavaniyattherassa vatthumhi vuttasadisameva. Ayam pana viseso – ayam kira vuttanayena pabbajitvā katapubbakicco vajjirat̄the aññatarasmim̄ gāmakāvāse kuṭikāyam̄ viharati, sā hoti kuṭikā abhirūpā dassanīyā pāsādikā suparikkammakatabhittibhūmikā ārāmapokkharaṇirāmaṇeyyādisampannā muttajālasadisavālikākiṇṭhabhūmibhāgā therassa ca vattasampannatāya susammaṭṭhaṅgaṇatādinā bhiyyosomattāya ramaṇīyatarā hutvā tiṭṭhati. So tattha viharanto vipassanam̄ paṭṭhapetvā nacirasseva arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.11.47-52) –

“Kānanam̄ vanamoggayha, appasaddam̄ nirākulam̄;
Sīhāsanam̄ mayā dinnam̄, atthadassissa tādino.

“Mālāhattham̄ gahetvāna, katvā ca naṁ padakkhiṇam̄;
Satthāram̄ payirupāsityvā, pakkāmim̄ uttarāmukho.

“Tena kammena dvipadinda, lokajeṭṭha narāsabha;
Sannibbāpemi attānam̄, bhavā sabbe samūhatā.

“Aṭṭhārasakappasate, yaṁ dānamadadiṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, sīhāsanassidam̄ phalam̄.

“Ito sattakappasate, sannibbāpakkhattiyo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam̄ pana patvā there tattha viharante kuṭikāya ramaṇīyabhāvato vihārapekkhakā manussā tato tato āgantvā kuṭīm̄ passanti. Athekadivasam̄ katipayā dhuttajātikā itthiyo tattha gatā kuṭikāya ramaṇīyabhāvam̄ disvā, “ettha vasanto ayam samaṇo siyā amhehi ākaḍḍhanīyahadayo”ti adhippāyena – “ramaṇīyam̄ vo, bhante, vasanaṭṭhānam̄. Mayampi ramaṇīyarūpā paṭhamayobbane ṭhitā”ti vattā itthikuttādīni dassetum̄ ārabhiṁsu. Thero attano vītarāgabhāvam̄ pakāsento **“ramaṇīyā me kuṭikā, saddhādeyyā manoramā”**ti gātham abhāsi.

58. Tattha **ramaṇīyā me kuṭikāti** “ramaṇīyā te, bhante, kuṭikā”ti yaṁ tumhehi vuttam̄, tam̄ saccam̄. Ayam mama vasanakuṭikā ramaṇīyā manuññarūpā, sā ca kho **saddhādeyyā**, “evarūpāya manāpam̄ katvā pabbajitānam̄ dinnāya idam̄ nāma phalam̄ hotī”ti kammaphalāni saddahitvā saddhāya dhammadchandena dātabbattā saddhādeyyā, na dhanena nibbattitā. Sayañca tathādinnāni saddhādeyyāni

passantānam paribhuñjantānañca mano rametīti **manoramā**. Saddhādeyyattā eva hi manoramā, saddhādīhi deyyadhammañ sakkaccam abhisankharitvā denti, saddhādeyyañca paribhuñjantā sappurisā dāyakassa avisam vādanathampi payogāsayasampannā honti, na tumhehi cintitākārena payogāsayavipannāti adhippāyo. **Na me attho kumārihīti** yasmā sabbaso kāmehi vinivattitamānasō aham, tasmā na me attho kumārihi. Kappiyakārakakammavasenapi hi mādisānam itthīhi payojanam nāma natthi, pageva rāgavasena, tasmā na me attho kumārihīti. Kumāriggahañāceththa upalakkhañam daṭṭhabbam. Mādisassa nāma santike evam paṭipajjhāhīti ayuttakārinīhi yāva aparaddhañca tumhehi samānajjhāsayānam purato ayam kiriya sobheyyāti dassento āha “**yesam attho tahim gacchatha nāriyo**”ti. Tattha **yesanti** kāmesu avītarāgānam. **Atthotī** payojanam. **Tahintī** tattha tesam santikam. **Nāriyoti** ālapanam. Tam sutvā itthiyo mañkubhūtā pattakkhandhā āgatamaggeneva gatā. Ettha ca “na me attho kumārihī”ti kāmehi anathikkabhāvavacaneneva therena arahattam byākatanti daṭṭhabbam.

Ramañyakuṭikattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Kosalavihārittheragāthāvaṇṇanā

Saddhāyāham pabbajitoti āyasmato kosalavihārittherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi kira padumuttarassa bhagavato kāle kusalabījam ropetvā tam tam puññam akāsi. Sesam añjanavaniyattheravatthusadisameva. Ayam pana viseso – ayam kira vuttanayena pabbajitvā katapubbakicco kosalaraṭṭhe aññatarasmiñ gāme ekam upāsakakulam nissāya araññe viharati, tam so upāsako rukkhamūle vasantañ disvā kuṭikam kāretvā adāsi. Thero kuṭikāyam viharanto āvāsasappāyena samādhānam labhitvāvipassanam ussukkāpetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.11.53-61) –

“Himavantassāvidūre, vasāmi paññasanthare;
Ghāsesu gedhamāpanno, seyyasilo caham tadā.

“Khaṇṭantālukalambāni, biṭṭalitakkalāni ca;
Kolam bhallātakam billam, āhatvā paṭiyāditam.

“Padumuttaro lokavidū, āhutinam paṭiggaho;
Mama saṅkappamaññaya, āgacchi mama santikam.

“Upāgatam mahānāgam, devadevam narāsabham;
Biṭṭalim paggahetvāna, pattamhi okirim aham.

“Paribhuñji mahāvīro, tosayanto mamam tadā;
Paribhuñjivāna sabbaññū, imam gātham abhāsatha.

“Sakam cittam pasādetvā, biṭṭalim me adā tuvam;
Kappānam satasahassam, duggatim nupapajjasi.

“Carimam vattate mayham, bhavā sabbe samūhatā;
Dhāremi antimam deham, sammāsambuddhasāsane.

“Catupaññāsito kappe, sumekhaliya savhayo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā vimuttisukhappatīsañvedanena uppannapītivegena udānento
“saddhāyāham pabbajito”ti gātham abhāsi.

59. Tattha **saddhāyāti** bhagavato vesālim upagamane ānubhāvam disvā, “ekantaniyyānikam idam sāsanam, tasmā addhā imāya paṭipattiyā jarāmaraṇato mucissāmī”ti uppannisaddhāvasena **pabbajito** pabbajjam upagato. **Araññe me kuṭikā katāti** tassā pabbajjāya anurūpavasena araññe vasato me kuṭikā katā, pabbajjānurūpam āraññako hutvā vūpakaṭho viharāmīti dasseti. Tenāha “**appamatto ca ātāpi, sampajāno patissato**”ti. Araññavāsaladdhena kāyavivekena jāgariyam anuyuñjanto tattha satiyā avippavāsenā **appamatto**, āraddhvīriyatāya **ātāpi**, pubbabhāgiyasatisampajaññapāripūriyā vipassanam vadḍhetvā arahattādhigamena paññāsativedpullappattiyā accantameva **sampajāno patissato** viharāmīti attho. Appamattabhbāvādikittane cassa idameva aññābyākaraṇam ahosi kosalaraṭhe ciranivāsibhāvena pana **kosalavihārīti** samaññā jātāti.

Kosalavihārittheragāthāvanṇanā niṭhitā.

10. Sīvalittheragāthāvanṇanā

Te me ijjhimsu saṅkappāti āyasmato sīvalittherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi padumuttarassa bhagavato kāle heṭṭhā vuttanayena vihāram gantvā parisapariyante ṭhito dhammam sunanto satthāram ekam bhikkhum lābhīnam aggatṭhāne ṭhapentam disvā “mayāpi anāgate evarūpena bhavitum vaṭṭati”ti dasabalam nimantetvā sattāham satthu bhikkhusaṅghassa ca mahādānam datvā “bhagavā aham iminā adhikārakammēna aññam sampatti na patthemi, anāgate pana ekabuddhassa sāsane ahampi tumhehi so etadagge ṭhapitabhikkhu viya lābhīnam aggo bhaveyya”nti patthanam akāsi. Satthā anantarāyam disvā – “ayaṁ te patthanā anāgate gotamabuddhassa santike samijjhissati”ti byākaritvā pakkāmi. Sopi kulaputto yāvajīvam kusalam katvā devamanussesu saṃsaranto vipassībuddhakāle bandhumatīnagarato avidūre ekasmim gāmake paṭisandhim gaṇhi. Tasmim samaye bandhumatīnagaravāsino raññā saddhim sākacchitvā dasabalassa dānam denti. Te ekadivasam sabbeva ekato hutvā dānam dentā “kim nu kho amhākam dānamukhe natthī”ti (a. ni. aṭṭha. 1.1.207) madhuñca guļadadhīñca na addasamsu. Te “yato kutoci āharissāmā”ti janapadato nagarapavisanamagge purisam ṭhapesum. Tadā esa kulaputto attano gāmato guļadadhīvārakam gaheṭvā, “kiñcideva āharissāmī”ti nagaram gacchanto, “mukham dhovitvā dhotahatthapādo pavisissāmī”ti phāsukaṭṭhānam olokento naṅgalasīsamattam nimmakkhikam daṇḍakamadhum disvā “puññena me idam uppanna”nti gaheṭvā nagaram pāvisi. Nāgarehi ṭhapitapuriso tam disvā, “bho purisa, kassimam āharasi”ti pucchi. “Na kassaci, sāmi, vikkinitum pana me idam ābhata”nti. “Tena hi, bho, idam kahāpaṇam gaheṭvā etam madhuñca guļadadhīñca dehī”ti. So cintesi – “idam na bahumūlam, ayañca ekappahāreneva bahum deti, vīmamṣitum vaṭṭati”ti. Tato nam “nāham ekena kahāpaṇena demī”ti āha. “Yadi evam dve gaheṭvā dehī”ti. “Dvīhipi na demī”ti. Etenupāyena vadḍhetvā sahassam pāpuṇi.

So cintesi – “atīvaḍḍhitum na vaṭṭati, hotu tāva iminā kattabbakiccam pucchissāmī”ti. Atha nam āha – “idam na bahum agghanakam, tvañca bahum desi, kena kammena idam gaṇhāsi”ti. “Idha, bho, nagaravāsino raññā saddhim paṭivirujjhītvā vipassīdasabalassa dānam dentā idam dvayam dānamukhe apassantā pariyesanti, sace idam dvayam na labhissanti, nāgarānam parājayo bhavissati, tasmā sahassam katvā gaṇhāmi”ti. “Kim panetam nāgarānameva vaṭṭati, aññesañ dātum na vaṭṭati”ti. “Yassa kassaci dātum avāritameta”nti. “Atthi pana koci nāgarānam dāne ekadivasam sahassam dātā”ti? “Nathi, sammā”ti. “Imesam pana dvinnam sahassagghanakabhāvam jānāsi”ti? “Āma, jānāmi”ti. “Tena hi gaccha, nāgarānam ācikkha ‘eko puriso imāni dve mūlena na deti sahattheneva dātukāmo, tumhe imesam dvinnam kāraṇā nibbitakkā hothā’ti, tvam pana me imasmim dānamukhe jetṭhakabhāvassa kāyasakkhī hohī”ti. So paribbayattham gaheṭamāsakena pañcakaṭukam gaheṭvā cuṇṇam katvā dadhito kañjiyam gaheṭvā tattha madhupatalam pīletvā pañcakaṭukacuṇṇena yojetvā ekasmim paduminipatte pakkhīpitvā tam saṃvidahitvā ādāya dasabalassa avidūratṭhāne nisīdi mahājanena āhariyamānassa sakkārassa avidūre attano pattavāram olokayamāno, so okāsam ūnatvā satthu santikam gantvā bhagavā ayam uppānaduggatapaññākāro, imam me anukampam paṭicca paṭiggaṇhathāti. Satthā tassa anukampam paṭicca catumahārājadattiyena selamayapattena tam paṭiggahetvā yathā aṭṭhasaṭṭhiyā bhikkhusatasahassassa diyyamānam na khīyati, evam adhiṭṭhāsi. So kulaputto niṭhitabhattakiccam

bhagavantam abhivādetvā ekamantam tħito āha – “diṭħo me, bhagavā, ajja bandhumatīnagaravāsikehi tumhākam sakkāro āhariyamāno, ahampi imassa kammassa nissandena nibbattanibbattabhave lābhaggayasaggappatto bhaveyya”nti (a. ni. aṭṭha. 1.1.207). Satthā, “evam hotu, kulaputtā”ti vatvā tassa ca nagaravāsīnañca bhattānumodanam katvā pakkāmi.

Sopi kulaputto yāvajīvam kusalam katvā devamanussesu samsaranto imasmiṃ buddhuppāde suppavāsāya rājadhītāya kucchimhi paṭisandhim gaṇhi. Paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya sāyam pātañca paññākārasatāni sakaṭenādāya suppavāsāya upanīyanti. Atha nam puñnavīmamsanattham hatthena bījapacchim phusāpentī. Ekekabījato salākasatampi salākasahassampi niggacchati. Ekekakarīsakhette paññāsampi saṭhipi sakaṭappamāñāni uppajjanti. Koṭhe pūraṇakālepi koṭṭhadvāram hatthena phusāpentī. Rājadhītāya puññena gaṇhantānam gahitaghitaṭṭhānam puna pūrati. Paripuññabhattabhbājanatopī “rājadhītāya puñña”nti vatvā yassa kassaci dentānam yāva na ukkaḍdhanti, na tāva bhattām khīyati, dārake kucchigateyeva sattavassāni atikkamīmsu.

Gabbhe pana paripakke sattāham mahādukkham anubhosī. Sā sāmikam āmantetvā, “pure maraṇā jīvamānāva dānam dassāmī”ti satthu santikam pesesi – “gaccha, imam pavattiṃ satthu ārocetvā satthāram nimantehi, yañca satthā vadeti, tam sādhukam upalakkhetvā āgantvā mayham kathēhi”ti. So gantvā tassā sāsanam bhagavato ārocesi. Satthā, “sukhinī hotu suppavāsā koliyadhītā arogā, arogam puttām vijayatū”ti (udā. 18) āha. Rājā tam sutvā bhagavantam abhivādetvā attano gāmābhīmukho pāyāsi. Tassa pure āgamanāyeva suppavāsāya kuchito dhamakaraṇā udakam viya gabbho nikkhami, parivāretvā nisinnajano assumukhova hasitum āraddho tuṭṭhapahaṭṭho mahājano rañño sāsanam ārocetum agamāsi.

Rājā tesam āgamanam disvāva, “dasabalena kathitakathā nippaññā bhavissati maññe”ti cintesi. So āgantvā satthu sāsanam rājadhītāya ārocesi. Rājadhītā tayā nimantitam jīvitabhātameva maṅgalabhattam bhavissati, gaccha sattāham dasabalañ nimantehīti. Rājā tathā akāsi. Sattāham buddhappamukhassa saṅghassa mahādānam pavattayimsu. Dārako sabbesam fñātīnam santattam cittam nibbāpento jātoti sīvalidārakotvevassa nāmam akāmsu. So sattavassāni gabbhe vasitattā jātakālato paṭṭhāya sabbakammakkhamo ahosi. Dhammasenāpati sāriputto sattame divase tena saddhim kathāsallāpam akāsi. Satthāpi dhammapade gātham abhāsi –

“Yomam palipatham duggam, samsaram mohamaccagā;
Tiñño pāraṅgato jhāyī, anejo akathañkathi;
Anupādāya nibbuto, tamaham brumi brāhmaṇa”nti. (dha. pa. 414);

Atha nam therō evamāha – “kim pana tayā evarūpam dukkharāsim anubhavitvā pabbajitum na vatṭatū”ti? “Labhamāno pabbajeyyam, bhante”ti. Suppavāsā nam dārakam therena saddhim kathentam disvā “kim nu kho me putto dhammasenāpatinā saddhim kathetī”ti theram upasaṅkamitvā pucchi – “mayham putto tumhehi saddhim kim kathetī, bhante”ti? “Attanā anubhūtam gabbhavāsadukkham kathetvā, ‘tumhehi anuññāto pabbajissāmī”ti vadatū”ti. “Sādhu, bhante, pabbajetha na”nti. Therō tam vihāram netvā tacapañcakakammañthānam datvā pabbajento “sīvali, na tuyham aññena ovādena kammañ atthi, tayā satta vassāni anubhūtadukkham eva paccavekkhāhī”ti. “Bhante, pabbajanañeva tumhākam bhāro, yam pana mayā kātum sakkā, tamaham jānissāmī”ti. So pana paṭhamakesavaṭṭiyā ohāraṇakhaṇeyeva sotāpattiphale patiṭṭhāsi, dutiyāya ohāraṇakhaṇe sakadāgāmiphale, tatiyāya anāgāmiphale sabbesamyeva pana kesānam oropanañca arahattasacchikiriyā ca apacchā apurimā ahosi. Tassa pabbajitadivasato paṭṭhāya bhikkhusaṅghassa cattāro paccayā yāvaticchakam uppajjanti. Evam ettha vatthu samuṭṭhitam.

Aparabhāge satthā sāvatthim agamāsi. Therō satthāram abhivādetvā, “bhante, mayham puññam vīmañssissāmī, pañca me bhikkhusatāni dethā”ti āha. “Gaṇha sīvalī”ti. So pañcasate bhikkhū gahetvā himavantābhīmukham gacchanto aṭavimaggam gacchati, tassa paṭhamam diṭṭhanigrodhe adhivatthā

devatā sattadivasāni dānam adāsi. Iti so –

“Nigrodham̄ paṭhamam̄ passi, dutiyam̄ pañḍavapabbataṁ;
Tatiyam̄ aciravatiyam̄, catuttham̄ varasāgaram̄.

“Pañcamam̄ himavantaṁ so, chaṭṭham̄ chaddantupāgami;
Sattamam̄ gandhamādanam̄, aṭṭhamam̄ atha revata”nti.

Sabbaṭṭhānesu satta satta divasāneva dānam adamsu. Gandhamādanapabbate pana nāgadattadevarājā nāma sattasu divasesu ekadivase khīrapiṇḍapātam adāsi, ekadivase sappipiṇḍapātam. Bhikkhusaṅgho āha – “imassa devarañño neva dhenuyo duyhamānā paññāyanti, na dadhinimmathanam, kuto te devarājā idam uppajjati”ti. “Bhante kassapadasabalassa kāle khīrasalākabhattadānassetam phala”nti devarājā āha. Aparabhāge satthā khadiravaniyarevatassa paccuggamanam aṭṭhuppattiṁ katvā theram̄ attano sāsane lābhaggayasaggappattānam̄ aggatṭhāne ṭhapesi.

Evam̄ lābhaggayasaggappattassa pana imassa therassa arahattappattiṁ ekacce ācariyā evam̄ vadanti – “hetṭhā vuttanayena dhammasenāpatinā ovāde dinne yan mayā kātum sakkā, tamahaṁ jānissāmīti pabbajitvā vipassanākammaṭṭhānam̄ gahetvā tam̄ divasāmyeva aññataram vivittam̄ kuṭikam̄ disvā tam̄ pavisitvā mātukucchismiṁ satta vassāni attanā anubhūtam dukkham̄ anussaritvā tadanusārena atītānāgate tassa avekkhantassa ādittā viya tayo bhavā upaṭṭhahim̄su. Nāṇassa paripākam̄ gatattā vipassanāvīthim̄ otari, tāvadeva maggappaṭipātiyā sabbepi āsave khepento arahattam̄ pāpuṇī”ti. Ubhayathāpi therassa arahattappattiyeva pakāsitā. Thero pana pabhinnapaṭisambhido chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttaṁ **apadāne** (apa. thera 1.12.31-39) –

“Varuno nāma nāmena, devarājā aham̄ tadā;
Upaṭṭhahesiṁ sambuddham̄, sayoggabalavāhano.

“Nibbute lokanāthamhi, athhadassīnaruttame;
Tūriyam̄ sabbamādāya, agamaṇ bodhimuttamam̄.

“Vāditena ca naccena, sammatālasamāhito;
Sammukhā viya sambuddham̄, upaṭṭhīm̄ bodhimuttamam̄.

“Upatṭhahitvā tam̄ bodhim̄, dharanīruhapādapam;
Pallaṅkam̄ ābhujitvāna, tattha kālaṅkato aham̄.

“Sakakammābhiraddhoham̄, pasanno bodhimuttame;
Tena cittappasādena, nimmānam̄ upapajjaham̄.

“Saṭṭhitūriyasahassāni, parivārenti mam̄ sadā;
Manussesu ca devesu, vattamānam̄ bhavābhave.

“Tividhaggī nibbutā mayham̄, bhavā sabbe samūhatā;
Dhāremi antimam̄ deham̄, sammāsambuddhasāsane.

“Subāhū nāma nāmena, catuttiṁsāsu khattiyā;
Sattaratanasampannā, pañcakappasate ito.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam̄ pana patvā vimuttisukhapatiṣamvedanena pītivegena udānento “**te me ijjhim̄su saṅkappā**”ti gātham̄ abhāsi.

60. Tattha te me ijjhimsu saṅkappā, yadattho pāvisim̄ kuṭim̄, vijjāvimuttiṁ paccesanti ye pubbe mayā kāmasaṅkappādīnaṁ samucchedakarā nekkhammasaṅkappādayo abhipathitāyeva “kadā nu khvāham̄ tadāyatanaṁ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharantī”ti, vimuttādhippāyasaññitā vimuttiṁ uddissa saṅkappā manorathā abhiñhaso appamattā yadattho yampayojano yesam̄ nippahādanattham̄ kuṭim̄ suññāgāram̄ vipassitum̄ pāvisim̄ tisso vijjā phalavimuttiñca paccesanto, gavesanto te me ijjhimsu te sabbeva idāni mayham̄ ijjhimsu samijjhimsu, nippahannakusalasaṅkappo paripuṇṇamanoratho jātoti attho. Tesam̄ samiddhabhāvam̄ dassetum̄ “mānānusayamujjaha”nti vuttam̄. Yasmā mānānusayamujjahaṁ pajahim̄ samucchindim̄, tasmā te me saṅkappā ijjhimsūti yojanā. Mānānusaye hi pahīne appahīno nāma anusayo natthi, arahattañca adhigatameva hotīti mānānusayappahānam̄ yathāvuttasaṅkappasamiddhiyā kāraṇam̄ katvā vuttam̄.

Sīvalittheragāthāvāṇṇanā niṭhitā.

Chatthavaggavaṇṇanā niṭhitā.

7. Sattamavaggo

1. Vappattheragāthāvāṇṇanā

Passati passoti āyasmato vappattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle hamṣavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto “asuko ca asuko ca thero satthu paṭhamam̄ dhammapaṭiggāhakā ahesu”nti thomanam̄ sutvā bhagavantaṁ upasaṅkamitvā patthanam̄ paṭṭhapesi – “ahampi bhagavā anāgate tādisassa sammāsambuddhassa paṭhamam̄ dhammapaṭiggāhakānam̄ aññataro bhaveyya”nti, satthu santike saraṇagamanañca pavedesi. So yāvajīvaṁ puññāni katvā tato cuto devamanussesuyeva saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde kapilavatthusmiṁ vāsetṭhassa nāma brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **vappotissa** nāmam̄ ahosi. So asitena isinā “siddhaththakumāro sabbaññū bhavissati”ti byākato koṇḍaññappamukhehi brāhmaṇaputtehi saddhim̄ gharāvāsam̄ pahāya tāpasapabbajam̄ pabbajitvā “tasmīm̄ sabbaññutam̄ patte tassa santike dhammam̄ sutvā amatam̄ pāpuṇissāmī”ti uruvelāyam̄ viharantam̄ mahāsattam̄ chabbassāni padhānam̄ padahantam̄ upatṭhahitvā olārikāhāraparibhōgena nibbjijitvā isipatanam̄ gato. Abhisambujjhitvā satthārā sattasattāhāni vītināmetvā isipatanam̄ gantvā dhammadacakke pavattite pātipadadivase sotāpattiphale patiṭṭhito pañcamiyam̄ pakkhassa aññāsikoṇḍaññādīhi saddhim̄ arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.12.20-30)

“Ubhinnam̄ devarājūnaṁ, saṅgāmo samupaṭṭhito;
Ahosi samupabyūlho, mahāghoso avattatha.

“Padumuttaro lokavidū, āhutīnaṁ paṭiggaho;
Antalikkhe ṭhito satthā, saṃvejesi mahājanam̄.

“Sabbe devā attamanā, nikkhittakavacāvudhā;
Sambuddham̄ abhivādetvā, ekaggasim̄su tāvade.

“Mayham̄ saṅkappamaññāya, vācāsabhimudīrayi;
Anukampako lokavidū, nibbāpesi mahājanam̄.

“Paduṭṭhacitto manujo, ekapāṇam̄ vihethayam̄;
Tena cittappadosena, apāyam̄ upapajjati.

“Saṅgāmasīse nāgova, bahū pāṇe vihethayam̄;
Nibbāpetha sakam̄ cittam̄, mā haññittho punappunam̄.

“Dvinnampi yakkharājūnaṁ, senā sā vimhitā ahu;
Saraṇañca upāgacchun, lokajeṭhaṁ sutādinaṁ.

“Saññāpetvāna janatam, padamuddhari cakkhumā;
Pekkhamānova devehi, pakkāmi uttarāmukho.

“Paṭhamam saraṇam gacchiṁ, dvipadindassa tādino;
Kappānam satasahassam, duggatiṁ nupapajjaham.

“Mahādundubhināmā ca, soḷasāsum rathesabhā;
Timṣakappasahassamhi, rājāno cakkavattino.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attanā paṭiladdhasampattim paccavekkhaṇamukhena satthu guṇamahantatam paccavekkhitvā “īdisam nāma satthāram bāhulikādivādena samudācarimha. Aho puthujjanabhāvo nāma andhakaraṇo acakkukaraṇo ariyabhāvoyeva cakkukaraṇo”ti dassento “**passati passo**”ti gātham abhāsi.

61. Tattha **passati** **passoti** passati sammādiṭṭhiyā dhamme aviparītam jānāti bujjhatīti passo, dassanasampanno ariyo, so **passantam** aviparītadassāviṁ “ayaṁ aviparītadassāvī”ti passati paññācakkhunā dhammādhammam yathāsabhāvato jānāti. Na kevalam passantameva, atha kho **apassantañca** passati, yo paññācakkhuvirahito dhamme yathāsabhāvato na passati, tampi apassantam puthujjanam “andho vatāyaṁ bhavaṁ acakkhuko”ti attano paññācakkhunā passati. **Apassanto apassantam, passantañca na passatī** apassanto paññācakkhurahito andhabālo tādisam andhabālam ayaṁ dhammādhammam yathāsabhāvato na passatī yathā apassantam na passati na jānāti, evam attano paññācakkhunā dhammādhammam yathāsabhāvato passantañca paṇḍitam “ayaṁ evamvidho”ti na passati na jānāti, tasmā ahampi pubbe dassanarahito sakalam ñeyyam hatthāmalakaṁ viya passantam bhagavantam apassantam pūraṇādiṁ yathāsabhāvato na passim, idāni pana buddhānubhāvena sampanno ubhayepi yathāsabhāvato passāmīti sevitabbāsevitabbesu attano aviparītapaṭipattiṁ dasseti.

Vappattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

2. Vajjiputtattheragāthāvanṇanā

Ekakā mayam araññeti āyasmato vajjiputtattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivatṭupanissayaṁ puññaṁ upacinanto ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam vipassim bhagavantam disvā pasannamānaso nāgapupphakesarehi pūjam akāsi. So tena puññakamma devamanussesu samsaranto imasmim buddhuppāde amaccakule nibbatti, **vajjiputtotissa** nāmam ahosi. So bhagavato vesāligamane buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā katapubbakicco kammaṭhānam gahetvā vesāliyā avidūre aññatarasmim vanasaṅde viharati. Tena ca samayena vesāliyam ussavo ahosi. Tattha tattha naccagītavāditam pavattati, mahājano haṭṭhatuṭho ussavasampattim paccanubhoti, tam sutvā so bhikkhu ayoniso ummujjanto vivekam vajjamāno kammaṭhānam vissajjetvā attano anabhiratim pakāsento –

“Ekakā mayam araññe viharāma, apaviddhaṁva vanasmim dārukam;
Etādisikāya rattiyā, ko su nāma amhehi pāpiyo”ti. – gāthamāha;

Tam sutvā vanasaṅde adhivatthā devatā tam bhikkhuṁ anukampamānā “yadipi, tvam bhikkhu, araññavāsam hīlento vadasi, vivekakāmā pana viddasuno tam bahu maññantiyevā”ti imamattham dassentī –

“Ekako tvam̄ araññe viharasi, apaviddhamva vanasmim̄ dārukam̄;
Tassa te bahukā pihayanti, nerayikā viya saggagāmina”nti. –

Gātham̄ vatvā, “kathañhi nāma tvam̄, bhikkhu, niyyānike sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā aniyyānikam̄ vitakkam̄ vitakkessasi”ti santajjentī samvejesi. Evam̄ so bhikkhu tāya devatāya samvejito kasābhihato viya bhadro assājāñyo vipassanāvīthim̄ otaritvā nacirasseva vipassanaṁ ussukkāpetvā arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.11.62-66) –

“Suvanñavañṇam̄ sambuddham̄, sataramsim̄va bhāñnumam̄;
Obhāsentam̄ disā sabbā, uļurājam̄va pūritaṁ.

“Purakkhatam̄ sāvakehi, sāgareheva medaniṁ;
Nāgam̄ paggayha reñūhi, vipassissābhiropayim̄.

“Ekanavutito kappe, yam̄ renumabhiropayim̄;
Duggatim̄ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam̄ phalam̄.

“Pañnatālīsito kappe, reñu nāmāsi khattiyo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam̄ pana patvā “ayam̄ me arahattappattiyā aṅkuso jāto”ti attano devatāya ca vuttanayaṁ samkaḍḍhitvā –

- 62.** “Ekakā mayam̄ araññe viharāma, apaviddhamva vanasmim̄ dārukam̄;
Tassa me bahukā pihayanti, nerayikā viya saggagāmina”nti. –

Gātham̄ abhāsi.

Tassattho – anapekkhabhāvena vane chaḍḍitadārukhanḍam̄ viya yadipi **mayam̄ ekakā** ekākino asahāyā imasmiṁ **araññe viharāma**, evam̄ viharato pana **tassa me bahukā pihayanti** maṁ bahū atthakāmarūpā kulaputtā abhipaththenti, “aho vatassa mayampi vajjiputtatthero viya gharabandhanam̄ pahāya araññe vihareyyāmā”ti. Yathā kim? **Nerayikā viya saggagāminam̄**, yathā nāma nerayikā attano pāpakammena niraye nibbattasattā saggagāmīnam̄ saggūpagāmīnam̄ pihayanti – “aho vata mayampi nirayadukkham̄ pahāya saggasukham̄ paccanubhaveyyāmā”ti evam̄ sampadamidanti attho. Ettha ca attani garubahuvacanappayogassa icchitabbattā “ekakā mayam̄ viharāmā”ti puna tassa atthassa ekattam̄ sandhāya “tassa me”ti ekavacanappayogo kato. “Tassa me”, “saggagāmina”nti ca ubhayampi ‘pihayanti’ti padam̄ apekkhitvā upayogatthe sampadānaniddeso datṭhabbo. Tam̄ abhipathtentī ca tādise araññavāsādiguṇe abhipathtentā nāma hontīti katvā vuttam̄. **Tassa meti** vā tassa mama santike guṇeti adhippāyo.

Vajjiputtattheragāthāvañṇanā niṭṭhitā.

3. Pakkhattheragāthāvañṇanā

Cutā patantī āyasmato pakkhattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhāve puññāni karonto ito ekanavute kappe yakkhasenāpati hutvā vipassiṁ bhagavantaṁ disvā pasannamānaso dibbavatthena pūjām̄ akāsi. So tena puññakammena devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde sakkesu devadahanigame sākiyarājakule nibbatti, “sammodakumāro”tissa nāmam̄ ahosi. Athassa daharakāle vātarogena pādā na vahim̄su. So katipayam̄ kālam̄ pīthasappī viya vicari. Tenassa **pakkhoti** samaññā jātā. Pacchā arogakālepi tatheva nam̄ sañjānanti, so bhagavato

ñātisamāgame pāṭīhāriyam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā katapubbakicco kammaṭṭhānam gahetvā araññe viharati. Athekadivasaṁ gāmam piṇḍaya pavisitum gacchanto antarāmagge aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi. Tasmiñca samaye aññataro kulalo maṁsapesiṁ ādāya ākāsenā gacchatī, tam bahū kulalā anupatitvā pātesuṁ. Pātitam maṁsapesiṁ eko kulalo aggahesi. Tam añño acchinditvā gaṇhi, tam disvā therō “yathāyam maṁsapesi, evam kāmā nāma bahusādhāraṇā bahudukkhā bahupāyāsā”ti – kāmesu ādīnavam nekkhamme ca ānisamṣam paccavekkhitvā vipassanam paṭṭhapetvā “anicca”ntiādinā manasikaronto piṇḍaya caritvā katabhattakicco divāṭṭhāne nisīditvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.12.1-10) –

“Vipassī nāma bhagavā, lokajettho narāsabho;
Aṭṭhasaṭṭhisahassehi, pāvisi bandhumam tadā.

“Nagarā abhinikkhamma, agamam dīpacetiyam;
Addasam virajam buddham, āhutīnam paṭiggaham.

“Cullāsītisahassāni, yakkhā mayham upantike;
Upaṭṭhahanti sakkaccam, indamva tidasā gaṇā.

“Bhavanā abhinikkhamma, dussam paggayaham tadā;
Sirasā abhivādesim, tañcādāsim mahesino.

“Aho buddho aho dhammo, aho no satthu sampadā;
Buddhassa ānubhāvena, vasudhāyam pakampatha.

“Tañca acchariyam disvā, abbhutam lomahamṣanam;
Buddhe cittaṁ pasādemi, dvipadindamhi tādine.

“Soham cittam pasādetvā, dussam datvāna satthuno;
Saranyañca upāgacchim, sāmacco saparijano.

“Ekanavutito kappe, yaṁ kammamakarim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Ito pannarase kappe, soḷasāsum suvāhanā;
Sattaratanaśampanno, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā yadeva saṁvegavatthum aṅkusam katvā vipassanam vaḍḍhetvā aññā adhigatā, tassa saṅkittanamukhena aññam byākaronto “**cutā patantī**”ti gātham abhāsi.

63. Tattha **cutāti** bhaṭṭhā. **Patantīti** anupatanti. **Patitāti** cavanavasena bhūmiyam patitā, ākāse vā sampatanavasena patitā. **Giddhāti** gedham āpannā. **Punarāgatāti** punadeva upagatā. **Ca-saddo** sabbattha yojetabbo. Idam vuttam hoti – patanti anupatanti ca idha kulalā, itarassa mukhato cutā ca maṁsapesi, cutā pana sā bhūmiyam patitā ca, giddhā gedham āpannā sabbeva kulalā punarāgatā. Yathā cime kulalā, evam saṁsāre paribbhāmantā sattā ye kusaladhammato cutā, te patanti nirayādīsu, evam patitā ca, sampattibhave ṭhitā tattha kāmasukhānuyogavasena kāmabhāve rūpārūpabhavesu ca bhavaniκtivasena giddhā ca punarāgatā bhavato aparimuttattā tena tena bhavagāminā kammena tam tam bhavasaññitam dukkham āgatā eva, evam bhūtā ime sattā. Mayā pana **kataṁ kiccam** pariññādibhedam soḷasavidhampi kiccam kataṁ, na dāni tam kātabbam atthi. **Rataṁ rammam** ramitabbam ariyehi sabbasaṅkhatavinissaṭam nibbānam ratam abhirataṁ rammam. Tena ca **sukhenanvāgatam sukham** phalasamāpattisukhena anuāgatam upagataṁ accantasukham nibbānam,

sukhena vā sukhāpaṭipadābhūtena vipassanāsukhena maggasukhena ca anvāgataṁ phalasukham nibbānasukhañcāti attho veditabbo.

Pakkhattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vimalakonḍaññattheragāthāvaṇṇanā

Dumavhayāya uppannoti vimalakonḍaññattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave vivatṭūpanissayaṁ puññam upacinanto ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle vibhavasampanne kule nibbattivā viññutam patto ekadivasam vipassiṁ bhagavantam mahatiyā parisāya parivutam dhammaṁ desentam disvā pasannamānaso catūhi suvaṇṇapupphēhi pūjesi. Bhagavā tassa pasādasamvadḍhanattham tathārūpam iddhābhisaṅkhāram abhisāṅkhāresi, yathā suvaṇṇabhā sakalam tam padesam ottharati. Tam disvā bhiyyosomattāya pasannamānaso hutvā bhagavantam vanditvā tam nimittaṁ gahetvā attano geham gantvā buddhārammaṇam pītiṁ avijahanto kenaci rogena kālam katvā tusitesu upapanno aparāparam puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājānam bimbisāram paṭicca ambapāliyā kucchimhi paṭisandhiṁ gaṇhi. Rājā hi bimbisāro taruṇakāle ambapāliyā rūpasampattim sutvā sañjātābhilāso katipayamanussaparivāro aññātakavesena vesālim gantvā ekarattim tāya samvāsam kappesi. Tadā ayan tassā kucchimhi paṭisandhiṁ aggahesi. Sā ca gabbhassa patiṭṭhitabhāvam tassa ārocesi. Rājāpi attānam jānāpetvā dātabbayuttakam datvā pakkāmi. Sā gabbhassa paripākamanvāya puttam vijāyi, “vimalo”tissa nāmam ahosi, pacchā **vimalakonḍaññoti** paññāyittha. So vayappatto bhagavato vesāligamane buddhānubhāvam disvā pasannamānaso pabbajitvā katapubbakicco vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.12.40-48) –

“Vipassī nāma bhagavā, lokajettho narāsabho;
Nisinno janakāyassa, desesi amataṁ padam.

“Tassāham dhammaṁ sutvāna, dvipadinnassa tādino;
Soṇṇapupphāni cattāri, buddhassa abhiropayim.

“Suvaṇṇacchadanam āsi, yāvatā parisā tadā;
Buddhābhā ca suvaṇṇabhā, āloko vipulo ahu.

“Udaggacitto sumano, vedajāto katañjalī;
Vittisañjanano tesam, diṭṭhadhammasukhāvaho.

“Āyācitvāna sambuddham, vanditvāna ca subbatam;
Pāmojjam janayitvāna, sakam bhavanupāgamiṁ.

“Bhavane upaviṭṭhoham, buddhaseṭṭham anussariṁ;
Tena cittappasādena, tusitam upapajjhām.

“Ekanavutito kappe, yam pupphamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Solasāsiṁsu rājāno, nemisammatanāmakā;
Tetālise ito kappe, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññāpadesena aññam byākaronto “**dumavhayāya**”ti gātham abhāsi.

64. Tattha **dumavhayāyāti** dumena ambena avhātabbāya, ambapāliyāti attho. Ādhāre cetam bhummavacanam. **Uppannoti** tassā kucchiyam uppanno uppajjamāno ca. **Jāto pañdaraketunāti** dhavalavatthadhajattā “pañdaraketū”ti paññātena bimbisāraraññā hetubhūtena jāto, tam paṭicca nibbattoti attho. **Uppannoti** vā paṭhamābhinibbattidassanam. Tato hi **jātoti** abhijātidassanam. Vijāyanakālato paṭṭhāya hi loke jātavohāro. Ettha ca “dumavhayāya uppanno”ti iminā attukkaṃsanabhbāvam apaneti, anekapatiputtānampi visesādhigamasambhavañica dīpeti. “Jāto pañdaraketunā”ti iminā viññātapitikadassanena paravambhanam apaneti. **Ketuhāti** mānappahāyī. Māno hi uṇṇatilakkhaṇattā ketu viyāti ketu. Tathā hi so “ketukamyatāpaccupaṭṭhāno”ti vuccati. **Ketunāyevāti** paññāya eva. Paññā hi anavajjadhammesu accuggataṭṭhena mārasenappamaddanena pubbaṅgamaṭṭhena ca ariyānam dhajā nāma. Tenāha “dhammo hi isinam dhajo”ti (sam. ni. 2.241; a. ni. 4.48; jā. 2.21.494). **Mahāketum padhaṃsayīti** mahāvisayatāya mahantā, seyyamānajātimānādibhedato bahavo ca mānappakārā, itare ca kilesadhammā samussitaṭṭhena ketu etassāti mahāketu māro pāpimā. Tam balavidhamanavisayātikkamanavasena abhibhavi nibbisevanam akāsīti. “Mahāketum padhaṃsayī”ti attānam param viya dassento aññāpadesena arahattam byākāsi.

Vimalakoṇḍaññattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

5. Ukkhepakatavacchattheragāthāvaṇṇanā

Ukkhepakatavacchassāti āyasmato ukkhepakatavacchattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi kira purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ puññam upacinanto ito catunavute kappe siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattivā viññutam patto satthāram uddissa mālam karontassa pūgassa ekathambham alabrantassa thambham datvā sahāyakiccam akāsi. So tena puññakammē devaloke nibbattivā aparāparam puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyam aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **vacchotissa** gottato āgatanāmam. So satthu santike dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā kosalaṭṭhe gāmakāvāse vasanto āgatāgatānam bhikkhūnam santike dhammam pariyüpuṇāti. “Ayaṃ vinayo idam suttantam ayam abhidhammo”ti pana paricchedam na jānāti. Athekadivasam āyasmantam dhammasenāpatim pucchitvā yathāparicchedam sabbam sallakkhesi. Dhammasaṅgītiyā pubbepi piṭakādisamaññā pariyatissaddhamme vavatthitā eva, yato bhikkhūnam vinayadharādīvohāro. So tepiṭakam buddhavacanam uggaṇhanto paripucchanto tattha vutte rūpārūpadhamme sallakkhetvā vipassanam paṭṭhapetvā sammasanto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.2.13-26) –

“Siddhatthassa bhagavato, mahāpūgagaṇo ahu;
Saraṇam gatā ca te buddham, saddahanti tathāgatam.

“Sabbe saṅgamma mantetvā, mālam kubbanti satthuno;
Ekathambham alabrantā, vicinanti brahāvane.

“Teham araññe disvāna, upagamma gaṇam tadā;
Añjaliṃ paggahetvāna, paṭipucchim gaṇam aham.

“Te me puṭṭhā viyākamṣu, sīlavanto upāsakā;
Mālam mayam kattukāmā, ekathambho na labbhati.

“Ekathambham mamaṃ detha, aham dassāmi satthuno;
Āharissāmaham thambham, apposukkā bhavantu te.

“Te me thambham pavecchiṃsu, pasannā tuṭṭhamānasā;
Tato paṭinivattitvā, agamamṣu sakam gharam.

“Aciram gate pūgaganę, thambham ahāsaham tadā;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, paṭhamam ussapesaham.

“Tena cittappasādena, vimānam upapajjaham;
Ubbiddham bhavanam mayham, sattabhūmam samuggatam.

“Vajjamānāsu bherīsu, paricāremaham sadā;
Pañcapaññāsakappamhi, rājā āsim yasodharo.

“Tatthāpi bhavanam mayham, sattabhūmam samuggatam;
Kūṭagāravarūpetam, ekaṭhambham manoramaṁ.

“Ekavīsatikappamhi, udeno nāma khattiyo;
Tatrāpi bhavanam mayham, sattabhūmam samuggatam.

“Yam yam yonupapajjāmi, devattam atha mānusam;
Anubhomī sukham sabbam, ekaṭhambhassidam phalam.

“Catunnavutito kappe, yam thambhamadadam tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, ekaṭhambhassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā katakiccattā akilāsubhāve ṭhito attano santikam upagatānam
gahaṭṭhapabbajitānam anukampam upādāya tepiṭakam buddhavacanam vīmaṇsitvā dhammam desesi.
Desento ca ekadivasam attānam param viya katvā dassento –

- 65.** “Ukkhepaketavacchassa, saṅkalitam bahūhi vassehi;
Tam bhāsatī gahaṭṭhānam, sunisinno ulārapāmojo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **ukkhepaketavacchassāti** kataukkhepavacchassa, bhikkhuno santike visum visum
uggahitam vinayapadesam suṭṭapadesam abhidhammapadesañca yathāparicchedam
vinayasuttābhidhammānamyeva upari khipitvā sajhāyanavasena tattha tattheva pakkipitvā
ṭhitavacchenāti attho karaṇatthe hi idam sāmivacanam. **Saṅkalitam bahūhi vassehīti** bahukehi
samvaccharehi sampiṇḍanavasena hadaye ṭhāpitam. “Saṅkhalita”ntipi pātho, saṅkhalitam viya katam
ekābaddhavasena vācuggatam katham. Yam buddhavacananti vacanaseso. **Tanti** tam pariyyattidhammam
bhāsatī katheti. **Gahaṭṭhānanti** tesam yebhuyyatāya vuttam. **Sunisinnoti** tasmiṁ dhamme sammā
niccalo nisinno, lābhasakkārādiṁ apaccāsīsanto kevalam vimuttāyatanaśeyeva ṭhatvā kathetīti attho.
Tenāha “**ulārapāmojo**”ti phalasamāpattisukhavasena dhammadesanāvaseneva ca
uppannauṭārapāmojjoti. Vuttañhetam –

“Yathā yathāvuso bhikkhu, yathāsutam yathāpariyattam dhammam vitthārena paresam
deseti tathā tathā so tasmim dhamme labhati atthavedam, labhati dhammavedam, labhati
dhammūpasaṇhitam pāmojja”ntiādi (dī. ni. 3.355).

Ukkhepaketavacchattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Meghiyattheragāthāvaṇṇanā

Anusāsi mahāvīroti āyasmato meghiyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu
katādhikāro tattha tattha bhave kusalabijāni ropento ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle
kulagehe nibbattitvā viññutam pāpuṇi. Tasmiñca samaye vipassī bhagavā buddhakiccassa

pariyosānamāgamma āyusaṅkhāram ossajji. Tena pathavīkampādīsu uppannesu mahājano bhītatasito ahosi. Atha nam vessavaṇo mahārājā tamattham vibhāvetvā samassāsesi. Tam sutvā mahājano saṃvegappatto ahosi. Tatthāyam kulaputto buddhānubhāvam sutvā satthari sañjātagāravabhumāno ulāram pītisomanassam paṭisaṃvedesi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde kapilavatthusmim sākiyarājakule nibbatti, tassa **meghiyoti** nāmam ahosi. So vayappatto satthu santike pabbajitvā bhagavantam upaṭṭhahanto bhagavati jālikāyam viharante kimikālāya nadiyā tīre ramaṇīyam ambavanam disvā tattha viharitukāmo dve vāre bhagavatā vāretvā tatiyavāram vissajjito tattha gantvā micchāvitakkamakkhikāhi khajjamāno cittasamādhim alabhitvā satthu santikam gantvā tamattham ārocesi. Athassa bhagavā “aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā pañca dhammā paripākāya saṃvattanti”tiādinā (udā. 31) ovādam adāsi. So tasmim ovāde ṭhatvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.12.57-65) –

“Yadā vipassī lokaggo, āyusaṅkhāramossaji;
Pathavī sampakampittha, medanī jalamekhalā.

“Otataṃ vitatam mayham, suvicittavaṭaṃsakam;
Bhavanampi pakampitha, buddhassa āyusaṅkhaye.

“Tāso mayham samuppanno, bhavane sampakampite;
Uppādo nu kimathāya, āloko vipulo ahu.

“Vessavaṇo idhāgamma, nibbāpesi mahājanam;
Pāṇabhūte bhayaṃ natthi, ekaggā hotha saṃvutā.

“Aho buddho aho dhammo, aho no satthu sampadā;
Yasmim uppajjamānamhi, pathavī sampakampati.

“Buddhānubhāvam kittetvā, kappam saggamhi modaham;
Avasesesu kappesu, kusalam caritaṃ mayā.

“Ekanavutito kappe, yam saññamalabhim tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, buddhasaññāyidam phalam.

“Ito cuddasakappamhi, rājā āsim patāpavā;
Samito nāma nāmena, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṃ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā satthu sammukhā ovādam labhitvā “mayā arahattam adhigata”nti aññam byākaronto –

- 66.** “Anusāsi mahāvīro, sabbadhammāna pāragū;
Tassāham dhammam sutvāna, vihāsim santike sato;
Tisso vijjā anuppattā, kataṃ buddhassa sāsana”nti. – gātham abhāsi;

Tattha **anusāsīti** “aparipakkāya, meghiya, cetovimuttiyā pañca dhammā paripākāya saṃvattanti”tiādinā ovādi anusītīhim adāsi. **Mahāvīroti** mahāvikkanto, vīriyapāramipāripūriyā caturaṅgasamannāgatavīriyādhitthānenā anaññasādhāraṇacatubbidhasammappadhānasampattiyā ca mahāvīriyoti attho. **Sabbadhammāna pāragūti** sabbesañca ñeyyadhammānam pāraṇ pariyanṭam ñāṇagamanena gato adhigatoti sabbadhammāna pāragū, sabbaññuti attho. Sabbesam vā saṅkhatadhammānam pārabhūtam nibbānam sayambhūñānenā gato adhigatoti sabbadhammāna pāragū. **Tassāham dhammam sutvānāti** tassa buddhassa bhagavato sāmukkāmsikam tam catusaccadhammam

suṇitvā. **Vihāsim** santiketi ambavane micchāvitakkehi upadduto cālikā vihāram gantvā satthu samīpeyeva vihāsim. **Satoti** satimā, samathavipassanābhāvanāya appamattoti attho. **Ahanti** idam yathā “anuśāsi”ti ettha “ma”nti evam “vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsana”nti ettha “mayā”ti pariṇāmetabbam. “**Kataṁ buddhassa sāsana**”nti ca iminā yathāvuttam vijjāttayānuppattimeva satthu ovādapaṭikaraṇabhbāvadassanena pariyāyatarena pakāseti. Sīlakkhandhādiparipūraṇameva hi satthu sāsanakāritā.

Meghiyattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

7. Ekadhammasavanīyattheragāthāvaṇṇanā

Kilesā jhāpitā mayhanti āyasmato ekadhammasavanīyattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle rukkhadevatā hutvā nibbatto katipaye bhikkhū maggamūlhe mahāraññe vicarante disvā anukampamāno attano bhavanato otaritvā te samassāsetvā bhojetvā yathādhippetatthānam pāpesi. So tena puññakammema devamanussesu samsaranto kassape bhagavati loke uppajjিতvā katabuddhakicce parinibbute tasmīm kāle bārāṇasirājā kikī nāma ahosi. Tasmīm kālaṅkate tassa puthuvindarājā nāma putto āsi. Tassa putto susāmo nāma. Tassa putto kikibrahmadatto nāma hutvā rajjam kārento sāsane antarahite dhammassavanaṁ alabhanto, “yo dhammaṁ deseti, tassa sahassam̄ dammī”ti ghosāpetvā ekampi dhammakathikam̄ alabhanto, “mayham̄ pitupitāmahādīnam̄ kāle dhammo saṃvattati, dhammakathikā sulabhā ahesum. Idāni pana catuppadikagāthāmattampi kathento dullabho. Yāva dhammasaññā na vinassati, tāvadeva pabbajissāmī”ti rajjam pahāya himavantaṁ uddissa gacchantaṁ sakko devarājā āgantvā, “aniccā vata saṅkhārā”ti gāthāya dhammaṁ kathetvā nivattesi. So nivattitvā bahum̄ puññam̄ katvā devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde setabyanagare setṭhikule nibbattitvā vayappatto bhagavati setabyanagare siṃsapāvane viharante satthāram upasaṅkamitvā vanditvā ekamantam̄ nisīdi. Tassa satthā ajjhāsayam̄ oloketvā, “aniccā vata saṅkhārā”ti imāya gāthāya dhammaṁ desesi. Tassa tattha katādhikāratāya so aniccasaññāya pākaṭataram̄ hutvā upaṭhitāya paṭiladdhasamvego pabbajitvā dhammasammasanam̄ paṭṭhapetvā dukkhasaññām̄ anattasaññañca manasikaronto vipassanam̄ ussukkāpetvā arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.12.66-71) –

“Padumuttarabuddhassa, sāvakā vanacārino;
Vippanaṭṭhā brahāraññe, andhāva anusuyyare.

“Anussaritvā sambuddham̄, padumuttaranāyakam̄;
Tassa te munino puttā, vippanaṭṭhā mahāvane.

“Bhavanā oruhitvāna, agamiṁ bhikkhusantikam̄;
Tesam̄ maggañca ācikkhim̄, bhojanāñca adāsaham̄.

“Tena kammena dvipadinda, lokajeṭṭha narāsabha;
Jātiyā sattavassoham̄, arahattamapāpuṇim̄.

“Sacakkhū nāma nāmena, dvādasa cakkavattino;
Sattaratanasampannā, pañcakappasate ito.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Tassa ekeneva dhammassavanena nippphanakiccattā **ekadhammasavanīyotveva** samaññā ahosi. So arahā hutvā aññam̄ byākaronto –

67. “Kilesā jhāpitā mayham, bhavā sabbe samūhatā;
Vikkhīṇo jātisam̄sāro, natthi dāni punabbhavo”ti. – gātham̄ abhāsi;

Tattha **kilesāti** yasmiñ santāne uppannā, tam kilesenti vibādhenti upatāpenti vāti kilesā, rāgādayo. **Jhāpitāti** indagginā viya rukkhagacchādayo ariyamaggaññagginā samūlam daññhā. **Mayhanti** mayā, mama santāne vā. **Bhavā sabbe samūhatāti** kāmakammabhavādayo sabbe bhavā samugghātītā kilesānam jhāpitattā. Sati hi kilesavaṭṭe kammavaṭṭena bhavitabbam. Kammabhavānam samūhatattā eva ca upapattibhavāpi samūhatā eva anuppattidhammatāya āpāditattā. **Vikkhīṇo jātisam̄sāroti** jātiādiko –

“Khandhānañca paṭipāti, dhātuāyatanāna ca;
Abbccchinnam vattamānā, sam̄sāroti pavuccatī”ti. –

Vuttalakkhaṇo sam̄sāro visesato khīṇo, tasmā **natthi dāni punabbhavo**. Yasmā āyatim punabbhavo natthi, tasmā vikkhīṇo jātisam̄sāro. Tasmā ca punabbhavo natthi, yasmā bhavā sabbe samūhatāti āvattetvā vattabbam. Atha vā vikkhīṇo jātisam̄sāro, tato eva natthi dāni punabbhavoti yojetabbam.

Ekadhammasavanīyattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

8. Ekudāniyattheragāthāvanṇanā

Adhicetaso appamajjatoti āyasmato ekudāniyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭūpanissayam puññam upacinanto atthadassissa bhagavato kāle yakkhasenāpati hutvā nibbatto satthari parinibbute, “alābhā vata me, dulladdham vata me, yoham satthudharamānakāle dānādipuññam kātum nālattha”nti paridevasokamāpanno ahosi. Atha nam sāgaro nāma satthu sāvako sokam vinodetvā satthu thūpapūjāyam niyojesi. So pañca vassāni thūpam pūjetvā tato cuto tena puññena devamanussesu eva sam̄saranto kassapassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto kālena kālam satthu santikam upasaṅkami. Tasmiñca samaye satthā “**adhicetaso**”ti gāthāya sāvake abhiñham ovadi. So tam sutvā saddhājāto pabbaji. Pabbajitvā ca pana tameva gātham punappunam parivatteti. So tattha vīsativassasahassāni samañadhammam karonto nāñassa aparipakkattā visesam nibbattetu nāsakkhi. Tato pana cuto devaloke nibbattitvā aparāparam sugatīsuyeva sam̄saranto imasmim buddhuppāde sāvatthiyam vibhavasampannassa brāhmaṇassautto hutvā nibbatto viññutam patvā jetavanapaṭīggahañasamaye buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā katapubbakicco araññe viharanto satthu santikam agamāsi. Tasmiñca samaye satthā āyasmantañ sāriputtam attano avidūre adhicittamanuyuttam disvā “**adhicetaso**”ti imam udānam udānesi. Tam sutvā ayam cirakālam bhāvanāya araññe viharantopi kālena kālam tameva gātham udāneti, tenassa **ekudāniyoti** samaññā udapādi. So athekadivasam cittekaggatam labhitvā vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.12.72-81) –

“Atthadassimhi sugate, nibbute samanantarā;
Yakkhayonim upapajjim, yasam patto caham tadā.

“Dulladdham vata me āsi, duppabhātam duruṭṭhitam;
Yañ me bhoge vijjamāne, parinibbāyi cakkhumā.

“Mama saṅkappamaññāya, sāgaro nāma sāvako;
Mamuddharitukāmo so, āgacchi mama santikam.

“Kiñ nu socasi mā bhāyi, cara dhammadam sumedhasa;
Anuppadinnā buddhena, sabbesam bījasampadā.

“Yo ce pūreyya sambuddham, tiṭṭhantam lokanāyakam;
Dhātum sāsapamattampi, nibbutassāpi pūjaye.

“Same cittappasādamhi, samañ puññam mahaggatam;

Tasmā thūpam̄ karitvāna, pūjehi jinadhātuyo.

“Sāgarassa vaco sutvā, buddhathūpam̄ akāsaham̄;
Pañcavasse paricariṁ, munino thūpamuttamam̄.

“Tena kammaṇa dvipadinda, lokajeṭṭha narāsabha;
Sampattim̄ anubhotvāna, arahattamapāpuṇim̄.

“Bhūripaññā ca cattāro, sattakappasate ito;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā vimuttisukhena viharanto ekadivasam̄ āyasmata dhammadbandagārikena paṭibhānam̄ vīmaṇsituṁ, “āvuso, mayham̄ dhammam̄ bhaṇāhī”ti ajjhīṭho cirakālaparicitattā –

- 68.** “Adhicetaso appamajjato, munino monapathesu sikkhato;
Sokā na bhavanti tādino, upasantassa sadā satīmato”ti. (udā. 37) –

Imameva gātham̄ abhāsi.

Tattha **adhicetasoti** adhicittavato, sabbacittānam̄ adhikena arahattaphalacittena samannāgatassāti attho. **Appamajjatoti** nappamajjato, appamādena anavajjadhammesu sātaccakiriyāya samannāgatassāti vuttam hoti. **Muninoti** “yo munāti ubho loke, muni tena pavuccati”ti (dha. pa. 269; mahāni. 149; cūlani. mettagūmānavapucchāniddesa 21) evam̄ ubhayalokamunanena vā, monam̄ vuccati nāṇam̄, tena arahattaphalapaññāsaṅkhātena monena samannāgatata�ā vā khīṇāsavo muni nāma, tassa munino.

Monapathesu sikkhatoti arahattañāsaṅkhātassa monassa pathesu upāyamaggese sattatiṁsabodhipakkhiyadhammesu, tīsu vā sikkhāsu sikkhato. Idañca pubbabhāgapātipadām gahetvā vuttam. Parinitthitasikkho hi arahā, tasmā evam̄ sikkhato, imāya sikkhāya munibhāvam̄ pattassa muninoti evamettha attho daṭṭhabbo. Yasmā cetadevaṁ tasmā heṭhimaggaphalacittānam̄ vasena adhicetaso, catusaccasambodhipātipattiyam appamādavasena appamajjato, aggamaggañāpasamannāgamena muninoti evametesam̄ padānam̄ attho yujjatiyeva. Atha vā “appamajjato sikkhato” padhānahetū akkhātāti daṭṭhabbā. Tasmā appamajjanahetu sikkhanahetu ca adhicetasoti attho.

Sokā na bhavanti tādinoti tādisassa khīṇāsavamunino abbhantare iṭṭhavyogādivatthukā sokā cittasantāpā na honti. Atha vā tādilakkhaṇappattassa asekhamunino sokā na bhavantīti. **Upasantassāti** rāgādīnam̄ accantūpasamena upasantassa. **Sadā satīmatoti** sativepullappattiyā niccakālam̄ satiyā avirahitassa.

Ettha ca “adhicetaso”ti iminā adhicittasikkhā, “appamajjato”ti iminā adhisīlasikkhā, “munino monapathesu sikkhato”ti etehi adhipaññāsikkhā. “Munino”ti vā etena adhipaññāsikkhā, “monapathesu sikkhato”ti etena tāsam̄ lokuttarasikkhānam̄ pubbabhāgapātipadā, “sokā na bhavanti”tiādīhi sikkhāpāripūriyā ānisam̄sā pakāsitāti veditabbam̄ ayameva ca therassa aññābyākaraṇāgāthā ahosi.

Ekudāniyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Channattheragāthāvaṇṇanā

Sutvāna dhammam̄ mahato mahārasanti āyasmato channattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivatṭūpanissayaṁ puññam̄ upacinanto siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto ekadivasam̄ siddhattham̄ bhagavantam̄ aññataram

rukhamūlam upagacchantam disvā pasannacitto mudusamphassam paññasantharam santharitvā adāsi. Pupphehi ca samantato okirityā pūjam akāsi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā punapi aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva saṃsaranto amhākaṃ bhagavato kāle suddhodanamahārājassa gehe dāsiyā kucchimhi nibbatti, **channotissa** nāmam ahosi, bodhisattena sahajāto. So satthu nātisamāgame paṭiladdhasaddho pabbajitvā bhagavati pema, “amhākaṃ buddho, amhākaṃ dhammo”ti mamattam uppādetvā sineham chinditum asakkonto samaṇadhammam akatvā satthari parinibbute satthārā āṇattavidhinā katena brahmadañdena santajjito saṃvegappatto hutvā sineham chinditvā vipassanto nacireneva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.10.45-50) –

“Siddhatthassa bhagavato, adāsim paññasantharam;
Samantā upahārañca, kusumam okirim aham.

“Pāsādevam guṇam rammaṃ, anubhomī mahārahaṃ;
Mahagghāni ca pupphāni, sayanebhisavanti me.

“Sayaneham tuvatāmi, vicitte pupphasanthate;
Pupphavuṭṭhi ca sayane, abhvassati tāvade.

“Catunnavutito kappe, adāsim paññasantharam;
Duggatim nābhijānāmi, santharassa idam phalam.

“Tiṇasantharakā nāma, sattete cakkavattino;
Ito te pañcame kappe, uppajjimsu janādhipā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṃ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā vimuttisukhasantappito pītivegavissaṭṭham udānam udānento –

69. “Sutvāna dhammam mahato mahārasam,
Sabbaññutaññāṇavarena desitam;
Maggam papajjim amatassa pattiyā,
So yogakkhemassa pathassa kovidō”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **sutvānāti** sunītvā, sotena gahetvā ohitasoto sotadvārānusārena upadhāretvā. **Dhammadanti** catusaccadhammam. **Mahatoti** bhagavato. Bhagavā hi mahantehi ulāratamehi sīlādiguṇehi samannāgatattā, sadevakena lokena visesato mahānīyatāya ca “mahā”ti vuccati, yā tassa **mahāsamanotī** samaññā jātā. Nissakkavacanañcetam “mahato dhammam sutvānā”ti. **Mahārasanti** vimuttirasassa dāyakattā ulārarasam. **Sabbaññutaññāṇavarena desitanti** sabbam jānātīti sabbaññū, tassa bhāvo sabbaññutā. Nāṇameva varam, nāṇesu vā varanti nāṇavaram, sabbaññutā nāṇavaram etassāti sabbaññutaññāṇavaro, bhagavā. Tena sabbaññutaññāṇasankhātaaggaññena vā karāṇabhūtena desitam kathitam dhammam sutvānāti yojanā. Yam panettha vattabbam, tam paramatthadīpaniyam itivuttakavaṇṇanāyam vuttanayena veditabbam. **Magganti** aṭṭhaṅgikam ariyamaggam. **Papajjinti** paṭipajjim. **Amatassa pattiyāti** nibbānassa adhigamāya upāyabhūtam paṭipajjinti yojanā. Soti so bhagavā. **Yogakkhemassa pathassa kovidoti** catūhi yogehi anupaddutassa nibbānassa yo patho, tassa kovidō tattha sukusalō. Ayañhettha attho – bhagavato catusaccadesanam sutvā amatādhigamūpāyamaggam aham paṭipajjim paṭipajjanamaggam mayā kataṃ, so eva pana bhagavā sabbathā yogakkhemassa pathassa kovidō, parasantāne vā paramanesu kusalo, yassa saṃvidhānamāgamma ahampi maggam paṭipajjinti. Ayameva ca therassa aññābyākaraṇagāthā ahosīti.

Channatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Puñnattheragāthāvaṇṇanā

Sīlamevāti āyasmato puṇṇatherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ kusalam upacinanto ito ekanavute kappe buddhasuññe loke brāhmaṇakule nibbattitvā vayappatto brāhmaṇasippesu nipphattiṁ gantvā kāmesu ādīnavam disvā gharāvāsam pahāya tāpasapabbajjam pabbajitvā himavantappadese paṇṇakuṭiṁ katvā vāsam kappesi. Tassa vasanaṭṭhānassa avidūre ekasmiṁ pabbhāre paccekabuddho ābādhiko hutvā parinibbāyi, tassa parinibbānasamaye mahā āloko ahosi. Tam disvā so, “katham nu kho ayam āloko uppanno”ti vīmaṇsanavasena ito cito ca āhiṇḍanto pabbhāre paccekasambuddham parinibbutam disvā gandhadārūni saṃkaḍḍhitvā sarīram jhāpetvā gandhadakena upasiñci. Tattheko devaputto antalikkhe ṭhatvā evamāha – “sādhu, sādhu, sappurisa, bahum tayā puññaṁ pasavantena pūritaṁ sugatisaṃvattaniyaṁ kammaṁ tena tvam sugatīsuyeva uppajjissasi, ‘puñño’ti ca te nāmaṁ bhavissati”ti. So tena puññaṁkammaṇa devamanussesu saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde sunāparantajanapade suppārakapaṭṭane gahapatikule nibbatti, **puñnotissa** nāmaṁ ahosi. So vayappatto vāṇijjavasena mahatā satthena saddhim sāvatthim gato. Tena ca samayena bhagavā sāvatthiyam viharati. Atha so sāvatthivāsīhi upāsakehi saddhim vihāram gato sathu santike dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vattapaṭivattehi ācariyupajjhāye ārādhento vihāsi. So ekadivasam satthāram upasaṅkamityā, “sādhu maṁ, bhante bhagavā, saṃkhittena ovādena ovadatu, yamaham sutvā sunāparantajanapade vihareyya”nti āha. Tassa bhagavā, “santi kho, puñña, cakkhuviññeyyā rūpā”tiādinā (ma. ni. 3.395; sam. ni. 4.88) ovādaṁ datvā sīhanādaṁ nadāpetvā vissajjesi. So bhagavantam vanditvā sunāparantajanapadam gantvā suppārakapaṭṭane viharanto samathavipassanam ussukkāpetvā tisso vijjā sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.41.29-44) –

“Pabbhārakūṭam nissāya, sayambhū aparājito;
Ābādhiko ca so buddho, vasati pabbatantare.

“Mama assamasāmantā, panādo āsi tāvade;
Buddhe nibbāyamānamhi, āloko udapajjatha.

“Yāvatā vanasaṇḍasmim, acchakokataracchakā;
Vālā ca kesarī sabbe, abhigajjimṣu tāvade.

“Uppātam tamaham disvā, pabbhāram agamāsaham;
Tatthaddasāsim sambuddham, nibbutam aparājitaṁ.

“Suphullaṁ sālarājaṁva, sataraṁsiṁva uggatam;
Vītaccikamva aṅgāram, nibbutam aparājitaṁ.

“Tiṇam kaṭṭhañca pūretvā, citakam tatthakāsaham;
Citakam sukataṁ katvā, sarīram jhāpayim aham.

“Sarīram jhāpayitvāna, gandhatoyam samokiriṁ;
Antalikkhe ṭhito yakkho, nāmamaggahi tāvade.

“Yam pūritaṁ tayā kiccam, sayambhussa mahesino;
Puñṇako nāma nāmena, sadā hohi tuvam mune.

“Tamhā kāyā cavitvāna, devalokam agacchaham;
Tattha dibbamayo gandho, antalikkhā pavassati.

“Tatrāpi nāmadheyam me, puñṇakoti ahū tadā;
Devabhūto manusso vā, saṅkappam pūrayāmaham.

“Idam pacchimakam mayham, carimo vattate bhavo;
Idhāpi puṇṇako nāma, nāmadheyam pakāsati.

“Tosayitvāna sambuddham, gotamam sakyapuṇgavam;
Sabbāsave pariññaya, viharāmi anāsavo.

“Ekanavutito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, tanukiccassidam phalaṁ.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā thero bahū manusse sāsane abhippasādesi. Yato pañcasatamattā purisā upāsakattam pañcasatamattā ca itthiyo upāsikābhāvam paṭivedesum. So tattha rattacandanena candanamālam nāma gandhakuṭīm kārāpetvā, “satthā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ mālam paṭicchatu”ti bhagavantam pupphadūtena nimantesi. Bhagavā ca iddhānubhāvena tattakehi bhikkhūhi saddhiṁ tattha gantvā candanamālam paṭiggahetvā aruṇe anuṭṭhitheyeva paccāgamāsi. Thero aparabhāge parinibbānasamaye aññam byākaronto –

70. “Sīlameva idha aggam, paññavā pana uttamo;
Manussesu ca devesu, sīlapaññāṇato jaya”nti. – gātham abhāsi;

Tattha **sīlanti** sīlanaṭṭhena sīlam, patiṭṭhānaṭṭhena samādhānaṭṭhena cāti attho. Sīlañhi sabbaguṇānam patiṭṭhā, tenāha – “sile patiṭṭhāya naro sapañño”ti (sam. ni. 1.23; peṭako. 22; visuddhi. 1.1). Samādahati ca tam kāyavācāvippakīṇyam karotīti attho. Tayidaṁ sīlameva **aggam** sabbaguṇānam mūlabhāvato pamukhabhāvato ca. Yathāha – “tasmātiha, tvam bhikkhu, ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānam dhammānam sīlañca suvisuddha”nti (sam. ni. 5.369), “pātimokkhanti mukhametam pamukhameta”nti (mahāva. 135) ca ādi. **Idhāti** nipātamattam. **Paññavāti** ñāṇasampanno. So **uttamo** settho pavaroti puggalādhiṭṭhānya gāthāya paññāyayeva setṭhabhāvam dasseti. Paññuttarā hi kusalā dhammā. Idāni tam sīlapaññāṇam aggaseṭṭhabhāvam kāraṇato dasseti “**manussesu ca devesu, sīlapaññāṇato jaya**”nti ca. Sīlapaññāṇahetu paṭipakkhajayo kāmakilesajayo hotīti attho.

Puṇṇattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Atṭhamavaggo

1. Vacchapālattheragāthāvaṇṇanā

Susukhumanipuṇnatthadassināti āyasmato vacchapālattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni ācinanto devamanussesu saṁsaranto ito ekanavute kappe brāhmaṇakule nibbattitvā brāhmaṇasippesu nipphattim gantvā aggiṁ paricaranto ekadivasaṁ mahatiyā kaṁsapātiyā pāyasaṁ ādāya dakkhiṇeyyam pariyesanto vipassim bhagavantam ākāse caṅkamantam disvā acchariyabbhutacittajāto bhagavantam abhivādetvā dātukāmataṁ dassesi. Paṭiggahesi bhagavā anukampaṁ upādāya. So tena puññakammaṇa devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe vibhavasampannassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **vacchapālotissa** nāmaṁ ahosi. So bimbisārasamāgame uruvelakassapattherena iddhipāṭihāriyam dassetvā satthu paramanipaccakāre kate tam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā sattāhapabbajito eva vipassanam vaḍḍhetvā chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.13.26-34) –

“Suvaṇṇavaṇṇo sambuddho, bāttimṣavaralakkhaṇo;
Pavanā abhinikkhanto, bhikkhusaṅghapurakkhato.

“Mahaccā kamṣapātiyā, vaḍḍhetvā pāyasam̄ aham; Āhutim̄ yiṭṭhukāmo so, upanesim̄ baliṁ aham.

“Bhagavā tamhi samaye, lokajeṭṭho narāsabho; Caṅkamam̄ susamārūlho, ambare anilāyane.

“Tañca acchariyam̄ disvā, abbhutam̄ lomaham̄sanam̄; Thapayitvā kamṣapātim̄, vipassim̄ abhivādayim̄.

“Tuvam̄ devosi sabbaññū, sadeve sahamānuse; Anukampam̄ upādāya, paṭiggaṇha mahāmuni.

“Paṭiggahesi bhagavā, sabbaññū lokanāyako; Mama saṅkappamaññāya, satthā loke mahāmuni.

“Ekanavutito kappe, yaṁ dānamadadim̄ tada; Duggatim̄ nābhijānāmi, pāyāsassa idam̄ phalaṁ.

“Ekatālīsito kappe, buddho nāmāsi khattiyo; Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam̄ pana patvā sukheneva attanā nibbānassa adhigatabhāvaṁ vibhāvento –

71. “Susukhumanipuṇatthadassinā, matikusalena nivātavuttinā; Samsevitavuddhasīlinā, nibbānam̄ na hi tena dullabha”nti. –

Imam̄ gātham̄ abhāsi.

Tattha **susukhumanipuṇatthadassināti** ativiya duddasaṭṭhena sukhume, saṅhaṭṭhena nipiṇe saccapaṭiccasamuppādādiatthe aniccatādim̄ oropetvā passatīti susukhumanipuṇatthadassī, tena. **Matikusalenāti** matiyā paññāya kusalena chekena, “evam̄ pavattamānassa paññā vaḍḍhati, evam̄ na vaḍḍhatī”ti dhammadhicayasambojjhaṅgapaññāya uppādane kusalena. **Nivātavuttināti** sabrahmacārīsu nivātanīcavattanasīlena, vuddhesu navesu ca yathānurūpapatipattinā. **Samsevitavuddhasīlināti** samsevitam̄ āciṇṇam̄ vuddhasīlam̄ samsevitavuddhasīlam̄, tam̄ yassa atthi, tena samsevitavuddhasīlinā. Atha vā samsevitā upāsitā vuddhasīlino etenāti **samsevitavuddhasīli**, tena. **Hītisaddo** hetuattho. Yasmā yo nivātavutti samsevitavuddhasīlī matikusalo susukhumanipuṇatthadassī ca, tasmā nibbānam̄ na tassa dullabhanti attho. Nivātavuttitāya hi samsevitavuddhasīlītāya ca paṇḍitā tam̄ ovaditabbam̄ anusāsitabbam̄ maññanti, tesañca ovāde ṭhito sayam̄ matikusalatāya susukhumanipuṇatthadassitāya ca vipassanāya kammaṁ karonto nacirasseva nibbānam̄ adhigacchatīti, ayameva ca therassa aññābyākaraṇagāthā ahosīti.

Vacchapālattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ātumattheragāthāvaṇṇanā

Yathā kaṭīro susu vaḍḍhitaggoti āyasmato ātumattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivatṭūpanissayaṁ puññam̄ ācinanto ito ekanavute kappe kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto vipassim̄ bhagavantam̄ antaravīthiyam̄ gacchantam̄ disvā pasannamānaso gandhadakena gandhacūṇena ca pūjam̄ akāsi. So tena puññakammena devaloke nibbatto aparāparam̄ sugatīsuyeva samsaranto kassapassa bhagavato sāsane pabbajitvā

samaṇadhammam akāsi, nāṇassa pana aparipakkattā visesam nibbattetum nāsakkhi. Atha imasmiṁ buddhuppade sāvatthiyam sethiputto hutvā nibbatti, **ātumotissa** nāmaṁ ahosi. Tassa vayappattassa mātā “puttassa me bhariyam ānessāmā”ti nātakehi sammantesi. So tam upadhāretvā hetusampattiya codiyamāno “kiṁ mayhaṁ gharāvāsenā, idāneva pabbajissāmī”ti bhikkhūnam santikam gantvā pabbaji. Pabbajitampi naṁ mātā uppabbājetukāmā nānānayehi palobheti. So tassā avasaram adatvā attano ajjhāsayam pakāsento –

72. “Yathā kaṭīro susu vaḍḍhitaggo, dunnikkhamo hoti pasākhajāto;
Evam aham bhariyāyānītāya, anumañña mam pabbajitomhi dānī”ti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **kaṭīroti** aṅkuro, idha pana vamsaṅkuro adhippeto. **Susūti** taruṇo. **Vaḍḍhitaggoti** pavaḍḍhitasākho. **Susuvāḍḍhitaggoti** vā suṭṭhu vaḍḍhitasākho sañjātapattasākho. **Dunnikkhamoti** veḷugumbato nikkhāmetum nīharitum asakkuṇeyyo. **Pasākhajātoti** jātapasākho, sākhānampi pabbe pabbe uppannaanusākho. **Evam aham bhariyāyānītāya** yathā vamsa vaḍḍhitaggo vamsantaresu samṣattha sākhāpasākho veḷugumbato dunnīharaṇīyo hoti, evam ahampi bhariyāya mayhaṁ ānītāya puttadhitādivasena vaḍḍhitaggo āsattivasena gharāvāsato dunnīharaṇīyo bhaveyyaṁ. Yathā pana vamsakaṭīro asañjātasākhabandho veḷugumbato sunīharaṇīyo hoti, evam ahampi asañjātaputtadārādibandho sunīharaṇīyo homi, tasmā anānītāya eva bhariyāya **anumañña mam** attanāva mam anujānāpetvā. **Pabbajitomhi dānīti**, “idāni pana pabbajito amhi, sādhū suṭṭhū”ti attano nekkhammābhiratiṁ pakāsesi, atha vā “anumañña mam pabbajitomhi dānī”ti mātu katheti. Ayañhettha attho – yadipi tāya pubbe nānumataṁ, idāni pana pabbajito amhi, tasmā anumañña anujānāhi mam samaṇabhāveyeva ṭhātum, nāhaṁ tayā nivattanīyoti. Evam pana kathento yathāṭhitova vipassanam vaḍḍhetvā maggapaṭipāṭiyā kilese khepetvā chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam apadāne (apa. therā 1.13.35-40) –

“Nisajja pāsādavare, vipassim addasam jinam;
Kakudham vilasantaṁva, sabbaññum tamanāsakam.

“Pāsādassāvidūre ca, gacchati lokanāyako;
Pabhā niddhāvate tassa, yathā ca sataraṁsino.

“Gandhadakañca paggayha, buddhaseṭṭham samokiriṁ;
Tena cittappasādena, tattha kālānkato aham.

“Ekanavutito kappe, yaṁ gandhadakamākiriṁ;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Ekatiṁse ito kappe, sugandho nāma khattiyo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā mātarām āpucchitvā tassā pekkhantiyāyeva ākāsenā pakkāmi. So arahattappattiya uttarikālampi antarantarā tameva gātham paccudāhāsi.

Tattha “pabbajitomhī”ti imināpadesena ayampi therassa aññābyākaraṇagāthā ahosi attano santāne rāgādimalassa pabbājitarbhāvadīpanato. Tenāha bhagavā – “pabbājayamattano malam, tasmā ‘pabbajito’ti vuccatī”ti (dha. pa. 388).

Ātumattheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

3. Māṇavattheragāthāvāṇṇanā

Jiṇṇañca disvā dukhitañca byādhitanti āyasmato māṇavattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ kusalaṁ upacinanto ito ekanavute kappe brāhmaṇakule nibbattitvā lakkhaṇadharo hutvā vipassissa bhagavato abhijātiyā lakkhaṇāni pariggahetvā pubbanimittāni sāvetvā, “ekamṣena ayaṁ buddho bhavissatī”ti byākaritvā nānānayehi thometvā abhivādetvā padakkhiṇam̄ katvā pakkāmi. So tena puññakamma sugatīsuyeva saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam̄ brāhmaṇamahāsālassa gehe nibbattitvā yāva sattavassāni, tāva antoghareyeva vadḍhitvā sattame saṁvacchare upanayanattham̄ uyyānam̄ nīto antarāmagge jiṇṇāturaamate disvā tesam̄ adiṭṭhapubbattā te parijane pucchitvā jarārogamaraṇasabhāvam̄ sutvā sañjātasamvego tato anivattanto vihāram̄ gantvā satthu santike dhammam̄ sutvā mātāpitaro anujānāpetvā pabbajitvā vipassanam̄ paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. therā 1.13.41-64) –

“Jāyamāne vipassimhi, nimittam̄ byākariṁ aham̄;
Nibbāpayiñca janataṁ, buddho loke bhavissati.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, dasasahassi kampati;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, āloko vipulo ahu;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, saritāyo na sandayum̄;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, avīcaggi na pajjali;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, pakkhisaṅgho na sañcari;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, vātakkhandho na vāyati;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, sabbaratanāni jotayum̄;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Yasmiñca jāyamānasmiṁ, sattāsum̄ padavikkamā;
So dāni bhagavā satthā, dhammam̄ deseti cakkhumā.

“Jātamatto ca sambuddho, disā sabbā vilokayi;
Vācāsabhīmudīresi, esā buddhāna dhammatā.

“Samvejayitvā janataṁ, thavitvā lokanāyakam̄;
Sambuddham̄ abhivādetvā, pakkāmī pācināmukho.

“Ekanavutito kappe, yaṁ buddhamabhithomayim̄;
Duggatim̄ nābhijānāmi, thomanāya idam̄ phalam̄.

“Ito navutikappamhi, sammukhāthavikavhayo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Pathavīdundubhi nāma, ekūnanavutimhito;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Aṭṭhāsītimhito kappe, obhāso nāma khattiyo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Sattāsītimhito kappe, saritacchedanavhayo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Agginibbāpano nāma, kappānam chaṭṭasītiyā;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Gatipacchedano nāma, kappānam pañcasītiyā;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Rājā vātasamo nāma, kappānam cullasītiyā;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Ratanapajjalo nāma, kappānam teasītiyā;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Padavikkamano nāma, kappānam dveasītiyā;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Rājā vilokano nāma, kappānam ekasītiyā;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Girasāroti nāmena, kappesītimhi khattiyo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Adhigatārahatto pana bhikkhūhi, “kena, tvam āvuso, samvegena atidharova samāno pabbajito”ti
pucchito attano pabbajjānimittakittanāpadesena aññam byākaronto –

73. “Jinṇañca disvā dukhitañca byādhitaṁ, matañca disvā gatamāyusaṅkhayaṁ;
Tato aham nikhamitūna pabbajim, pahāya kāmāni manoramānī”ti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **jinṇanti** jarāya abhibhūtaṁ, khaṇḍiccapāliccavalittacatādīhi samaṅgībhūtaṁ. **Dukhitanti** dukkhappattam. **Byādhitanti** gilānam. Ettha ca “byādhita”nti vuttepi dukkhappattabhāvo siddho, “dukhita”nti vacanam tassa bālāgilānabhāvaparidīpanattham. **Matanti** kālaṅkataṁ, yasmā kālaṅkato āyuno khayaṁ vayaṁ bhedam gato nāma hoti, tasmā vuttam “**gatamāyusaṅkhaya**”nti. Tasmā jinṇabyādhimatānam diṭṭhattā, “ime jarādayo nāma na imesañyeva, atha kho sabbasādhāraṇā, tasmā ahampi jarādike anativatto”ti samviggattā. **Nikkhamitūnāti** nikhamitvā, ayameva vā pāṭho. Pabbajjādhippāyena gharato niggantvā. **Pabbajinti** satthu sāsane pabbajaṁ upagato. **Pahāya kāmāni manoramānīti** iṭṭhakantādibhāvato avītarāgānam mano ramentīti manorame vatthukāme pajahitvā, tappaṭibaddhassa chandarāgassa ariyamaggena samucchindanena nirapekkhabhāvena chaḍdetvāti attho.

Kāmānam pahānakittanamukhena cetam therassa aññābyākaranam ahosi. Māṇavakāle pabbajitattā imassa therassa **māṇavotveva** samaññā jātāti.

Māṇavattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

4. Suyāmanattheragāthāvaṇṇanā

Kāmacchando ca byāpādoti āyasmato suyāmanattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā bhave puññāni upacinanto ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle dhaññavatīnagare brāhmaṇakule nibbattitvā vayappatto brāhmaṇasippesu nipphattim patvā brāhmaṇamante vāceti. Tena ca samayena vīpassī bhagavā mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṁ dhaññavatīnagaram piṇḍāya pavīṭho hoti. Tam disvā brāhmaṇo pasannacitto attano geham netvā āsanam paññāpetvā tassūpari pupphasanthāram santharitvā adāsi, satthari tathā nisinne pañītena āhārena santappesi, bhuttāviñca pupphagandhena pūjesi. Satthā anumodanam vatvā pakkāmi. So tena puññakammena devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmim buddhuppāde vesāliyam aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **suyāmanotissa** nāmam ahosi. So vayappatto tiṇṇam vedānam pāragū paramanissamayutto hutvā gehavāśīnam kāmūpabhogam jigucchitvā jhānaninno bhagavato vesāligamane paṭīladdhasaddho pabbajitvā khuraggeyeva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.13.65-74) –

“Nagare dhaññavatiyā, ahosim brāhmaṇo tadā;
Lakkhaṇe itihāse ca, sanighaṇḍusakeṭubhe.

“Padako veyyākaraṇo, nimittakovidō aham;
Mante ca sisse vācesim, tiṇṇam vedāna pāragū.

“Pañca uppalahatthāni, piṭṭhiyam ṭhapitāni me;
Āhutim yiṭṭhukāmoham, pitumātusamāgame.

“Tadā vīpassī bhagavā, bhikkhusaṅghapurakkhato;
Obhāsento disā sabbā, āgacchatī narāsabho.

“Āsanam paññāpetvāna, nimantetvā mahāmuniṁ;
Santharitvāna tam puppham, abhinesim sakam gharam.

“Yam me atthi sake gehe, āmisam paccupaṭṭhitam;
Tāham buddhassa pādāsim, pasanno sehi pāñibhi.

“Bhuttāviṇi kālamaññāya pupphahatthamadāsahaṁ;
Anumoditvāna sabbaññū, pakkāmi uttarāmukho.

“Ekanavutito kappe, yam pupphamadadiṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, pupphadānassidaṁ phalam.

“Anantaram ito kappe, rājāhum varadassano;
Sattaratanaśampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā nīvaraṇappahānakittanamukhena aññam byākaronto –

74. “Kāmacchando ca byāpādo, thinamiddhañca bhikkhuno;
Uddhaccam vicikicchā ca, sabbasova na vijjatī”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **kāmacchandoti** kāmesu chando, kāmo ca so chando cātipi kāmacchando, kāmarāgo. Idha pana sabbopi rāgo kāmacchando aggamaggavajjhassāpi adhippetattā, tenāha “**sabbasova na vijjatī**”ti. Sabbe hi tebhūmakadhammā kāmanīyañthena kāmā, tattha pavatto rāgo kāmacchando, tenāha bhagavā – “āruppe kāmacchandanīvaraṇam paṭicca thinamiddhanīvaraṇam uddhaccanīvaraṇam avijjānīvaraṇam uppajjati”ti (paṭhā. 3.8.8) byāpajjati cittam pūtibhāvam gacchati etenāti **byāpādo**, “anattham me acarī”tiādinayappavatto (dha. sa. 1066; vibha. 909) āghāto. Thinam cittassa akalyatā anussāhasañhananam, middham kāyassa akalyatā asattivighāto, tadubhayampi thinañca middhañca **thinamiddham**, kiccāhārapaṭipakkhānam ekatāya ekam katvā vuttam. Uddhatabhāvo **uddhaccam**, yena dhammena cittam uddhataṁ hoti avūpasantam, so cetaso vikkhepo uddhaccam. Uddhaccaggahañeneva cettha kiccāhārapaṭipakkhānam samānatāya kukkuccampi gahitamevāti daṭṭhabbam. Tam pacchānutāpalakkhaṇam. Yo hi katākatakusalākusalūpanissayo vippaṭisāro, tam kukkuccam.

Vicikicchāti, “evam nu kho na nu kho”ti saṃsayam āpajjati, dhammasabhāvam vā vicinanto kicchatī kilamati etāyāti vicikicchā, buddhādivatthuko saṃsayo. **Sabbasoti** anavasesato. **Na vijjatī** natthi, maggena samucchinnattā na upalabbhati. Idañca padadvayam paccekam yojetabbam ayañhettha yojanā – yassa bhikkhuno tena tena ariyamaggena samucchinnattā kāmacchando ca byāpādo ca thinamiddhañca uddhaccakukkuccañca vicikicchā ca sabbasova na vijjati, tassa na kiñci karāñyam, katassa vā paticayoti aññāpadesena aññam byākaroti. Pañcasu hi nīvaraṇesu maggena samucchinnesu tadekaṭṭhatāya sabbehi kilesā samucchinnāyeva honti. Tenāha – “sabbete bhagavanto pañca nīvaraṇe pahāya cetaso upakkilese”ti (dī. ni. 2.146).

Suyāmanattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

5. Susāradattheragāthāvaṇṇanā

Sādhū suvihitāna dassananti āyasmato susāradattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā vijjāpadesu nipphattim gantvā kāmesu ādīnavam disvā gharāvāsam pahāya tāpasapabbajam pabbajitvā himavantappadese araññāyatane assamam kāretvā vihāsi. Atha nam anuggaṇhanto padumuttaro bhagavā bhikkhācāravelāyam upasankami. So dūratova disvā pasannamānaso paccuggantvā pattam gahetvā madhurāni phalāni pakkipitvā adāsi. Bhagavā tam paṭiggahetvā anumodanam katvā pakkāmi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde dhammasenāpatino ñātibrāhmaṇakule nibbattitvā mandapaññattā **susāradoti** gahitanāmo aparabhāge dhammasenāpatissa santike dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.13.75-83) –

“Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇam vedāna pāragū;
Himavantassāvidūre, vasāmi assame aham.

“Aggiuttañca me atthi, puṇḍariñkaphalāni ca;
Puṭake nikkipitvāna, dumagge laggitañ mayā.

“Padumuttaro lokavidū, āhutīnam paṭiggaho;
Mamuddharitukāmo so, bhikkhanto mamupāgami.

“Pasannacitto sumano, phalam buddhassadāsaham;
Vittisañjanano mayham, diṭṭhadhammasukhāvaho.

“Suvanṇavaṇṇo sambuddho, āhutīnam paṭiggaho;

Antalikkhe ṭhito satthā, imam gātham abhāsatha.

“Iminā phaladānena, cetanāpanidhīhi ca;
Kappānam satasahassam, duggatim nupapajjasi.

“Teneva sukkamūlena, anubhotvāna sampadā;
Pattomhi acalam ṭhānam, hitvā jayaparājayam.

“Ito sattasate kappe, rājā āsim̄ sumaṅgalo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā sappurisūpanissayānisamsakittanāpadesena aññam byākaronto –

75. “Sādu suvihitāna dassanam, kaṅkhā chijjati buddhi vadḍhati;
Bālampi karonti paṇḍitam, tasmā sādu satam samāgamo”ti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **sādhūti** sundaram, bhaddakanti attho. **Suvihitāna dassananti** suvihitānam dassanam. Gāthāsukhattham anusvāralopo kato. Sīlādiguṇehi susamvihitattabhāvānam parānuddayāya suṭṭhu vihitadhammadesānānam ariyānam dassanam sādhūti yojanā. “Dassana”nti nidassanamattam daṭṭhabbam savanādīnampi bahukārattā. Vuttañhetam bhagavatā –

“Ye te bhikkhū sīlasampannā samādhisampannā paññāsampannā vimuttisampannā vimuttiñāṇadassanasampannā ovādakā viññāpakā sandassakā samādapakā samuttejakā sampahaṃsakā alaṃsamakkhātāro saddhammassa, dassanampāhaṃ, bhikkhave, tesam bhikkhūnaṃ bahūpakāram vadāmi, savanam...pe... upasaṅkamanam...pe... payirupāsanam... pe... anussaraṇam...pe... anupabbajjampāhaṃ, bhikkhave, tesam bhikkhūnaṃ bahūpakāram vadāmī”ti (itiv. 104).

Dassanamūlakattā vā itaresam dassanamevettha vuttam, **kaṅkhā chijjati** tādi tattha kāraṇavacanam. Tādisānañhi kalyāṇamittānam dassane sati viññujātiko attakāmo kulaputto te upasāṅkamati payirupāsatī “kim, bhante, kusalam, kim akusala”ntiādinā (ma. ni. 3.296) pañhaṃ pucchatī. Te cassa anekavihitesu kaṅkhāṭhānīyesu kaṅkham paṭivinodenti, tena vuttam “kaṅkhā chijjati”ti. Yasmā ca te dhammadesānāya tesam kaṅkham paṭivinodetvā pubbabhāge kammapathasammādiṭṭhim vipassanāsammādiṭṭhiñca uppādenti, tasmā tesam **buddhi vadḍhati**. Yadā pana tevipassanam vadḍhetvā saccāni paṭivijjhanti, tadā soḷasavatthukā aṭṭhavatthukā ca vicikicchā chijjati samucchijjati, nippariyāyena paññā buddhi vadḍhati. Bālyasamatikkamanato te paṇḍitā honti. So tehi buddhim vadḍheti, **bālampi karonti paṇḍitanti**. **Tasmātiādi** nigamanam, yasmā sādhūnam dassanam vuttanayena kaṅkhā chijjati buddhi vadḍhati, te bālam paṇḍitam karonti, tasmā tena kāraṇena **sādu** sundaram **satam** sappurisānam ariyānam **samāgamo**, tehi samodhānam sammā vadḍhananti attho.

Susāradattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Piyañjahattheragāthāvaṇṇanā

Uppatantesu nipateti āyasmato piyañjahattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṃ puññam upacinanto ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle himavante rukkhadevatā hutvā pabbatantare vasanto devatāsamāgamesu

appānubhāvatāya parisapariyante ṭhatvā dhammaṁ sutvā satthari paṭiladdhasaddho ekadivasam suvisuddhaṁ ramaṇīyam gaṅgāyam pulinappadesam disvā satthu guṇe anussari – “itopi suvisuddhā satthu guṇā anantā aparimeyyā cā”ti, evam so satthu guṇe ārabba cittam pasādetvā tena puññakammena devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde vesāliyam licchavirājakule nibbattivā vayappatto yuddhasoṇḍo aparājitasaṅgāmo amittānam piyahānikaraṇena **piyañjahoti** paññāyittha. So satthu vesāligamane paṭiladdhasaddho pabbajitvā araññe vasamāno vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.13.84-90) –

“Pabbate himavantamhi, vasāmi pabbatantare;
Pulinam sobhanaṁ disvā, buddhaseṭṭham anussariṁ.

“Ñāne upanidhā natthi, saṅkhāram natthi satthuno;
Sabbadhammadam abhiññāya, ñāñena adhimuccati.

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Ñāñena te samo natthi, yāvatā ñāñamuttamam.

“Ñāne cittam pasādetvā, kappam saggamhi modahaṁ;
Avasesesu kappesu, kusalam caritam mayā.

“Ekanavutito kappe, yaṁ saññamalabhiṁ tada;
Duggatim nābhijānāmi, ñāñasaññāyidaṁ phalaṁ.

“Ito sattatikappamhi, eko pulinapupphio;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā “andhaputhujjanānam paṭipatti vidhurā ariyānam paṭipattī”ti imassa atthassa dassanavasena aññam byākaronto –

76. “Uppatantesu nipate, nipatantesu uppate;
Vase avasamānesu, ramamānesu no rame”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **uppatantesūti** uññamantesu, sattesu mānuddhaccathambhasārambhādīhi attukkam̄sanena anupasantesu. **Nipateti** nameyya, tesaññeva pāpadhammadānam parivajjanena nivātavutti bhaveyya. **Nipatantesūti** oñamantesu, hīnādhimuttikatāya kosajjena ca guṇato nihīyamānesu. **Uppateti** uññameyya, paññādhimuttikatāya vīriyārambhena ca guṇato ussukkeyya. Atha vā **uppatantesūti** utṭhahantesu, kilesesu pariyuṭṭhānavasena sīsam ukkhipantesu. **Nipateti** paṭisaṅkhānabalena yathā te na uppajjanti, tathā anurūpapaccavekkhaṇāya nipateyya, vikkhambheyya ceva samucchinneyya ca. **Nipatantesūti** paripatantesu, ayonisomanasikāresu vīriyapayogamandatāya vā yathāraddhesu samathavipassanādhammesu hāya mānesu. **Uppateti** yonisomanasikārena vīriyārambhasampadāya ca te upaṭṭhāpeyya uppādeyya vadḍheyya ca. **Vase avasamānesūti** sattesu maggabrahmacariyavāsam ariyavāsañca avasantesu sayam tam vāsam vaseyyāti, ariyesu vā kilesavāsam dutiyakavāsam avasantesu yena vāsenā te avasamānā nāma honti, sayam tathā vase. **Ramamānesu no rame**ti sattesu kāmaguṇaratiyā kilesaratiyā ramantesu sayam tathā no rame nam rameyya, ariyesu vā nirāmisāya jhānādiratiyā ramamānesu sayampi tathā rame, tato aññathā pana kadācipi no rame nābhirmeyya vāti attho.

Piyañjahattheragāthāvaññanā niṭṭhitā.

7. Hatthārohaputtattheragāthāvaññanā

Idam pure cittamacāri cārikanti āyasmato hatthārohaputtatherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññam upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram bhikkhusaṅghaparivutam vihārato nikkhantam disvā pasannacitto pupphehi pūjaṁ katvā pañcapatiṭhitena vanditvā padakkhiṇam katvā pakkāmi. So tena puññakammaṇa devamanusse suṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam hatthārohakule nibbattitvā viññutam patto hatthisippe nipphattiṁ agamāsi. So ekadivasam hatthim sikkhāpento nadītīram gantvā hetusampattiya codiyamāno “kim mayham iminā hatthidamanena, attānam damanameva vara”nti cintetvā bhagavantam upasaṅkamitvā dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvāva cariyānukūlam kammatthānaṁ gahetvā vipassanāya kammaṁ karonto ciraparicayena kammatthānato bahiddhā vidhāvantam cittam cheko hatthācariyo viya aṅkusena caṇḍamattavaravāraṇam paṭisaṅkhānaaṅkusena nigganhanto “**idam pure cittamacāri cārika**”nti gātham abhāsi.

77. Tattha **idanti** vuccamānassa cittassa attapaccakkhatāya vuttam. **Pureti** niggahakālato pubbe. **Acārīti** vicari, anavaṭṭhitatāya nānārammaṇesu paribbhami. **Cārikanti** yathākāmacariyam. Tenāha “**yenicchakam yatthakāmam yathāsukha**”nti. Tanti tam cittam. **Ajjāti** etarahi. **Niggahessāmīti** niggahissāmi, nibbisevanam karissāmi. **Yonisoti** upāyena. Yathā kim? **Hatthippabhinnam viya aṅkusaggaho**. Idam vuttam hoti – idam mama cittam nāma ito pubbe rūpādīsu ārammaṇesu yena yena ramitum icchatī, tassa tassa vasena yenicchakam, yattha yattha cassa kāmo, tassa tassa vasena yatthakāmam, yathā yathā vicarantassa sukham hoti, tatheva caraṇato yathāsukham dīgharattam cārikam acari, tam ajjapāham bhinnamadamattahatthim hatthācariyasāṅkhāto cheko aṅkusaggaho aṅkusena viya yonisomanasikārena niggahessāmi, nāssa vītikkamitum dassāmīti. Evam vadanto eva ca theroyipassanam vaddhetvā arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.13.91-96) –

“Suvaṇṇavaṇṇo sambuddho, vipassī dakkhiṇāraho;
Purakkhato sāvakehi, ārāmā abhinikkhami.

“Disvānaham buddhasetṭham, sabbaññum tamanāsakam;
Pasannacitto sumano, gaṇṭhipuppham apūjayim.

“Tena cittappasādena, dvipadindassa tādino;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, puna vandim tathāgatam.

“Ekanavutito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Ekatālīsito kappe, caraṇo nāma khattiyo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Ayameva ca therassa aññābyākaraṇagāthā ahosīti.

Hatthārohaputtatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Menḍasirattheragāthāvaṇṇanā

Anekajātisamsāranti āyasmato menḍasirattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi kira purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭūpanissayāni puññāni karonto ito ekanavute kappe brāhmaṇakule nibbattitvā vayappatto kāme pahāya isipabbajjam pabbajitvā mahatā isigaṇena saddhiṁ himavante vasanto satthāram disvā pasannamānaso isigaṇena padumāni āharāpetvā satthu pupphapūjām katvā sāvake appamādaṭipattiyaṁ ovadityā kālam katvā devaloke nibbatto aparāparam samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sākete gahapatikule nibbatti, tassa menḍasariKKhasīsatāya **menḍasiro**teva samaññā ahosi.

So bhagavati sākete añjanavane viharante satthāram upasañkamitvā pañiladdhasaddho pabbajitvā samathavipassanāsu kammañ karonto chañabhiñño ahosi. Teva vuttam **apadāne** (apa. thera 1.13.97-105) –

“Himavantassāvidūre, gotamo nāma pabbato;
Nānārukkhehi sañchanno, mahābhūtaganñalayo.

“Vemajjhāmhi ca tassāsi, assamo abhinimmito;
Purakkhato sasissehi, vasāmi assame aham.

“Āyantu me sissagañā, padumam āharantu me;
Buddhapūjam karissāmi, dvipadindassa tādino.

“Evanti te pañissutvā, padumam āhariñsu me;
Tathā nimittam katvāhañ, buddhassa abhiropayim.

“Sisse tadā samānetvā, sādhukam anusāsañam;
Mā kho tumhe pamajjitha, appamādo sukhāvaho.

“Evam samanusāsitvā, te sisse vacanakkhame;
Appamādaguñe yutto, tadā kālañkato ahañ.

“Ekanavutito kappe, yañ pupphamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidañ phalam.

“Ekapaññāsakappamhi, rājā āsim jaluttamo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayhañ...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.
So attano pubbenivāsam anussaranto –

78. “Anekajātisamsāram, sandhāvissañ anibbisam;
Tassa me dukkhajātassa, dukkhakkhandho aparaddho”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **anekajātisamsāranti** anekajātisatasahassasañkyam idam samsāravatñtam, addhuno adhippetattā accantasamyogekavacanam. **Sandhāvissanti** samsarim, aparāparam cavanuppajjanavasena paribbhamim. **Anibbisanti** tassa nivattakaññam avindanto alabhanto. **Tassa meti** evam samsarantassa me. **Dukkhajātassāti** jātiñdivasena uppannadukkhassa, tissannañ vā dukkhatānam vasena dukkhasabhāvassa. **Dukkhakkhandhoti** kammakilesavipākavañtappakāro dukkharāsi. **Aparaddhoti** arahattamaggappattito paññhāya paribbhañho cuto na abhinibbattissati. “Aparañho”ti vā pāñho, apagatasamiddhito samucchinnakārañattā apagatoti attho. Idameva ca therassa aññābyākarañam ahosi.

Meñdasirattheragāthāvaññanā niññhitā.

9. Rakkhitattheragāthāvaññanā

Sabbo rāgo pahīno meti āyasmato rakkhitattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayañ kira padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthu dhammadesanam sutvā pasannamānaso desanāññam ārabbha thomanañ akāsi. Satthā tassa cittappasādañ oloketvā “ayañ ito satasahassakappamatthake gotamassa nāma sammāsambuddhassa rakkhito nāma sāvako bhavissatū”ti byākāsi. So tam sutvā bhiyyosomattāya pasannamānaso aparāparam puññāni katvā devamanussesu

samsaranto imasmim buddhuppade devadahanigame sakiyarajakule nibbatti, **rakkhitissa** nāmañ ahosi. So ye sakiyakoliyarajūhi bhagavato parivārathāya dinnā pañcasatarajakumārā pabbajitā, tesam aññatato. Te pana rājakumārā na samvegena pabbajitattā ukkañṭhabhibhūtā yadā satthārā kuñaladahatīram netvā **kuñälajātakadesanāya** (jā. 2.21.kuñälajātaka) itthīnam dosavibhāvanena kāmesu ādīnavam pakāsetvā kammaṭhāne niyojītā, tadā ayampi kammaṭhānam anuyuñjanto vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.1-9) –

“Padumuttaro nāma jino, lokajeṭṭho narāsabho;
Mahato janakāyassa, deseti amataṁ padam.

“Tassāham vacanam sutvā, vācāsabhīmudīritam;
Añjalim paggahetvāna, ekago āsaham tadā.

“Yathā samuddo udadhīnamaggo, nerū nagānam pavaro siluccayo;
Tatheva ye cittavasena vattare, na buddhaññāssa kalam upenti te.

“Dhammadidhiṁ ṛhapetvāna, buddho kāruṇiko isi;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, imā gāthā abhāsatha.

“Yo so ñānam pakittesi, buddhamhi lokanāyake;
Kappānam satasahassam, duggatiṁ na gamissati.

“Kilese jhāpayitvāna, ekago susamāhito;
Sobhito nāma nāmena, hessati satthu sāvako.

“Paññāse kappasahasre, sattevāsum yasuggatā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano pahīnakilese paccavekkhanto “**sabbo rāgo**”ti gātham abhāsi.

79. Tattha “**sabbo rāgo**”ti kāmarāgādippabhedo sabbopi rāgo. **Pahīnoti** ariyamaggabhbāvanāya samucchchedappahānavasena pahīno. **Sabbo dosoti** āghātavatthukādibhbāvena anekabhedabhino sabbopi byāpādo. **Samūhatoti** maggena samugghāṭito. **Sabbo me vigato mohoti** “dukkhe aññāṇa”ntiādinā (dha. sa. 1067; vibha. 909) vatthubhedena aṭṭhabhedo, samkilesavatthuvibhbāgena anekavibhbāgo sabbopi moho maggena viddham̄sitattā mayham vigato. **Sītibhūtosmi nibbutoti** evam mūlakilesappahānena tadekaṭṭhatāya samkilesānam sammadeva paṭipassaddhattā anavasesakilesadaraparijāhābhāvato sītibhāvam patto, tato eva sabbaso kilesaparinibbānena parinibbuto aham asmi bhavāmīti aññam byākāsi.

Rakkhitattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

10. Uggattheragāthāvaṇṇanā

Yam mayā pakatam kammanti āyasmato uggattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni karonto ito ekatimse kappe sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam sikhim bhagavantam passitvā pasannamānaso ketakupuppheli pūjaṁ akāsi. So tena puññakammema devaloke nibbattitvā aparāparam sugatīsuyeva samsaranto imasmim buddhuppade kosalaraṭthe ugganigame setṭhiputto hutvā nibbatti, **uggotvevassa** nāmañ ahosi. So viññutam patto bhagavati tasmin nigame bhaddārāme viharante vihāram gantvā satthu santike dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kammañ karonto nacirasseva

arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.10-16) –

“Vinatānadiyā tīre, pilakkhu phalito ahu;
Tāham rukkham gavesanto, addasam lokanāyakaṁ.

“Ketakam pupphitam disvā, vanṭe chetvānaham tadā;
Buddhassa abhiropesim, sikhino lokabandhuno.

“Yena nāñena pattro, accutam amataṁ padam;
Taṁ nāñam abhipūjemi, buddhaseṭṭha mahāmuni.

“Nāñamhi pūjam katvāna, pilakkhumaddasam aham;
Paṭiladdhomhi tam paññam, nāñapūjāyidam phalam.

“Ekatimse ito kappe, yam pupphamabhiropayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, nāñapūjāyidam phalam.

“Ito terasakappamhi, dvādasāsum phaluggatā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano vaṭṭūpacchedadīpanena aññam byākaronto –

80. “Yam mayā pakataṁ kammam, appam vā yadi vā bahum;
Sabbametam parikkhīṇam, natthi dāni punabbhavo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **yam mayā pakataṁ kammanti** yam kammam tīhi kammadvārehi, chahi uppattidvārehi, aṭṭhahi asaṁvaradvārehi, aṭṭhahi ca saṁvaradvārehi pāpādivasena dānādivasena cāti anekahi pakārehi anādimati saṁsāre yam mayā katam upacitam abhinibbattitam vipākakammam. **Appam vā yadi vā bahunti** tañca vatthucetanāpayogakilesādīnam dubbalabhāvena appam vā, tesam balavabhāvena abhiñhapavattiyā ca bahum vā. **Sabbametam parikkhīṇanti** sabbameva cetam kammam kammakkhayakarassa aggamaggassa adhigatattā parikkhayam gatam, kilesavaṭṭappahānenā hi kammavaṭṭam pahīnameva hoti vipākavatṭassa anuppādanato. Tenāha “**natthi dāni punabbhavo**”ti. Āyatim punabbhavābhinibbatti mayham natthīti attho. “Sabbampeta”ntipi pāṭho, sabbampi etanti padavibhāgo.

Uggattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamavaggo

1. Samitiguttattheragāthāvaṇṇanā

Yam mayā pakataṁ pāpanti āyasmato samitiguttattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto bhagavantam passitvā pasannacitto jātisumanapupphēhi pūjam akāsi. So tena puññakamma yattha yattha bhave nibbatti, tattha tattha kularūparivārasampadāya aññe satte abhibhavitvā aṭṭhasi. Ekasmim pana attabhāve aññataram paccekabuddham piṇḍaya carantam disvā

“ayam muṇḍako kuṭṭhī maññe, tenayam paṭicchādetvā vicaratī”ti niṭṭhubhitvā pakkāmi. So tena kammena bahum kālam niraye paccitvā kassapassa bhagavato kāle manussaloke nibbatto paribbājakapabbajjam upagato ekam sīlācārasampannam upāsakam disvā dosantaro hutvā, “kuṭṭharogī bhaveyyāsi”ti akkosi, nhānatitthe ca manussehi ṭhatpitāni nhānacūṇhāni dūsesi. So tena kammena puna niraye nibbattitvā bahūni vassāni dukkham anubhavitvā imasmim buddhuppāde sāvatthiyam aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **samitiguttotissa** nāmam ahosi. So vayappatto satthu dhammadesanam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā suvisuddhasilo hutvā viharati. Tassa purimakammanissandena kuṭṭharogo uppajji, tena tassa sarīrāvayavā yebhuyyena chinnabhinnā hutvā paggharanti. So gilānasālāyaṁ vasati. Athekadivasam dhammasenāpati gilānapucchaṁ gantvā tattha tattha gilāne bhikkhū pucchanto tam bhikkhum disvā “āvuso, yāvatā khandhappavatti nāma, sabbam dukkhameva vedanā. Khandhesu pana asantesuyeva natthi dukkha”nti vedanānupassanākammaṭṭhānam kathetvā agamāsi. So therassa ovāde ṭhatvā vipassanam vaḍḍhetvā chaṭṭabhiññā sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.12.82-90) –

“Jāyantassa vipassissa, āloko vipulo ahu;
Pathavī ca pakampittha, sasāgarā sapabbatā.

“Nemittā ca viyākaṁsu, buddho loke bhavissati;
Aggo ca sabbasattānam, janatam uddharissati.

“Nemittānam suṇitvāna, jātipūjāmakaṁsaḥam;
Edisā pūjanā natthi, yādisā jātipūjanā.

“Saṅkharitvāna kusalam, sakam cittam pasādayim;
Jātipūjam karitvāna, tattha kālaṅkato aham.

“Yam yam yonupapajjāmi, devattam atha mānusam;
Sabbe satte abhibhomi, jātipūjāyidam phalam.

“Dhātiyo mam upaṭṭhenti, mama cittavasānugā;
Na tā sakkonti kopetum, jātipūjāyidam phalam.

“Ekanavutito kappe, yam pūjamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, jātipūjāyidam phalam.

“Supāricariyā nāma, catuttiṁsa janādhipā;
Ito tatiyakappamhi, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā pahīnakilesapaccavekkhaṇena etarahi anubhuyyamānarogavasena purimajātīsu attanā kataṁ pāpakammaṁ anussaritvā tassa idāni sabbaso pahīnabhāvam vibhāvento –

81. “Yam mayā pakataṁ pāpam, pubbe aññāsu jātisu;
Idheva tam vedanīyam, vatthu aññam na vijjatī”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **pāpanti** akusalam kammaṁ. Tañhi lāmakaṭṭhena pāpanti vuccati. **Pubbeti** purā. **Aññāsu jātisūti** ito aññāsu jātīsu, aññesu attabhāvesu. Ayañhettha attho – yadipi mayā imasmim attabhāve na tādisam pāpam kataṁ atthi, idāni pana tassa sambhavoyeva natthi. Yam pana ito aññāsu jātīsu kataṁ atthi, **idheva tam vedanīyam**, tañhi idheva imasmimyeva attabhāve vedayitabbam anubhavitabbam phalam, kasmā? **Vatthu aññam na vijjatī** tassa kammassa vipaccanokāso añño khandhappabandho

natthi, ime pana khandhā sabbaso upādānānam pahīnattā anupādāno viya jātavedo carimakacittanirodhena appaṭisandhikā nirujjhantīti aññam byākāsi.

Samitiguttattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

2. Kassapattheragāthāvanṇanā

Yena yena subhikkhānīti āyasmato kassapattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattivā tīsu vedesu aññiesu ca brāhmaṇasippesu nipphattim gato, so ekadivasam bhagavantam disvā pasannamānaso sumanapupphehi pūjam akāsi. Karonto ca satthu samantato upari ca pupphamuṭṭhiyo khipi. Buddhānubhāvena pupphāni pupphāsanākārena sattāham atṭhamṣu. So tam acchariyam disvā bhiyyosomattāya pasannamānaso ahosi. Aparāparam puññāni karonto kappasatasahassam sugatīsuyeva saṃsaranto imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyam aññatarassa udiccabrāhmaṇassautto hutvā nibbatti, **kassapotissa** nāmañ ahosi. Tassa daharakāleyeva pitā kālamakāsi. Mātā tam patijaggati. So ekadivasam jetavanam gato bhagavato dhammadesanam sutvā hetusampannatāya tasmiṃyeva āsane sotāpanno hutvā mātū santikam gantvā anujānāpetvā pabbajito satthari vuṭṭhavasse pavāretvā janapadacārikam pakkante sayampi satthārā saddhim gantukāmo āpucchitum mātū santikam agamāsi. Mātā vissajjentī ovādavasena –

82. “Yena yena subhikkhāni, sivāni abhayāni ca;
Tena puttaka gacchassu, mā sokāpahato bhavā”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **yena yenāti** yattha yattha. Bhummatthe hi etam karaṇavacanam, yasmiñ yasmiñ disābhāgeti attho. **Subhikkhānīti** sulabhaṇḍāni, raṭṭhānīti adhippāyo. **Sivānīti** khemāni arogāni. **Abhayānīti** corabhayādīhi nibbhayāni, rogadubbhikkhabhayāni pana “subhikkhāni, sivānī”ti padadvayeneva gahitāni. **Tenāti** tattha, tasmiñ tasmīm disābhāgeti attho. **Puttakāti** anukampantī tam ālapati. Māti paṭisedhatthe nipāto **sokāpahatoti** vuttaguṇarahitāni raṭṭhāni gantvā dubbhikkhabhayādījanitena sokena upahato mā **bhava** māhosīti attho. Tam sutvā thero, “mama mātā mayham sokarahitaṭṭhānagamanam āsīsatī, handa mayam sabbaso accantameva sokarahitam ṭhānam pattum yutta”nti ussāhajāto vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.13.1-9) –

“Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇam vedāna pāragū;
Abbhokāse ṭhito santo, addasam lokanāyakam.

“Sīham yathā vanacaram, byaggharājamva nittasam;
Tidhāpabhinnamātaṅgam, kuñjaramva mahesinam.

“Sereyakam gahetvāna, ākāse ukkhipim aham;
Buddhassa ānubhāvena, parivārenti sabbaso.

“Adhiṭṭhahi mahāvīro, sabbaññū lokanāyako;
Samantā pupphacchadanā, okiriṁsu narāsabham.

“Tato sā pupphakañcukā, antovaṇṭā bahimukhā;
Sattāham chadanañ katvā, tato antaradhāyatha.

“Tañca acchariyam disvā, abbhutañ lomahaṁsanam;
Buddhe cittañ pasādesim, sugate lokanāyake.

“Tena cittappasādena, sukkamūlena codito;

Kappānam satasahassam, duggatim nupapajjaham.

“Pannarasasahassamhi, kappānam pañcavīsati;
Vītamalāsanāmā ca, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā “idameva mātu vacanam arahattappattiya ankuṣam jāta”nti tameva gātham paccudāhāsi.

Kassapattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sīhattheragāthāvaṇṇanā

Sīhappamatto viharāti āyasmato sīhattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira purimabuddhesu katādhikāro ito aṭṭhārasakappasatamatthake atthadassisso bhagavato kāle candabhāgāya nadiyā tīre kinnarayoniyam nibbattitvā pupphabhakkho pupphanivasano hutvā viharanto ākāsenā gacchantam atthadassim bhagavantam disvā pasannacitto pūjetukāmo añjaliṁ paggayha aṭṭhāsi. Bhagavā tassa ajjhāsayam nātā ākāsato oruyha aññatarasmim rukkhamūle pallañkena nisīdi. Kinnaro candasāram ghamṣitvā candanagandhena pupphehi ca pūjam katvā vanditvā padakkhiṇam katvā pakkāmi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde mallarājakule nibbatti, tassa **sīhoti** nāmaṁ ahosi. So bhagavantam disvā pasannamānaso vanditvā ekamantam nisīdi. Satthā tassa ajjhāsayam oloketvā dhammaṁ kathesi. So dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā araññe viharati. Tassa cittam nānārammaṇe vidhāvati, ekaggam na hoti, sakattham nipphādetum na sakkoti. Satthā tam disvā ākāse ṭhatvā –

83. “Sīhappamatto vihara, rattindivamatandito;
Bhāvehi kusalam dhammad, jaha sīgham samussaya”nti. –

Gāthāya ovadi. So gāthāvasāne vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.17-25) –

“Candabhāgānadītīre, ahosiṁ kinnaro tadā;
Pupphabhakkho caham āsim, pupphanivasano tathā.

“Atthadassī tu bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Vipinagenna niyyāsi, hamsarājāva ambare.

“Namo te purisājañña, cittam te suvisodhitam;
Pasannamukhavaṇṇosi, vippasannamukhindriyo.

“Orohitvāna ākāsā, bhūripañño sumedhaso;
Saṅghāṭim pattharitvāna, pallañkena upāvisi.

“Vilīnam candanādāya, agamāsim jinantikam;
Pasannacitto sumano, buddhassa abhiropayim.

“Abhivādetvāna sambuddham, lokajeṭṭham narāsabham;
Pāmojjam janayitvāna, pakkāmim uttarāmukho.

“Aṭṭhārase kappasate, candanam yam apūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Catuddase kappasate, ito āsiṁsu te tayo;
Rohaṇī nāma nāmena, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Yā pana bhagavatā ovādavasena vuttā “sīhappamatto”ti gāthā, tattha **sīhāti** tassa therassa ālapanaṁ. **Appamatto viharāti** satiyā avippavāsenā pamādavirahito sabbiriyāpathesu satisampajaññayutto hutvā viharāhi. Idāni tam appamādavihāram saha phalena saṅkhepato dassetum “**rattindiva**”ntiādi vuttam. Tassattho – rattibhāgam divasabhāgañca “caṅkamena nisajjāya āvaraṇyehi dhammehi cittam parisodheti”ti (saṁ. ni. 4.239; a. ni. 3.16; vibha. 519) vuttanayena catusammappadhānavasena atandito akusito āraddhvīriyo kusalam samathavipassanādhammañca lokuttaradhammañca bhāvehi uppādehi vadḍhehi ca, evam bhāvetvā ca **jaha sīgham samussayanti** tava samussayaṁ attabhāvaṁ paṭhamam tāva tappatibaddhachandarāgappahānena sīgham nacirasseva pajaha, evam bhūto ca pacchā carimakacittanirodhena anavasesato ca pajahissatīti. Arahattam pana patvā therō aññam byākaronto tameva gātham paccudāhāsīti.

Sīhattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

4. Nītattheragāthāvanṇanā

Sabbarattim supitvānāti āyasmato nītattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira padumuttarassa bhagavato kāle sunando nāma brāhmaṇo hutvā anekasate brāhmaṇe mante vācento vājapeyyam nāma yaññam yaji, bhagavā tam brāhmaṇam anukampanto yaññatāññānam gantvā ākāse caṅkami. Brāhmaṇo satthāram disvā pasannamānasō sissehi pupphāni āharāpetvā ākāse khipitvā pūjam akāsi. Buddhanubhāvena tam tāññānam sakalañca nagaram pupphapāṭavitanikam viya chāditam ahosi. Mahājano satthari ulāram pītisomanassam pātisamīvedesi. Sunandabrāhmaṇo tena kusalamūlena devamanussesu samsaranto imasmīm buddhuppāde sāvathiyam aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **nītotissa** nāmam ahosi. So viññutam patto “ime samañā sakyaputtiyā sukhāslā sukhāsamācārā subhojanāni bhuñjītvā nivātesu senāsaneshu viharanti, imesu pabbajītvā sukhena viharitum sakkā”ti sukhābhilāsāya pabbajītvāva satthu santike kammatāññānam gahetvā katipāhameva manasikaritvā tam chaḍdetvā yāvadattham udarāvadehakam bhuñjītvā divasabhāgam saṅgañikārāmo tiracchānakathāya vītināmeti, rattibhāgepi thinamiddhābhībhūto sabbarattim supati. Satthā tassa hetuparipākam oloketvā ovādam dento –

84. “Sabbarattim supitvāna, divā saṅgañike rato;
Kudāssu nāma dummedho, dukkhassantam karissatī”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **sabbarattinti** sakalam rattiṁ. **Supitvānāti** niddāyitvā, “rattiyā paṭhamam yāmaṁ caṅkamena nisajjāya āvaraṇyehi dhammehi cittam parisodheti”tiādinā vuttam jāgariyam ananuyuñjītvā kevalam rattiyā tīsupi yāmesu niddam okkamitvāti attho. **Divāti** divasam, sakalam divasabhāganti attho. **Saṅgañiketi** tiracchānakathikehi kāyadalhibahulapuggalehi sannisajjā saṅgañiko, tasmiṁ **rato** abhirato tattha avigataccando “saṅgañike rato”ti vutto “saṅgañikārato”tipi pāli. **Kudāssu nāmāti** kudā nāma. **Assūti** nipātamattam, kasmiṁ nāma kāleti attho. **Dummedhoti** nippañño. **Dukkhassāti** vaṭṭadukkhassa. **Antanti** pariyośānam. Accantameva anuppādam kadā nāma karissati, edisassa dukkhassantakaraṇam natthīti attho. “Dummedha dukkhassantam karissasī”tipi pāli.

Evam pana satthārā gāthāya kathitāya therō samvegajāto vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.26-33) –

“Sunando nāma nāmena, brāhmaṇo mantapāragū;
Ajjhāyako yācayogo, vājapeyyam ayājayi.

“Padumuttaro lokavidū, aggo kāruṇiko isi;
Janataṁ anukampanto, ambare caṅkamī tadā.

“Caṅkamitvāna sambuddho, sabbaññū lokanāyako;
Mettāya aphari satte, appamāṇe nirūpadhi.

“Vaṇṭe chetvāna pupphāni, brāhmaṇo mantapāragū;
Sabbe sisse samānetvā, ākāse ukkhipāpayi.

“Yāvatā nagaram āsi, pupphānam chadanaṁ tadā;
Buddhassa ānubhāvena, sattāham na vigacchatha.

“Teneva sukkamūlena, anubhotvāna sampadā;
Sabbāsave pariññāya, tiṇṇo loke visattikam.

“Ekārase kappasate, pañcatiṁśāsu khattiyā;
Ambaraṁsasanāmā te, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā therō aññam byākaronto tameva gātham paccudāhāsi.

Nītatheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

5. Sunāgattheragāthāvaṇṇanā

Cittanimittassa kovidoti āyasmato sunāgattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave vivaṭṭupanissayaṁ kusalam upacinanto ito ekattimse kappe sikhissa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā vayappatto tiṇṇam vedānam pāragū hutvā araññāyatane assame vasanto tīṇi brāhmaṇasahassāni mante vācesi. Athekadivasam tassa satthāram disvā lakkhaṇāni upadhāretvā lakkhaṇamante parivattentassa, “idisehi lakkhaṇehi samannāgato anantajino anantañāṇo buddho bhavissatī”ti buddhaññānam ārabba uṭṭaro pasādo uppajji. So tena cittappasādena devaloke nibbatto aparāparam devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde nālakagāme aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **sunāgotissa** nāmaṁ ahosi. So dhammasenāpatissa gihisahāyo therassa santikam gantvā dhammam sutvā dassanabhūmiyam patiṭṭhito pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.34-40) –

“Himavantassāvidūre, vasabho nāma pabbato;
Tasmīm pabbatapādamhi, assamo āsi māpito.

“Tīṇi sissasahassāni, vācesiṁ brāhmaṇo tadā;
Saṁharitvāna te sisse, ekamantam upāvisiṁ.

“Ekamantam nisīditvā, brāhmaṇo mantapāragū;
Buddhavedam gavesanto, nīṇe cittam pasādayiṁ.

“Tattha cittam pasādetvā, nisīdim paññasanthare;
Pallankam ābhujitvāna, tattha kālaṅkato aham.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ saññamalabhim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, nīṇasaññāyidam phalam.

“Sattavīsatī kappamhi, rājā siridharo ahu;
Sattaratanaśampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā bhikkhūnam dhammadesanāpadesena aññam byākaronto –

85. “Cittanimittassa kovidoti, pavivekarasam vijāniya;
Jhāyam nipako patissato, adhigaccheyya sukham nirāmisa”nti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **cittanimittassa kovidoti** bhāvanācittassa nimittaggahane kusalo, “imasmiṁ samaye cittam paggaheṭabbaṁ, imasmiṁ sampahaṁsitaṭabbaṁ, imasmiṁ ajjhupekkhitabba”nti evam paggahaṇādiyogyassa cittanimittassa gahaṇe cheko. **Pavivekarasam vijāniyāti** kāyavivekasamvaḍḍhitassa cittavivekassa rasam sañjānitvā, vivekasukham anubhavitvāti attho. “Pavivekarasam pitvā”ti (dha. pa. 205) hi vuttam. **Jhāyanti** paṭhamam ārammaṇūpanijjhānena pacchā lakkhaṇūpanijjhānena ca jhāyanto. **Nipakoti** kammaṭṭhānapariharane kusalo. **Patissatoti** upaṭṭhitassati. **Adhigaccheyya sukham nirāmisanti** evam samathanimittādikosallena labbhe cittavivekasukhe patiṭṭhāya sato sampajāno hutvā vipassanājhāneneva jhāyanto kāmāmisavaṭṭamisehi asammissatāya nirāmisam nibbānasukham phalasukhañca adhigaccheyya samupagaccheyyāti attho.

Sunāgattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nāgitattheragāthāvaṇṇanā

Ito bahiddhā puthuaññavādinanti āyasmato nāgitattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle nārado nāma brāhmaṇo hutvā ekadivasam mālakē nisinno bhagavantam bhikkhusaṅghena purakkhatam gacchantam disvā pasannamānaso tīhi gāthāhi abhitthavi. So tena puññakammaṇa devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanusse suṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde kapilavatthunagare sakyarājakule nibbatti, **nāgitotissa nāmaṁ ahosi**. So bhagavati kapilavatthusmiṁ viharante **madhupiṇḍikasuttam** (ma. ni. 1.199 ādayo) sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.47-54) –

“Visālamāle āśino, addasam lokanāyakam;
Khīṇasavam balappattam, bhikkhusaṅghapurakkhatam.

“Satasaḥassā tevijjā, chaṭṭabhiññā mahiddhikā;
Parivārenti sambuddham, ko disvā nappasīdati.

“Ñāṇe upanidhā yassa, na vijjati sadevake;
Anantaññam sambuddham, ko disvā nappasīdati.

“Dhammakāyañca dīpentam, kevalam ratanākaram;
Vikappetum na sakkonti, ko disvā nappasīdati.

“Imāhi tīhi gāthāhi, nāradovhayavacchalo;
Padumuttaram thavitvāna, sambuddham aparājitam.

“Tena cittappasādena, buddhasanthavanena ca;
Kappānam satasaḥassam, duggatim nupapajjaham.

“Ito tiṁsakappasate, sumitto nāma khattiyo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā satthu avitathadesanatam dhammassa ca niyyānikatam nissāya sañjātāpītisomanasso pītivegappavissaṭṭham udānam udānento –

- 86.** “Ito bahiddhā puthuaññavādinam, maggo na nibbānagamo yathā ayam;
Itissu saṅgham bhagavānusāsatī, satthā sayam pāṇitaleva dassaya”nti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **ito bahiddhāti** imasmā buddhasāsanā bāhirake samaye, tenāha “**puthuaññavādina**”nti, nānātitthiyānanti attho. **Maggo na nibbānagamo yathā ayanti** yathā ayam ariyo aṭṭhangiko maggo ekamseṇa nibbānam gacchatīti nibbānagamo, nibbānagāmī, evam nibbānagamo maggo titthiyasamaye natthi asammāsambuddhappaveditattā aññatitthiyavādassa. Tenāha bhagavā –

“Idheva, bhikkhave, samaṇo, idha dutiyo samaṇo, idha tatiyo samaṇo, idha catuttho samaṇo, suññā parappavādā samaṇebhi aññehī”ti (dī. ni. 2.214; ma. ni. 1.139; a. ni. 4.241).

Itīti evam. Assūti nipātamattam. **Saṅghanti** bhikkhusaṅgham, ukkaṭṭhaniddesoyaṁ yathā “satthā devamanussāna”nti. **Saṅghanti** vā samūham, veneyyajananti adhippāyo. **Bhagavāti** bhāgyavantatādīhi kāraṇehi bhagavā, ayamettha saṅkhepo. Vitthāro pana paramatthadīpaniyaṁ itivuttakavaṇṇanāyam vuttanayena veditabbo. **Satthāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahām anusāsatīti satthā. **Sayanti** sayameva. Ayañhettha attho – “sīlādikkhandhattayasāṅgaho sammādiṭṭhiādīnam aṭṭhannam aṅgānam vasena aṭṭhangiko nibbānagāmī ariyamaggo yathā mama sāsane atthi, evam bāhirakasamaye maggo nāma natthī”ti sīhanādam nadanto amhākam satthā bhagavā sayameva sayambhūñāṇena fiṭṭam, sayameva vā mahākaruṇāsañcodito hutvā attano desanāvilāsasampattiya hatthatale āmalakam viya dassento bhikkhusaṅgham veneyyajanatam anusāsatī ovadatīti.

Nāgitattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paviṭṭhattheragāthāvaṇṇanā

Khandhā diṭṭhā yathābhūtanti āyasmato paviṭṭhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭupanissayam puññam karonto atthadassissa bhagavato kāle kesavo nāma tāpaso hutvā ekadivasam satthāram upasaṅkamitvā dhammam sutvā pasannamānaso abhivādetvā añjaliṁ paggayha padakkhiṇam katvā pakkāmi. So tena puññakammaṇa devaloke nibbattityā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharatthe brāhmaṇakule uppajjītvā anukkamena viññutam patto nekkhammaninnajjhāsayatāya paribbājacakrabhajam pabbajitvā tattha sikkhitabbam sikkhitvā vicaranto upatissakolitānam buddhasāsane pabbajitabhāvam sutvā “tepi nāma mahāpaññā tattha pabbajitā, tadeva maññe seyyo”ti satthu santikam gantvā dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. Tassa satthā vipassanam ācikkhi. So vipassanam ārabhitvā nacirasseva arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.55-59) –

“Nārado iti me nāmaṁ, kesavo iti mām vidū;
Kusalākusalām esam, agamam buddhasantikam.

“Mettacitto kāruṇiko, atthadassī mahāmuni;
Assāsayanto satte so, dhammam deseti cakkhumā.

“Sakam cittam pasādetvā, sire katvāna añjaliṁ;
Satthāram abhivādetvā, pakkāmiṁ pācināmukho.

“Sattarase kappasate, rājā āsi mahīpati;
Amittatāpano nāma, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto –

87. “Khandhā diṭṭhā yathābhūtam, bhavā sabbe padālitā;
Vikkhīṇo jātisamsāro, natthi dāni punabbhavo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **khandhāti** pañcupādānakkhandhā, te hi vipassanupalakkhaṇato sāmaññalakkhaṇato ca ñātāpariññādīhi parijānanavasena vipassitabbā. **Diṭṭhā yathābhūtanti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya “idam dukkha”ntiādinā aviparītato diṭṭhā. **Bhavā sabbe padālitāti** kāmabhavādayo sabbe kammabhavā upapattibhavā ca maggañāṣasatthena bhinnā viddhaṇsītā. Kilesapadālaneneva hi kammopapattibhavā padālitā nāma honti. Tenāha “**vikkhīṇo jātisamsāro, natthi dāni punabbhavo**”ti. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Paviṭṭhattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

8. Ajjunatheragāthāvanṇanā

Asakkhim vata attānanti āyasmato ajjunatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ kusalam upacinanto vipassissa bhagavato kāle sīhayoniyam nibbatto ekadivasam araññe aññatarasmiṁ rukkhamūle nisinnam satthāram disvā “ayam kho imasmiṁ kāle sabbaseṭṭho purisasīho”ti pasannamānaso supupphitasālasākham bhañjītvā satthāram pūjesi. So tena puññakammenna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam setṭhikule nibbatti. **Ajjunotissa** nāmaṁ ahosi. So viññutam patto nigāṇṭhehi kataparicayo hutvā “evāham amataṁ adhigamissāmī”ti vivaṭṭajjhāsayatāya daharakāleyeva nigāṇthesu pabbajitvā tattha sāram alabhanto satthu yamakapāṭīhāriyam disvā paṭiladdhasaddho sāsane pabbajitvā vipassanam ārabhitvā nacirasseva arahā ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.60-65) –

“Migarājā tadā āsim, abhijāto sukesarī;
Giriduggam gavesanto, addasam lokaṇāyakam.

“Ayam nu kho mahāvīro, nibbāpeti mahājanam;
Yaṁnūnāham upāseyyam, devadevam narāsabham.

“Sākham sālassa bhañjītvā, sakosam pupphamāharim;
Upagantvāna sambuddham, adāsim pupphamuttamam.

“Ekanavutito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, pupphadānassidam phalam.

“Ito ca navame kappe, virocanasanāmakā;
Tayo āsimsu rājāno, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā anuttarasukhādhigamasambhūtena pītivegena udānam udānento –

88. “Asakkhim vata attānam, uddhātum udakā thalam;
Vuyhamāno mahogheva, saccāni paṭivijjhaha”nti. – gātham abhāsi;

Tattha **asakkhī**ti sakkosim. **Vatāti** vimhaye nipāto. Ativimhayanīyañhetam yadidam saccapaṭivedho. Tenāha –

“Tam kiṁmaññatha, bhikkhave, katamam nu kho dukkarataram vā durabhisambhavataram vā, yam sattadhā bhinnassa vālassa koṭiyā koṭim paṭivijjheyā”tiādi (sam. ni. 5.1115)?

Attānanti niyakajjhattam sandhāya vadati. Yo hi paro na hoti so attāti. **Uddhātunti** uddharitum, “uddhaṭa”ntipi pāṭho. **Udakāti** saṃsāramahoghasañkhātā udakā. **Thalanti** nibbānathalam. **Vuyhamāno mahoghevāti** mahañnave vuyhamāno viya. Idam vuttam hoti – yathā nāma gambhīravitthe appatiṭṭhe mahati udakoghe vegasā vuyhamāno puriso kenaci attakāmena upanītam phiyārittasampannam daļhanāvam labhitvā sukheneva tato attānam uddharitum sakkuṇeyya pāram pāpuṇeyya, evamevāham saṃsāramahoghē kilesābhisañkhāravegena vuyhamāno satthārā upanītam samathavipassanupetam ariyamagganāvam labhitvā tato attānam uddharitum nibbānathalam pattum aho asakkhīti. Yathā pana asakkhi, tam dassetu “**saccāni paṭivijjhaha**”nti āha. Yasmā ahañ dukkhādīni cattāri ariyasaccāni pariññāpahānasacchikiriyābhāvanāpaṭivedhena paṭivijjhīm ariyamaggaññena aññāsim, tasmā asakkhim vata attānam uddhātum udakā thalanti yojanā.

Ajjunatheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

9. (Paṭhama) devasabhattheragāthāvanṇanā

Uttinēñā pañkapalipāti āyasmato devasabhattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tathā bhave vivatṭūpanissayañ puññam upacinanto sikhissa bhagavato kāle pārāvatayoniyam nibbatto ekadivasam satthāram disvā pasannamānaso piyālaphalañ upanesi. Satthā tassa pasādasamvadḍhanattham tam paribhuñji. So tena ativiya pasannacitto hutvā kālena kālam upasaṅkamitvā vanditvā cittam pasādeti. So tena puññakammema devaloke nibbatto aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde aññatarassa maṇḍalikarañño putto hutvā nibbatto taruṇakāleyeva rajje patiṭṭhito raijasukhamanubhavanto vuddho satthāram upasaṅkami, tassa satthā dhammadam desesi. So dhammam sutvā paṭiladdhasaddho saṃvegajāto rajjam pahāya pabbajitvā vipassanāya kammam karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.14.66-72) –

“Pārāvato tadā āsim, param anuparodhako;
Pabbhāre seyyam kappemi, avidūre sikhisatthuno.

“Sāyam pātañca passāmi, buddham lokagganāyakam;
Deyyadhammo ca me natthi, dvipadindassa tādino.

“Piyālaphalamādāya, agamam buddhasantikam;
Paṭigghahesi bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho.

“Tato param upādāya, paricārim vināyakam;
Tena cittappasādena, tattha kālañkato aham.

“Ekattimse ito kappe, yan phalam adadim aham;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidañ phalam.

“Ito pannarase kappe, tayo āsum piyālino;

Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā pahīnakilesapaccavekkhaṇavasena uppannasomanasso udānaṁ udānento –

- 89.** “Uttiṇṇā pañkapalipā, pātālā parivajjītā;
Mutto oghā ca ganthā ca, sabbe mānā visam̄hatā”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **uttiṇṇāti** uttaritā atikkantā. **Pañkapalipāti** pañkā ca palipā ca. Pañko vuccati pakatikaddamo. “Palipo”ti gambhīraputhulo mahākaddamo. Idha pana pañko viyāti pañko, kāmarāgo asucibhāvāpādanena cittassa makkhanato. Palipo viyāti palipo, puttadārādivisayo bahalo chandarāgo vuttanayena sammakkhanato duruttaraṇato ca. Te mayā anāgāmimaggena sabbaso atikkantāti āha “uttiṇṇā pañkapalipā”ti. **Pātālāti** pātāyālanti pātālā, mahāsamudde ninnatarapadesā. Keci pana nāgabhabanam “pātāla”nti vadanti. Idha pana agāhaduravaggāhaduruttaraṇātēna pātālā viyāti pātālā, diṭṭhiyo. Te ca mayā paṭhamamaggādhigameneva sabbathā vajjītā samucchinnāti āha “**pātālā parivajjīta**”ti **mutto oghā ca ganthā cāti** kāmoghādioghato abhijjhākāyaganthādiganthato ca tena tena maggena mutto parimutto, puna anabhikiraṇaaganthanavasena atikkantoti attho. **Sabbe mānā visam̄hatāti** navavidhāpi mānā aggamaggādhigamena visesato saṅghātaṁ vināsaṁ āpāditā samucchinnā “mānavidhā hatā”ti keci paṭhanti, mānakoṭṭhāsāti attho. “Mānavisā”ti apare, tesam pana mānavisassa dukkhassa phalato mānavisāti attho datṭhabbo.

(Paṭhama) devasabhattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

10. Sāmidattattheragāthāvanṇanā

Pañcakkhandhā pariññātāti āyasmato sāmidattattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro atthadassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto satthari parinibbutे tassa thūpe pupphēhi chattātichattam katvā pūjaṁ akāsi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanusse suṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **sāmidattotissa** nāmaṁ ahosi. So anukkamena viññutam patto buddhānubhāvam sutvā upāsakehi saddhiṁ vihāram gato satthāraṁ dhammam desentam disvā pasannamānaso ekamantam nisīdi. Satthā tassa ajjhāsayam oloketvā tathā dhammam desesi, yathā saddham paṭilabhi saṁsāre ca saṁvegam. So paṭiladdhasaddho saṁvegajāto pabbajitvā nānassa aparipakkattā katipayakālam alasabahulī vihāsi. Puna satthārā dhammadesanāya samuttejito vipassanāya kammaṭṭhānam gahetvā tattha yuttappayutto viharanto nacireneva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.1-4) –

“Parinibbutे bhagavati, atthadassīnaruttame;
Chattātichattam kāretvā, thūpamhi abhiropayim.

“Kālena kālamāgantvā, namassim lokanāyakam;
Pupphacchadanam katvāna, chattamhi abhiropayim.

“Sattarase kappasate, devarajjamakārayim;
Manussattam na gacchāmi, thūpapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanam chetvā, viharāmi anāsavo.

“Svāgataṁ vata me āsi, buddhaseṭṭhassa santike;
Tiso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsana”nti.

So aparabhāge bhikkhūhi “kim tayā, āvuso, uttarimanussadhammo adhigato”ti puṭṭho sāsanassa niyyānikabhāvam attano ca dhammānudhammadappaṭipattim tesam pavedento aññābyākaraṇavasena –

90. “Pañcakkhandhā pariññatā, tiṭṭhanti chinnamūlakā;
Vikkhīṇo jātisamsāro, natthi dāni punabbhavo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **pañcakkhandhā pariññatāti** mayā ime pañcupādānakkhandhā “idam dukkham, ettakam dukkham, na tato bhiyyo”ti tīhi pariññāhi paricchinditvā ñatā veditā patividdhā. **Tiṭṭhanti chinnamūlakāti** tathā pariññatattāyeva mūlabhūtassa samudayassa sabbaso pahīnattā te idāni yāva carimakacittanirodho tiṭṭhanti chinnamūlakā, carimakacittanirodhena pana appaṭisandhikāva nirujjhanti. Tenāha – “vikkhīṇo jātisamsāro, natthi dāni punabbhavo”ti. Tassatto heṭṭhā vuttoyeva.

Sāmidattatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamavaggo

1. Paripuṇṇakattheragāthāvaṇṇanā

Na tathā matam satarasanti āyasmato paripuṇṇakattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro dhammadassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto satthari parinibbute satthu cetiye pupphādīhi uḷāram pūjam akāsi. So tena puññakammēna devesu nibbattitvā aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva saṃsaranto imasmim buddhuppāde kapilavatthusmim sakyarājakule nibbattitvā viññutam patto paripuṇṇavibhavatāya **paripuṇṇakoti** paññāyittha. So vibhavasampannatāya sabbakālam satarasam nāma āhāram paribhuñjanto satthu missakāhāraparibhogam sutvā “tāva sukhumālopi bhagavā nibbānasukham apēkkhitvā yathā tathā yāpeti, kasmā mayam āhāragiddhā hutvā āhārasuddhikā bhavissāma, nibbānasukhameva pana amhehi pariyesitabba”nti saṃsāre jātasamvego gharāvāsam pahāya satthu santike pabbajitvā bhagavatā kāyagatāsatikammaṭṭhāne niyojito tattha patiṭṭhāya paṭiladdhajhānam pādakam katvā vipassanāya kammaṭṭhāne karonto vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.5-9) –

“Nibbute lokanāthamhi, dhammadassīnarāsabhe;
Āropesim dhajatthambham, buddhasetṭhassa cetiye.

“Nisseeṇim māpayitvāna, thūpaseṭṭham samāruhim;
Jātipuppham gahetvāna, thūpamhi abhiropayim.

“Aho buddho aho dhammo, aho no satthu sampadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, thūpapūjāyidam phalam.

“Catunnavutito kappe, thūpasīkhasanāmakā;
Soḷasāsiṁsu rājāno, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṭ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā dhamme gāravabahumānena pītivegavissaṭṭham udānam udānento **“na tathā matam satarasa”**nti gātham abhāsi.

91. Tattha **na tathā matam satarasam, sudhannam yam mayajja paribhuttanti tathāti** tena pakārena. **Matanti** abhimatam. **Satarasanti** satarasabhojanam “satarasabhojanam nāma satapākasappiādīhi abhisāṅkhatam bhojana”nti vadanti. Atha vā anekattho satasaddo “sataso

sahassaso”tiādīsu viya. Tasmā yaṁ bhojanam̄ anekasūpam̄ anekabyañjanam̄, tam̄ anekarasatāya “satarasa”nti vuccati, nānārasabhojananti attho. Sudhā eva annam̄ sudhābhojanam̄ devānam̄ āhāro. **Yaṁ mayajja paribhuttanti** yaṁ mayā ajja anubhuttam̄. “Yaṁ mayā paribhutta”nti ca idam̄ “satarasam̄ sudhanna”nti etthāpi yojetabbam̄. Idam̄ vuttam̄ hoti – yaṁ mayā ajja etarahi nirodhasamāpattisamāpajjanavasena phalasamāpattisamāpajjanavasena ca accantameva santam̄ pañītam̄ nibbānasukham̄ paribhuñjyamānam̄, tam̄ yathā matam̄ abhimataṁ sambhāvitam̄ tathā rājakāle mayā paribhuttam̄ satarasabhojanam̄ devattabhāve paribhuttam̄ sudhannañca na matam̄ nābhimataṁ. Kasmā? Idañhi aryanisevitam̄ nirāmisam̄ kilesānam̄ avathubhūtam̄, tam̄ pana puthujjanasevitam̄ sāmisam̄ kilesānam̄ vatthubhūtam̄, tam̄ imassa saṅkhampi kalampi kalabhāgampi na upetīti. Idāni “yaṁ mayajja paribhutta”nti vuttadhammaṁ desento **aparimitadassinā gotamena, buddhena sudesito dhammo**”ti āha. Tassattho – aparimitam̄ aparicchinnam̄ uppādavayābhāvato santam̄ asaṅkhatadhātum̄ sayambhūñāñena passī, aparimitassa anantāparimeyyassa ñeyyassa dassāvīti tena **aparimitadassinā** gotamagottena sammāsambuddhena “khayaṁ virāgam̄ amataṁ pañīta”nti (khu. pā. 6.4; su. ni. 227) ca “madanimmadano pipāsavinayo” (a. ni. 4.34; itiv. 90) “sabbasaṅkhārasamatho”ti (a. ni. 5.140; 10.6) ca ādinā suṭṭhu **desito dhammo**, nibbānam̄ mayā ajja paribhuttanti yojanā.

Paripuṇṇakattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

2. Vijayattheragāthāvanṇanā

Yassāsavā parikkhīñāti āyasmato vijayattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro piyadassissa bhagavato kāle vibhavasampanne kule nibbattitvā viññutam̄ patto sathari parinibbute tassa thūpassa ratanakhacitam̄ vedikan̄ kāretvā tattha uṭāram̄ vedikāmahaṁ kāresi. So tena puññakammaṇa anekasate attabhāve maṇiobhāsenā vicari. Evam̄ devamanussesu saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam̄ brāhmaṇakule nibbatti, **vijayotissa** nāmam̄ ahosi. So vayappatto brāhmaṇavijjāsu nipphattiṁ gato tāpasapabbajjam̄ pabbajitvā araññāyatane jhānalābhī hutvā viharanto buddhuppādam̄ sutvā uppānappasādo satthu santikam̄ upasaṅkamitvā satthāram̄ vanditvā ekamantam̄ nisīdi. Tassa satthā dhammaṁ desesi. So dhammaṁ sutvā pabbajitvā vipassanam̄ paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.15.10-14) –

“Nibbute lokanāthamhi, piyadassīnaruttame;
Pasannacitto sumano, muttāvedimakāsaḥam̄.

“Maññīhi parivāretvā, akāsiṁ vedimuttamam̄;
Vedikāya maham̄ katvā, tattha kālaṅkato aham̄.

“Yaṁ yaṁ yonupapajjāmi, devattam̄ atha mānusam̄;
Maññī dhārenti ākāse, puññakammassidam̄ phalam̄.

“Solasito kappasate, mañippabhāsanāmakā;
Chattīmsāsimsu rājāno, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam̄ pana patvā aññīam̄ byākaronto **“yassāsavā parikkhīñā”**ti gātham̄ abhāsi.

92. Tattha **yassāsavā parikkhīñāti** yassa uttamapuggalassa kāmāsavādayo cattāro āsavā sabbaso khīñā ariyamaggena khepitā. **Āhāre ca anissitoti** yo ca āhāre tañhādiñthinissayehi anissito agadhito anajjhāpanno, nidassanamattam̄, āhārasīseneththa cattāropi paccayā gahitāti daṭṭhabbam̄. Paccayapariyāyo vā idha āhāra-saddo veditabbo. **“Suññato animitto cā”**ti etha appaññihitavimokkhopi gahitoyeva, tīṇipī cetāni nibbānasseva nāmāni. Nibbānañhi rāgādīnam̄ abhāvena suññam̄, tehi vimuttañcāti suññatavimokkho, tathā rāgādinimittābhāvena saṅkhāranimittābhāvena ca animittam̄, tehi vimuttañcāti

animittavimokkho, rāgādipanidhīnam abhāvena appanīhitam, tehi vimuttañcāti appanīhito vimokkhoti vuccati. Phalasamāpattivasena tam ārammañam katvā viharantassa ayampi tividho **vimokkho yassa gocaro, ākāseva sakuntānam, padam tassa durannayanti** yathā ākāse gacchantānam sakuñānam “imasmiñ thāne pādehi akkamitvā gatā, idam thānam urena paharitvā gatā, idam sīsena, idam pakkhehi”ti na sakkā ñātum, evameva evarūpassa bhikkhuno “nirayapadādīsu iminā nāma padena gato”ti ñāpetuñca na sakkāti.

Vijayattheragāthāvanṇanā niñhitā.

3. Erakattheragāthāvanṇanā

Dukkhā kāmā erakāti āyasmato erakattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram disvā pasannamānaso satthu kiñci dātabbayuttakam alabhanto “handāham kāyasāram puññam karissāmī”ti satthu gamanamaggam sodhetvā samam akāsi. Satthā tena tathākatam maggam pañipajji. So tattha bhagavantam disvā pasannamānaso vanditvā añjaliñ paggayha pasannacitto yāva dassanupacārasamatikkamā buddhārammañam pītiñ avijahanto atthāsi. So tena puññakamma devaloke nibbatto aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva sañsaranto imasmiñ buddhuppade sāvatthiyam sambhāvanīyassa kuñumbiyassa putto hutvā nibbatti, **erakotissa** nāmam ahosi abhirūpo dassanīyo pāsādiko itikattabbatāsu paramena veyyattiya samannāgato. Tassa mātāpitaro kulena rūpena ācārena vayena kosallena ca anucchavikam dārikam ānetvā vivāhakammañ akāmsu. So tāya saddhim sañvāsenā gehe vasanto pacchimabhadrikattā kenacideva sañvegavatthunā sañssāre sañviggamānaso satthu santikam gantvā dhammam sutvā pañiladdhasaddho pabbaji, tassa satthā kammañthānam adāsi. So kammañthānam gahetvā katipayadivasatikkamena ukkañthābhībhūto vihāsi. Atha satthā tassa cittappavattim ñatvā ovādavasena “**dukkhā kāmā erakā**”ti gātham abhāsi. So tam sutvā “ayuttam mayā kātam, yoham evarūpassa satthu santike kammañthānam gahetvā tam vissajjento micchāvitakkabahulo vihāsi”nti sañvegajāto vipassanāya yuttappayutto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.32-36) –

“Uttaritvāna nadikam, vanam gacchatī cakkhumā;
Tamaddasāsim sambuddham, siddhattham varalakkhañam.

“Kudālapiñtakamādāya, samañ katvāna tam patham;
Satthāram abhivādetvā, sakam cittam pasādayim.

“Catunnavutito kappe, yan kammamakariñ tadā;
Duggatiñ nābhijānāmi, maggadānassidam phalam.

“Sattapaññāsakappamhi, eko āsim janādhipo;
Nāmena suppabuddhoti, nāyako so narissaro.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kātam buddhassa sāsana”nti.
Arahā pana hutvā aññam byākaronto –

93. “Dukkhā kāmā eraka, na sukhā kāmā eraka;
Yo kāme kāmayati, dukkham so kāmayati eraka;
Yo kāme na kāmayati, dukkham so na kāmayati erakā”ti. –

Tameva bhagavatā vuttagātham paccudāhāsi.

Tattha **dukkhā kāmāti** ime vatthukāmakilesakāmā dukkhavatthutāya

vipariṇāmadukkhasaṁsāradukkhasabhāvato ca, dukkhā dukkhamā dukkhanibbattikā. Vuttañhetam – “appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo”tiādi (pāci. 417; ma. ni. 1.234). Erakāti paṭhamam tam tāva bhagavā tam ālapati, pacchā pana thero attānam nāmena kathesi. **Na sukhā kāmātī** kāmā nāmete jānantassa sukhā na honti, ajānantassa pana sukhato upaṭṭhahanti. Yathāha – “yo sukhām dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato”tiādi (sam. ni. 4.253; itiv. 53; theragā. 986). **Yo kāme kāmayati, dukkham so kāmayatī** yo satto kilesakāmena vatthukāme kāmayati, tassa tam kāmanam sampati sapariļāhatāya, āyatim apāyadukkha hetutāya ca vaṭṭadukkha hetutāya ca dukkham. Vatthukāmā pana dukkhassa vatthubhūtā. Iti so dukkhasabhāvam dukkhanimittam dukkhavatthuñca kāmayatī vutto. Itaram paṭipakkhavasena tamevattham ñāpetum vuttam, tasmā tassattho vuttavipariyāyena veditabbo.

Erakattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

4. Mettajittheragāthāvaṇṇanā

Namo hi tassa bhagavatotī āyasmato mettajittherassa gāthā. Kā uppatti? So kira anomadassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto sāsane abhippasanno hutvā bodhirukkhassa iṭṭhakāhi vedikam cinitvā sudhāparikammam kāresi. Satthā tassa anumodanam akāsi. So tena puññakammena devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharaṭṭhe aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **mettajītissā** nāmam ahosi. So vayappatto kāmesu ādīnavam disvā tāpasapabbajam pabbajitvā araññe viharanto buddhuppādaṁ sutvā pubbahetunā codiyamāno satthu santikam gantvā pavattinivattiyo ārabba pañham pucchitvā satthārā pañhe vissajjite paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.26-31) –

“Anomadassīmunino, bodhivedimakāsaḥam;
Sudhāya piṇḍam datvāna, pāṇikammaṁ akāsaḥam.

“Disvā tam sukataṁ kammaṁ, anomadassī naruttamo;
Bhikkhusaṅghe ṭhito satthā, imā gāthā abhāsatha.

“Iminā sudhakammēna, cetanāpaṇidhīhi ca;
Sampattim anubhotvāna, dukkhassantaṁ karissati.

“Pasannamukhavaṇṇomhi, ekaggo susamāhito;
Dhāremi antimam deham, sammāsambuddhasāsane.

“Ito kappasate āsiṁ, paripuṇę anūnake;
Rājā sabbaghano nāma, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā satthāram thomento –

94. “Namo hi tassa bhagavato, sakyaputtassa sirīmato;
Tenāyam aggappattena, aggadhammo sudesito”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **namoti** namakkāro. **Hīti** nipātamattam. **Tassāti** yo so bhagavā samattim sapāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaram sammāsambodhim abhisambuddho, sakyarājassa puttoti **sakyaputto**. Anaññāsādhāraṇāya puññasampattiyā ca sambhāvito uttamāya rūpakāyasiriyā dhammakāyasiriyā ca samannāgatattā **sirīmā**, tassa bhagavato sakyaputtassa sirīmato namo atthu, tam namāmīti attho. **Tenāti** tena bhagavatā. Ayanti tassa dhammassa attano paccakkhatāya vadati. **Aggappattenāti** aggam

sabbaññutam, sabbehi vā guṇehi aggabhāvam setṭhabhāvam pattena. **Aggadhammoti** aggo uttamo navavidhalokuttaro dhammo sūṭhu aviparītam desito paveditoti.

Mettajittheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Cakkhupālattheragāthāvaṇṇanā

Andhoham hatanettosmīti āyasmato cakkhupālattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni karonto siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattivā viññutam patto bhagavati parinibbute thūpamahe kayiramāne umāpuppham gahetvā thūpam pūjesi. So tena puññakamma devaloke nibbattivā aparāparam puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam mahāsuvaṇṇassa nāma kuṭumbikassa putto hutvā nibbatti, tassa **pāloti** nāmamakaṁsu. Mātā tassa ādhāvitvā paridhāvitvā vicaraṇakāle aññam puttam labhi. Tassa mātāpitaro **cūlapāloti** nāmam katvā itaram **mahāpāloti** vohariṁsu. Atha te vayappatte gharabandhanena bandhiṁsu. Tasmiṁ samaye satthā sāvatthiyam viharati jetavane. Tattha mahāpālo jetavanam gacchante hi upāsakehi saddhiṁ vihāram gantvā satthu santike dhammam sutvā paṭiladdhasaddho kuṭumbabhāram kaniṭṭhabhātikasseva bhāram katvā sayam pabbajitvā laddhūpasampado ācariyupajjhāyānam santike pañcavassāni vasitvā vuṭṭhavasso pavāretvā satthu santike kammatṭhānam gahetvā saṭṭhimatte sahāyabhikkhū labhitvā tehi saddhiṁ bhāvanānukūlam vasanaṭṭhānam pariyesanto aññataram paccantagāmam nissāya gāmavāsikehi upāsakehi kāretvā dinnāya araññāyatane paññasālāya vasanto samaṇadhammaṁ karoti. Tassa akkhirogō uppanno. Vejjo bhesajjam sampādetvā adāsi. So vejjena vuttavidhānam na paṭipajji. Tenassa rogo vaḍḍhi. So “akkhirogavūpasamanato kilesarogavūpasamanameva mayhaṁ vara”nti akkhirogam ajjhupekkhitvā vipassanāyayeva yuttappayutto ahosi. Tassa bhāvanam ussukkāpentassa apubbaṁ acarimam akkhīni ceva kilesā ca bhijjim̄su. So sukkhavipassako arahā ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.21-25)

“Nibbute lokamahite, āhutīnam paṭiggahe;
Siddhatthamhi bhagavati, mahāthūpamaho ahu.

“Mahe pavattamānamhi, siddhatthassa mahesino;
Umāpuppham gahetvāna, thūpamhi abhiropayim̄.

“Catunnavutito kappe, yam pupphamabhiropayim̄;
Duggatim nābhijānāmi, thūpapūjāyidaṁ phalam̄.

“Ito ca navame kappe, somadevasanāmakā;
Pañcāsītisu rājāno, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Atha there akkhirogena vihāre ohīne gāmam piṇḍaya gate bhikkhū disvā upāsakā “kasmā thero nāgato”ti pucchitvā tamattham sutvā sokābhībhūtā piṇḍapātam upanetvā, “bhante, kiñci mā cintayittha, idāni mayameva piṇḍapātam ānetvā upaṭṭhabhissāmā”ti tathā karonti. Bhikkhū therassa ovāde ṭhatvā nacirasseva arahattam patvā vuṭṭhavassā pavāretvā, “satthāram vanditum sāvatthim gamissāma, bhante”ti āhaṁsu. Thero, “ahaṁ dubbalo acakkhuko, maggo ca saupaddavo, mayā saddhiṁ gacchantānam tumhākam parissayo bhavissati, tumhe paṭhamam gacchatha, gantvā satthāram mahātherē ca mama vandanāya vandatha, cūlapālassa mama pavattim kathetvā kañci purisam peseyyāthā”ti āha. Te punapi yācitvā gamanam alabhartā “sādhū”ti paṭissuṇitvā senāsanam sāmsāmetvā upāsake āpucchitvā anukkamena jetavanam gantvā satthāram mahātherē ca tassa vandanāya vanditvā dutiyadivase sāvatthiyam piṇḍaya caritvā cūlapālassa tam pavattim vatvā tena “ayam, bhante, mayham bhāgineyyo pālito nāma, imam pesissāmī”ti vutte, “maggo saparissayo, na sakkā ekena gahaṭṭhena

gantum, tasmā pabbājetabbo”ti tam pabbājetvā pesesum. So anukkamena therassa santikam gantvā attānam tassa orocetvā tam gahetvā āgacchanto antarāmagge aññatarassa gāmassa sāmantā araññañatħāne ekissā kaṭħħahāriyā gāyantiyā saddam sutvā paṭibaddhicitto hutvā yaṭṭhikoṭim vissajjetvā “tiṭṭhatha, bhante, muhuttañ yāvāham āgacchāmī”ti vatvā tassā santikam gantvā tattha sīlavipattim pāpuñi. Thero idānimeva itthiyā gītasaddo suto, sāmañero ca cirāyati, nūna sīlavipattim patto bhavissatī”ti cintesi. Sopi āgantvā “gacchāma, bhante”ti āha. Thero “kim pāpo jātosi”ti pucchi. Sāmañero tuñħī hutvā puna pucchitopi na kathesi. Thero “tādisena pāpena mayham yaṭṭhigahañakiccam natthi, gaccha tva”nti vatvā puna tena “bahuparissayo maggo, tumhe ca andhā, katham gamissathā”ti vutte “bāla idheva me nipajjītvā marantassāpi aparāparam parivattentassāpi tādisena gamanañ nāma natthī”ti imamatthañ dassento –

95. “Andhoham̄ hatanettosmi, kantāraddhānapakkhando;
Sayamānopi gacchissam̄, na sahāyena pāpenā”ti. – gātham abhāsittha;

Tattha **andhoti** cakkhuvikalo. **Hatanettoti** vinaṭṭhacakkhuko, tena “payogavipattivasenāham̄ upahatanettatāya andho, na jaccandhabhāvenā”ti yathāvuttam andhabhāvam viseseti. Atha vā “andho”ti idam “andhe jiññe mātāpitaro posetī”tiādīsu (ma. ni. 2.288) viya mamsacakkhuvekalladīpanam, “sabbepime paribbājakā andhā acakkhukā” (udā. 54) “andho ekacakkhu dvicakkhū”tiādīsu (a. ni. 3.29) viya na paññācakkhuvekalladīpananti dassetum “**hatanettosmī**”ti vuttam, tena mukhyameva andhabhāvam dasseti. **Kantāraddhānapakkhandoti** kantāre vivane dīghamaggam anupaviṭṭho, na jātikantārādigahanam sāmsāraddhānam paṭipannoti adhippāyo. Tādisañhi kantāraddhānam ayam thero samatikkamitvā thito, **sayamānopīti** sayantopi, pādesu avahantesu urena jaṇṇukahi ca bhūmiyam sāmsaranto parivattentopi gaccheyyam. **Na sahāyena pāpenāti** tādisena pāpapuggalena sahāyabhūtena saddhim na gacchissanti yojanā. Tam sutvā itaro samvegajāto “bhāriyam vata mayā sāhasikakammam kata”nti bāhā paggayha kandanto vanasandam pakkhando ca ahosi. Atha therassa sīlatejena pandukambasilāsanam uñħākāram dassesi. Tena sakko tam kāraṇam ñatvā therassa santikam gantvā sāvatthigāmipurisam viya attānam ñāpetvā yaṭṭhikoṭim ganhanto maggam saṅkhipitvā tadaheva sāyanhe sāvatthiyam theram netvā tattha jetavane cūlapālitena kāritāya paññasālāya phalake nisidāpetvā tassa sahāyavaññena therassa āgatabhāvam jānāpetvā pakkāmi; cūlapālitopi tam yāvajīvam sakkaccam upaṭṭhāsīti.

Cakkhupālattheragāthāvanñanā niṭṭhitā.

6. Khaṇḍasumanattheragāthāvanñanā

Ekapuppham cajitvānāti āyasmato khaṇḍasumanatherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto satthari parinibbute tassa thūpassa samantato candanavedikāya parikkhipitvā mahantam pūjañ akāsi. So tena puññakammena devamanussesu ulāram sampattim anubhavanto kassapassa bhagavato kāle kuṭumbikakule nibbatto satthari parinibbute kanakathūpañ uddissa raññā pupphapūjāya kayiramānāya pupphāni alabhanto ekam khaṇḍasumanapuppham disvā mahatā mūlena tam kiñitvā ganhanto cetiye pūjañ karonto ulāram pītisomanassam uppādesi. So tena puññakammena devaloke nibbattitvā asīti vassakoṭiyo saggasukham anubhavitvā imasmiñ buddhuppāde pāvāyam mallarājakule nibbatti. Tassa jātakāle gehe khaṇḍasakkharā sumanapupphāni ca uppannāni ahesum. Tenassa **khaṇḍasumanoti** nāmamakamsu. So viññutam patto bhagavati pāvāyam cundassa ambavane viharante upasañkamitvā dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kamman̄ karonto nacirasseva cha labhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.15-20) –

“Padumuttaro nāma jino, lokajeṭṭho narāsabho;
Jalitvā aggikkhandhova, sambuddho parinibbuto.

“Nibbute ca mahāvīre, thūpo vitthāriko ahu;
Dūratova upaṭṭhenti, dhātugehavaruttame.

“Pasannacitto, sumano, akaṇḍ candanavedikam;
Dissati thūpakhandho ca, thūpānucchaviko tadā.

“Bhave nibbattamānamhi, devatte atha mānuse;
Omattam me na passāmi, pubbakammassidam phalaṁ.

“Pañcadasakappasate, ito aṭṭha janā ahum;
Sabbe samattanāmā te cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano purimajātiṁ anussaranto tattha attano sumanapupphapariccāgassa saggasampattinimittakam nibbānūpanissayatañca disvā udānavasena tamatthaṁ pakāsento –

- 96.** “Ekapuppham cajitvāna, asīti vassakoṭiyo;
Saggesu paricāretvā, sesakenamhi nibbuto”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **ekapupphanti** ekaṁ kusumam, tam pana idha sumanapuppham adhippetam. **Cajitvānāti** satthu thūpapūjākaraṇavasena pariccajītvā pariccāgahetu. **Asīti vassakoṭiyoti** manussagaṇanāya vassānam asīti koṭiyo, accantasamyojye cetam upayogavacanam, idañca chasu kāmasaggesu dutiye aparāparuppattivasesa vuttanti veditabbam. Tasmā **saggesūti** tāvatimsasaṅkhāte saggaloke, punappunam uppajjanavasena hettha bahuvacanam. **Paricāretvāti** rūpādīsu ārammaṇesu indriyāni paricāretvā sukham anubhavitvā, devaccharāhi vā attānam paricāretvā upaṭṭhāpetvā. **Sesakenamhi nibbuto** pupphapūjāya vasena pavattakusalacetanāsu bhavasampatti dāyakakammato sesena yaṁ tattha vivaṭṭūpanissayabhūtam, tam sandhāya vadati. Bahū hi tattha pubbāparavasena pavattā cetanā. **Sesakenāti** vā tasseva kammassa vipākāvasesena aparikkhīneyeva tasmiṁ kammavipāke nibbuto amhi, kilesaparinibbānena parinibbutosmi. Etena yasmin attabhāve ṭhatvā attanā arahattam sacchikataṁ, sopi carimattabhāvo tassa kammavipākoti dasseti. Yādisam sandhāya aññathāpi “tasseva kammassa vipākāvasesenā”ti (pārā. 228; sam. ni. 1.131) vuttam.

Khaṇḍasumanatheragāthāvanṇanā niṭhitā.

7. Tissattheragāthāvanṇanā

Hitvā satapalam kāmsanti āyasmato tissattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro vipassissa bhagavato kāle yānakārakule nibbattitvā viññutam patto ekadivasam bhagavantam disvā pasannamānaso candanakhaṇḍena phalakam katvā bhagavato upanāmesi, tañca bhagavā paribhūji. So tena puññakammē devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde roruvanagare rājakule nibbatti. So vayappatto pitari kālaṅkate rajje patiṭṭhito bimbisārarañño adiṭṭhasahāyo hutvā tassa maṇimuttāvatthādīni paññākārāni pesesi. Tassa rājā bimbisāro puññavantatam sutvā paṭipābhataṁ pesento cittapaṭe buddhacaritam suvaṇṇapatte ca paṭiccasamuppādaṁ likhāpetvā pesesi. So tam disvā purimabuddhesu katādhikāratāya pacchimabhvikitāya ca cittapaṭe dassentam buddhacaritam suvaṇṇapatte likehitam paṭiccasamuppādakkamañca oloketvā pavattinivattiyo sallakkhetvā sāsanakkamaṁ hadaye ṭhāpetvā sañjātasamvego “diṭṭho mayā bhagavato veso, sāsanakkamo ca ekapadesena ñāto, bahudukkhā kāmā bahupāyāsā, kiṁ dāni mayham gharāvāsenā”ti rajjam pahāya kesamassum ohāretvā kāsāyāni vatthāni accchādento bhagavantam uddissa pabbajitvā mattikāpattam gaheṭvā rājā pukkusāti viya mahājanassa paridevantasseva nagarato nikhamitvā anukkamena rājagaham gantvā tattha sappasonḍikapabbhāre viharantam bhagavantam upasaṅkamitvā vanditvā ekamantam nisīdi. Satthā dhammad desesi. So

dhammadesanam sutvā vipassanāya kammaṭṭhānam gahetvā yuttappayutto viharanto vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.37-42) –

“Yānakāro pure āsim, dārukamme susikkhito;
Candanam phalakam katvā, adāsim lokabandhuno.

“Pabhāsatī idam byamham, suvaṇṇassa sunimmitam;
Hatthiyānam assayānam, dibbayānam upaṭṭhitam.

“Pāsādā sivikā ceva, nibbattanti yadicchakam;
Akkhubbham ratanaṁ mayham, phalakassa idam phalam.

“Ekanavutito kappe, phalakaṁ yamaham dadim;
Duggati nābhijānāmi, phalakassa idam phalam.

“Sattapaññāsakappamhi, caturo nimmitāvhayā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā udānavasena attano paṭipattim kathento –

97. “Hitvā satapalam kāmsam, sovaṇṇam satarājikam;
Aggahim mattikāpattam, idam dutiyābhisevana”nti. – gātham abhāsi;

Tattha **hitvāti** pariccajītvā. **Satapalanti** satam palāni yassa, tam satapalaparimāṇam. **Kāmsanti** thālam. **Sovaṇṇanti** suvaṇṇamayam. **Satarājikanti** bhittivicittatāya ca anekarūparājicittatāya ca anekalekhāyuttam. **Aggahim mattikāpattanti** evarūpe mahārahe bhājane pubbe bhuñjitvā buddhānam ovādam karonto “idānāham tam chaddetvā mattikāmayapattam aggahesiṁ, aho, sādhū, mayā kataṁ ariyavataṁ anuṭhitā”nti bhājanakittanāpadesena rajjapariccāgam pabbajjūpagamanañca anumodanto vadati. Tenāha “**idam dutiyābhisevana**”nti. Paṭhamam rajjābhisecanam upādāya idam pabbajjūpagamanam mama dutiyam abhisecanam. Tañhi rāgādīhi saṃkiliṭṭham sāsaṅkam saparisaṅkam kammaṁ anatthasañhitam dukkhapaṭibaddham nihīnam, idam pana tamvipariyāyo uttamam pañītanti adhippāyo.

Tissattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abhayattheragāthāvaṇṇanā

Rūpam disvā sati muṭṭhāti āyasmato abhayattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññam upacinanto sumedhassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam sumedham bhagavantam disvā pasannacitto saṭṭalapupphēhi pūjamakāsi. So tena puññakamma devesu nibbattitvā aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva saṃsaranto imasmim buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattitvā **abhayoti** laddhanāmo viññutam patto hetusampattiyā codiyamāno ekadivasam vihāram gato satthu dhammadesanam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā katapubbakicco vipassanāya kammaṁ karonto viharati. Athassa ekadivasam gāmam piṇḍāya paviṭṭhassa alaṅkatapaṭīyattam mātugāmam disvā ayonisomanasikāravasena tassa rūpam ārabba chandarāgo uppajji, so vihāram pavisitvā “satim vissajjītvā olokentassa rūpārammaṇe mayham kileso uppanno, ayuttam mayā kata”nti attano cittam nigganhanto tāvadeva vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.43-47) –

“Sumedho nāma nāmena, sayambhū aparājito;
Vivekamanubrūhanto, ajjhogahi mahāvanam.

“Saṭalam pupphitaṁ disvā, ganthitvāna vaṭaṁsakam;
Buddhassa abhiropesim, sammukhā lokanāyakam.

“Tiṁsakappasahassamhi, yaṁ pupphamabhiropayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalaṁ.

“Ūnavīse kappasate, soḷasāsum sunimmitā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano kilesuppattinidassanena “kilese anuvattentassa vaṭṭadukkhato nattheva sīsukkhipanam. Aham pana te nānuvatti”nti dassento –

- 98.** “Rūpaṁ disvā sati muṭṭhā, piyam nimittam manasikaroto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati;

Tassa vadḍhanti āsavā, bhavamūlopagāmino”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **rūpanti** rajjanīyam rūpāyatanaṁ, tam panettha itthirūpam adhippetam. **Disvāti** cakkhunā disvā, cakkhudvārānusārena nimittānubyāñjanasallakkhaṇavasena tam gahevatvā, tassa tathāgahaṇahetūti attho. **Sati muṭṭhāti** asubhasabhāve kāye “asubha”ntveva pavattanasati naṭṭhā. Yathā pana rūpaṁ disvā sati naṭṭhā, tam dassento āha “**piyam nimittam manasikaroto**”ti. Yathāupaṭṭhitam ārammaṇam “subham sukha”ntiādinā piyanimittam katvā ayonisomanasikārena manasikaroto sati muṭṭhāti yojanā. Tathā bhūtova **sārattacitto** **vedetī** suṭṭhu rattacitto hutvā tam rūpārammaṇam anubhavati abhinandati, abhinandanto pana **tañca ajjhosa tiṭṭhati** ajjhosāya tam ārammaṇam gilitvā pariniṭṭhāpetvā vattati ceva, evambhūtassa ca **tassa vadḍhanti āsavā bhavamūlopagāminoti** bhavassa saṃsārassa mūlabhāvam kāraṇabhāvam upagamanasabhāvā kāmāsavādayo cattāropi āsavā tassa puggalassa uparūpari vadḍhantiyeva, na hāyanti. Mayham pana paṭisaṅkhāne ṭhatvā vipassanam vadḍhetvā saccāni paṭivijjhantassa maggapaṭipātiyā te cattāropi āsavā anavasesato pahīnā parikkhīṇāti adhippāyo.

Abhayattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Uttyattheragāthāvaṇṇanā

Saddam sutvā sati muṭṭhāti āyasmato uttyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññaṁ upacinanto sumedhassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram disvā pasannacitto gonakādiatthatam sauttaracchadaṁ buddhāraham pallaṅkam gandhakuṭiyam paññāpetvā adāsi. So tena puññakammaṇa devamanussesu saṃsāranto imasmiṁ buddhuppāde kapilavatthusmiṁ sakyarājakule nibbatti, tassa **uttiyoti** nāmaṁ ahosi. So vayappatto satthu ḡātisamāgame buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā samaṇadhammaṁ karonto ekadivasam nāmaṁ piṇḍāya paviṭṭho antarāmagge mātugāmassa gītasaddam sutvā ayonisomanasikāravasena tattha chandarāge uppanne paṭisaṅkhānabale na tam vikkhambhetvā vihāram pavisitvā sañjātasamvego divāṭṭhāne nisīditvā tāvadeva vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.15.48-52) –

“Sumedhassa bhagavato, lokajeṭṭhassa tādino;
Pallaṅko hi mayā dinno, sauttarasapacchado.

“Sattaratanasampanno, pallaṅko āsi so tadā;
Mama saṅkappamaññaya, nibbattati sadā mama.

“Tiṁsakappasahassamhi, pallaṅkamadadiṁ tadā;
Duggatim nābhijānāmi, pallaṅkassa idam phalam.

“Vīsakappasahassamhi, suvaṇṇābhā tayo janā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano kilesuppattinidassanena “kilese ajigucchantassa natthi vaṭṭadukkhato sīsukkhipanam, aham pana te jigucchimevā”ti dassento –

99. “Saddam sutvā sati muṭṭhā, piyam nimittam manasikaroto;
Sārattacitto vedeti, tañca ajjhosa tiṭṭhati;

Tassa vaḍḍhanti āsavā, saṁsāra upagāmino”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **saddanti** rajjanīyam saddārammaṇam, **saṁsāraupagāminoti** –

“Khandhānañca paṭipāti, dhātuāyatana ca;
Abbochinnam vattamānā, saṁsāroti pavuccatī”ti. –

Evaṁ vuttasamśāravaṭṭakāraṇam hutvā upagamentīti saṁsāraupagāmino, “saṁsārūpagāmino”ti vā pāṭho. Sesam anantaragāthāya vuttanayameva.

Uttiyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. (Dutiya) devasabhattheragāthāvaṇṇanā

Sammappadhānasampannoti āyasmato devasabhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha tattha bhave vivaṭṭupanissayaṁ kusalam upacinanto sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasaṁ sikhīm bhagavantaṁ disvā pasannamānaso bandhujīvakapupphēhi pūjām akāsi. So tena puññakammaṇa devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde kapilavatthusmiṁ sakyarājakule nibbatti, tassa **devasabhoti** nāmaṁ ahosi. So vayappatto cumbaṭakalahavūpasamanattham satthari āgate buddhānubhāvam disvā pasannamānaso saraṇesu patitthito puna nigrodhārāme satthari viharante satthāram upasaṅkamitvā patiladdhasaddho pabbajitvā katapubbakicco vipassanāya kammaṁ karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.1-6) –

“Candaṁva vimalam suddham, vippasannamanāvilam;
Nandibhavaparikkhīnam, tiṇṇam loke visattikam.

“Nibbāpayantam janataṁ, tiṇṇam tārayataṁ varam;
Munim vanamhi jhāyantam, ekaggam susamāhitam.

“Bandhujīvakapupphāni, lagetvā suttakenaham;
Buddhassa abhiropayim, sikhino lokabandhuno.

“Ekatimse ito kappe, yam kammamakariṁ tadā;

Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Ito sattamake kappe, manujindo mahāyaso;
Samantacakkhunāmāsi, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attanā adhigataṁ vimuttisukham nissāya uppannapītisomanasso udānavasena

100. “Sammappadhānasampanno, satipaṭṭhānagocaro;
Vimuttikusumasañchanno, parinibbissatyānāsavo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **sammappadhānasampannoti** sampannacatubbidhasammappadhāno, tehi kattabbakiccam sampādetvā ṭhitoti attho. **Satipaṭṭhānagocaroti** kāyānupassanādayo satipaṭṭhānā gocaro pavattiṭṭhānam etassāti satipaṭṭhānagocaro, catūsu satipaṭṭhānesu patiṭṭhitacittoti attho. Guṇasobhena paramasugandhā vimuttiyeva kusumāni, tehi sabbaso sammadeva sañchanno vibhūsito alaṅkatoti **vimuttikusumasañchanno**. **Parinibbissatyānāsavoti** evam̄ sammā paṭipajjanto bhikkhu nacirasseva anāsavo hutvā parinibbissati saupādisesāya anupādisesāya ca nibbānadhātuyāti attho. Idameva ca therassa aññābyākaraṇam ahosi.

(Dutiya) devasabhattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Ekādasamavaggo

1. Belaṭṭhānikattheragāthāvaṇṇanā

Hitvā gihittam anavositattotiādikā āyasmato belaṭṭhānikattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro ito ekatimse kappe vessabhussa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā vayappatto brāhmaṇasippesu nipphattim gantvā gharāvāsam pahāya isipabbajam pabbajitvā isīhi parivuto vicaranto ekadivasam vessabhūm bhagavantaṁ disvā pītisomanassajāto satthu ñāṇasampattim nissāya pasannamānaso ñāṇam uddissa pupphehi pūjam akāsi. So tena puññakammena devamanussesu samsaranto imasmim buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattitvā **belaṭṭhānikoti** laddhanāmo viññutam patto satthu dhammadesanam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā kosalaraṭṭhe araññe viharanto also kāyadaļhibahulo pharusavāco ahosi, samaṇadhamme cittam na uppādesi. Atha nam bhagavā ñāṇapariṇākam oloketvā –

101. “Hitvā gihittam anavositatto, mukhanaṅgalī odariko kusīto;
Mahāvarāhova nivāpapuṭho, punappunam gabbhamupeti mando”ti. –

Imāya obhāsagāthāya samvejesi. So satthāram purato nisinnam viya disvā tañca gātham sutvā samvegajāto ñāṇassa paripākam gatattā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttaṁ **apadāne** (apa. thera 1.14.41-46) –

“Kanikāramva jotantam, nisinnam pabbatantare;
Obhāsentam disā sabbā, osadhim viya tārakam.

“Tayo māṇavakā āsūm, sake sippe susikkhitā;
Khāribhāram gahetvāna, anventi mama pacchato.

“Puṭake satta pupphāni, nikkhittāni tapassinā;
Gahetvā tāniñānamhi, vessabhussābhropayim.

“Ekatimse ito kappe, yam pupphamabhiropayim;
Duggatiñānāmi, nāñapūjāyidam phalam.

“Ekūnatiñsakappamhi, vipulābhasanāmako;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañā buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā satthu ovādañā pañipūjento byatirekamukhena ca aññam byākaronto tameva gātham paccudāhāsi.

Tattha **hitvā gihittanti** gahañhabhāvam pariccajivtā pabbajitvāti attho. **Anavositattoti** anurūpam avositatto, yadatthañā sāsane pabbajantassa anurūpapariññādīnam atīritattā apariyositabhāvo akatakarañiyoti attho. Atha vā **anavositattoti** anuavositasabhāvo, visuddhīnam maggānañca anupatipātiyā vasitabbavāsassa akatāvī, dasasu ariyavāsesu avusitavāti attho. Mukhasaṅkhātam nañgalam imassa atthīti **mukhanañgalī**. Nañgalena viya pathavim paresu pharusavācappayogena attānam khanantoti attho. **Odarikoti** udare pasuto udaraposanatapparo. **Kusītoti** alaso, bhāvanañ ananuyuñjanto. Evam̄bhūtassa nipphattim dassento āha “**mahāvarāhova nivāpapuññho, punappunam gabbhamupeti mando**”ti. Tassattho hetthā vuttoyeva. Ettha ca yathā pabbajitvā anavositādisabhāvatāya punappunam gabbhamupeti mando, na evam mādiso paññito. Tabbiparītasabhāvatāya pana sammāpañipattiyā matthakam pāpitattā parinibbāyatīti byatirekamukhena aññam byākāsīti daññhabbanti.

Belaññhānikattheragāthāvanñanā niññhitā.

2. Setucchattheragāthāvanñanā

Mānena vañcītāseti āyasmato setucchattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha tattha bhave vivaññupanissayañ puññam upacinanto tissassa sammāsambuddhassa kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasañ tissam bhagavantañ disvā pasannamānaso sumadhuram panasaphalam abhisāñkhatañ nāñikerasālavam adāsi. So tena puññakammē devaloke nibbattitvā aparāparam devamanussesu samsaranto imasmim buddhuppāde aññatarassa mañdalikarañño putto hutvā nibbatti, **setucchotissa** nāmañ ahosi. So pitari mate rajje patiññhito ussāhasattīnam abhāvena rājakiccāni virādhento rajjam parahatthagatañ katvā dukkhappattiyā samvegajāto janapadacārikam carantam bhagavantañ disvā upasañkamitvā dhammam sutvā paññiladdhasaddho pabbajitvā parikammam karonto tadaheva arahattam pāpuñi. Tena vuttañ **apadāne** (apa. thera 1.17.13-17) –

“Tissassa kho bhagavato, pubbe phalamadāsañam;
Nāñikerāñca pādāsim, khajjakam abhisammatañ.

“Buddhassa tamahañ datvā, tissassa tu mahesino;
Modāmañam kāmakāmī, upapajjiñ yamicchakam.

“Dvenavute ito kappe, yam dānamadadim tadā;
Duggatiñānāmi, phaladānassidam phalam.

“Ito terasakappamhi, rājā indasamo ahu;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā kilese garahanto –

102. “Mānena vañcitāse, saṅkhāresu saṅkilissamānāse;
Lābhālābhena mathitā, samādhiṁ nādhigacchantī”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **mānena vañcitāseti** “seyyohamasmi” tiādinayappavattena mānena attukkaṁsanaparavambhanādivasena kusalabhaṇḍacchedanena vippaladdhā. **Saṅkhāresu saṅkilissamānāseti** ajjhattikabāhiresu cakkhādīsu ceva rūpādīsu ca saṅkhatadhammesu saṅkilissamānā, “etam mama, esohamasmi, eso me attā”ti tamnimittam taṇhāgāhādivasena saṅkilesam āpajjamānā. **Lābhālābhena mathitāti** pattacīvarādīnañceva vatthādīnañca lābhena tesameva ca alābhena tamnimittam uppannehi anunayapatighehi mathitā madditā abhibhūtā. Nidassanamattañcetam avasiṭhalokadhammānampettha saṅgaho daṭṭhabbo. **Samādhiṁ nādhigacchantīti** te evarūpā puggalā samādhiṁ samathavipassanāvasena cittekaggatam kadācipi na vindanti na paṭilabhanti na pāpunanti samādhisaṁvattanikānam dhammānam abhāvato, itaresañca bhāvato. Idhāpi yathā mānādīhi abhibhūtā aviddasuno samādhiṁ nādhigacchanti, na evam viddasuno. Te pana mādisā tehi anabhibhūtā samādhiṁ adhigacchantevāti byatirekamukhena aññābyākaraṇanti veditabbam.

Setucchattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

3. Bandhurattheragāthāvaṇṇanā

Nāham etena atthikoti āyasmato bandhurattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro siddhatthassa bhagavato kāle aññatarassa rañño antepure gopako hutvā ekdivasam bhagavantam saparisam rājañgañena gacchantam disvā pasannacitto kañaverapupphāni gahetvā sasaṅgham lokanāyakam pūjesi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā aparāparam sugatīsuyeva saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde sīlavatīnagare setṭhiputto hutvā nibbatti, **bandhurotissa** nāmam ahosi. So viññutam patto kenacideva karaññyena sāvatthiyam gato upāsakehi saddhiṁ vihāram gato satthu dhammadesanaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā ñāṇassa paripākattā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.17.7-12) –

“Siddhattho nāma bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Purakkhato sāvakehi, nagaram paṭipajjatha.

“Rañño antepure āsim, gopako abhisammato;
Pāsāde upaviṭṭhoham, addasam lokanāyakam.

“Kanaveram gahetvāna, bhikkhusaṅghe samokiriṁ;
Buddhassa visum katvāna, tato bhiyyo samokiriṁ.

“Catunnavutito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Sattāsītimhito kappe, caturāsum mahiddhikā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā kataññubhāve ṭhatvā attano upakārassa rañño paccupakāram kātum sīlavatīnagaraṁ gantvā rañño dhammām desento saccāni pakāsesi. Rājā saccapariyosāne sotāpanno hutvā attano nagare sudassanam nāma mahantam vihāram kāretvā therassa niyyātesi. Mahālābhasakkāro ahosi. Thero vihāram sabbañca lābhasakkāram saṅghassa niyyātēvā sayam purimaniyāmeneva piṇḍāya

caritvā yāpento katipāham̄ tattha vasitvā sāvatthim̄ gantukāmo ahosi. Bhikkhū, “bhante, tumhe idheva vasatha, sace paccayehi vekallam̄, mayam̄ tam̄ paripūressāmā”ti āhamṣu. Thero, “na mayham̄, āvuso, ulārehi paccayehi attho atthi, itarītarehi paccayehi yāpemi, dhammarasenevamhi titto”ti dassento –

103. “Nāham̄ etena atthiko, sukhito dhammarasena tappito;
Pitvā rasaggamuttamam̄, na ca kāhāmi visena santhava”nti. –

Gātham̄ abhāsi.

Tattha **nāham̄ etena atthikoti** yena maṁ tumhe tappetukāmā “paripūressāmā”ti vadatha, etena āmisalābhena paccayāmisarasena nāham̄ atthiko, mayam̄ etena attho natthi, santutṭhi paramam sukhanti itarītareheva paccayehi yāpemīti attho. Idāni tena anathikabhāve padhānakāraṇam̄ dassento āha **“sukhito dhammarasena tappito”**ti. Sattatiṁsabodhipakkhiyadhammarasena ceva navavidhalokuttaradhammarasena ca tappito pīṇito sukhito uttamena sukhena suhitoti attho. **Pitvā rasaggamuttamanti** sabbarasesu aggam̄ setṭham̄ tatoyeva uttamam̄ yathāvuttam̄ dhammarasam̄ pivitvā ṭhito, tenāha – “sabbarasam̄ dhammaraso jinātī”ti (dha. pa. 354). **Na ca kāhāmi visena santhavanti** evarūpam̄ rasuttamam̄ dhammarasam̄ pivitvā ṭhito visena visasadisena visarasena santhavam̄ saṁsaggam̄ na karissāmi, tathākaraṇassa kāraṇam̄ natthīti attho.

Bandhurattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Khitakattheragāthāvaṇṇanā

Lahuko vata me kāyoti āyasmato khitakattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto padumuttarassa bhagavato kāle yakkhasenāpati hutvā nibbatto ekadivasaṁ yakkhasamāgame nisinno satthāram̄ aññatarasmiṁ rukkhamūle nisinnaṁ disvā upasaṅkamitvā satthāram̄ vanditvā ekamantam̄ nisīdi. Tassa satthā dhammaṁ desesi. So dhammaṁ sutvā ulāram̄ pītisomanassam̄ pavedento apphoṭento uṭṭhahitvā satthāram̄ vanditvā padakkhiṇam̄ katvā pakkāmi. So tena puññakammēna devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam̄ brāhmaṇakule nibbatti, **khitakotissa** nāmam̄ ahosi. So viññutam̄ patto mahāmoggallānatherassa mahiddhikabhāvam̄ sutvā “iddhimā bhavissāmī”ti pubbahetunā codiyamāno pabbajitvā bhagavato santike kammatṭhānam̄ gahetvā samathavipassanāsu kammaṁ karonto nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.17.1-6) –

“Padumo nāma nāmena, dvipadindo narāsabho;
Pavanā abhinikkhamma, dhammaṁ deseti cakkhumā.

“Yakkhānaṁ samayo āsi, avidūre mahesino;
Yena kiccena sampattā, ajjhāpekkhiṁsu tāvade.

“Buddhassa giramaññāya, amatassa ca desanam̄;
Pasannacitto sumano, apphoṭetvā upaṭṭhahim̄.

“Suciṇṇassa phalam̄ passa, upaṭṭhānassa satthuno;
Tim̄sakappasahassesu, duggatim̄ nupapajjham̄.

“Ūnatiṁse kappasate, samalaṅkatanāmako;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham̄...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā savisesam iddhīsu vasibhāvena anekavihitam iddhividham paccanubhonto iddhipātihāriyena anusāsanāpātihāriyena ca sattānam anuggaham karonto viharati. So bhikkhūhi, ‘‘katham tvam, āvuso, iddhi valañjesi’’ti puṭṭho tamattham ācikkhanto –

104. “Lahuko vata me kāyo, phuṭṭho ca pītisukhena vipulena;
Tūlamiva eritam mālutena, pilavatīva me kāyo”ti. –

Gātham abhāsi. “Udānavasenā”tipi vadantiyeva.

Tattha **lahuko vata me kāyoti** nīvaraṇādivikkhambhanena cudasavidhena cittaparidamanena caturiddhipādakabhāvanāya suṭṭhu ciṇṇavasibhāvena ca me rūpakāyo sallahuko vata, yena dandham mahābhūtapaccayampi nāma imam karajakāyam cittavasena pariṇāmemīti adhippāyo. **Phuṭṭho ca pītisukhena vipulenāti** sabbatthakameva pharantena mahatā ulārena pītisahitena sukhenā phuṭṭho ca me kāyoti yojanā. Idañca yathā kāyo lahuko ahosi, tam dassanattham vuttam. Sukhasaññokkamanena hi saddhiṃyeva lahusaññokkamanam hoti. Sukhassa pharaṇañcettha tamṣamuṭṭhānarūpavasena daṭṭhabbam katham pana catutthajjhānasamaṅgino pītisukhapharaṇam, samatikkantapītisukhañhi tanti ce? Saccametam, idam pana na catutthajjhānalakkhaṇavasena vuttam, atha kho pubbabhāgavasena. “Pītisukhenā”ti pana pītisahitasadisena sukhenā, upekkhā hi idha santasabhāvatāya nīṇavisesayogato ca sukhanti adhippetam. Tathā hi vuttam “sukhasaññāñca lahusaññāñca okkamatī”ti (paṭi. ma. 1.101). Pādakajjhānārammaṇena rūpakāyārammaṇena vā iddhicittena sahajatam sukhasaññāñca lahusaññāñca okkamati pavisati phusati sampāpuṇātīti ayampi tattha attho. Tathā cāha aṭṭhakathāyam (paṭi. ma. aṭṭha. 2.3.12) – “sukhasaññā nāma upekkhāsampayuttā saññā. Upekkhā hi santam sukhanti vuttam sāyeva saññā nīvaraṇehi ceva vitakkādipaccanīkehi ca vimuttattā lahusaññātīpi veditabbā. Tam okkantassa panassa karajakāyopi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evam vātakkhittatūlapicuno viya sallahukena dissamānenā kāyena brahmalokam gacchatī”ti. Tenāha “**tūlamiva eritam mālutena, pilavatīva me kāyo**”ti. Tassattho – yadāham brahmalokam aññam vā iddhiyā gantukāmo homi, tadā mālutena vāyunā eritam cittam tūlapicu viya ākāsam laṅghantoyeva me kāyo hotīti.

Khitakattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Malitavambhattheragāthāvaṇṇanā

Ukkantitoti āyasmato malitavambhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle himavantato avidūre aññatarasmiñ jātassare sakuṇo hutvā nibbatti, padumuttaro bhagavā tam anuggaṇhanto tattha gantvā jātassaratire carkamati. Sakuṇo bhagavantam disvā pasannamānaso sare kumudāni gahetvā bhagavantam pūjesi. So tena puññakammena devamanussesu samsaranto imasmiñ buddhuppāde kurukacchanagare aññatarassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **malitavambhotissa** nāmam ahosi. So viññutam patto pacchābhūmahātheram upasaṅkamitvā tassa santike dhammaṇam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kammaṇam karonto viharati. Tassa ca ayam sabhāvo, yattha bhojanasappāyo dullabho, itare sulabhā, tato na pakkamati. Yattha pana bhojanasappāyo sulabho, itare dullabhā, tattha na vasati pakkamateva. Evam viharanto ca hetusampannatāya mahāpurisajātikatāya ca nacirasseva vipassanam vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.51-57) –

“Himavantassāvidūre, mahājātassaro ahu;
Padumuppalasañchanno, puṇḍarīkasamotthaṭo.

“Kukuttho nāma nāmena, tatthāsim sakuno tadā;
Sīlavā buddhisampanno, puññāpuññesu kovidō.

“Padumuttaro lokavidū, āhutīnam paṭiggaho;

Jātassarassāvidūre, sañcarittha mahāmuni.

“Jalajam kumudam chetvā, upanesim̄ mahesino;
Mama saṅkappamaññaya, paṭiggahi mahāmuni.

“Tañca dānam daditvāna, sukkamūlena codito;
Kappānam̄ satasahassam̄, duggatim̄ nupapajjham̄.

“Solaseto kappasate, āsum̄ varuṇanāmakā;
Aṭṭha ete janādhipā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano paṭipattim̄ paccavekkhitvā udānento –

105. “Ukkaṇṭhitopi na vase, ramamānopi pakkame;
Na tvevānatthasamhitam̄, vase vāsam̄ vicakkhaṇo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **ukkaṇṭhitopi na vase** yasmim̄ āvāse vasantassa me bhojanasappāyālābhena adhikusalesu dhammesu ukkaṇṭhā anabhirati uppajjati, tattha ukkaṇṭhitopi vasāmiyeva itarasappāyālābhena na pakkame na pakkamāmi. **Na vase** ettha na-kārenapi pakkameti padam̄ sambandhitabbam̄. **Ramamānopi pakkameti** yasmim̄ pana āvāse vasantassa me paccayavekallābhāvena natthi ukkaṇṭhā, aññadatthu abhiramāmi, evam̄ abhiramamānopi avasesasappāyālābhena tato pakkame, na vaseyyam̄. Evam̄ paṭipajjantovāham̄ nacirasseva sakattham̄ paccupādinti. Ayañcettha attapaṭipattipaccavekkhaṇāyam̄ yojanā. Parassa ovādadāne pana vaseyya na pakkameyyāti vidhānavasena yojetabbam̄. **Na tvevānatthasamhitam̄, vase vāsam̄ vicakkhaṇoti** yasmim̄ āvāse paccayā sulabhā, samañadhammo na pāripūriṁ gacchati, yasmiñca āvāse paccayā dullabhā, samañadhammopī pāripūriṁ na gacchati, evarūpo āvāso idha anatthasamhitoto nāma avaḍḍhisahitoti katvā. Evarūpam̄ vāsam̄ vicakkhaṇo viññujātiko sakattham̄ paripūretukāmo natveva vaseyya. Yattha pana pañcaṅgasamannāgato āvāso labbhati, sattapi sappāyā labbhanti, tattheva vaseyyāti attho.

Malitavambhattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

6. Suhemantatheragāthāvaṇṇanā

Satalingassa atthassāti āyasmato suhemantatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhāve vivaṭṭupanissayaṁ puññaṁ upacinanto ito dvānavute kappe tissassa bhagavato kāle vanacaro hutvā vane vasati, tam̄ anuggahitum̄ bhagavā araññam̄ pavisitvā tassa āsanne ṭhāne aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi. So bhagavantaṁ disvā pasannacitto sugandhāni punnāgapupphāni ocinitvā bhagavantaṁ pūjesi. So tena puññakammē devaloke nibbattitvā aparāparam̄ puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde pāriyatadese vibhavasampannassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **suhemantotissa** nāmam̄ ahosi. So viññutam̄ patto saṅkassanagare migadāye viharantam̄ bhagavantaṁ upasaṅkamitvā dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā tepiṭako hutvā vipassanam̄ paṭṭhapetvā nacirasseva chaṭabhiñño paṭisambhidāpatto ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.16.46-50) –

“Kānanam̄ vanamogayha, vasāmi luddako ahaṁ;
Punnāgam̄ pupphitam̄ disvā, buddhaseṭṭham̄ anussarim̄.

“Tam̄ puppham̄ ocinitvāna, sugandham̄ gandhitam̄ subham̄;
Thūpam̄ karitvā puline, buddhassa abhiropayim̄.

“Dvenavute ito kappe, yaṁ pupphamabhipūjayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Ekamhi navute kappe, eko āsim tamonudo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā evam cintesi – “mayā kho yaṁ sāvakena pattabbam, tam anuppattam, yaṁnūnāham idāni bhikkhūnam anuggaham kareyya”nti. Evam cintetvā pabhinnapaṭisambhidatāya akilāsutāya ca attano santikam upagate bhikkhū yathārahaṇam ovadanto anusāsanto kañkham chindanto dhammaṁ kathento kammaṭṭhānam niggumbam nijjaṭam katvā ācikkhanto viharati. Athekadivasam̄ attano santikam upagatānam bhikkhūnam viññūnañca puggalānam visesam̄ ācikkhanto –

106. “Satalīngassa athassa, satalakkhaṇadhārino;
Ekaṅgadassī dummedho, satadassī ca pañḍito”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **satalīngassāti** līnamattham̄ gamentīti liṅgāni, atthesu saddassa pavattinimittāni, tāni pana sataṁ anekāni liṅgāni etassāti satalīingo. Anekatto hi idha satasaddo, “sataṁ sahassa”ntiādīsu viya na saṅkhyāvisesatho tassa satalīngassa. **Atthassāti** ñeyyassa, ñeyyañhi ñāñena arañyato “attho”ti vuccati. So ca ekopi anekalingo, yathā “sakko purindado maghavā”ti, “paññā vijjā medhā ñāṇa”nti ca. Yena liṅgena pavattinimittena tāvatiṁsādhipatimhi indasaddo pavatto, na tena tattha sakkādisaddā pavattā, atha kho aññena. Tathā yena sammādiṭṭhimhi paññāsaddo pavatto, na tena vijjādisaddā. Tena vuttam̄ “satalīngassa athassā”ti.

Satalakkhaṇadhārinoti anekalakkhaṇavato. Lakkhīyati etenāti lakkhaṇam̄, paccayabhāvino attassa attano phalam̄ paṭicca paccayabhāvo, tena hi so ayam imassa kāraṇanti lakkhīyati. So ca ekasseva attassa anekappabhedo upalabbhati, tenāha “satalakkhaṇadhārino”ti. Atha vā lakkhīyantītī lakkhaṇāni, tassa tassa attassa saṅkhatatādayo pakāravisesā te pana attatho avatthāvisesā veditabbā. Te ca pana tesam̄ aniccatādisāmaññalakkhaṇam̄ liṅgenti ñāpentīti “liṅgānī”ti ca vuccanti. Tassime ākārā, yasmā ekassāpi attassa aneke upalabbhanti. Tena vuttam̄ “satalīngassa athassa, satalakkhaṇadhārino”ti. Tenāha āyasmā dhammasenāpati – “sabbe dhammā sabbākārena buddhassa bhagavato ñāñamukhe āpātham̄ āgacchanti”ti (mahāni. 156; cūlani. mogharājamāñavapucchāniddesa 85; paṭi. ma. 3.5).

Ekaṅgadassī dummedhoti evam anekaliṅge anekalakkhaṇe atthe yo tattha ekaṅgadassī aputhupaññatāya ekaliṅgamattam̄ ekkalakkhaṇamattañca disvā attanā diṭṭhameva “idameva sacca”nti abhinivissa “moghamāñña”nti itaram̄ paṭikkhipati, hatthidassanakaandho viya ekaṅgagāhī **dummedho** duppañño tattha vijjamānānamyeva pakāravisesānam̄ ajānanato micchā abhinivisanato ca. **Satadassī ca pañḍitoti** pañḍito pana tattha vijjamāne anekepi pakāre attano paññācakkhunā sabbaso passati. Yo vā tattha labbhamāne aneke paññācakkhunā attanāpi passati, aññesampi dasseti pakāseti, so **pañḍito** vicakkhaṇo atthesu kusalo nāmāti. Evam thero ukkamṣagatam̄ attano paṭisambhidāsampattim̄ bhikkhūnam vibhāvesi.

Suhemantatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhammasavattheragāthāvaṇṇanā

Pabbajim tulayitvānāti āyasmato dhammasavattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle suvaccho nāma brāhmaṇo hutvā tiṇam̄ vedānam̄ pāragū gharāvāse dosam̄ disvā tāpasapabbajjam pabbajitvā araññāyatane pabbatantare assamam̄ kāretvā bahūhi tāpasehi saddhim̄ vasi. Athassa kusalabījam̄ ropetukāmo padumuttaro bhagavā assamasamīpe ākāse ṭhatvā

iddhipāṭīhāriyam dassesi. So tam disvā pasannamānaso pūjetukāmo nāgapupphāni ocināpesi. Satthā, “alam imassa tāpasassa ettakaṁ kusalabīja”nti pakkāmi. So pupphāni gahetvā satthu gamanamaggam okirityā cittam pasādento añjaliṁ paggayha aṭṭhāsi. So tena puññakammē devaloke nibbattitvā aparāparam sugatīsuyeva saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharatthe brāhmaṇakule nibbattitvā **dhammasavoti** laddhanāmo viññutam patto hetusampattiya codiyamāno gharāvāse ādīnavam pabbajāya ānisamṣaṇca disvā dakkhiṇāgiriṁ viharantam bhagavantam upasaṅkamitvā dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kammaṁ karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.39-45) –

“Suvaccho nāma nāmena, brāhmaṇo mantapāragū;
Purakkhato sasissehi, vasate pabbatantare.

“Padumuttaro nāma jino, āhutīnam paṭiggaho;
Mamuddharitukāmo so, āgacchi mama santikam.

“Vehāsamhi caṅkamati, dhūpāyati jalate tathā;
Hāsam mamaṁ viditvāna, pakkāmi pācīnāmukho.

“Tañca acchariyam disvā, abbhutaṁ lomahamsanaṁ;
Nāgapupphaṁ gahetvāna, gatamaggamhi okiriṁ.

“Satasaṁhassito kappe, yaṁ pupphaṁ okiriṁ aham;
Tena cittappasādena, duggatiṁ nupapajjaham.

“Ekatimse kappasate, rājā āsi mahāraho;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano paṭipattim paccavekkhitvā somanassappatto udānavasena –

107. “Pabbajim tulayitvāna, agārasmānagāriyam;
Tisso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsana”nti. – gātham abhāsi;

Tattha **pabbajim tulayitvānāti** “sambādho gharāvāso rajāpatho”tiādinā (dī. ni. 1.191; ma. ni. 2.10; sam. ni. 2.154) gharāvāse, “appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā”tiādinā (pāci. 417; ma. ni. 1.177) kāmesu ādīnavam tappaṭipakkhato nekkhamme ca ānisamṣam tulabhūtāya paññāya vicāretvā vīmaṇsītvātī attho. Sesam heṭṭhā vuttanayameva. Idameva ca therassa aññābyākarānam ahosīti.

Dhammasavattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

8. Dhammasavapituttheragāthāvanṇanā

Sa vīsavassasatikoti āyasmato dhammasavapituttherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro buddhasuññe loke kulagehe nibbattitvā viññutam patto bhūtagane nāma pabbate viharantam paccekasambuddham disvā pasannamānaso tiṇasūlapupphēhi pūjaṁ akāsi. So tena puññakammē devaloke nibbattitvā aparāparam sugatīsuyeva saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharatthe brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam patto dāraparigghaṁ katvā dhammasavam nāma puttam labhitvā tasmiṁ pabbajite sayampi vīsavassasatiko hutvā, “mama putto tāva taruṇo pabbaji, atha kasmā nāhaṁ pabbajissāmī”ti sañjātasamvego satthu santikam gantvā dhammaṁ sutvā pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.35-38)

“Himavantassāvidūre, bhūtagaṇo nāma pabbato;
Vasateko jino tattha, sayambhū lokanissaṭo.

“Tiṇasūlam gahetvāna, buddhassa abhiropayim;
Ekūnasatasahassam, kappam na vinipātiko.

“Ito ekādase kappe, ekosiṇ dharanīruho;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano paṭipattim paccavekkhitvā sañjātasomanasso udānento –

108. “Sa vīsavassasatiko, pabbajim anagāriyam;
Tisso vijjā anuppattā, kataṇ buddhassa sāsana”nti. – gātham abhāsi;

Tattha **sa vīsavassasatikoti** so vīsamvassasatiko, so aham jātiyā vīsādhikavassasatiko samāno.
Pabbajinti pabbajjam upagacchim. Sesam vuttanayameva. Idameva ca imassa therassa aññābyākaraṇam ahosi.

Dhammasavapituttheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Saṅgharakkhitattheragāthāvaṇṇanā

Na nūnāyam paramahitānukampinoti āyasmato saṅgharakkhitattherassa gāthā. Kā uppatti? Sopi purimabuddhesu katādhikāro tatha tattha bhave puññāni upacinanto ito catunavute kappe kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam pabbatapāde vasante satta paccekasambuddhe disvā pasannamānaso kadambapupphāni gahetvā pūjesi. So tena puññakammaṇa devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā sugaṭsuyeva saṃsaranto imasmiṇ buddhuppāde sāvatthiyam ibbhakule nibbatti, tassa **saṅgharakkhitoti** nāmam ahosi. So viññutam patto paṭiladdhasaddho pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā aññataram bhikkhum sahāyam katvā araññe viharati. Therassa vasanaṭṭhānato avidūre vanagumbe ekā migī vijāyitvā taruṇam chāpam rakkhantī chātajjhattāpi puttasinghena dūre gocarāya na gacchati, āsanne ca tiṇodakassa alābhena kilamati. Tam disvā thero, “aho vatāyam loko taṇhābandhanabaddho mahādukkham anubhavati, na tam chinditum sakkotī”ti saṃvegajāto tameva aṅkusam katvā vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.30-34) –

“Himavantassāvidūre, kukkuṭo nāma pabbato;
Tamhi pabbatapādamhi, satta buddhā vasanti te.

“Kadambam pupphitam disvā, dīparājamva uggataṁ;
Ubho hatthehi paggayha, satta buddhe samokirim.

“Catunnavutito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Dvenavute ito kappe, sattāsuṇ pupphanāmakā;
Sattaratanasampannā, cakkavattī mahabbalā.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano dutiyakam bhikkhum micchāvitakkabahulam viharantam ñatvā tameva migim upamam karitvā tam ovadanto –

- 109.** “Na nūnāyam paramahitānukampino, rahogato anuvigaṇeti sāsanam;
Tathāhayam viharati pākatindriyo, migī yathā taruṇajātikā vane”ti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **na** nūnāyanti **na**-iti patisedhe nipāto. **Nūnāti** parivitakke. Nūna ayanti padacchedo. **Paramahitānukampinoti** paramam̄ ativiya, paramena vā anuttarena hitena satte anukampanasīlassa bhagavato. **Rahogatoti** rahasi gato, suññāgāragato kāyavivekayuttoti attho. **Anuvigaṇetīti** ettha “na nūnā”ti padadvayam̄ ānetvā sambandhitabbam̄ “nānuvigaṇeti nūnā”ti, na cintesi maññe, “nānuyuñjati”ti takkemīti attho. **Sāsananti** paṭipattisāsanam̄, catusaccakammaṭṭhānabhāvananti adhippāyo. **Tathā hīti** teneva kāraṇena, satthu sāsanassa ananuyuñjanato eva. **Ayanti** ayam̄ bhikkhu. **Pākatindriyoti** manacchatthānam̄ indriyānam̄ yathāsakam̄ visayesu vissajjanato sabhāvabhūtaindriyo, asam̄vutacakkhudvārādikoti attho. Yassa tañhāsaṅgassa acchinnatāya so bhikkhu pākatindriyo viharati, tassa upamam̄ dassento “**migī yathā taruṇajātikā vane**”ti āha. Yathā ayam̄ taruṇasabhāvā migī puttasnehassa acchinnatāya vane dukkham̄ anubhavati, na tam̄ ativattati, evamayampi bhikkhu saṅgassa acchinnatāya pākatindriyo viharanto vaṭṭadukkham̄ nātivattatīti adhippāyo. “Taruṇavijātikā”ti vā pāṭho. Abhinavappasutā bālavacchāti attho. Tam̄ sutvā so bhikkhu sañjātasam̄vego vipassanam̄ vadḍhetvā nacirasseva arahattam̄ pāpuṇi.

Saṅgharakkhitattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Usabhattheragāthāvaṇṇanā

Nagā nagaggesu susam̄virūlhāti āyasmato usabhattherassa gāthā. Kā uppati? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaṭṭupanissayāni puññāni karonto ito ekatiṁse kappe sikhissa bhagavato kāle devaputto hutvā nibbatto ekadivasam̄ satthāram̄ disvā pasannamānasō dibbapupphēhi pūjam̄ akāsi. Sā pupphapūjā sattāham̄ pupphamaṇḍapākārena atṭhāsi. Devamanussānam̄ mahāsamāgamo ahosi. So tena puññakammena devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde kosalaratṭhe ibbhakule nibbatti, tassa **usabhoti** nāmaṁ ahosi. So viññutam̄ patto jetavanapaṭiggahaṇe satthari laddhappasādo pabbajitvā katapubbakicco araññe pabbatapāde viharati. Tena ca samayena pāvusakālameghe abhippavuṭṭhe pabbatasikharesu rukkhagacchalatāya ghanapañṇasāṇḍino honti. Athekadivasam̄ thero leñato nikkhāmitvā tam̄ vanarāmaṇeyyakam̄ pabbatarāmaṇeyyakañca disvā yonisomanasikāravasena “imepi nāma rukkhādayo acetanā utusampattiyyā vadḍhim̄ pāpuṇanti, atha kasmā nāham̄ utusappāyam̄ labhitvā guṇehi vadḍhim̄ pāpuṇissāmī”ti cintento –

- 110.** “Nagā nagaggesu susam̄virūlhā, udaggameghena navena sittā;
Vivekakāmassa araññasaññino, janeti bhiyyo usabhassa kalyata”nti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **nagāti** rukkhā, “nāgā”ti keci vadanti, nāgarukkhāti attho. **Nagaggesūti** pabbatasikharesu. **Susam̄virūlhāti** suṭṭhu samantato virūlhamūlā hutvā parito upari ca sammadeva sañjātasākhaggapallavappasākhāti attho. **Udaggameghena navena sittāti** paṭhamuppannena uṭārena mahatā pāvusameghena abhippavuṭṭhā. **Vivekakāmassāti** kilesavivittam̄ cittavivekam̄ icchantassa, araññavāsenā tāva kāyaviveko laddho, idāni upadhivivekādhigamassa nissayabhūto cittaviveko laddhabboti tam̄ patthayamānassa, jāgariyam̄ anuyuñjantassāti attho, tenāha “**araññasaññino**”ti. Araññavāso nāma satthārā vaṇṇito thomito. So ca kho yāvadeva samathavipassanābhāvanāpāripūriyā, tasmā sā mayā hatthagatā kātabbāti evam̄ araññagatasāññino nekkhammasaṅkappabahulassāti attho. **Janetīti** uppādenti, puthutte hi idam̄ ekavacanam̄. Keci pana “janentī”ti paṭhanti. **Bhiyyoti** uparūpari. **Usabhassāti** attānameva param̄ viya vadati. **Kalyatāti** kalyabhāvam̄ cittassa kammaññataṁ bhāvanāyogyatam̄. Svāyamattho hetṭhā vuttoyeva. Evam̄ theroyimam̄ gātham̄ vadantoyeva vipassanam̄

ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.25-29) –

“Devaputto aham santo, pūjayim sikhināyakam;
Mandāravena pupphena, buddhassa abhiropayim.

“Sattāham chadanaṁ āsi, dibbaṁ mālam tathāgate;
Sabbe janā samāgantvā, namassimṣu tathāgataṁ.

“Ekatimse ito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Ito ca dasame kappe, rājāhosim jutindharo;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Ayameva ca therassa aññābyākaraṇagāthā ahosīti.

Usabhattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamavaggo

1. Jentattheragāthāvaṇṇanā

Duppabbajjam ve duradhivāsā gehāti āyasmato jentattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ kusalaṁ upacinanto sikhissa bhagavato kāle devaputto hutvā nibbatti. So ekadivasam satthāraṁ disvā pasannacitto kiṃkirātapupphēhi pūjam akāsi. So tena puññakammena devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde magadharaṭṭhe jentagāme ekassa maṇḍalikarājassa putto hutvā nibbatti, **jentotissa** nāmaṁ ahosi. So viññutam patto daharakāleyeva hetusampattiyā codiyamāno pabbajāniṇnamānasō hutvā puna cintesi – “pabbajā nāma dukkarā, gharāpi durāvāsā, dhammo ca gambhīro, bhogā ca duradhigamā, kim nu kho kattabba”nti evam pana cintābahulo hutvā satthu santike pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā vipassanam vaḍghetvā sukhāya paṭipadāya khippābhiññāya arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.21-24) –

“Devaputto aham santo, pūjayim sikhināyakam;
Kakkārupuppham paggayha, buddhassa abhiropayim.

“Ekatimse ito kappe, yam pupphamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Ito ca navame kappe, rājā sattuttamo ahum;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano paṭipattim paccavekkhanto, “asakkhim vatāham ādito mayham uppānavitakkam chinditu”nti somanassajāto vitakkassa uppānakāraṁ tassa ca sammadēva chinnataṁ dassento –

111. “Duppabbajjam ve duradhivāsā gehā, dhammo gambhīro duradhigamā bhogā; Kicchā vutti no itarītareneva, yuttam cintetum satatamaniccata”nti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **duppabbajjanti** appam vā mahantam vā bhogakkhandhañceva nātiparivatthañca pahāya imasmim sāsane uram datvā pabbajanassa dukkarattā dukkham pabbajam, dukkarā pabbajjāti duppabbajjam. Veti nipātamattam, daļhattho vā “pabbajā dukkhā”ti. Gehañce āvaseyyam, **duradhivāsā gehā**, yasmā geham adhivasantena raññā rājakiccam, issarena issarakiccam, gahapatinā gahapatikiccam kattabbañ hoti, parijano ceva samañabrāhmañ ca saṅgahetabbā, tasmim tasmīnā kattabbe kariyamānepi gharāvāso chiddaghañ viya mahāsamuddo viya ca duppūro, tasmā gehā nāmete adhivasitum āvasitum dukkhā dukkarāti katvā duradhivāsā durāvāsāti. Pabbajjañce anutiñtheyyam **dhammo gambhīro**, yadatthā pabbajjā, so pabbajitena adhigantabbo pañivedhasaddhammo gambhīro, gambhīrañāñagocarattā duddaso, dappañvijjhō dhammassa gambhīrabhāvena dappañvijjhattā. Gehañce āvaseyyam, **duradhigamā bhogā** yehi vinā na sakkā geham āvasitum, te bhogā dukkhena kasirena adhigantabbatāya duradhigamā. Evam sante gharāvāsam pahāya pabbajjamyeva anutiñtheyyam, evampi **kicchā vutti no itarītarena idha** imasmim buddhasāsane itarītarena yathāladdhena paccayena amhākam vutti jīvikā kicchā dukkhā, gharāvāsanam duradhivāsatāya bhogānañca duradhigamatāya gehe itarītarena paccayena yāpetabbatāya kicchā kasirā vutti amhākam, tattha kiñ kātum vaṭṭatī? **Yuttam cintetum satatamaniccatañ** sakalam divasam pubbarattāpararattañca tebhūmakadhammajātam aniccatanti, tato uppādavayavantato ādiantavantato tāvakālikato ca na niccanti “anicca”nti cintetum vipassitum yuttam. Aniccañupassanāya siddhāya itarānupassanā sukheneva sijjhantī aniccañupassanāva ettha vuttā, aniccañca dukkhānattatānam abyabhicarañato sāsanikassa sukhaggahañato ca. Tenāha – “yadaniccam tam dukkham, yañ dukkham tadanattā”ti (sam. ni. 3.15), “yañ kiñci samudayadhammam, sabbam tam nirodhadhammam” (mahāva. 16; dī. ni. 2.371; sam. ni. 5.1081), “vayadhammā sañkhārā”ti (dī. ni. 2.218) ca tadaminā evam aññamaññam pañipakkhavasena aparāparam uppanne vitakke niggahetvā aniccatāmukhena vipassanam ārabhitvā idāni katakicco jātoti dasseti. Tena vuttam “attano pañipatti”ntiādi. Idameva therassa aññābyākaranam ahosi.

Jentattheragāthāvaññanā niññhitā.

2. Vacchagottatheragāthāvaññanā

Tevijjoham mahājhāyīti āyasmato vacchagottatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave vivaññupanissayañ kusalabījām ropento vipassissa bhagavato kāle bandhumatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam raññā nāgarehi ca saddhim buddhapūjām katvā tato param devamanussesu saṁsaranto imasmim buddhuppāde rājagahe vibhavasampannassa brāhmañassa putto hutvā nibbatti, tassa vacchagottatāya **vacchagottotveva** samaññā ahosi. So viññutam patvā brāhmañavijjāsu nipphattim gato vimuttim gavesanto tattha sāram adisvā paribbājakapabbajam pabbajitvā vicaranto satthāram upasañkamitvā pañham pucchitvā tasmim vissajjite pasannamānasō satthu santike pabbajitvā vipassanāya kammapā karonto nacirasseva chañlabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.16.15-20) –

“Udentam sataramsimva, pītarāmsimva bhānumam; Pannarase yathā candañ, niyyantam lokanāyakam.

“Aññhasaññhisahassāni, sabbe khīñāsavā ahum; Parivāriñsu sambuddham, dvipadindam narāsabham.

“Sammajjītvāna tam vīthim, niyyante lokanāyake; Ussāpesim dhajam tattha, vippasannena cetasā.

“Ekanavutito kappe, yaṁ dhajam̄ abhiropayim̄;
Duggatiṁ nābhijānāmi, dhajadānassidaṁ phalam̄.

“Ito catutthake kappe, rājāhosim̄ mahabbalo;
Sabbākārena sampanno, sudhajo iti vissuto.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Chaṭabhiñño pana hutvā attano paṭipattim̄ paccavekkhitvā somanassajāto udānavasena –

112. “Tevijjhōham̄ mahājhāyī, cetosamathakovido;
Sadattho me anuppatto, kataṁ buddhassa sāsana”nti. – gātham̄ abhāsi;

Tattha **tevijjhōhanti** yadipi mām̄ pubbe tiṇṇam̄ vedānam̄ pāram̄ gatattā ‘brāhmaṇo tevijjo’ti sañjānanti, tam̄ pana samaññāmattam̄ vedesu vijjākiccassa abhāvato. Idāni pana pubbenivāsaññādīnam̄ tissannam̄ vijjānam̄ adhigatattā paramaththato tevijjo ahaṁ, mahantassa anavasesassa samudayapakkhiyassa kilesagaṇassa jhāpanato, mahantena maggaphalajhānena mahantassa uḷārassa pañītassa nibbānassa jhāyanato ca **mahājhāyī**. **Cetosamathakovidoti** cittasaṅkhobhakarānam̄ saṅkilesadhammānam̄ vūpasamanena cetaso samādahane kusalo. Etena tevijjabhāvassa kāraṇamāha. Samādhikosallasahitena hi āsavakkhayena tevijjatā, na kevalena. **Sadatthoti** sakattho ka-kārassāyam̄ dākāro kato “anuppattasadattho”tiādīsu (ma. ni. 1.9; a. ni. 3.38) viya. “Sadattho”ti ca arahattam̄ veditabbam̄. Tañhi attapaṭibandhaṭṭhena attānam̄ avijahanaṭṭhena attano paramatthaṭṭhena attano atthattā “sakattho”ti vuccati. Svāyam̄ sadattho **me** mayā **anuppatto** adhigato. Etena yathāvuttam̄ mahājhāyibhāvam̄ sikhāpattam̄ katvā dasseti. Sesam̄ vuttanayameva.

Vacchagottatheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

3. Vanavacchattheragāthāvanṇanā

Acchodikā puthusilāti āyasmato vanavacchattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha tattha bhave vivatṭūpanissayaṁ kusalabījam̄ ropento vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto parassa kammaṁ katvā jīvanto kassaci aparādham̄ katvā maraṇabhayena tajjito palāyanto antarāmagge bodhirukkham̄ disvā pasannamānaso tassa mūlam̄ sammajjītvā piṇḍibandhehi asokapupphehi pūjam̄ katvā vanditvā bodhim̄ abhimukho namassamāno pallaṅkena nisinno māretum̄ āgate paccathike disvā tesu cittam̄ akopetvā bodhim̄ eva āvajjento sataporise papāte papati. So tena puññakammena devaloke nibbattitvā aparāparam̄ puññāni katvā devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe vibhavasampannassa brāhmaṇassautto hutvā nibbatti, “vaccho”tissa nāmaṁ ahosi. So vayappatto bimbisārasamāgame paṭiladdhasaddho pabbajītvā arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.16.7-14) –

“Parakammāyane yutto, aparādham̄ akāsaḥam̄;
Vanantaṁ abhidhāvissam̄, bhayaverasamappito.

“Pupphitaṁ pādapam̄ disvā, piṇḍibandham̄ sunimmitam̄;
Tambapuppham̄ gahetvāna, bodhiyam̄ okiriṁ aham̄.

“Sammajjītvāna taṁ bodhim̄, pāṭalim̄ pādaputtamam̄;
Pallaṅkaṁ ābhujītvāna, bodhimūle upāvisim̄.

“Gatamaggam gavesantā, āgacchum mama santikam̄;
Te ca disvānaham̄ tattha, āvajjim̄ bodhimuttamam̄.

“Vanditvāna aham bodhim, vippasannena cetasā;
Anekatāle papatiṁ, giridugge bhayānake.

“Ekanavutito kappe, yam pupphamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, bodhipūjāyidam phalam.

“Ito ca tatiye kappe, rājā susaññato aham;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā vivekābhiratiyā vaneyeva vasi, tena **vanavacchoti** samaññā udapādi. Atha kadāci thero nātijanānuggahattham rājagaham gato tattha nātakehi upaṭṭhiyamāno katipāham vasitvā gamanākāram sandasseti. Tam nātakā, “bhante, amhākaṁ anuggahattham dhuravihāre vasatha, mayam upaṭṭhahissāmā”ti yācīmsu. Thero tesam pabbatarāmaṇeyyakittanāpadesena vivekābhiratiṁ nivedento –

113. “Accchodikā puthusilā, gonaṅgulamigāyutā;
Ambusevālasañchannā, te selā ramayanti ma”nti. – gātham abhāsi;

Tattha **acchodikāti** acchaṁ abahalam sukhumaṁ udakam etesūti “acchodakā”ti vattabbe liṅgavipallāsenā acchodikā”ti vuttam. Etena tesam udakasampattiṁ dasseti. **Puthusilāti** puthulā vitthatā mudusukhasamphassā silā etesūti puthusilā. Etena nisajjanatāhānasampattiṁ dasseti. Gunnam viya naṅgulaṁ naṅguṭṭham etesanti **gonaṅgulā**, kālamakkaṭā, “pakatimakkaṭā”tipi vadantiyeva. Gonaṅgulehi ca pasadādikehi migehi ca tahaṁ tahaṁ vicarantehi āyutā missitāti **gonaṅgulamigāyutā**. Etena tesam amanussūpacārītāya araññalakkhaṇūpetataṁ dasseti. **Ambusevālasañchannāti** pasavanato satatam paggharamānasalilatāya tahaṁ tahaṁ udakasevālasañchāditā. **Te selā ramayanti** manti yatthāham vasāmi; te edisā selā pabbatā vivekābhiratiyā mam ramayanti, tasmā tathevāham gacchāmīti adhippāyo. Idameva ca therassa aññābyākaraṇam ahosi.

Vanavacchattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

4. Adhimuttattheragāthāvanṇanā

Kāyaduṭṭhullagarunoti āyasmato adhimuttattherassa gāthā. Kā uppatti? So kira padumuttarassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam patto brāhmaṇavijjāsu nipphattim gato kāmesu ādīnavam disvā gharāvāsam pahāya tāpasapabbajam pabbajitvā araññe viharanto buddhuppādam sutvā manussūpacāram upagantvā satthāram bhikkhusaṅghaparivutam gacchantam disvā pasannamānaso attano vākacīram satthu pādamūle patthari. Satthā tassa ajjhāsayam nātāv tasmiṁ atṭhāsi. Tattha ṭhitam bhagavantam kālānusārena gandhena pūjetvā “samuddharasimam loka”ntiādikāhi dasahi gāthāhi abhitthavi. Tam satthā “anāgate ito satasahassakappamatthake gotamassa nāma sammāsambuddhassa sāsane pabbajitvā chaṭṭabhiñño bhavissati”ti byākaritvā pakkāmi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā tato yāvāyan buddhuppādo, tāva devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattitvā **adhimuttotī** laddhanāmo viññutam patto brāhmaṇavijjāsu nipphattim gantvā tattha sāraṁ apassanto pacchimabhavikattā nissaraṇam gavesanto jetavanapaṭīggahaṇe buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho satthu santike pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.40.304-332) –

“Kanikāramva jalitam, dīparukkhamva ujjalam;
Osadhiṁva virocantam, vijjutam gagane yathā.

“Asambhītam anuttāsim, migarājaṁva kesariṁ;
Ñāṇālokam pakāsentam, maddantam titthiye gaṇe.

“Uddharantam imam lokam, chindantam sabbasamsayam;
Gajjantam migarajamva, addasam lokanayakam.

“Jaṭājinadharo āsim, brahā uju patāpavā;
Vākacīram gahetvāna, pādamūle apattharim.

“Kālānusāriyam gayham, anulimpim tathāgataṁ;
Sambuddhamanulimpetvā, santhavim lokanayakam.

“Samuddharasimam lokam, oghatiṇṇa mahāmuni;
Ñāṇālokena jotesi, nāvaṭam ñāṇamuttamam.

“Dhammadakkam pavattesi, maddase paratitthiye;
Usabho jitasaṅgāmo, sampakampesi medanim.

“Mahāsamudde ūmiyo, velantamhi pabhijjare;
Tatheva tava ñāṇamhi, sabbadiṭṭhī pabhijjare.

“Sukhumacchikajālena, saramhi sampatānite;
Antojālīkatā pāṇā, pīlitā honti tāvade.

“Tatheva titthiyā loke, puthupāsanḍanissitā;
Antoñāṇavare tuyham, parivattanti mārisa.

“Patiṭṭhā vuyhatam oghe, tvañhi nātho abandhunam;
Bhayaṭṭitānam saraṇam, muttitthīnam parāyaṇam.

“Ekavīro asadiso, mettākaruṇasañcayo;
Asamo susamo santo, vasī tādī jitañjayo.

“Dhīro vigatasammoho, anejo akathamkathī;
Tusito vantadososi, nimmalo samyato suci.

“Saṅgātigo hatamado, tevijjo tibhavantago;
Sīmātigo dhammadagaru, gatatto hitavabbhuto.

“Tārako tvam yathā nāvā, nidhīvassāsakārako;
Asambhīto yathā sīho, gajarājāva dappito.

“Thometvā dasagāthāhi, padumuttaram mahāyasam;
Vanditvā satthuno pāde, tuṇhī aṭṭhāsaham tadā.

“Padumuttaro lokavidū, āhutinam paṭigghaho;
Bhikkhusaṅghe ṭhito satthā, imā gāthā abhāsatha.

“Yo me sīlañca ñāṇañca, saddhammañcāpi vaṇṇayi;
Tamahaṁ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Saṭṭhi kappasahassāni, devaloke ramissati;
Aññe devebhībhavitvā, issaram kārayissati.

“So pacchā pabbajitvāna, sukkamūlena codito;
Gotamassa bhagavato, sāsane pabbajissati.

“Pabbajitvāna kāyena, pāpakammaṁ vivaggiya;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

“Yathāpi megho thanayam, tappeti medaniṁ imam;
Tatheva tvaṁ mahāvīra, dhammena tappayī mamaṁ.

“Sīlam paññañca dhammañca, thavitvā lokanāyakam;
Pattomhi paramaṁ santim, nibbānam padamaccutam.

“Aho nūna sa bhagavā, ciraṁ tiṭṭheyya cakkhumā;
Aññātañca vijāneyyam, phuseyyum amataṁ padam.

“Ayam me pacchimā jāti, bhavā sabbe samūhatā;
Sabbāsave pariññāya, viharāmi anāsavo.

“Satasahassito kappe, yaṁ buddhamabhithomayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, kittanāya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attanā saha vasante kāyadalhibahule bhikkhū ovadanto –

114. “Kāyaduṭṭhullagaruno, hiyyamānamhi jīvite;
Sarīrasukhagiddhassa, kuto samaṇasādhutā”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **kāyaduṭṭhullagarunoti** duṭṭhullam asubhayogyatā, kāyassa duṭṭhullam kāyaduṭṭhullam, kāyaduṭṭhullam garu sambhāvitam yassa so kāyaduṭṭhullagaru, anissaranappañño hutvā kāyaposanappasuto kāyadalhibahuloti attho, tassa kāyaduṭṭhullagaruno. **Hiyyamānamhi jīviteti** kunnadīnam udakam viya jīvitasaṅkhāre lahuso khīyamāne. **Kuto samaṇasādhutāti** evarūpassa puggalassa samaṇabhāvena sādhutā susamaṇatā kuto kena kāraṇena siyā, ekaṁsato pana kāye jīvite ca nirapekkhassa itarītarasantosena santuṭṭhassa āraddhavīriyasseva samaṇasādhutāti adhippāyo.

Adhimuttattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Mahānāmattheragāthāvaṇṇanā

Esāvahiyyase pabbatenāti āyasmato mahānāmattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto sumedhassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattivā brāhmaṇavijjāsu nipphattim gato gharāvāsam pahāya aññatarāya nadiyā tīre assamaṁ kāretvā sambahule brāhmaṇe mante vācento viharati. Athekadivasam bhagavā tam anuggaṇhitum tassa asamapadam upagacchi. So bhagavantam disvā pasannacitto āsanam paññāpetvā adāsi. Nisinne bhagavati sumadhuram madhum upanāmesi. Tam bhagavā paribhuñjītvā heṭṭhā adhimuttattheravathumhi vuttanayena anāgataṁ byākaritvā pakkāmi. So tena puññakammē devaloke nibbattivā aparāparam sugaṭsuyeva parivattento imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattivā **mahānāmoti** laddhanāmo viññutam patto bhagavato santikam upasaṅkamitvā dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā kammatṭhānam gahetvā nāma pabbate viharanto kilesapariyutṭhānam vikkhambhetum asakkonto “kim me iminā saṅkiliṭṭhacittassa jīvitenā”ti attabhāvaṁ nibbindanto uccam pabbatasikharam abhiruhitvā “ito pātete tam māressāmī”ti attānam

param viya niddisanto –

115. “Esāvahiyase pabbatena, bahukuṭajasallakikena;
Nesādakena girinā, yasassinā paricchadenā”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **esāvahiyaseti** eso tvam mahānāma avahiyase parihāyasi. **Pabbatenāti** nivāsaṭṭhānabhūtena iminā pabbatena. **Bahukuṭajasallakikenāti** bahūhi kuṭajehi indasālarukkhehi sallakīhi indasālarukkhehi vā samannāgatena. **Nesādakenāti** evaṁnāmakena. **Girināti** selena. Selo hi sandhisāṅkhātehi pabbehi ṛhitattā “pabbato”ti, pasavanādivasena jalassa, sārabhūtānam bhesajjādivatthūnañca giraṇato “girī”ti vuccati. Tadubhayatthasambhavato panettha “pabbatenā”ti vatvā “girinā”ti ca vuttam. **Yasassināti** sabbaguṇehi vissutena pakāsenā. **Paricchadenāti** nānāvidharukkhagacchalatāhi samantato channena, vasanaṭṭhānatāya vā tuyham paricchadabhūtena. Ayañhettha adhippāyo – mahānāma, yadi kammaṭṭhānam vissajjetvā vitakkabahulo hosi, evam tvam iminā chāyūdakasampannena sappāyena nivāsanāṭṭhānabhūtena nesādakagirinā parihāyasi, idāniham tam ito pātētvā māressāmi, tasmā na labbhā vitakkavasikena bhavitunti. Evam therō attānam santajjentoyeva vipassanām ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.40.333-352) –

“Sindhuyā nadiyā tīre, sukato assamo mama;
Tattha vācemahaṁ sisse, itihāsam salakkhaṇam.

“Dhammakāmā viniṭā te, sotukāmā susāsanam;
Chaṭaṅge pāramippattā, sindhukūle vasanti te.

“Upātagamane ceva, lakkhaṇesu ca kovidā;
Uttamattham gavesantā, vasanti vipine tadā.

“Sumedho nāma sambuddho, loke uppajji tāvade;
Amhākaṁ anukampanto, upāgacchi vināyako.

“Upāgataṁ mahāvīram, sumedham lokanāyakam;
Tiṇasanthārakam katvā, lokajeṭṭhassadāsaham.

“Vipināto madhum gayha, buddhaseṭṭhassadāsaham;
Sambuddho paribhuñjitvā, idam vacanamabravi.

“Yo tam adāsi madhum me, pasanno sehi pāṇibhi;
Tamaham kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Iminā madhudānena, tiṇasanthārakena ca;
Tiṇsa kappasahassāni, devaloke ramissati.

“Tiṇsakappasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññaya, nibbāyissatināsavo.

“Devalokā idhāgantvā, mātukucchiṁ upāgate;
Madhvassam pavassittha, chādayam madhunā mahim.

“Mayi nikkhantamattamhi, kucchiyā ca suduttarā;
Tatrāpi madhuvassam̄ me, vassate niccakālikam̄.

“Agārā abhinikkhamma, pabbajim̄ anagāriyam̄;
Lābhī annassa pānassa, madhudānassidam̄ phalam̄.

“Sabbakāmasamiddhoham̄, bhavitvā devamānuse;
Teneva madhudānenā, pattomhi āsavakkhayam̄.

“Vuṭṭhamhi deve caturaṅgule tiṇe, sampupphite dharaṇīruhe sañchanne;
Suññe ghare maṇḍaparukkhamūlake, vasāmi niccam̄ sukhito anāsavo.

“Majjhe mahante hīne ca, bhave sabbe atikkamim̄;
Ajja me āsavā khīṇā, natthi dāni punabbhavo.

“Tiṁsakappasahassamhi, yaṁ dānamadadiṁ tadaṁ;
Duggatiṁ nābhijānāmi, madhudānassidam̄ phalam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Ayameva ca therassa aññābyākaraṇagāthā ahosīti.

Mahānāmattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

6. Pārāpariyattheragāthāvaṇṇanā

Chaphassāyatane hitvāti āyasmato pārāpariyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto piyadassissa bhagavato kāle nesādayoniyam̄ nibbattitvā tassa viññutam̄ pattassa vicaraṇaṭṭhāne aññatarasmiṁ vanasaṇde piyadassī bhagavā tam anuggaṇhitum̄ nirodhasamāpattim̄ samāpajjivtā nisīdi. So ca mige pariyesanto tam ṭhānam̄ gato satthāram̄ disvā pasannamānaso bhagavantam̄ anto katvā kataṁ sākhāmaṇḍapam̄ padumapupphēhi kūṭāgārākārena sañchādetvā ulāram̄ pītisomanassam paṭisamvedento sattāham̄ namassamāno aṭṭhāsi. Divase divase ca milātamilātāni apanetvā abhinavehi chādesi. Satthā sattāhassa accayena nirodhato vuṭṭhahitvā bhikkhusaṅgham̄ anussari. Tāvadeva asītisahassamattā bhikkhū satthāram̄ parivāresum̄. “Madhuradhammadhākathām suṇissāmā”ti devatā sannipatimsu, mahā samāgamo ahosi. Satthā anumodanam̄ karonto tassa devamanussesu bhāvinim̄ sampattim̄ imasmiṁ buddhuppāde sāvakabodhiñca byākaritvā pakkāmi. So tena puññakammēna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam̄ patto tiṇam̄ vedānam̄ pāragū hutvā parāparagottatāya **pārāpariyoti** laddhasamañño bahū brāhmaṇe mante vācento satthu rājagahagamane buddhānubhāvam̄ disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kammaṁ karonto nacirasseva arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.40.353-385) –

“Piyadassī nāma bhagavā, sayambhū lokanāyako;
Vivekakāmo sambuddho, samādhikusalo muni.

“Vanasaṇḍam̄ samoggayha, piyadassī mahāmuni;
Paṁsukūlam̄ pattharitvā, nisīdi purisuttamo.

“Migaluddo pure āsim̄, araññe kānane aham̄;
Pasadam̄ migamesanto, āhiṇḍāmi aham̄ tadā.

“Tatthaddasāsim̄ sambuddham̄, oghatiṇṇamanāsavam̄;

Pupphitam sālarājaṁva, sataramsiṁva uggataṁ.

“Disvānahaṁ devadevaṁ, piyadassī mahāyasam;
Jātassaram samoggayha, padumam āharim tadā.

“Āharitvāna padumam, satapattam manoramam;
Kūṭagāram karitvāna, chādayim padumenahaṁ.

“Anukampako kāruṇiko, piyadassī mahāmuni;
Sattarattindivam buddho, kūṭagāre vasī jino.

“Purāṇam chaddayitvāna, navena chādayim aham;
Añjaliṁ paggahetvāna, atthāsinī tāvade ahaṁ.

“Vutthahitvā samādhimhā, piyadassī mahāmuni;
Disam anuvilokento, nisīdi lokanāyako.

“Tadā sudassano nāma, upaṭṭhāko mahiddhiko;
Cittamaññaya buddhassa, piyadassissa satthuno.

“Asītiyā sahassehi, bhikkhūhi parivārito;
Vanante sukhamāśinam, upesi lokanāyakaṁ.

“Yāvatā vanasaṇḍamhi, adhivatthā ca devatā;
Buddhassa cittamaññaya, sabbe sannipatum tadā.

“Samāgatesu yakkhesu, kumbhaṇḍe saharakkhase;
Bhikkhusanghe ca sampatte, gāthā pabyāharī jino.

“Thomam sattāhaṁ pūjesi, āvāsañca akāsi me;
Tamaham kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Sududdasam sunipuṇam, gambhīraṁ suppakāsitam;
Ñāṇena kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Catuddasāni kappāni, devarajjam karissati;
Kūṭagāram mahantassa, padmapupphehi chāditam.

“Ākāse dhārayissati, pupphakammassidam phalam;
Catubbīse kappasate, vokiṇṇam sāmsarissati.

“Tattha pupphamayaṁ byamham, ākāse dhārayissati;
Yathā padumapattamhi, toyam na upalimpati.

“Tathevīmassa ñāṇamhi, kilesā nopalimpare;
Manasā vinivatṭetvā, pañca nīvaraṇe ayam.

“Cittam janetvā nekkhamme, agārā pabbajissati;
Tato pupphamaye byamhe, dhārente nikkhamsissati.

“Rukkhamūle vasantassa, nipakassa satīmato;
Tattha pupphamayaṁ byamhaṁ, matthake dhārayissati.

“Cīvaraṁ piṇḍapātañca, paccayaṁ sayanāsanam; Datvāna bhikkhusaṅghassa, nibbāyissatināsavo.

“Kūṭagārena caratā, pabbajjaṁ abhinikkhamiṁ; Rukkhamūle vasantampi, kūṭagāraṁ dharīyati.

“Cīvare piṇḍapāte ca, cetanā me na vijjati; Puññakammaṇa samyutto, labhāmi pariniṭhitam.

“Gananāto asaṅkheyyā, kappakoṭī bahū mama; Rittakā te atikkantā, pamuttā lokanāyakā.

“Aṭṭhārase kappasate, piyadassī vināyako; Tamahāmaṁ payirupāsitvā, imaṁ yonim upāgato.

“Idha passāmi sambuddhaṁ, anomam nāma cakkhumam; Tamahāmaṁ upagantvāna, pabbajim anagāriyam.

“Dukkhassantakaro buddho, maggam me desayī jino; Tassa dhammaṁ suṇitvāna, pattomhi acalam padam.

“Tosayitvāna sambuddhaṁ, gotamaṁ sakyapuṇḍavam; Sabbāsave pariññāya, viharāmi anāsavo.

“Aṭṭhārase kappasate, yaṁ buddhamabhipūjayim; Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalaṁ.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano paṭipattim paccavekkhitvā sañjātasomanasso udānavasena –

116. “Chaphassāyatane hitvā, guttadvāro susamvuto;
Aghamūlam vamitvāna, patto me āsavakkhayo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **chaphassāyatane hitvāti** cakkhusamphassādīnam channam samphassānam uppattiṭhānatāya “phassāyatānānī”ti laddhanāmāni cakkhādīni cha ajjhattikāyatanāni tappaṭibaddhasaṅkilesappahānavasena pahāya. **Guttadvāro susamvutoti** tato eva cakkhudvārādīnam guttattā, tattha pavattanakānām abhijjhādīnam pāpadhammānām pavesananiवराजेना satikavāṭēna suṭṭu pihitattā guttadvāro susamvuto. Atha vā manacchaṭhānām channam dvārānām vuttanayena rakkhitattā guttadvāro, kāyādīhi suṭṭhu saññatattā susamvutoti evamettha attho veditabbo. **Aghamūlam vamitvānāti** aghassa vatṭadukkhassa mūlabhūtam avijjābhavatañhāsaṅkhātam dosam, sabbam vā kilesadosam ariyamaggasaṅkhātavamanayogapānena uggiritvā santānato bahi katvā, bahikarāṇahetu vā. **Patto me āsavakkhayoti** kāmāsavādayo āsavā ettha khīyanti, tesam vā khayena pattabboti āsavakkhayo, nibbānam arahattañca. So āsavakkhayo patto adhigatoti udānavasena aññam byākāsi.

Pārāpariyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Yasattheragāthāvaṇṇanā

Suvilitto suvasanoti āyasmato yasattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayāni puññāni upacinanto sumedhassa bhagavato kāle mahānubhāvo nāgarājā hutvā buddhappamukham bhikkhusaṅgham attano bhavaṇam netvā mahādānam pavattesi. Bhagavantam mahaggheṇa ticīvarena acchādesi, ekamekañca bhikkhuṁ mahaggheṇeva paccekadussayugena sabbena samaṇaparikkhārena acchādesi. So tena puññakammena devamanussesu saṃsaranto siddhatthassa bhagavato kāle setthiputto hutvā mahābodhimandam sattahi ratanehi pūjesi. Kassapassa bhagavato kāle sāsane pabbajitvā samaṇadhammam akāsi. Evaṁ sugatīsuyeva saṃsaranto imasmīm amhākam bhagavato kāle bārāṇasiyam mahāvibhavassa setthino putto hutvā nibbatti, **yaso** nāma nāmena paramasukhumālo. “Tassa tayo pāsādā”ti sabbam khandhake (mahāva. 25) āgatanayena veditabbam.

So pubbahetunā codiyamāno rattibhāge niddābhībhūtassa parijanassa vippakāram disvā sañjātasamvego suvaṇṇapādūkārūlhova gehato niggato devatāvivāṭena nagaradvārena nikkhmitvā isipataṇasamīpam gato “upaddutam vata, bho, upassaṭṭham vata, bho”ti āha. Tena samayena bhagavatā isipataṇe viharantena tasseva anuggaṇhanattham abbhokāse cañkamantena “ehi, yasa, idam anupaddutam, idam anupassaṭṭha”nti vutto, “anupaddutam anupassaṭṭham kira atthī”ti somanassajāto suvaṇṇapādūkā oruhyā bhagavantam upasaṅkamitvā ekamantam nisinno satthārā anupubbikatham kathetvā saccadesanāya katāya saccapariyosāne sotāpanno hutvā gavesanattham āgatassa pitu bhagavatā saccadesanāya kariyamānāya arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.40.456-483) –

“Mahāsamuddam oggayha, bhavaṇam me sunimmitam;
Sunimmitā pokkharaṇī, cakkavākapakūjītā.

“Mandālakehi sañchannā, padumuppalakehi ca;
Nadī ca sandate tattha, supatitthā manoramā.

“Macchakacchapasañchannā, nānādijasamotthatā;
Mayūrakoñcābhīrudā, kokilādīhi vaggūhi.

“Pārevatā ravihaṁsā ca, cakkavākā nadīcarā;
Dindibhā sālikā cettha, pammakā jīvajīvakā.

“Hamṣā koñcāpi naditā, kosiyā piṅgalā bahū;
Sattaratanasampannā, maṇimuttikavālukā.

“Sabbasonṇamayā rukkhā, nānāgandhasameritā;
Ujjotenti divārattīm, bhavaṇam sabbakālikam.

“Saṭṭhitūriyasaḥassāni, sāyam pāto pavajjare;
Soḷasitthisaḥassāni, parivārenti maṇ sadā.

“Abhinikkhamma bhavaṇā, sumedham lokanāyakam;
Pasannacitto sumano, vandayim tam mahāyasaṇ.

“Sambuddham abhivādetvā, sasaṅgham tam nimantayim;
Adhvāsesi so dhīro, sumedho lokanāyako.

“Mama dhammakatham katvā, uyyojesi mahāmuni;
Sambuddham abhivādetvā, bhavaṇam me upāgamiṇ.

“Āmantayim parijanam, sabbe sannipatātha vo;

Pubbañhasamayaṁ buddho, bhavanaṁ āgamissati.

“Lābhā amhaṁ suladdhaṁ no, ye vasāma tavantike;
Mayampi buddhaseṭṭhassa, pūjaṁ kassāma satthuno.

“Annaṁ pānaṁ paṭṭhapetvā, kālaṁ ārocayim aham;
Vasīsatasahassehi, upesi lokanāyako.

“Pañcaṅgikehi tūriyehi, paccuggamanamakāsaḥam;
Sabbasonṇamaye pīṭhe, nisīdi purisuttamo.

“Uparicchadanam āsi, sabbasonṇamayaṁ tadā;
Bījaniyo pavāyanti, bhikkhusaṅghassa antare.

“Pahūtenannapānena, bhikkhusaṅghamatappayim;
Paccekadussayugale, bhikkhusaṅghassadāsaḥam.

“Yam vadanti sumedhoti, lokāhutipatiggaham;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, imā gāthā abhāsatha.

“Yo me annena pānena, sabbe ime ca tappayim;
Tamahaṁ kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Aṭṭhārase kappasate, devaloke ramissati;
Sahassakkhattum rājā ca, cakkavattī bhavissati.

“Upapajjati yam yonim, devattam atha mānusam;
Sabbadā sabbasovaṇṇam, chadanam dhārayissati.

“Tiṁsakappasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

“Bhikkhusaṅghe nisīditvā, sīhanādaṁ nadissati;
Citake chattam dhārenti, heṭṭhā chattamhi dayhatha.

“Sāmaññam me anuppattam, kilesā jhāpitā mayā;
Maṇḍape rukkhamūle vā, santāpo me na vijjati.

“Tiṁsakappasahassamhi, yam dānamadadiṁ tadā;
Duggatim nābhijānāmi, sabbadānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Atha bhagavā āyasmantam yasaṁ dakkhinam bāhum pasāretvā “ehi bhikkhū”ti āha.

Vacanasamanantarameva dvaṅgulamattakesamassu aṭṭhaparikkhāradharo vassasaṭṭhikatthero viya ahosi.
So attano paṭipattiṁ paccavekkhitvā udānento ehibhikkhubhāvappattito purimāvatthavasena –

117. “Suvilitto suvasano, sabbābharaṇabhbūsito;

Tisso vijjā ajjhagamim, katan buddhassa sāsana’nti. – gātham abhāsi;

Tattha **suvilittoti** sundarena kuñkumacandanānulepanena vilittagatto. **Suvasanoti** suṭṭhu mahagghakāsikavatthavasano. **Sabbābharaṇabhūsitoti** sīsūpagādīhi sabbehi ābharaṇehi alarkato. **Ajjhagaminti** adhigacchim. Sesam vuttanayameva.

Yasattheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

8. Kimilattheragāthāvāṇṇanā

Abhisattova nipatati āyasmato kimilattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave puññāni karonto kakusandhassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto parinibbutे satthari tassa dhātuyo uddissa sañalamālāhi mañḍapākārena pūjam akāsi. So tena puññakammēna tāvatiṁse nibbattitvā aparāparam devamanussesu saṁsaranto imasmim buddhuppāde kapilavatthunagare sākiyarājakule nibbatti, **kimilotissa** nāmam ahosi. So vayappatto bhogasampattiya sampanno viharati. Tassa nāṇaparipākam disvā samvegajananattham anupiyāyam viharanto satthā paṭhamayobbane ṭhitam dassanīyam itthirūpam abhinimminitvā purato dassetvā puna anukkamena yathā jarārogavipattih abhibhūtā dissati, tathā akāsi. Tam disvā kimilakumāro ativiya samvegam pakāsento –

118. “**Abhisattova nipatati** vayo, rūpam aññamiva tatheva santam;
Tasseva sato avippavasato, aññasseva sarāmi attāna”nti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **abhisattovāti** “tvam sīgham gaccha mā tiṭṭhā”ti devehi anusiṭṭho āṇatto viya. “Abhisattho vā”tipi pāṭho, “tvam lahum gacchā”ti kenaci abhilāsāpito viyāti attho. **Nipatati** atipatati abhidhāvati na tiṭṭhati, khaṇe khaṇe khayavayaṁ pāpuṇjatīti attho. **Vayoti** bālyayobbanādiko sarīrassa avatthāviseso. Idha panassa yobbaññam adhippetam, tam hissa abhipatantam khīyantam hutvā upaṭṭhitam. **Rūpanti** rūpasampadāti vadati. **Rūpanti** pana sarīram “atthiñca paṭicca nhāruñca paṭicca mamañca paṭicca ākāso parivārito rūpamtveva saṅkham gacchatī”tiādīsu (ma. ni. 1.306) viya. **Aññamiva tatheva santanti** idam rūpam yādisam, sayam tatheva tenevākārena santam vijjamānam aññam viya mayham upaṭṭhātīti adhippāyo. “Tadeva santa”nti ca keci paṭhanti. **Tasseva satoti** tasseva me anaññassa sato samānassa. **Avippavasatoti** na vippavasantassa, ciravippavāsenā hi sato anaññampi aññam viya upaṭṭhāti idampi idha natthīti adhippāyo. **Aññasseva sarāmi attānanti** imam mama attabhāvam aññassa sattassa viya sarāmi upadhāremi sañjānāmīti attho. Tassevam aniccataṁ manasi karontassa daļhataro samvego udapādi, so samvegajāto satthāram upasaṅkamitvā dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.56.42-48) –

“Nibute kakusandhamhi, brāhmaṇamhi vusīmati;
Gahetvā sañalam mālam, mañḍapam kārayim aham.

“Tāvatiṁsam gato santo, labhimha byamhamuttamam;
Aññe devetirocāmi, puññakammassidam phalam.

“Divā vā yadi vā rattim, cañkamanto ṭhito caham;
Channo sañalapupphēhi, puññakammassidam phalam.

“Imasmīmyeva kappamhi, yam buddhamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvāpi thero attano purimuppannam aniccatāmanasikāram vibhāvento tameva gātham paccudāhāsi. Tenetam imassa therassa aññabyākarāṇampi ahosi.

Kimilattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

9. Vajjiputtattheragāthāvaṇṇanā

Rukkhamūlagahanaṁ pasakkiyāti āyasmato vajjiputtatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭupanissayaṁ puññaṁ upacinanto ito catunavute kappe ekam paccekasambuddham bhikkhāya gacchantaṁ disvā pasannamānaso kadaliphalāni adāsi. So tena puññakammaṇa devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṃsaranto imasmīm buddhuppāde vesāliyan licchavirājaputto hutvā nibbatti, vajjirājaputtattā **vajjiputtotveva** cassa samaññā ahosi. So daharo hutvā hatthisikkhanakālepi hetusampannatāya nissaranajjhāsayova hutvā vicaranto satthu dhammadesanākale vihāram gantvā parisapariyante nisinno dhammam sutvā paṭiladdhasaddho satthu santike pabbajitvā vipassanāya kammam karonto nacirasseva chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.57-62) –

“Sahassaraṁsi bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekā vuṭṭhahitvāna, gocarāyābhinikkhami.

“Phalahattho aham disvā, upagacchim narāsabhām;
Pasannacitto sumano, avaṭṭam adadim phalam.

“Catunnavutito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā aparabhāge aciraparinibbute satthari dhammaṁ saṅgāyitum saṅketaṁ katvā mahātheresu tattha viharantesu ekadivasaṁ āyasmantam ānandaṁ sekhaṁyeva samānaṁ mahatiyā parisāya parivutam desentam disvā tassa uparimaggādhibigamāya ussāham janento –

119. “Rukkhamūlagahanaṁ pasakkiya, nibbānam hadayasmim opiya;
Jhāya gotama mā ca pamādo, kiṁ te biṭibiliḍā karissati”ti. –

Gātham abhāsi.

Tattha **rukkhamūlagahanaṁ** rukkhamūlabhūtam gahanaṁ, gahanañhi atthi, na rukkhamūlam, rukkhamūlañca atthi, na gahanaṁ, tesu rukkhamūlaggañcena ṭhānassa chāyāsampannatāya vātātaparissayābhāvam dasseti. Gahanaggahañcena nivātabhāvena vātāparissayābhāvam janasambādhābhāvañca dasseti, tadubhayena ca bhāvanāyogyataṁ. **Pasakkiyāti** upagantvā. **Nibbānam hadayasmim opiyāti** “evam mayā paṭipajjtvā nibbānam adhigantabba”nti nibbutim hadaye ṭhāpetvā citte karitvā. **Jhāyāti** lakkhaṇūpanijjhānenā jhāya, vipassanābhāvanāsahitaṁ maggabhāvanam bhāvehi. **Gotamāti** dhammadbhāṇḍāgārikam gottena ālapati. **Mā ca pamādoti** adhikusalesu dhammesu mā pamādam āpajji. Idāni yādiso therassa pamādo, tam paṭikkhepavasena dassento “**kiṁ te biṭibiliḍā karissati**”ti āha. Tattha **biṭibiliḍā** viliviliḍā, biṭibiliḍā saddapavatti yathā niratthakā, evam biṭibiliḍāsadisā janapaññatti **kiṁ te karissati** kīdisam attham tuyham sādheti, tasmā janapaññattim pahāya sadatthapasuto hohīti ovādam adāsi.

Tam sutvā aññehi vuttavisagandhvāyanavacanena samvegajāto bahudeva rattim caṅkamena vītināmento vipassanam ussukkāpetvā senāsanam pavisitvā mañcake nipannamattova arahattam pāpuṇi.

Vajjiputtattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Isidattattheragāthāvaṇṇanā

Pañcakkhandhā pariññatāti āyasmato isidattattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayam puññam upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam bhagavantam rathiyam gacchantam disvā pasannamānaso madhuram āmodaphalam adāsi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṃsaranto imasmiṃ buddhuppade avantiratthe vadḍhagāme aññatarassa satthavāhassa putto hutvā nibbatti, **isidattotissa nāmaṃ ahosi**. So vayappatto macchikāsanđe cittassa gahapatino adiṭhasahāyo hutvā tena buddhaguṇe likhityā pesitasāsanam paṭilabhītvā sāsane sañjātappasādo therassa mahākaccānassa santike pabbajitvā vipassanaṃ ārabhitvā nacirasseva chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.80-84) –

“Suvannavaṇṇam sambuddham, āhutīnam patiggaham;
Rathiyam paṭipajjantam, āmodamadadiṃ phalam.

“Ekanavutito kappe, yaṃ phalam adadim tadā;
Duggatiṃ nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṃ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā “buddhupatīthānam gamissāmī”ti theram āpucchitvā anukkamena majjhimadesam gantvā satthāraṇam upasaṅkamitvā vanditvā ekamantam nisinno, “kacci, bhikkhu, khamanīyaṃ, kacci yāpanīya”ntiādinā satthārā katapaṭisanthāro paṭivacanamukhena, “bhagavā tumhākam sāsanam upagatakālato paṭṭhāya mayham sabbadukkham apagatam, sabbo parissayo vūpasanto”ti pavedanavasena aññam byākaronto –

120. “Pañcakkhandhā pariññatā, tiṭṭhanti chinnamūlakā;
Dukkhakkhayo anuppatto, patto me āsavakkhayo”ti. – gātham abhāsi;

Tattha **pañcakkhandhā pariññatāti** pañcapi me upādānakkhandhā vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya “idam dukkham, ettakaṃ dukkham, na ito bhiyyo”ti sabbaso paricchijja ñātā, na tesu kiñcipi pariññātabbaṃ atthīti adhippāyo. **Tiṭṭhanti chinnamūlakāti** sabbaso pariññatattā eva tesam avijjātañhādikassa mūlassa samucchinnattā ariyamaggena pahīnattā yāvacarimacittanirodhā te tiṭṭhanti. **Dukkhakkhayo anuppatto** chinnamūlakattāyeva ca nesam vaṭṭadukkhassa khayo parikkhayo anuppatto, nibbānam adhigataṃ. **Patto me āsavakkhayoti** kāmāsavādīnam sabbesam āsavānam khayante abhigantabbatāya “āsavakkhayo”ti laddhanāmaṃ arahattam pattam paṭiladdhanti attho. Keci pana antimāyam samussayo”ti paṭhanti. Nibbānassa adhigatattāyeva ayam mama samussayo attabhāvo antimo sabbapacchimako, natthi dāni punabbhavoti attho. Yaṃ pana tattha tattha avuttam, tam heṭṭhā vuttanayattā uttānaṃyevāti.

Isidattattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavāṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paramatthadīpaniyam theragāthāvaṇṇanāyaṃ

Vīśādhikasattheragāthāpaṭīmaṇḍitassa ekakanipātassa

Atthavaṇṇanā.

2. Dukanipāto

1. Paṭhamavaggo

1. Uttarattheragāthāvāṇṇanā

Dukanipāte **natthi koci bhavo nicco**tiādikā āyasmato uttarattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vīvatṭūpanissayaṁ puññam upacinanto sumedhassa bhagavato kāle vījjādharo hutvā ākāsenā vicarati. Tena ca samayena satthā tassa anuggañhanatham vanantare aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdi chabbāññabuddharaṁsiyo vissajjento. So antalikkhena gacchanto bhagavantam disvā pasannacitto ākāsato oruya suvisuddhehi vipulehi kañikārapupphēhi bhagavantam pūjesi, pupphāni buddhānubhāvena satthu upari chattākārena atṭhamęsu, so tena bhiyyosomattāya pasannacitto hutvā aparabhāge kālam katvā tāvatimse nibbattitvā ulāram dibbasampattiṁ anubhavanto yāvatāyukam tattha thatvā tato cuto devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇamahāsālaputto hutvā nibbatti, **uttarotissa** nāmam ahosi. So viññutam patto brāhmaṇavijjāsu nipphattiṁ gantvā jātiyā rūpena vījjāya vayena sīlācārena ca lokassa sambhāvanīyo jāto. Tassa tam sampattiṁ disvā vassakārō magadhamahāmatto attano dhītaram dātukāmo hutvā attano adhippāyam pavedesi. So nissaraṇajjhāsayatāya tam paṭikkhipitvā kālena kālam dhammasenāpatiṁ payirupāsanto tassa santike dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vattasampanno hutvā theram upaṭṭhahati.

Tena ca samayena therassa aññataro ābādho uppanno, tassa bhesajjatthāya uttarō sāmañero pātova pattacīvaramādāya vihārato nikkhanto antarāmagge taṭākassa tīre pattam ṭhapetvā udakasamīpaṁ gantvā mukham dhovati. Atha aññataro umaṅgacoro ārakkhapurisehi anubaddho aggadvāreneva nagarato nikkhmitvā palāyanto attanā gahitaṁ ratanabhaṇḍikam sāmañerassa patte pakkhipitvā palāyi. Sāmañero pattasamīpaṁ upagato. Coram anubandhantā rājapurisā sāmañerassa patte bhaṇḍikam disvā, “ayam coro, iminā coriyaṁ kata”nti sāmañeram pacchābāham bandhitvā vassakārassa brāhmaṇassa dassesum. Vassakārō ca tadā rañño vinicchaye niyutto hutvā chejjabhejjam anusāsati. So “pubbe mama vacanam nādiyi, suddhapāsanāñdiyesu pabbajī”ti ca baddhāghātattā kammaṁ asodhetvāva jīvantameva tam sūle uttāsesi.

Athassa bhagavā ñāṇapariṇākam oloketvā tam thānam gantvā
vipphurantahatthanakhamāṇimayūkhasambhinnasitābhatāya
paggharantajātihiṅgulakasuvanṇarasadhāram viya jālāguṇṭhitamudatalunadīghaṅgulihattham uttarassa
sīse ṭhapetvā, “uttara, idam te purimakammassa phalaṁ uppannam, tattha tayā paccavekkhaṇabalenā
adhibāsanā kātabbā”ti vatvā ajjhāsayānurūpaṁ dhammaṁ desesi. Uttaro amatābhisekasadisena satthu
hatthasamphassena sañjātappasādasomanassatāya ulāram pītipāmojjam paṭilabhitvā yathāparicitam
vipassanāmaggam samārūlho ñāṇassa paripākam gatattā satthu ca desanāvilāsenā tāvadeva
maggapaṭipātiyā sabbakilese khepetvā chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.56.55-92)

“Sumedho nāma sambuddho, bāttim̄savāralakkhaṇo;
Vivekakāmo bhagavā, himavantamupāgami.

“Ajjhogāhetvā himavantam, aggo kāruṇiko muni;
Pallaṅkam abhujitvāna, nisīdi parisuttamo.

“Vījjādharo tadā āsim, antalikkhacaro aham;
Tisūlam sugataṁ gayha, gacchāmi ambare tadā.

“Pabbatagge yathā aggi, puṇṇamāyeva candimā;
Vanam obhāsate buddho, sālarājāva phullito.

“Vanaggā nikkhomitvāna, buddharamsībhidhāvare;
Naḷaggivāṇṇasaṅkāsā, disvā cittam̄ pasādayim̄.

“Vicinam̄ addasam̄ puppham̄, kaṇikāram̄ devagandhikam̄;
Tīṇi pupphāni ādāya, buddhaseṭṭhamapūjayim̄.

“Buddhassa ānubhāvena, tīṇi pupphāni me tadā;
Uddham̄vaṇṭā adhopattā, chāyam̄ kubbanti satthuno.

“Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusam̄ deham̄, tāvatīmsamagacchham̄.

“Tattha me sukataṁ byamhaṁ, kaṇikārīti nāyati;
Satṭhiyojanamubbedham̄, tiṁsayojanavitthataṁ.

“Sahassakaṇḍam̄ satabheṇdu, dhajālu haritāmayam̄;
Satasahassaniyyūhā, byamhe pātubhavim̄su me.

“Sonṇamayā maṇimayā, lohitāṅkamayāpi ca;
Phalikāpi ca pallaṅkā, yenicchakā yadicchakā.

“Mahārahañca sayanam̄, tūlikā vikatīyutam̄;
Uddhalomiñca ekantam̄, bimbohanasamāyutam̄.

“Bhavanā nikkhomitvāna, caranto devacārikam̄;
Yathā icchāmi gamanaṁ, devasaṅghapurakkhato.

“Pupphassa heṭṭhā tiṭṭhāmi, uparicchadanam̄ mama;
Samantā yojanasataṁ, kaṇikārehi chāditam̄.

“Saṭṭhitūriyasaḥassāni, sāyam̄ pātam̄ upaṭṭhahum̄;
Parivārenti mām̄ niccam̄, rattindivamatanditā.

“Tattha naccehi gītehi, tālehi vāditehi ca;
Ramāmi khiḍā ratiyā, modāmi kāmakāmaham̄.

“Tattha bhutvā pivitvā ca, modāmi tidase tadā;
Nārīgaṇehi sahito, modāmi byamhamuttame.

“Satānam̄ pañcakkhattuñca, devarajjamakārayim̄;
Satānam̄ tūṇikkhattuñca, cakkavattī ahosaham̄;
Padesarajjam̄ vipulam̄, gaṇanāto asaṅkhiyam̄.

“Bhave bhave saṃsaranto, mahābhogaṁ labhāmaham̄;
Bhoge me ūnatā natthi, buddhapūjāyidam̄ phalaṁ.

“Duve bhave saṃsarāmi, devatte atha mānuse;

Aññam gatiṁ na jānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Duve kule pajāyāmi, khattiye cāpi brāhmaṇe;
Nīce kule na jānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Hatthiyānaṁ assayānam, sivikāṁ sandamānikāṁ;
Labhāmi sabbamevetāṁ, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Dāsīgaṇām dāsagaṇām, nāriyo samalaṅkatā;
Labhāmi sabbamevetāṁ, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Koseyyakambaliyāni, khomakappāsikāni ca;
Labhāmi sabbamevetāṁ, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Navavatthām navaphalam, navaggarasabhojanām;
Labhāmi sabbamevetāṁ, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Imām khāda imām bhuñja, imamhi sayane saya;
Labhāmi sabbamevetāṁ, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Sabbattha pūjito homi, yaso accuggato mama;
Mahāpakkho sadā homi, abhejjapariso sadā;

Ñātīnam uttamo homi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Sītam uṇham na jānāmi, parilāho na vijjati;
Atho cetasikām dukkham, hadaye me na vijjati.

“Suvaṇṇavaṇṇo hutvāna, samsarāmi bhavābhave;
Vevaṇṇiyām na jānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Devalokā cavityāna, sukkamūlena codito;
Sāvatthiyaṁ pure jāto, mahāsāle suadḍhake.

“Pañca kāmaguṇe hitvā, pabbajim anagāriyām;
Jātiyā sattavassohām, arahattamapāpuṇim.

“Upasampādayī buddho, guṇamaññāya cakkhumā;
Taruṇo pūjanīyohaṁ, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Dibbacakkhu visuddham me, samādhikusalo aham;
Abhiññāpāramippatto, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Paṭisambhidā anuppatto, idhipādesu kovidō;
Dhammesu pāramippatto, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Tiṁsakappasahassamhi, yaṁ buddhamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño puna hutvā sūlato uṭṭhahitvā parānuddayāya ākāse ṭhatvā pāṭihāriyam dassesi. Mahājano acchariyabbhutacittajāto ahosi. Tāvadevassa vaṇo samṛūlhi, so bhikkhūhi, “āvuso, tādisam dukkham anubhavanto katham tvam vipassanam anuyuñjitum asakkhi”ti puṭṭho, “pageva me, āvuso, saṃsāre ādīnavo, saṅkhārānañca sabhāvo sudiṭṭho, evāham tādisam dukkham anubhavantopi asakkhim vipassanam vaḍḍhetvā visesam adhigantu”nti dassento –

- 121.** “Natthi koci bhavo nicco, saṅkhārā vāpi sassatā;
Uppajjanti ca te kandhā, cavanti aparāparam.
- 122.** “Etamādīnavam ñatvā, bhavenamhi anatthiko;
Nissaṭo sabbakāmehi, patto me āsavakkhayo”ti. –

Imam gāthādvayam abhāsi.

Tattha **natthi koci bhavo nicco** kammabhavo upapattibhavo kāmabhavo rūpabhavo arūpabhavo saññībhavo asaññībhavo nevasaññīnāsaññībhavo ekavokārabhavo catuvokārabhavo pañcavokārabhavoti evam̄bhedo, tatthāpi hīno majjhimo ukkaṭṭho dīghāyuko sukhabahulo vomissasukhadukkhoti evamvibhāgo yokoci nicco dhuvo thiro apalokiyadhammo natthi tam tam kāraṇam paṭicca samuppannattā. Yasmā ca etadevañ, tasmā **saṅkhārā vāpi sassatā** natthīti yojanā. Paccayehi saṅkhatattā “saṅkhārā”ti laddhanāme hi pañcakkhandhe upādāya bhavasamaññāya saṅkhārāva hutvā sambhūtā jarāmarañena cavipariñamantīti asassatā vipariñāmadhammā. Tathā hi te “saṅkhārā”ti vuccanti. Tenāha **upajjanti ca te kandhā, cavanti aparāparanti**. Te bhavapariyāyena saṅkhārapariyāyena ca vuttā pañcakkhandhā yathāpaccayam aparāparam uppajjanti, uppannā ca jarāya paripūlitā hutvā cavanti paribhijjantīti attho. Etena “bhavo, saṅkhārā”ti ca laddhavohārā pañcakkhandhā udayabbayasabhbāvāti dasseti. Yasmā tilakkhaṇam āropetvā saṅkhāre sammasantassa tayopi bhavā ādittam viya saṅkhate **ādīnavam** dosam pageva vipassanāpaññāya jānitvā aniccalakkhaṇehi diṭṭhā saṅkhārā dukkhānattā vibhūtatarā upaṭṭhahanti, tenāha bhagavā – “yadaniccam tam dukkham, yam dukkham tadanattā”ti (sam. ni. 3.15).

Yasmā tilakkhaṇam āropetvā saṅkhāre sammasantassa tayopi bhavā ādittam viya agāram sappaṭibhayā upaṭṭhahanti, tasmā āha “**bhavenamhi anatthiko**”ti. Evam pana sabbaso bhavehi vinivattiyamānassa kāmesu apekkhāya lesopi na sambhavatiyeva, tenāha “**nissaṭo sabbakāmehi**”ti, amhīti yojanā. Mānusehi viya dibbehipi kāmehi nivattitacittosmīti attho. **Patto me āsavakkhayoti** yasmā evam suparimajjitasaṅkhāro bhavesu suparidiṭṭhādīnavo kāmesu ca anāsattamānaso tasmā sūlamathake nisinnenāpi me mayā patto adhigato āsavakkhayo nibbānam arahattañcāti. Aññehi ca sabrahmacārīhi appattamānasehi tadaḍhigamāya ussāho karaṇyoti bhikkhūnam ovādamadāsi.

Uttarattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

2. Piṇḍolabhāradvājattheragāthāvanṇanā

Nayidam anayenātiādikā āyasmato piṇḍolabhāradvājattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle sīhayoniyañ nibbattitvā pabbataguhāyam viharati. Bhagavā tassa anuggaham kātum gocarāya pakkantakāle sayanaguham pavisitvā nirodham samāpajjītvā nisīdi. Sīho gocaram gahetvā nivatto guhādvāre bhagavantam disvā haṭṭhatuṭṭho jalajathalajapupphēhi pūjam katvā cittam pasādento bhagavato ārakkhatthāya araññe vālāmige apanetum tīsu velāsu sīhanādañ nadanto buddhagatāya satiyā atṭhāsi. Yathā paṭhamadivasam, evam sattāham pūjesi. Bhagavā sattāhaccayena nirodhā vuṭṭhahitvā “vattissati imassa ettako upanissayo”ti tassa passantasseva ākāsam pakkhanditvā vihārameva gato. Sīho pālileyyakahatthī viya buddhaviyogadukkham adhivāsetum asakkonto kālam katvā haṁsavatīnagare mahābhogakule nibbattitvā vayappatto nagaravāsīhi saddhiñ vihāram gato dhammadesanam sutvā sattāham mahādānam pavattetvā yāvajīvam puññāni katvā aparāparam

devamanussesu samsaranto amhākam bhagavato kāle kosambiyam rañño utenassa purohitaputto hutvā nibbatti **bhāradvājo** nāma nāmena. So vayappatto tayo veđe uggahetvā pañca mānavakasatāni mante vācento mahagghasabhāvena ananurūpācārattā tehi pariccajjanto rājagahañ gantvā bhagavato bhikkhusaṅghassa ca lābhasakkāram disvā sāsane pabbajitvā bhojane amattaññū hutvā vicaranto satthārā upāyena mattaññutāya patiññhapito vipassanam paññhapetvā nacirasseva chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.104-109) –

“Migaluddo pure āsim, vipine vicaram tadā;
Addasam virajam buddham, sabbadhammāna pāragum.

“Piyālaphalamādāya, buddhaseññhassadāsaham;
Puññakkhettassa vīrassa, pasanno sehi pāñibhi.

“Ekatimse ito kappe, yañ phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā “bhagavato sammukhā yañ sāvakehi pattabbam, tam mayā patta”nti, bhikkhusaṅghe ca “yassa magge vā phale vā kañkhā atthi, so mañ pucchatū”ti sīhanādam nadi. Tena tam bhagavā, “etadaggam, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam sīhanādikānam yadidañ piñḍolabhāradvājo”ti (a. ni. 1.188, 195) etadagge thapesi. So ekadivasam attano santikam upagatañ gihikāle sahāyahūtam macchariñ micchādiñthibrahmañam anukampamāno tassa dānakatham kathetvā tena ca “ayañ mama dhanañ vināsetukāmo”ti bhakuñim katvāpi “tuyham ekabhattam demī”ti vutte, “tam saṅghassa dehi mā mayha”nti saṅghassa pariññāmesi. Puna brāhmañena “ayañ mañ bahūnam dāpetukāmo”ti appaccaye pakāsite dutiyadivasam dhammasenāpatinā saṅghagatāya dakkhiñāya mahapphalabhāvappakāsanena tam pasādetvā, “ayañ brāhmañ ‘āhāragedhena mañ dāne nīyojesī”ti maññati, āhārassa pana mayā sabbaso pariññātabhāvam na jānāti, handa nam jānāpemī”ti –

- 123.** “Nayidam anayena jīvitam, nāhāro hadayassa santiko;
Āhārañhitiko samussayo, iti disvāna carāmi esanam.
- 124.** “Pañkoti hi nañ avedayum, yāyam vandanapūjanā kulesu;
Sukhumam sallam durubbaham, sakkāro kāpurisena dujjaho”ti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **nayidam anayena jīvitanti** idam mama jīvitam anayena aññayena veļudānapupphadānādianesanañya na hoti jīvitankantiyā abhāvato. **Nāhāro hadayassa santikoti** āhāro ca āhariyamāno maggaphalaññam viya hadayassa cittassa santikaro na hoti, kevalam pana sajukam khudāpaññatamattam karotīti adhippāyo. Atha vā **nāhāro hadayassa santikoti** āhāro rasatañhāvatthu me hadayassa santiko āsatto na hoti rasatañhāya eva abhāvato. “Santike”tipi paññanti. Yo hi āhāragiddho lābhasakkārappasuto vicarati, tassa āhāro hadayassa santike nāma abhiñham manasikātabbato. Yo pana pariññātāhāro, so tattha pahīnacchandarāgo, na tassāhāro hadayassa santike nāma – ‘katham nu kho labheyya’ntiādimanasikaranasasseva abhāvato. Yadi hi jīvitankanti āhārasatañhā ca natthi, atha kasmā piññāya carasiti anuyogam manasi katvā āha “**āhārañhitiko samussayo, iti disvāna carāmi esana**”nti. Āhāro bhojanam thiti thānam paccayo etassāti āhārañhitiko. “Āhārapañibaddhavuttiko samussayo kāyo”iti disvāna evam ñatvā imamattham buddhiyam thapetvā carāmi esanam, bhikkhāpariyeseñam karomīti attho.

Paccayanimittam kulāni upasañkamanto tattha vandanapūjanāhi lābhasakkārehi ca bajjhātīti evam mādisesu na cintetabbanti dassento “**pañko**”tigātham abhāsi. Tassatho – **yā ayam** paccayanimittam

upagatānam pabbajitānam **kulesu** gehavāsīsu pavattissati guṇasambhāvanā **pūjanā** ca, yasmā tam abhāvitattānam osīdāpanaṭṭhena malīnabhāvakaṇaṇena ca **pañko** kaddamoti buddhādayo **avedayum** abbhaññāsum pavedesum vā, tasmā sā sappurisānam bandhāya na hoti sakkārāsāya pageva pahīnattā. Asappurisassa pana sakkārāsā duviññeyyasabhbāvatāya pīlājananato anto tudanato uddharitum asakkuṇeyyato ca **sukhumam sallam durubbaham**. Tato eva tena **sakkāro kāpurisena dujjaho** durubbaheyyo tassa pahānapatiptiyyā appatiptajjanato, sakkārāsāpahānenā pahīno hotīti. Tam sutvā brāhmaṇo there abhippasanno ahosi.

Piṇḍolabhāradvājattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

3. Valliyattheragāthāvanṇanā

Makkaṭo pañcadvārāyantiādikā āyasmato vallyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave puññāni upacinanto ito ekatiṁse kappe kulagehe nibbattivā viññutam patto ekadivasam kenacideva karaṇiyena araññam gato tattha nāradam nāma paccekasambuddham rukkhamūle vasantam disvā pasannamānaso naļehi sālam katvā tiṇehi chādetvā adāsi. Caṇkamaṇaṭṭhānañcassa sodhetvā vālukā okiritvā adāsi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasiṁ buddhuppāde sāvathiyam brāhmaṇamahāsālassa putto hutvā nibbatti, **vallyotissa** nāmaṇ ahosi. So vayappatto yobbanamanuppatto indriyavasiko hutvā vicaranto kalyāṇamittasāmsaggena bhagavantam upasaṅkamitvā dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.93-103) –

“Himavantassāvidūre, hārito nāma pabbato;
Sayambhū nārado nāma, rukkhamūle vasī tadā.

“Naṭāgāram karitvāna, tiṇena chādayim aham;
Caṇkamaṇ sodhayitvāna, sayambhussa adāsaham.

“Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhihi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsamagacchaham.

“Tattha me sukataṁ byamhaṁ, naṭakuṭikanimmitam;
Saṭṭhiyojanamubbedham, tiṁsayojanavithataṁ.

“Catuddasesu kappesu, devaloke ramim aham;
Ekasattatikkhattuñca, devarajjamakārayim.

“Catuttiṁsatikkhattuñca, cakkavattī ahosaham;
Padesarajjam vipulaṁ, gaṇanāto asaṅkhiyam.

“Dhammapāśādamāruyha, sabbākāravarūpamam;
Yadicchakāham vihare, sakyaputtassa sāsane.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatim nābhijānāmi, naṭakuṭiyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā puthujjanakāle attano cittassa rūpādiārammaṇesu yathākāmappavattiyā, idāni ariyamaggena niggahitabhāvassa ca vibhāvanena aññam byākaronto –

125. “Makkaṭo pañcadvārāyam, kuṭikāyam pasakkiya;
Dvārena anupariyeti, ghaṭṭayanto muhum̄ muhum̄.

126. “Tiṭṭha makkaṭa mā dhāvi, na hi te tam yathā pure;
Niggahītosi paññāya, neva dūram̄ gamissasi”ti. – gāthādvayam̄ abhāsi;

Tattha **ghaṭṭayantoti** attano lolabhāvena rukkhassa aññam̄ sākham̄ muñcītvā aññassa gahañena anekavāram̄ tattha rukkham̄ cālento phalūpabhogamakkaṭo viya tena tena cakkhādidvārena rūpādiārammañesu aññam̄ muñcītvā aññam̄ gaṇhanto cittasantānassa samādānavasena niccalam̄ ṭhātum appadānena abhikkhaṇam̄ ghaṭṭayanto cālento tasmiñyeva rūpādiārammañe anuparivattati yathākāmañ vicarati. Vattamānasamīpatāya cettha vattamānavacanam̄. Evañ anupariyanto ca **tiṭṭha**, **makkaṭa**, **mā dhāvi** tvam̄, cittamakkaṭa, idāni tiṭṭha mā dhāvi, ito paṭṭhāya te dhāvitum na sakkā, tasmā **na hi te tam yathā pūre** yasmā tam̄ attabhāvageham̄ pubbe viya na te sevitam̄ pihitadvārabhāvato, kiñca **niggahītosi paññāya** sayañca idāni maggapaññāya kilesābhisaṅkhārasaṅkhātānam̄ pādānam̄ chedanena accantikam̄ niggaham̄ pattosi, tasmā **neva dūram̄ gamissasi** ito attabhāvato dūram̄ dutiyādiattabhāvam̄ neva gamissasi yāvacarimakacittam̄ eva te gamananti dasseti. “Neto dūra”ntipi pātho, so evattho.

Valliyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Gaṅgātīriyattheragāthāvaṇṇanā

Tiṇṇam̄ me tālapattānantiādikā āyasmato gaṅgātīriyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayañ kira padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto sāsane abhippasanno hutvā bhikkhusaṅghassa pāñiyamadāsi. So tena puññakammena devaloke nibbattitvā aparāparam̄ puññāni katvā devamanussesu samsaranto imasmim̄ buddhuppāde sāvatthiyam̄ aññatarassa gahapatissautto hutvā nibbatti, “datto”tissa nāmam̄ ahosi. So vayappatto gharāvāsam̄ vasanto agamanīyaṭṭhānabhāvam̄ ajānitvā vītikkamam̄ katvā puna agamanīyaṭṭhānabhāvam̄ ñatvā samvegajāto pabbajitvā tam̄ kammam̄ jīgucchitvā lūkhapaṭipattim̄ anutiṭṭhanto pañṣukūlacīvaraṇam̄ chavasittasadisam̄ mattikāpattañca gahetvā gaṅgātire tīhi tālapattehi kuṭikam̄ katvā vihāsi, tenevassa **gaṅgātīriyoti** samaññā ahosi. So “arahattam̄ appatvā na kenaci sallapissāmī”ti cittam̄ adhiṭṭhāya paṭhamam̄ samvaccaram̄ tuṇhībhūto vacībhedam̄ akarontova vihāsi. Dutiye samvacchare gocaragāme aññatarāya itthiyā “mūgo nu kho no”ti vīmañsitukāmāya patte khīram̄ āsiñcantiyā hatthavihāre katepi okirite, “alam̄, bhagini”ti vācam̄ nicchari. Tatiye pana samvacchare antaravasseva ghaṭayanto vāyamanto arahattam̄ pāpuṇi, tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.50.51-56) –

“Padumuttarabuddhassa, bhikkhusaṅghe anuttare;
Pasannacitto sumano, pāñighaṭamapūrayim̄.

“Pabbatagge dumagge vā, ākāse vātha bhūmiyam̄;
Yadā pāñiyamicchāmi, khippam̄ nibbattate mama.

“Satasahassito kappe, yam̄ dānamadadim̄ tadā;
Duggatim̄ nābhijānāmi, dakadānassidam̄ phalaṇam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇam buddhassa sāsana”nti.
Arahā pana hutvā attano pubbabhāgapaṭipattiyā vibhāvanamukhena aññam̄ byākaronto –

127. “Tiṇṇam̄ me tālapattānam̄, gaṅgātire kuṭī katā;
Chavasittova me patto, pañṣukūlañca cīvaraṇam̄.

128. “Dvinnam̄ antaravassānam̄, ekā vācā me bhāsītā;

Tatiye antaravassamhi, tamokhandho padālito”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **tiṇṇam me tālapattānam, gaṅgātire kuṭī katāti** tālarukkhato pahitehi tīhi tālapaññehi mayham vassanapariharāṇattham gaṅgāya nadiyā tīre kuṭikā katā. Tena attano senāsanasantosam dasseti. Vuttañhi dhammasenāpatinā –

“Pallañkena nisinnassa, jaṇṇuke nābhivassati;
Alam phāsuvihārāya, pahitattassa bhikkhuno”ti. (theragā. 985; mi. pa. 6.1.1);

“Tālapattīna”ntipi pāṭho, so evattho. **Chavasittova me pattoti** mayham patto chavasittasadiso, matānam khīrasecanakuṇḍasadisoti attho. **Pamsukūlañca cīvarañca** me antaramaggasusānādīsu chaḍḍitanantakehi katam pamsukūlam. Padadvayena parikkhārasantosam dasseti.

Dvinnam antaravassānanti dvīsu antaravassesu pabbajitato arahattamappattasamvaccharesu. **Eka vācā me bhāsitāti** ekā, “alam, bhaginī”ti khīrapaṭikkhepavācā eva mayā vuttā, añño tattha vacībhedo nāhosi. Tena ukkaṁsagataṁ kāyavacīsamayam dasseti. **Tatiye antaravassamhīti** tatiyassa samvaccharassa abbhantare, tasmim apariṇneyeva. **Tamokhandho padālitoti** aggamacchena tamokhandho bhinno, avijjānusayo samucchinnoti attho. Tena tadekaṭṭhatāya sabbakilesānam anavasesappahānam vadati.

Gaṅgātīriyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ajinattheragāthāvaṇṇanā

Api ce hoti tevijjotiādikā āyasmato ajinattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto buddhasuññe loke kulagehe nibbattitvā viññutam patto kenacideva karaṇīyena araññam gato tattha sucintitaṁ nāma paccekasambuddham ābādhena pīlitam nisinnam disvā upasaṅkamitvā vanditvā bhesajjathāya pasannamānaso ghatamaṇḍam adāsi. So tena puññakammema devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva samsaranto imasmin buddhuppāde sāvatthiyam aññatarassa daliddabrahmaṇassa gehe paṭisandhim gāhi. Tam vijāyanakāle ajinacammema sampaṭicchim̄su. Tenassa **ajinotveva** nāmañ akāmsu. So bhogasamvattaniyassa kammassa akatattā daliddakule nibbatto vayappattopi appannapānabhojano hutvā vicaranto jetavanapatīggahaṇe buddhānubhāvam disvā patiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāyā kammam karonto nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.43.78-87) –

“Sucintitaṁ bhagavantaṁ, lokajeṭṭham narāsabhaṁ;
Upaviṭṭham mahāraññam, vātabādhena pīlitam.

“Disvā cittam pasādetvā, ghatamaṇḍamupānayim;
Katattā ācitattā ca, gaṅgā bhāgīrathī ayam.

“Mahāsamuddā cattāro, ghataṁ sampajjare mama;
Ayañca pathavī ghorā, appamāṇā asaṅkhiyā.

“Mama saṅkappamaññāya, bhavate madhusakkārā;
Cātuddīpā ime rukkhā, pādapā dharaṇīruhā.

“Mama saṅkappamaññāya, kapparukkhā bhavanti te;
Paññāsakkhattum devindo, devarajjamakārayim.

“Ekapaññāsakkhattuñca, cakkavattī ahosaham;
Padesarajjam vipulam, gañanāto asaṅkhiyam.

“Catunnavutito kappe, yañ dānamadadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, ghatamañḍassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvāpi purimakammanissandena appalābhī appaññātova ahosi.
Uddesabhattasalākabhattānipi lāmakāneva pāpuṇanti. Kammaphaleneva ca nam puthujjanā bhikkhū
sāmañerā ca “appaññāto”ti avamaññanti. Thero te bhikkhū samvejento –

129. “Api ce hoti tevijjo, maccuhāyī anāsavo;
Appaññātoti nam bālā, avajānanti ajānatā.

130. “Yo ca kho annapānassa, lābhī hotīdha puggalo;
Pāpadhammadopi ce hoti, so nesañ hoti sakkato”ti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **apīti** sambhāvane nipāto. **Ceti** parikappane. **Hotīti** bhavati. Tisso vijjā etassāti **tevijjo**. Maccum pajahatīti **maccuhāyī**. Kāmāsavādīnam abhāvena **anāsavo**. Idam vuttam hoti – dibbacakkhuññānam pubbenivāsaññānam āsavakkhayāññānti imāsam tissannam vijjānam adhigatattā **tevijjo** tato eva sabbaso kāmāsavādīnam parikkhīñattā **anāsavo** āyatī punabbhavassa aggahañato marañābhāvena **maccuhāyī** yadipi hoti, evam santepī **appaññātoti nam bālā avajānanti** yassatthāya kulaputtā sammadeva agārasmā anagāriyam pabbajanti, tam sadatham anupāpuṇitvā thitampi nam uttamam purisam “dhutavādo bahussuto dhammadhathiko”ti uppānālābhāvassa abhāvato “na paññāto na pākaṭo”ti bālā dummedhapuggalā avajānanti, kasmā? **Ajānatā** ajānanakārañā guñānam ajānanameva tattha kārañanti dasseti.

Yathā ca guñānam ajānanato bālā lābhagarutāya sambhāvanīyampi avajānanti, evam guñānam ajānanato lābhagarutāya evam avajānitabbampi sambhāventīti dassento dutiyam gātham āha. Tattha **yoti** aniyamavacanam. **Ca**-saddo byatireke, tena yathāvuttagpugalato imassa puggalassa vuccamānamyeva visesam janeti. **Khoti** avadhāraṇe. **Annapānassāti** nidassanamattam. **Lābhīti** lābhavā. **Idhāti** imasmim loke. Jarāmarañehi tassa tassa sattāvāsassa pūrañato galanato ca **puggalo**. **Pāpadhammoti** lāmakadhammo. Ayañhettha attho – yo pana puggalo cīvarādipaccayamattasseva lābhī hoti, na jhānādīnam, so pāpicchatāya duṣṣilabhāvena hīnadhammadopi samāno idha imasmiñ loke bālānam lābhagarutāya sakkato garukato hotīti.

Ajinattheragāthāvāññāna niññitā.

6. Melajinattheragāthāvāññāna

Yadāham dhammamassosintādikā āyasmato melajinattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto sumedhassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam bhagavantam piñḍaya gacchantañ disvā pasannamānaso madhuraññāmodaphalam adāsi. So tena puññakamma devamanussesu samsaranto imasmiñ buddhuppāde bārāñasiyam khattiyakule nibbattitvā **melajinoti** laddhanāmo vijjāsippesu nipphattim gato paññito byatto disāsu pākaṭo ahosi. So bhagavati bārāñasiyam isipatane viharante vihāram gantvā satthāram upasākamitvā dhammam sutvā paññiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam paññhapetvā tadaheva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.57-62) –

“Sahassaramsī bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekā vuṭṭhahitvāna, gocarāyābhinikkhami.

“Phalahattho aham disvā, upagacchim narāsabham;
Pasannacitto sumano, avaṭṭam adadim phalam.

“Catunnavutito kappe, yaṁ phalam adadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā aparabhāge bhikkhūhi, “āvuso, kiṁ tayā uttarimanussadhammo adhigato”ti
puṭṭho sīhanādam nadanto –

131. “Yadāhaṁ dhammadmassosim, bhāsamānassa satthuno;
Na kañkhamabhijānāmi, sabbaññū aparājite.

132. “Satthavāhe mahāvīre, sārathīnam varuttame;
Magge paṭipadāyam vā, kañkhā mayhaṁ na vijjati”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **yadāti** yasmiṁ kāle. **Ahanti** attānam niddisati. **Dhammanti** catusaccadhammaṁ. **Assosinti** suṇim. **Satthunoti** diṭṭhadhammikādiatthehi veneyyānam sāsanaṭṭhena satthuno. **Kaṅkhanti** saṁsayam. Saṅkhatamasāṅkhatañca anavasesato jānanaṭṭhena **sabbaññū**. Kutocipi parājītā bhāvena **aparājite**. Veneyyasattānam saṁsārakantārato nibbānam paṭivāhanāṭṭhena **satthavāhe**. Idam vuttam hoti – yato pabhuti ahaṁ satthuno dhammaṁ descentassa catusaccadhammaṁ **assosim** sotadvārānusārena upadhāresim upalabhiṁ, tato paṭṭhāya anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammuditdhāmānam sayambhūñāṇena jānanato **sabbaññū** anāvaraṇadassāvimihi, pañcannampi mārānam abhibhavanato tehi aparājītattā sadevake loke appatihatadhammacakkattā ca **aparājite**, veneyyasattānam lobhakantārādito vāhanāṭṭhena **satthavāhe**, mahāvikkantatāya **mahāvīre**, aññehi duddamānam purisadammānam saraṇato accantikena damathena damanato **sārathīnam** pavarabhūte **uttame** sammāsambuddhe, “buddho nu kho no nu kho”ti **kañkham nābhijānāmi** aparappaccayabhāvato. Tathārūpe desite ariyamagge tadupādāyabhūtāya ca sīlādipaṭipadāya “niyyāniko nu kho na nu kho”ti **kañkhā** vicikicchā **na vijjati** natthīti. Ettha ca ariyadhamme saṁsayābhāvakathanena ariyasaṅghepi saṁsayābhāvo kathitoyevāti daṭṭhabbam tattha patiṭṭhitassa anaññathābhāvatoti.

Meļajinattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

7. Rādhattheragāthāvanṇanā

Yathā agāram ducchannantiādikā āyasmato rādhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira padumuttarassa bhagavato kāle haṁsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutam patto vihāram gantvā satthāram upasaṅkamitvā vanditvā ekamantam nisinno satthārā ekam bhikkhum paṭibhāneyyakānam aggaṭṭhāne thapiyamānam disvā sayam tam ṭhanantaram patthetvā mahādānam pavattesi. Satthu ulārañca pūjām akāsi. So evam katapaṇidhāno tato cuto tatha bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram piṇḍāya gacchantam disvā pasannamānaso madhurāni ambaphalāni adāsi. So tena puññakamma devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā devamanussesu saṁsaranto amhākam bhagavato kāle rājagahe brāhmaṇakule nibbattitvā **rādhōti** laddhanāmo vayappatto hutvā gharāvāsam vasanto mahallakakāle puttadārehi apasādito, “kiṁ me gharāvāsenā, pabbajissāmī”ti vihāram gantvā there bhikkhū upasaṅkamitvā pabbajjam yācitvā tehi “ayaṁ brāhmaṇo na sakkoti vattapaṭivattam pūretu”nti paṭikkhitto satthu santikam gantvā attano ajjhāsayam pavedetvā satthārā upanissayasampattim oloketvā anattena dhammasenāpatinā pabbajito vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena

vuttam apadāne (apa. thera 2.51.63-67) –

“Suvanṇavaṇṇam sambuddham, āhutīnam paṭiggaham;
Rathiyam paṭipajjantam, pādaphalam adāsahaṁ.

“Ekanavutito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā satthu santikāvacaro hutvā vicaranto satthu dhammadesanāpaṭibhānassa paccayabhūtānam paṭibhānajānanakānam aggo jāto. Therassa hi diṭṭhisamudācārañca āgama dasabalassa navanavā dhammadesanā paṭibhāti. Tenāha bhagavā – “etadaggam, bhikkhave, mama sāvakānam bhikkhūnam paṭibhāneyyakānam yadidaṁ rādho”ti (a. ni. 1.219, 233). So ekadivasam “ime sattā abhāvanāya rāgena abhibhuyanti, bhāvanāya sati tam natthī”ti bhāvanam thomento “**yathā agāra**”ntiadinā gāthādvayamāha.

133-4. Tattha **agāranti** yamkiñci geham. **Ducchannanti** viraṭacchannam chiddāvachiddam. **Samativijjhātīti** vassavuṭṭhi vinivijjhati. **Abhāvitanti** tam agāram vuṭṭhi viya bhāvanāya rahittā abhāvitaṁ cittam. **Rāgo samativijjhātīti** na kevalam rāgova dosamohamānādayopi sabbakilesā tathārūpam cittam ativijjhantiyeva. **Subhāvitanti** samathavipassanābhāvanāhi suṭṭhu bhāvitam, evarūpam cittam succhannam geham vuṭṭhi viya rāgādayo kilesā ativijjhitum na sakkontīti.

Rādhattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

8. Surādhattheragāthāvaṇṇanā

Khīnā hi mayham jātītiādikā āyasmato surādhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram disvā pasannamānaso mātuluṅgaphalam adāsi. So tena puññakammena devaloke nibbattitvā aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde anantaram vuttassa rādhattherassa kaniṭṭho hutvā nibbatti, **surādhotissa** nāmam ahosi. So jetṭhabhātari rādhe pabbajite sayampi pabbajitvā vipassanāya kammaṁ karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam apadāne (apa. thera 2.51.68-72) –

“Kaṇikāramva jalitaṁ, puṇṇamāyeva candimaṁ;
Jalantam dīparukkhamva, addasam lokanāyakaṁ.

“Mātulungaphalam gayha, adāsim satthuno ahaṁ;
Dakkhiṇeyyassa vīrassa, pasanno sehi pāṇibhi.

“Ekatiṁse ito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā sāsanassa niyyānikabhāvadassanattham aññam byākaronto “**khīnā hī mayha**”ntiadinā gāthādvayamāha.

135-6. Tattha **khīnāti** khayam pariyośānam gatā. **Jātīti** bhavo bhavanibbatti vā. **Vusitam** jinasāsananti jinassa sammāsambuddhassa sāsanam maggabrahmacariyam vuṭṭham parivuṭṭham. **Pahīno jālasaṅkhātoti** sattasantānassa ottharanato nissaritum appadānato ca “**jālasaṅkhāto**”ti ca

laddhanāmā diṭṭhi avijjā ca pahīnā maggena samucchinnā. **Bhavanetti samūhatāti** kāmabhavādikassa bhavassa nayanato pavattanato bhavanettisaññitā taṇhā samugghātitā. **Yassatthāya pabbajitoti** yassa athāya yadattham aham **agārasmā** gehato **anagāriyam** pabbajjam **pabbajito** upagato. **So** sabbesam orambhāgiyuddhambhāgiyappabhedānam samyojanānam bandhanānam khayabhūto **attho** nibbānasaiñkhāto paramattho arahattasañkhāto sadattho ca mayā **anuppatto** adhigatoti attho.

Surādhatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gotamattheragāthāvaṇṇanā

Sukham supantīti āyasmato gotamattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha bhave vivaṭṭupanissayaṁ puññaṁ upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattivā viññutam patto ekadivasam bhagavantam disvā pasannamānaso āmodaphalamadāsi. Tena puññakamma devaloke nibbattivā aparāparam puññāni katvā sugatīsuyeva samsaranto imasmim buddhuppāde rājagahe brāhmaṇakule nibbattivā **gotamoti** laddhanāmo sattavassikakāle upanayanam katvā ratanabhikkham caritvā sahassam labhitvā tam tādise thāne ṭhapetvā vataṁ caranto soḷasasattarasavassuddesikakāle akalyāñnamittehi kāmesu pariniyamāno ekissā rūpūpajīviniyā tam sahassabhaṇḍikam datvā brahmacariyavināsam patvā tāya cassa brahmacārīrūpam disvā virattākāre dassite ekarattivāseneva nibbinnarūpo attano brahmacariyanivāsam dhanajāniñca saritvā “ayuttam mayā kata”nti vippaṭisārī ahosi. Satthā tassa hetusampattiṁ cittācārañca ñatvā tassa āsannaṭthāne attānam dassesi. So satthāram disvā pasannamānaso upasañkami, tassa bhagavā dhammam desesi. So dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajanto khuraggeyeva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. therā 2.51.80-84) –

“Suvannavaṇṇam sambuddham, āhutīnam paṭiggaham;
Rathiyam paṭipajjantam, āmodamadadiñ phalam.

“Ekanavutito kappe, yaṁ phalam adadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā jhānasukhena phalasukhena vītināmentam eko gihisahāyo upagantvā, “āvuso, tayā ratanabhikkhāya laddham pabbajanto kiṁ akāsī”ti pucchi. Tam sutvā therō “idam nāma kata”nti anācikkhitvā mātugāme dosam pakāsetvā attano vītarāgabhbāvena aññam byākaronto “**sukham supanti**”tiādinā gāthādvayamāha.

137. Tattha **sukham supanti munayo, ye itthīsu na bajjhareti** ye itthīsu visayabhūtāsu nimittabhūtāsu vā rāgabandhanena na bajjhanti, te munayo tapassino samyatindriyā sukham supanti sukham viharanti, natthi tesam dukkhanti adhippāyo. “Supanti”ti hi nidassanamattametam. **Sadā ve rakkhitabbāsuti** ekaṁseña sabbakālam rakkhitabbāsu. Itthiyo hi sattabhūmike nippurise pāsāde uparibhūmiyam vasāpetvāpi, kucchiyam pakkipitvāpi na sakkā rakkhitum, tasmā tā kiṭṭhādigāviyo viya sabbakālam rakkhaṇīyā honti. Bahucittatāya vā sāmikena vatthālañkārānuppadānādinā cittaññathattato sabbakālam rakkhitabbā. Sarīrasabhāvam vā mālāgandhādihi paṭicchādanavasena rakkhitabbacittatāya rakkhitabbāti. **Yāsu saccam sudullabhanti** yāsu saccavacanam laddhum na sakkā, itthiyo hi aggimpi pavisanti, visampi khādanti, satthampi āharanti, ubbandhitvāpi kālam karonti, na pana sacce ṭhātum sakkonti. Tasmā evarūpā itthiyo vajjetvā ṭhitā munayo sukhitā vatāti dasseti.

138. Idāni yassa appahīnattā evarūpāsu itthīsupi bajjhanti, tassa kāmassa attano suppahīnataṁ accantaniṭṭhitatañca dassento dutiyam gāthamāha. **Vadham carimha te kāmāti** ambho kāma, tava vadham accantasamucchedaṁ ariyamaggena carimha, “vadham carimhase”tipi pāṭho, vadhāya

pahānāya maggabrahmacariyam acarimhāti attho. **Anaṇā dāni te mayanti** idāni aggamaggapattito paṭṭhāya iṇabhāvakanāya pahīnattā kāma te anaṇā mayam, na tuyham iṇam dhārema. Avītarāgo hi rāgassa vase vattanato tassa iṇam dhārento viya hoti, vītarāgo pana tam atikkamitvā paramena cittissariyena samannāgato. Anaṇattā eva **gacchāma dāni nibbānam, yattha gantvā na socati** yasmin nibbāne gamanahetu sabbaso sokahetūnam abhāvato na socati, tam anupādisesanibbānameva idāni gacchāma anupāpuṇāmāti attho.

Gotamattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vasabhattheragāthāvaṇṇanā

Pubbe hanati attānanti āyasmato vasabhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave puññāni upacinanto buddhasuññe loke brāhmaṇakule nibbattitvā vayappatto brāhmaṇānam vijjāsippesu nipphattim gantvā nekkhammajjhāsayatāya gharāvāsam pahāya tāpasapabbajjam pabbajitvā cuddasasahassatāpasaparivāro himavantassa avidūre samagge nāma pabbate assamam kāretvā vasanto jhānābhiññāyo nibbattetvā tāpasānam ovādānusāsaniyo dento ekadivasam evam cintesi – “aham kho dāni imehi tāpasehi sakkato garukato pūjito viharāmi, mayā pana pūjetabbo na upalabbhati, dukkho kho panāyam loke yadidam agaruvāso”ti. Evam pana cintetvā purimabuddhesu katādhikāratāya purimabuddhānam cetiye attanā kataṁ pūjāsakkāram anussaritvā “yamnūnāhaṁ purimabuddhe uddissa pulinacetiyaṁ katvā pūjam kareyya”nti haṭṭhatuṭṭho iddhiyā pulinathūpam suvaṇṇamayaṁ māpetvā suvaṇṇamayādīhi tisahassamattehi pupphehi devasikam pūjam karonto yāvatāyukam puññāni katvā aparihīnajjhāno kālam katvā brahmaṇoke nibbatto. Tatthapi yāvatāyukam ṭhatvā tato cuto tāvatiṁse nibbattitvā aparāparam devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde vesāliyam licchavirājakule nibbattitvā **vasabhoti** laddhanāmo vayappatto bhagavato vesāligamane buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.57-92) –

“Himavantassāvidūre, samaggo nāma pabbato;
Assamo sukato mayham, paṇṇasālā sumāpitā.

“Nārado nāma nāmena, jaṭilo uggatāpano;
Catuddasasahassāni, sissā paricaranti mam.

“Paṭisallīnako santo, evam cintesaham tadā;
Sabbo jano maṁ pūjeti, nāhaṁ pūjemi kiñcanam.

“Na me ovādako atthi, vattā koci na vijjati;
Anācariyupajjhāyo, vane vāsam upemaham.

“Upāsamāno yamaham, garucittam upatṭhahe;
So me ācariyo natthi, vanavāso niratthako.

“Āyāgam me gavesissam, garum bhāvaniyam tathā;
Sāvassayo vasissāmi, na koci garahissati.

“Uttānakūlā nadikā, supatitthā manoramā;
Saṃsuddhapulinākiṇṇā, avidūre mamassamam.

“Nadim amarikaṁ nāma, upagantvānaham tadā;
Saṃvaddhayitvā pulinam, akam pulinacetiym.

“Ye te ahesum sambuddhā, bhavantakaraṇā munī;
Tesam etādiso thūpo, taṁ nimittaṁ karomahaṁ.

“Karitvā pulinaṁ thūpaṁ, sovaṇṇaṁ māpayiṁ ahaṁ;
Soṇṇakiṇkaṇipupphāni, sahasse tīṇi pūjayiṁ.

“Sāyapātaṁ namassāmi, vedajāto katañjalī;
Sammukhā viya sambuddhaṁ, vandīm pulinacetiyaṁ.

“Yadā kilesā jāyanti, vitakkā gehanissitā;
Sarāmi sukataṁ thūpaṁ, paccavekkhāmi tāvade.

“Upanissāya viharam, satthavāhaṁ vināyakaṁ;
Kilese saṁvaseyyāsi, na yuttam tava mārisa.

“Saha āvajjite thūpe, gāravam hoti me tadā;
Kuvitakte vinodesiṁ, nāgo tuttaṭṭito yathā.

“Evam viharamānaṁ maṁ, maccurājābhimaddatha;
Tattha kālaṅkato santo, brahmañlokamagacchahaṁ.

“Yāvatāyum vasitvāna, tidive upapajjhamaṁ;
Asītikkhattum devindo, devarajjamakārayiṁ.

“Satānaṁ tīṇikkhattuñca, cakkavattī ahosahaṁ;
Padesarajjaṁ vipulaṁ, gaṇanāto asaṅkhiyam.

“Soṇṇakiṇkaṇipupphānaṁ, vipākaṁ anubhomahaṁ;
Dhātīsatasahassāni, parivārenti maṁ bhave.

“Thūpassa pariciṇṇattā, rajojallam na limpati;
Gatte sedā na muccanti, suppabhāso bhavāmahaṁ.

“Aho me sukato thūpo, sudiṭṭhāmarikā nadī;
Thūpaṁ katvāna pulinam, pattomhi acalam padam.

“Kusalaṁ kattukāmena, jantunā sāragāhinā;
Natthi khettam akhettam vā, paṭipattīva sādhakā.

“Yathāpi balavā poso, anṇavamtaritussahe;
Parittam kaṭṭhamādāya, pakkhandeyya mahāsaram.

“Imāhaṁ kaṭṭham nissāya, tarissāmi mahodadhim;
Ussāhena vīriyena, tareyya udadhim naro.

“Tatheva me kataṁ kammaṁ, parittam thokakañca yaṁ;
Taṁ kammaṁ upanissāya, saṁsāraṁ samatikkamiṁ.

“Pacchime bhave sampatte, sukkamūlena codito;
Sāvathhiyam pure jāto, mahāsāle suadḍhake.

“Saddhā mātā pītā mayham, buddhassa saraṇam gatā;
Ubho ditṭhapadā ete, anuvattanti sāsanam.

“Bodhipapaṭikam gayha, soṇṇathūpamakārayum;
Sāyapātam namassanti, sakyaputtassa sammukhā.

“Uposathamhi divase, soṇṇathūpam vinīharum;
Buddhassa vaṇṇam kittentā, tiyāmam vītināmayum.

“Saha disvānahaṁ thūpam, sariṁ pulinacetiyaṁ;
Ekāsane nisīditvā, arahattamapāpuṇim.

“Gavesamāno tam vīram, dhammasenāpatiddasam;
Agārā nikkhomitvā, pabbajim tassa santike.

“Jātiyā sattavassena, arahattamapāpuṇim;
Upasampādayī buddho, guṇamaññāya cakkhumā.

“Dārakeneva santena, kiriyaṁ niṭhitam mayā;
Kataṁ me karaṇīyajja, sakyaputtassa sāsane.

“Sabbaverabhayātīto, sabbasaṅgātigo isi;
Sāvako te mahāvīra, soṇṇathūpassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā dāyakānuggaham karonto tehi upanīte paccaye na paṭikkhipati, yathāladdheyeva paribhuñjati. Tam puthujjanā “ayam kāyadañhibahulo arakkhitacitto”ti maññamānā avamaññanti. Thero tam agaṇentova viharati. Tassa pana avidūre aññataro kuhakabhiikkhu pāpiccho samāno appiccho viya santūtho viya attānam dassento lokam vañcento viharati. Mahājano tam arahantaṁ viya sambhāveti. Athassa sakko devānamindo tam pavattim ñatvā theram upasaṅkamitvā, “bhante, kiṁ nāma kuhako karot”ti pucchi. Thero pāpiccham garahanto –

139. “Pubbe hanati attānam, pacchā hanati so pare;
Suhataṁ hanti attānam, vītaṁseneva pakkhimā.

140. “Na brāhmaṇo bahivanṇo, antovaṇṇo hi brāhmaṇo;
Yasmim pāpāni kammāni, sa ve kaṇho sujampati”ti. – gāthādvayamāha;

Tattha **pubbe hanati attānanti** kuhakapuggalo attano kuhakavuttiyā lokam vañcento pāpicchatādīhi pāpadhammehi paṭhamameva attānam hanati, attano kusalakoṭhāsam vināseti. **Pacchā hanati so pareti** so kuhako paṭhamam tāva vuttanayena attānam hantvā pacchā pare yehi “ayam bhikkhu pesalo ariyo”ti vā sambhāventehi kārā katā, te hanati tesam kārāni attani katāni amahapphalāni katvā paccayavināsanena vināseti. Satipi kuhakassa ubhayahanane attahanane pana ayam visesoti dassento āha **suhataṁ hanti attānanti**. So kuhako attānam hananto suhataṁ katvā hanti vināseti, yathā kiṁ? **Vītaṁseneva pakkhimāti**, **vītaṁsoti** dīpakasakuṇo, tena. **Pakkhimāti** sākuṇiko. Yathā tena vītaṁsasakuṇena aññe sakuṇe vañcetvā hananto attānam idha lokepi hanati viññugarahasāvajjasabhāvādinā, samparāyam pana duggatiparikkilesena hanatiyeva, na pana te sakuṇe pacchā hantum sakkoti, evam kuhakopi kohaññena lokam vañcetvā idha lokepi attānam hanati vippatisāraviññugarahādīhi, paralokepi duggatiparikkilesehi, na pana te paccayadāyake apāyadukkham pāpeti. Apica kuhako dakkhiṇaya amahapphalabhbāvakaraṇeneva dāyakam hanatīti vutto, na nippthalabhbāvakaraṇena. Vuttañhetam bhagavatā – “dussīlassa manussabhūtassa dānam datvā

sahassaguṇā dakkhiṇā pāṭīkaṅkhitabbā”ti (ma. ni. 3.379). Tenāha “**suhatam hanti attāna**”nti.

Evam bāhiraparimajjanamatte ṛhitā puggalā suddhā nāma na honti, abbhantarasuddhiyā eva pana suddhā hontīti dassento “**na brāhmaṇo**”ti dutiyam gāthamāha. Tassattho – iriyāpathasañṭhapanādibahisampattimattena brāhmaṇo na hoti. Sampattiatho hi idha **vanṇa**-saddo. Abbhantare pana sīlādisampattiyā brāhmaṇo hoti, “bāhitapāpo **brāhmaṇo**”ti katvā. Tasmā “**yasmīm pāpāni lāmakāni kammāni** samvijjanti, ekaṁsenā so **kaṇho** nihīnapuggalo”ti **sujampati**, devānaminda, jānāhi. Tam sutvā sakko kuhaabhikkhum tajjetvā “dhamme vattāhī”ti ovaditvā sakaṭṭhānameva gato.

Vasabhattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukanipāte paṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavaggo

1. Mahācundattheragāthāvaṇṇanā

Sussūsāti āyasmato mahācundattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato kāle kumbhakārakule nibbattitvā viññutam patto kumbhakārakammaṇa jīvanto ekadivasam satthāram disvā pasannamānaso ekaṁ mattikāpattam svābhisaṅkhatam katvā bhagavato adāsi. So tena puññakammaṇa devamanussesu samsaranto imasmīm buddhuppāde magadharaṭṭhe nālakagāme rūpasāriyā brāhmaṇiyā putto sāriputtatherassa kaniṭṭhabhātā hutvā nibbatti, **cundotissa** nāmam ahosi. So vayappatto dhammasenāpatim anupabbajitvā tam nissāya vipassanam paṭṭhapetvā ghaṭento vāyamanto nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.39-50) –

“Nagare haṃsavatiyā, kumbhakāro ahosaham;
Addasam virajam buddham, oghatiṇṇamanāsavam.

“Sukataṁ mattikāpattam, buddhaseṭṭhassadāsaham;
Pattam datvā bhagavato, ujubhūtassa tādino.

“Bhave nibbattamānoham, soṇṇathāle labhāmaham;
Rūpimaye ca sovaṇṇe, taṭṭike ca maṇīmaye.

“Pātiyo paribhuñjāmi, puññakammassidam phalam;
Yasānañca dhanānañca, aggabhūto ca homahaṁ.

“Yathāpi bhaddake khette, bijam appampi ropitam;
Sammādhāram pavechante, phalam toseti kassakam.

“Tathevidaṁ pattadānam, buddhakhettamhi ropitam;
Pītidhāre pavassante, phalam mam tosayissati.

“Yāvatā khettā vijjanti, saṅghāpi ca gaṇāpi ca;
Buddhakhettasamo natthi, sukhado sabbapāṇinam.

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Ekapattam daditvāna, pattomhi acalam padam.

“Ekanavutito kappe, yaṁ pattamadadiṁ tadaṁ;
Duggatiṁ nābhijānāmi, pattadānassidam phalaṁ.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Chaṭabhiñño pana hutvā attanā paṭiladdhasampattiya kāraṇabhūtām garūpanissayaṁ vivekavāsañca
kittento –

- 141.** “Sussūsā sutavaddhanī, sutam paññāya vaddhanam;
Paññāya attham jānāti, nāto attho sukhāvaho.
- 142.** “Sevetha pantāni senāsanāni, careyya samyojanavippamokkham;
Sace ratim nādhigaccheyya tattha, saṅge vase rakkhitatto satimā”ti. –

Gāthāadvayam abhāsi.

Tattha **sussūsāti** sotabbayuttassa sabbasutassa sotumicchā, garusannivāsopi.
Diṭṭhadhammikādibhedañhi attham sotumicchantena kalyāṇamitte upasaṅkamityā vattakaraṇena
payirupāsitvā yadā te payirupāsanāya ārādhicitattā kañci upanisīditukāmā honti, atha ne upanisīditvā
adhigatāya sotumicchāya ohitasotena sotabbaṁ hotīti garusannivāsopi sussūsāhetutāya “sussūsā”ti
vuccati. Sā panāyam sussūsā saccapaṭicasamuppādādipaṭisaṁyuttam sutam taṁsamaṅgino puggalassa
vaḍḍheti brūhetīti **sutavaddhanī**, bāhusaccakārīti attho. **Sutam paññāya vaddhananti** yaṁ tam
“sutadharo sutasannicayo”ti (ma. ni. 1.339; a. ni. 4.22) “idhekaccassa bahukam sutam hoti suttam
geyyam veyyākaraṇa”nti (a. ni. 4.6) ca evamādinā nayena vuttam bāhusaccam, tam
akusalappahānakusalādhigamanahetubhūtām paññam vaddhetīti sutam paññāya vaddhanaṁ,
vuttañhetam bhagavatā –

“Sutāvudho kho, bhikkhave, ariyasāvako akusalam pajahati, kusalam bhāveti, sāvajjam
pajahati, anavajjam bhāveti, suddham attānam pariharati”ti (a. ni. 7.67).

Paññāya attham jānātīti bahussuto sutamayañāne ḥito tam paṭipattim paṭipajjanto sutānusārena
atthūpaparikkhāya dhammanijjhānena bhāvanāya ca lokiyalokuttarabhedam diṭṭhadhammādivibhāgaṁ
dukkhādivibhāgañca attham yathābhūtām pajānāti ca paṭivijjhati ca, tenāha bhagavā –

“Sutassa yathāpariyattassa atthamaññāya dhammadamaññāya dhammānudhammappaṭipanno
hotī”ti (a. ni. 4.6).

“Dhatānam dhammānam attham upaparikkhati, attham upaparikkhato dhammā nijjhānam
khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā sati chando jāyati, chandajāto ussahati, ussahitvā tuleti,
tulayitvā padahati, pahitatto samāno kāyena ceva paramasaccam sacchikaroti, paññāya ca nam
ativijjha passatī”ti (ma. ni. 2.432) ca.

Nāto attho sukhāvahoti yathāvutto diṭṭhadhammikādiattho ceva dukkhādiattho ca yāthāvato nāto
adhigato lokiyalokuttarabhedam sukham āvahati nipphādetīti attho.

Thitāya bhāvanāpaññāya sutamatteneva na sijjhati tassā paṭipajjanavidhiṁ dassento “**sevetha...**
pe...vippamokkha”nti āha. Tattha **sevetha pantāni senāsanānīti** kāyavivekamāha. Tena
samyojanappahānassa ca vakkhamānattā vivekārahasseva vivekavāsoti sīlasaṁvarādayo idha
avuttasiddhā veditabbā. **Careyya samyojanavippamokkhanti** yathā samyojanehi cittam vippamuccati,
tathā vipassanābhāvanam maggabhāvanañca careyya paṭipajjeyyāti attho. **Sace ratim nādhigaccheyya**
tatthāti tesu pantasenāsaneshu yathāladdhesu adhikusaladhammesu ca ratim pubbenāparam visesassa
alābhato abhiratiṁ na labheyya, **saṅge** bhikkhusamūhe **rakkhitatto** kammaṭhānaparigañhanato

rakkhitacitto chasu dvāresu satiārakkhāya upaṭṭhapanena **satimā vaseyya** vihareyya, evam viharantassa ca api nāma samyojanavippamokkho bhaveyyatī adhippāyo.

Mahācundattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Jotidāsattheragāthāvaṇṇanā

Ye kho teti āyasmato jotidāsattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram piṇḍaya gacchantam disvā pasannacitto kāsumārikaphalam adāsi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasmiṃ buddhuppāde pādiyatthajanapade vibhavasampannassa brāhmaṇassa putto hutvā nibbatti, **jotidāsotissa** nāmam ahosi. So viññutam patvā gharamāvasanto ekadivasam mahākassapattheram attano gāme piṇḍaya carantam disvā pasannacitto bhojetvā therassa santike dhammam sutvā attano gāmasamīpe pabbate mahantaṃ vihāram kāretvā theram tattha vāsetvā catūhi paccayehi upaṭṭhahanto therassa dhammadesanāya paṭiladdhasamvego pabbajitvā vipassanāya kammaṃ karonto nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.51-56) –

“Kanikāramva jotantam, nisinnam pabbatantare;
Addasam virajam buddham, lokajeṭṭham narāsabham.

“Pasannacitto sumano, sire katvāna añjaliṃ;
Kāsumārikamādāya, buddhaseṭṭhassadāsaham.

“Ekatimse ito kappe, yaṃ phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṃ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṃ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā tīṇi piṭakāni uggahetvā visesato vinayapiṭake sukusalabhāvam patvā dasavassiko parisupaṭṭhāko ca hutvā bahūhi bhikkhūhi saddhiṃ bhagavantam vanditum sāvatthiṃ gacchanto antarāmagge addhānaparissamavinodanattham titthiyānam ārāmam pavisitvā ekamantam nisinno ekam pañcatapam tapantam brāhmaṇam disvā, “kim, brāhmaṇa, aññasmīm tapanīye aññam tapati”ti āha. Tam sutvā brāhmaṇo kupito, “bho, muṇḍaka, kim aññam tapanīya”nti āha. Thero tassa –

“Kopo ca issā paraheṭhanā ca, māno ca sārambhamado pamādo;
Taṇhā avijjā bhavasaṅgatī ca, te tappanīyā na hi rūpakhandho”ti. –

Gāthāya dhammam desesi. Tam sutvā so brāhmaṇo tasmiṃ titthiyārāme sabbe aññatitthiyā ca therassa santike pabbajīmsu. Thero tehi saddhiṃ sāvatthiṃ gantvā bhagavantam vanditvā katipāham tattha vasitvā attano jātibhūmīmyeva gato dassanattham upagatesu nātakesu nānāladdhike yaññasuddhike ovadanto –

143. “Ye kho te veṭhamissena, nānattena ca kammunā;
Manusse uparundhanti, pharusūpakkamā janā;
Tepi tattheva kīranti, na hi kammaṃ panassati.

144. “Yaṃ karoti naro kammaṃ, kalyāṇam yadi pāpakam;
Tassa tasseva dāyādo, yaṃ yaṃ kammaṃ pakubbatī”ti. – gāthādvayaṃ abhāsi;

Tattha **yeti** aniyamuddeso. **Teti** aniyamato eva paṭiniddeso. Padadvayassāpi “janā”ti iminā sambandho. **Khoti** nipātamattam. **Veṭhamissenāti** varattakhaṇḍādinā sīsādīsu veṭhadānena.

“Vedhamissenā” tipi pāli, so evattho. **Nānattena ca kammunāti** hananaghātanahatthapādādicchedanena khuddakaseļadānādinā ca nānāvidhena parūpaghātakamma. **Manusseti** nidassanamattām, tasmā ye keci satteti adhippāyo. **Uparundhantī** vibādhenti. **Pharusūpakkamāti** dāruṇapayogā, kurūrakammantāti attho. **Janāti** sattā. **Tepi tattheva kīrantī** te vutappakārā puggalā yāhi kammakāraṇāhi aññe bādhiṁsu. **Tattheva** tāsuyeva kāraṇāsu sayampi kīrantī pakkhipiyanti, tathārūpamyeva dukkham anubhavantī attho. “Tatheva kīrantī”ti ca pātho, yathā sayam aññesam dukkham akaṇsu, tatheva aññehi karīyanti, dukkham pāpīyantī attho, kasmā? **Na hi kammam panassati** kammañhi ekantaṁ upacitaṁ vipākaṁ adatvā na vigacchatī, avasesapaccayasamavāye vipaccatevāti adhippāyo.

Idāni “na hi kammam panassatī”ti saṅkhepato vuttamatthaṁ vibhajitvā sattānam kammassakataṁ vibhāvetum “**yam karotī**”ti gāthām abhāsi. Tassatto **yam kammam kalyāṇam** kusalam, **yadi vā pāpakaṁ** akusalam satto **karoti**, karonto ca tattha **yam kammam** yathā phaladānasamatthaṁ hoti, tathā **pakubbati** upacinoti. **Tassa tasseva dāyādoti** tassa tasseva kammaphalassa gaṇhanato tena tena kammaṇa dātabbavipākassa bhāgī hotīti attho. Tenāha bhagavā – “kammassakā, māṇava, sattā kammadāyādā”tiādi (ma. ni. 3.289). Imā gāthā sutvā therassa nātakā kammassakatāyam patiṭṭhahimśūti.

Jotidāsattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Heraññakānittheragāthāvaṇṇanā

Accayanti ahorattāti āyasmato heraññakānittherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira padumuttarassa bhagavato kāle haṁsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutam patto paresam bhatako hutvā jīvanto ekadivasam sujātassa nāma satthusāvakassa pañṣukūlam pariyesantassa upaḍḍhadussam pariccaji. So tena puññakammena tāvatiṁsesu nibbattitvā aparāparam devamanussesu saṁsaranto imasmim buddhuppāde kosalarañño gāmabhojakassa coravosāsakassa putto hutvā nibbatti, **heraññakānitissa** nāmañ ahosi. So vayappatto pitu accayena raññā tasmiṁyeva gāmabhojakaṭhāne ṭhapito jetavanapaṭiggahe buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho attano kaniṭṭhassa tam ṭhānantaram dāpetvā rājānam āpucchitvā pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.31-40) –

“Padumuttarabhagavato, sujāto nāma sāvako;
Pañṣukūlam gavesanto, saṅkāre carate tadā.

“Nagare haṁsavatiyā, paresam bhatako aham;
Upaḍḍhadussam datvāna, sirasā abhivādayim.

“Tena kammaṇa sukatenā, cetanāpañidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsamagacchham.

“Tettimṣakkhattum devindo, devarajjamakārayim;
Sattasattatikkhattuñca, cakkavattī ahosaham.

“Padesarajjaṁ vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyam;
Upaḍḍhadussadānenā, modāmi akutobhayo.

“Icchamāno caham ajja, sakānanam sapabbataṁ;
Khomadussehi chādeyyam, adḍhadussassidam phalam.

“Satasaḥassito kappe, yam dānamadadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, adḍhadussassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano kaniṭṭhabhātaram tato kammato nivattetukāmo tasmīmyeva kamme abhirataṁ disvā tam codento –

- 145.** “Accayanti ahorattā, jīvitam uparujjhati;
Āyu khīyati maccānam, kunnadīnamva odakam.
- 146.** “Atha pāpāni kammāni, karaṁ bālo na bujjhati;
Pacchāssa kaṭukam hoti, vipāko hissa pāpako”ti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **accayantī** atikkamanti, lahum lahum apagacchantī attho. **Ahorattā** rattindivā. **Jīvitam uparujjhatī** jīvitindriyañca khaṇikanirodhavasena nirujjhati. Vuttañhi “khaṇe khaṇe, tvam bhikkhu, jāyasi ca jiyyasi ca miyyasi ca cavasi ca upapajjasi cā”ti. **Āyu khīyati maccānanti** maritabbasabhāvattā **maccāti** laddhanāmānam imesaṁ sattānam **āyu** “yo ciram jīvati, so vassasataṁ appam vā bhiyyo”ti (dī. ni. 2.91; sam. ni. 2.143; a. ni. 7.74) evam paricchinnakālaparamāyu **khīyati** khayañca sambhedañca gacchati, yathā kiṁ? **Kunnadīnamva odakam** yathā nāma kunnadīnam pabbateyyānam khuddakanadīnam udakam ciram na tiṭṭhati, lahutaram khīyati, āgatamatthaṁyeva vigacchati, evam sattānam **āyu** lahutaram khīyati khayaṁ gacchati. Ettha ca udakameva “odaka”nti vuttam, yathā manoyeva mānasanti.

Atha pāpāni kammāni, karaṁ bālo na bujjhatī evam saṁsāre aniccepi samāne bālo lobhavasena vā kodhavasena vā pāpāni kammāni karoti, karontopi na bujjhati, pāpam karonto ca “pāpam karom”ti abujjhānako nāma nathī, “imassa kammassa evarūpo dukkho vipāko”ti pana ajānanato “na bujjhatī”ti vuttam. **Pacchāssa kaṭukam hotī** yadipi pāpassa kammassa āyūhanakkhaṇe “imassa kammassa evarūpo vipāko”ti na bujjhati, tato pacchā pana nirayādīsu nibbattassa assa bālassa kaṭukam aniṭṭham dukkhameva hoti. **Vipāko hissa pāpako** yasmā assa pāpakammassa nāma vipāko pāpako nihīno aniṭṭho evāti. Imam pana ovādaṁ sutvā therassa kaniṭṭhabhātā rājānam āpucchitvā pabbajitvā nacirasseva sadattham nipphādesi.

Heraññakānittheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

4. Somamittattheragāthāvanṇanā

Parittam dāruntī āyasmato somamittattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto buddhaguṇe sutvā pasannamānaso ekadivasam kiṁsukarukkham pupphitam disvā pupphāni gahetvā satthāram uddissa ākāse khipitvā pūjesi. So tena puññakammena devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde bārāṇasiyam brāhmaṇakule nibbattitvā **somamittoti** laddhanāmo tiṇṇam vedānam pāragū hutvā vimalena nāma therena kataparicayattā abhiṇham tassa santikam gacchanto dhammaṁ sutvā sāsane laddhappasādo pabbajitvā laddhūpasampado vattapaṭīvattam pūrente vicarati. Vimalatthero pana kusīto middhabahulo rattindivam vītināmeti. Somamitto “kusītam nāma nissāya ko guṇo”ti tam pahāya mahākassapattheram upasaṅkamitvā tassa ovāde thatvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahatte patiṭṭhāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.25-30) –

“Kiṁsukam pupphitam disvā, paggahetvāna añjalim;
Buddhaseṭṭham saritvāna, ākāse abhipūjayim.

“Tena kammena sukatena, cetanāpanidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatim̄samagacchham.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ, bhavā sabbe samūhatā;
Nāgova bandhanām chetvā, viharāmi anāsavo.

“Svāgataṁ vata me āsi, mama buddhassa santike;
Tisso vijjā anuppattā, kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā vimalattheram ovādena tajjento –

147. “Parittam dārumāruhya, yathā sīde mahaṇṇave;
Evaṁ kusītamāgamma, sādhujīvīpi sīdati;
Tasmā tam parivajjeyya, kusītam hīnavīriyam.

148. “Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyibhi;
Niccaṁ āraddhvīriyehi, pañditehi sahāvase”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **parittam dārumāruhya, yathā sīde mahaṇṇaveti** pesalopi kulaputto kusītam alasapuggalaṁ nissāya sīdati saṁsāre patati, na tassa pāraṁ nibbānam gacchat. Yasmā etadevam, **tasmā tam** adhikusaladhammasena sīsaṁ anukhipitvā kucchitaṁ sīdanato **kusītam** viriyārambhābhāvato **hīnavīriyam** puggalaṁ sabbathā vajjeyya, na tassa diṭṭhanugatim āpajjeyyāti attho.

Evaṁ puggalādhīttihānāya gāthāya kosanje ādīnavam dassetvā idāni viriyārambhe ānisamse dassetuṁ “**pavivittehī**”tiādi vuttam. Tassattho – ye pana kāyavivekasambhavena **pavivittā**, tato eva kilesehi ārakattā **ariyā**, nibbānam patipesitattatāya **pahitattā** ārammaṇūpanijjhānavasena lakkhaṇūpanijjhānavasena ca **jhāyino**, sabbakālam pagghatitvīriyatāya **āraddhvīriyā**, lokiyalokuttarabhedāya paññāya samannāgatattā **pañditā**, tehiyeva **saha** āvaseyya sadattham nipphādetukāmo samvaseyyāti. Tam sutvā vimalatthero samviggamānasō vipassanam paṭṭhapetvā sadattham ārādhesi. Svāyamattho parato āgamissati.

Somamittattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbamittattheragāthāvaṇṇanā

Jano janamhi sambaddhoti āyasmato sabbamittattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto ito dvānavute kappe tissassa bhagavato kāle nesādakule nibbattitvā vanacāriko hutvā vane mige vadhitvā maṁsam khādanto jīvati. Athassa bhagavā anuggaṇhanattham vasanaṭṭhānasamīpe tīṇi padacetiyāni dassetvā pakkāmi. So atītakāle sammāsambuddhesu kataparicayattā cakkaṇkitāni disvā pasannamānasō koranḍapupphēhi pūjām katvā tena puññakammaṇa tāvatimśabhavane nibbattitvā aparāparam sugatīsuyeva saṁsaranto imasmīm buddhuppāde sāvatthinagare brāhmaṇakule nibbatti, **sabbamittotissa** nāmam ahosi. So viññutam patto jetavanapaṭīggahaṇe buddhānubhāvam disvā paṭīladdhasaddho pabbajitvā kammaṭṭhānam gahetvā araṇīne viharanto vassam upagantvā vuṭṭhavasso bhagavantam vanditum sāvatthim gacchanto antarāmagge māgavikehi oḍḍite pāse migapotakam baddham addasa. Mātā panassa migī pāsaṁ appaviṭṭhāpi puttasinghehena dūram na gacchat, maraṇabhayena pāsaṁsamīpampi na upagacchati migapotako ca bhīto ito cito ca parivattento karuṇam vilapati, tam disvā thero, “aho sattānam snehahetukam dukkha”nti gacchanto tato param sambahule core ekam purisam jīvagāham gahetvā palālaveniyā sarīram veṭhetvā jhāpente, tañca mahāviravam viravantam disvā tadubhayam nissāya sañjātasamvego tesam corānam suṇantānamyeva –

149. “Jano janamhi sambaddho, janamevassito jano;
Jano janena heṭhīyati, heṭheti ca jano janam̄.

150. “Ko hi tassa janenattho, janena janitena vā;
Janam̄ ohāya gaccham̄ tam̄, heṭhayitvā bahum̄ jana”nti. – gāthādvayam̄ abhāsi;

Tattha **janoti** andhabālajano. **Janamhīti** aññe jane. **Sambaddhoti** tañhābandhanena baddho. “Ayam me putto, mātā”tiādinā paṭibaddho. Ayameva vā pāṭho, “ime mam̄ posenti, aham̄ ime nissāya jīvāmī”ti paṭibaddhacittoti attho. **Janamevassito janoti** “ayam me putto, dhītā”tiādinā aññameva janam̄ añño jano assito tañhāya allīno pariggayha thito. **Jano janena heṭhīyati, heṭheti ca jano jananti** kammassakatāya yathābhūtāvabodhassa ca abhāvato ajjhukkhanam̄ akatvā lobhavasena yathā jano janam̄ assito, evam̄ dosavasena jano janena heṭhīyati vibādhīyati. “Tayidam̄ mayhaṇva upari heṭhanaphalavasena paripatissatī”ti ajānanto heṭheti ca jano janam̄.

Ko hi tassa janenatthotī tassa aññajanassa aññena janena tañhāvasena assitena dosavasena heṭhitena vā ko attho. **Janena janitena vāti** mātāpītā hutvā tena aññena janena janitena vā ko attho. **Janam̄ ohāya gaccham̄ tam̄, heṭhayitvā bahum̄ jananti** yasmā samśāre carato janassa ayamevānurūpā paṭipatti, tasmā tam̄ janam̄, tassa ca bādhikā yā sā tañhā ca, yo ca so doso eva bahum̄ janam̄ bādhayitvā thito, tañca ohāya sabbaso pahāya pariccajītvā gaccham̄, tehi anupaddutam̄ thānam̄ gaccheyyam̄ pāpuṇeyyanti attho. Evam̄ pana vatvā therō tāvadeva vipassanam̄ ussukkāpetvā arahattamapāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.50.15-24) –

“Vanakammiko pure āsiṁ, pitumātumatenaham̄;
Pasumārena jīvāmi, kusalam̄ me na vijjati.

“Mama āsayasāmantā, tisso lokagganāyako;
Padāni tīṇi dassesi, anukampāya cakkhumā.

“Akkante ca pade disvā, tissanāmassa satthuno;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, pade cittam̄ pasādayim̄.

“Koranḍam̄ pupphitam̄ disvā, pādapam̄ dharanīruham̄;
Sakosakam̄ gahetvāna, padasetṭhamapūjayim̄.

“Tena kammena sukatena, cetanāpaṇidhīhi ca;
Jahitvā mānusam̄ deham̄, tāvatiṁsamagacchaham̄.

“Yam̄ yam̄ yonupapajjāmi, devattam̄ atha mānusam̄;
Koranḍakachavi homi, suppabhāso bhavāmaham̄.

“Dvenavute ito kappe, yam̄ kammamakarim̄ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, padapūjāyidam̄ phalam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham̄...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Te pana corā therassa santike dhammam̄ sutvā samvegajātā pabbajitvā dhammānudhammam̄ paṭipajjiṁsūti.

Sabbamittattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Mahākālattheragāthāvaṇṇanā

Kālī itthīti āyasmato mahākālattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto ito ekanavute kappe kulagehe nibbattitvā viññutam patto kenacideva karaṇiyena araññam gato tattha aññatarassa rukkhassa sākhāya olambamānam pāmsukūlacīvaraṁ disvā “ariyaddhajo olambatī”ti pasannacitto kiñkaṇipupphāni gahetvā pāmsukūlam pūjesi. So tena puññakammēna devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde setabyanagare satthavāhakule nibbattitvā **mahākālo**ti laddhanāmo viññutam patvā gharāvāsam vasanto pañcahi saṅcasatehi bhañḍam gahetvā vāñijjavasena sāvatthim gato ekamantam saṅcasattham nivesetvā addhānaparissamaṁ vinodetvā attano parisāya saddhim nisinno sāyanhasamayaṁ gandhamālādihatthe upāsake jetavanam gacchante disvā sayampi tehi saddhim vihāram gantvā satthu santike dhammaṁ sutvā pañiladdhasaddho pabbajitvā sosānikaṅgam adhiṭṭhāya susāne vasati. Athekadivasam **kālī** nāma ekā itthī chavaḍāhikā therassa kammaṭṭhānatthāya aciramatasarīram ubho satthī bhinditvā ubho ca bāhū bhinditvā sīsañca dadhīthālakam viya bhinditvā sabbam aṅgapaccaṅgam sambandhameva katvā therassa oloketum yogyāṭhāne ṭhapetvā ekamantam nisīdi. Thero tam disvā attānam ovadanto –

151. “Kālī itthī brahatī dhañkarūpā, satthiñca bhetvā aparañca satthim;
Bāhañca bhetvā aparañca bāham, sīsañca bhetvā dadhīthālakamva;
Esā nisinnā abhisandahitvā.
152. “Yo ve avidvā upadhim karoti, punappunam dukkhamupeti mando;
Tasmā pajānam upadhim na kayirā, māham puna bhinnasiro sayissa”nti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **kālīti** tassā nāmam, kālavaṇṇattā vā evam vuttam. **Brahatīti** mahāsarīrā ārohapariṇāhavatī. **Dhañkarūpāti** kālavaṇṇattā eva kākasadisarūpā. **Satthiñca bhetvāti** matasarīrassa satthim jaññubhedanena bhañjitvā. **Aparañca satthinti** itarañca satthim bhañjitvā. **Bāhañca bhetvāti** bāhaṭṭhiñca aggabāhaṭṭhāneyeva bhañjitvā. **Sīsañca bhetvā dadhīthālakamvāti** matasarīrassa sīsam bhinditvā bhinnattā eva leḍḍudāñḍādīhi paggharantam dadhīthālakam viya, paggharantam matthaluṅgam katvāt attho. **Esā nisinnā abhisandahitvāti** chinnabhinnāvayavam matasarīram te avayave yathāṭhāneyeva ṭapanena sandahitvā sahitam katvā mañṣapañam pasārentī viya esā nisinnā.

Yo ve avidvā upadhim karotīti yo imāya upaṭṭhāpitam kammaṭṭhānam disvāpi avidvā akusalo kammaṭṭhānam chaḍdetvā ayonisomanasikārena kilesūpadhim uppādeti, so **mando** mandapañño samśārassa anativattanato **punappunam** aparāparam nirayādīsu **dukkham** upeti. **Tasmā pajānam upadhim na kayirāti tasmāti** yasmā cetadevam, tasmā. **Pajānam upadhinti** “idha yaṁ dukkham sambhoti”ti pajānanto yoniso manasikaronto kilesūpadhim na kayirā na uppādeyya. Kasmā? **Māham puna bhinnasiro sayissanti** yathayidam matasarīram bhinnasarīram sayati, evam kilesūpadhīhi samśāre punappunam uppattiyā kaṭasivaḍḍhako hutvā bhinnasiro aham mā sayissanti. Evam vadanto eva therō vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.50.8-14) –

“Himavantassāvidūre, udaṅgaño nāma pabbato;
Tatthaddasam pāmsukūlam, dumaggamhi vilambitam.

“Tīṇi kiñkaṇipupphāni, ocinityānaham tadā;
Haṭṭho haṭṭhena cittena, pāmsukūlamapūjayim.

“Tena kammaṇa sukadena, cetanāpañidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsamagacchaham.

“Ekanavutito kappe, yaṁ kammamakarim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, pūjītvā arahaddhajam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Mahākālatheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

7. Tissattheragāthāvanṇanā

Bahū sapatte labhatī āyasmato tissattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññaṁ upacinanto piyadassissa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam patto sippesu nipphattim gantvā kāmesu ādīnavam disvā gharāvāsam pahāya tāpasapabbajjam pabbajitvā araññāyatane sālavane assamam kāretvā vasati. Bhagavā tassa anuggaṇhanattham assamassa avidūre sālavane nirodham samāpajjivtā nisīdi. So assamato nikhamitvā phalāphalatthāya gacchanto bhagavantaṁ disvā pasannamānaso cattāro danē ṭhapetvā bhagavato upari pupphitāhi sālaśākhāhi sākhāmaṇḍapam katvā sattāham navanavehi sālapupphehi bhagavantaṁ pūjento aṭṭhāsi buddhārammaṇam pīṭim avijahanto. Satthā sattāhassa accayena nirodhato vuṭṭhahitvā bhikkhusaṅgham cintesi. Tāvadeva satasahassamattā khīṇāsavā satthāram parivāresum. Bhagavā tassa bhāvinim sampattim vibhāvento anumodanam vatvā pakkāmi. So tena puñnakammema devaloke nibbattitvā aparāparam sugatīsuyeva saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇakule nibbattitvā **tissoti** laddhanāmo vayappatto tiṇṇam vedānam pāragū hutvā pañcamattāni mānavakasatāni mante vācento lābhaggayasaggappatto hutvā satthu rājagahagamane buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.49.190-220) –

“Ajjhogāhetvā sālavananam, sukato assamo mama;
Sālapupphehi sañchanno, vasāmi vipine tadā.

“Piyadassī ca bhagavā, sayambhū aggapuggalo;
Vivekakāmo sambuddho, sālavanamupāgami.

“Assamā abhinikkhamma, pavananam agamāsaham;
Mūlaphalam gavesanto, āhiṇḍāmi vane tadā.

“Tatthaddasāsim sambuddham, piyadassim mahāyasam;
Sunisinnam samāpannam, virocantam mahāvane.

“Catudanē ṭhapetvāna, buddhassa uparī aham;
Maṇḍapam sukataṁ katvā, sālapupphehi chādayim.

“Sattāham dhārayitvāna, maṇḍapam sālachāditam;
Tattha cittam pasādetvā, buddhaseṭṭhamavandaham.

“Bhagavā tamhi samaye, vuṭṭhahitvā samādhito;
Yugamattam pekkhamāno, nisīdi purisuttamo.

“Sāvako varuṇo nāma, piyadassissa satthuno;
Vasīsatasahasseehi, upagacchi vināyakam.

“Piyadassī ca bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Bhikkhusaṅghe nisīditvāna, sitam pātukarī jino.

“Anuruddho upaṭṭhāko, piyadassissa satthuno;
Ekam̄sam cīvaraṁ katvā, apucchittha mahāmunim.

“Ko nu kho bhagavā hetu, sitakammassa satthuno;
Kāraṇe vijjamānamhi, satthā pātukare sitam̄.

“Sattāham̄ sālacchadanaṁ, yo me dhāresi māṇavo;
Tassa kammam̄ saritvāna, sitam̄ pātukarim̄ aham̄.

“Anokāsam̄ na passāmi, yattha puññam̄ vipaccati;
Devaloke manusse vā, okāsova na sammati.

“Devaloke vasantassa, puññakammasamaṅgino;
Yāvatā parisā tassa, sālacchannā bhavissati.

“Tattha dibbehi naccehi, gītehi vāditehi ca;
Ramissati sadā santo, puññakammasamāhito.

“Yāvatā parisā tassa, gandhagandhī bhavissati;
Sālassa pupphavasso ca, pavassissati tāvade.

“Tato cutoyam̄ manujo, mānusam̄ āgamissati;
Idhāpi sālacchadanaṁ, sabbakālam̄ dharissati.

“Idha naccañca gītañca, sammatālaśamāhitam̄;
Parivāressanti maṁ niccam̄, buddhapūjāyidaṁ phalam̄.

“Uggacchante ca sūriye, sālavassam̄ pavassati;
Puññakammaṇa samyuttam̄, vassate sabbakālikam̄.

“Aṭṭhārase kappasate, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

“Dhammam̄ abhisamentassa, sālacchannam̄ bhavissati;
Citake jhāyamānassa, chadanaṁ tattha hessati.

“Vipākam̄ kittayitvāna, piyadassī mahāmuni;
Parisāya dhammaṁ desesi, tappento dhammavuṭṭhiyā.

“Timṣakappāni devesu, devarajjamakārayim̄;
Saṭṭhi ca sattakkhattuñca, cakkavattī ahosaham̄.

“Devalokā idhāgantvā, labhāmi vipulaṁ sukham̄;
Idhāpi sālacchadanaṁ, maṇḍapassa idam̄ phalam̄.

“Ayam pacchimako mayham̄, carimo vattate bhavo;
Idhāpi sālacchadanaṁ, hessati sabbakālikam̄.

“Mahāmuniṁ tosayitvā, gotamam̄ sakyapuṅgavam̄;
Pattomhi acalam̄ ṭhānam̄, hitvā jayaparājayam̄.

“Aṭṭhārase kappasate, yaṁ buddhamabhipūjayiṁ;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

So arahattam pana patvā visesato lābhaggayasaggappatto ahosi. Tattha keci puthujjanabhikkhū therassa lābhasakkāram disvā bālabhāvena asahanākāram pavedesum. Thero tam ñatvā lābhasakkāre ādīnavam tattha attano alaggabhāvañca pakāsento –

153. “Bahū sapatte labhati, muṇḍo saṅghātipāruto;
Lābhī annassa pānassa, vatthassa sayanassa ca.

154. “Etamādīnavam ñatvā, sakkāresu mahabbhayam;
Appalābho anavassuto, sato bhikkhu paribbaje”ti. –

Gāthādvayaṁ abhāsi.

Tassattho – sikhampi asesetvā muṇḍitakesatāya **muṇḍo**, chinditvā saṅghātipakāsāvadhāritāya **saṅghātipāruto**, evam vevaṇṇiyam ajjhupagato parāyattavuttiko pabbajito sace annapānādīnam **lābhī** hoti, sopi **bahū sapatte labhati**, tassa usūyantā bahū sambhavanti. Tasmā **etam** evarūpam lābhasakkāresu **mahabbhayam** vipulabhayaṁ **ādīnavam** dosam viditvā appicchataṁ santosañca hadaye ṭhāpetvā anavajjuppādassāpi uppannassa lābhassa parivajjanena **appalābho**, tato eva tattha tañhāvassutābhāvena **anavassuto**, samśāre bhayassa ikkhanato bhinnakilesatāya vā **bhikkhu** santuṭṭhiṭṭhānīyassa satisampajaññassa vasena **sato** hutvā **paribbaje** careyya vihareyyāti. Tam sutvā te bhikkhū tāvadeva theram khamāpesum.

Tissattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

8. Kimilattheragāthāvanṇanā

Pācīnavamṣadāyamhītādikā āyasmato kimilattherassa gāthā. Kā uppatti? Tassa pubbayogo samveguppatti pabbajjā ca ekakanipāte “abhisatto”ti gāthāya samvaṇṇanāyam vuttāyeva. Tāya ca gāthāya therena attano visesādhigamassa kāraṇam dassitam. Idha pana adhigatavisesassa attano āyasmatā ca anuruddhena āyasmatā ca nandiyena saha samaggavāso dassitoti veditabbam. Samaggavāsam pana vasantā te yathā ca vasiṁsu, tam dassento –

155. “Pācīnavamṣadāyamhi, sakyaputtā sahāyakā;
Pahāyānappake bhoge, uñche pattāgate ratā.

156. “Āraddhavīriyā pahitattā, niccam daļhaparakkamā;
Ramanti dhammaratiyā, hitvāna lokiyam rati”nti. – gāthādvayaṁ abhāsi;

Tattha **pācīnavamṣadāyamhī**ti pācīnavamṣanāmake rakkhitagopite sahāparicchede vane. Tañhi vanam gāmassa pācīnadiśāyam ṭhitattā vamṣagumbaparikkhittattā ca “pācīnavamṣadāyo”ti vutto, vamṣavanabhāvena vāti. **Sakyaputtāti** anuruddhattherādayo sakyarājakumārā. **Sahāyakāti** samveguppattipabbajjāsamaṇadhammakaraṇasamvāsehi saha ayanato pavattanato sahāyakā. **Pahāyānappake bhogeti** uñārena puññānubhāvena adhigate kulaparamparāgate ca mahante bhogakkhandhe chaddetvā. “Sahāyānappake”tipi pāli. **Uñche pattāgate ratāti** uñchācariyāya ābhatattā uñche patte āgatattā pattāgate pattapariyāpanne ratā abhiratā, saṅghabhattādiatirekalābham paṭikkhipitvā jaṅghabalam nissāya bhikkhācariyāya laddhena missakabhatteneva santuṭṭhāti attho.

Āraddhavīriyāti uttamathassa adhigamāya āditova pageva sampāditavīriyā. **Pahitattāti**

ninnapoṇapabbhārabhāvena kālena kālam samāpajjanena ca nibbānam patipesitacittā. **Niccam** daṭṭhaparakkamāti vattapaṭipattīsu diṭṭhadhammasukhavihārānuyogena sabbakālam asithilaparakkamā. **Ramanti dhammaratiyā, hitvāna lokiyam ratinti** loke viditatāya lokapariyāpannatāya ca lokiyam rūpārammaṇadiratiṁ pahāya maggapaññāya pajahitvā lokuttaradhammaratiyā aggaphalanibbānābhiratiyā ca ramanti abhiramantīti.

Kimilattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nandattheragāthāvaṇṇanā

Ayoniso manasikārāti āyasmato nandattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle haṃsavatīnagare kulagehe nibbattitvā viññutam patto bhagavato santike dhammam suṇanto satthāram ekaṃ bhikkhum indriyesu guttadvārānam aggaṭṭhāne ṭhapentam disvā sayampi tam ṭhānantaram pathento bhagavato bhikkhusaṅghassa ca pūjāsakkārabahulaṃ mahādānam pavattetvā, “ahampi anāgate tumhādisassa buddhassa evarūpo sāvako bhaveyya”nti panidhānam katvā tato paṭṭhāya devamanussesu saṃsaranto atthadassissa bhagavato kāle vinatāya nāma nadiyā mahanto kacchapō hutvā nibbatto ekadivasam satthāram nadiyā pāram gantum tīre ṭhitam disvā sayam bhagavantam tāretukāmo satthu pādamūle nipajji. Satthā tassa ajjhāsayam oloketvā piṭṭhim abhiruhi. So haṭṭhatutṭho vegena sotam chindanto sīghataram paratīrameva pāpesi. Bhagavā tassa anumodanam vadanto bhāvinim sampattim kathetvā pakkāmi.

So tena puññakamma sugatīsuyeva saṃsaranto imasmim buddhuppāde kapilavatthusmim suddhodanamahārājassa putto hutvā mahāpajāpatiyā gotamiyā kucchimhi nibbatti. Tassa nāmaggahaṇadivase ñātisaṅgham nandento jātoti **nandotveva** nāmam akāmsu. Tassa vayappattakāle satthā pavattavaradhammacakko lokānuggaham karonto kapilavatthum gantvā ñātisamāgame pokkhāravassam aṭṭhupattim katvā **vessantarajātakam** (jā. 2.22.1655 ādayo) kathetvā dutiyadivase piṇḍāya paviṭṭho “uttiṭṭhe nappamajjeyyā”ti (dha. pa. 168) gāthāya pitaram sotāpattiphale patiṭṭhāpetvā nivesanam gantvā “dhammam care sucarita”nti (dha. pa. 169) gāthāya mahāpajāpatim sotāpattiphale rājānam sakadāgāmiphale patiṭṭhāpetvā tatiye divase nandakumārassa abhisekanivesanappavesanavivāhamāngalesu vattamānesu piṇḍāya pavisitvā nandakumārassa hatthe pattam datvā maṅgalam vatvā tassa hatthato pattam agahetvā vihāram gato tam pattahattham vihāram agataṃ anicchamānamyeva pabbājetvā tathā pabbajitattāyeva anabhiratiyā pīlitam ñatvā upāyena tassa tam anabhiratiṁ vinodesi. So yoniso paṭisāñkhāya vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.49.148-163) –

“Atthadassī tu bhagavā, sayambhū lokanāyako;
Vinatānadiyā tīram, upāgacchi tathāgato.

“Udakā abhinikkhamma, kacchapō vārigocaro;
Buddham tāretukāmoham, upesim lokanāyakam.

“Abhirūhatu maṇ buddho, atthadassī mahāmuni;
Aham tam tārayissāmi, dukkhassantakaro tuvam.

“Mama saṅkappamaññāya, atthadassī mahāyaso;
Abhirūhitvā me piṭṭhim, aṭṭhāsi lokanāyako.

“Yato sarāmi attānam, yato pattrosmi viññutam;
Sukham me tādisam natthi, phuṭṭhe pādatale yathā.

“Uttaritvāna sambuddho, atthadassī mahāyaso;

Naditīramhi ṭhatvāna, imā gāthā abhāsatha.

“Yāvatā vattate cittam, gaṅgāsotam tarāmaham;
Ayañca kacchapo rājā, tāresi mama paññavā.

“Iminā buddhataraṇena, mettacittavatāya ca;
Aṭṭhārase kappasate, devaloke ramissati.

“Devalokā idhāgantvā, sukkamūlena codito;
Ekāsane nisīditvā, kaṅkhāsotam tarissati.

“Yathāpi bhaddake khette, bījam appampi ropitam;
Sammādhāram pavecchante, phalam toseti kassakam.

“Tathevidam buddhakkettam, sammāsambuddhadesitam;
Sammādhāram pavecchante, phalam mam tosayissati.

“Padhānapahitattomhi, upasanto nirūpadhi;
Sabbāsave pariññaya, viharāmi anāsavo.

“Aṭṭhārase kappasate, yam kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, taraṇaya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā vimuttisukham anubhavanto “aho satthu upāyakosallam, yenāham bhavapāṇkato uddharitvā nibbānathale patiṭṭhāpito”ti attano pahīnasamkilesam paṭiladdhañca sukham paccavekkhitvā sañjātasomanasso udānavasena –

157. “Ayoniso manasikārā, maṇḍanam anuyuñjisam;
Uddhato capalo cāsim, kāmarāgena aṭṭito.

158. “Upāyakusalenāham, buddhenādiccabandhunā;
Yoniso paṭipajjitvā, bhave cittam udabbahi”nti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **ayoniso manasikārāti** anupāyamanasikārato asubham kāyam subhato manasi karitvā subhato manasikārahetu, asubham kāyam subhasaññāyāti attho. **Maṇḍananti** hatthūpagādiābharaṇehi ceva mālāgandhādīhi ca attabhāvassa alankaraṇam. **Anuyuñjisanti** anuyuñjim, sarīrassa vibhūsanappasuto ahosinti attho. **Uddhatoti** jātigottarūpayobbanamadādīhi uddhato avūpasantacitto. **Capaloti** vanamakkaṭo viya anavaṭṭhitacittatāya lolo, kāyamaṇḍanavatthamaṇḍanādicāpalye yuttatāya vā capalo **ca**. Āsinti ahosiṇ. **Kāmarāgenāti** vatthukāmesu chandarāgena **aṭṭito** pīlito vibādhito āsinti yojanā.

Upāyakusalenāti vineyyānam damanūpāyacchekena kovidena **buddhena** bhagavatā hetubhūtena. Hetuatthe hi etam karaṇavacanam. Paluṭṭhamakkaṭidevaccharādassanena hi upakkitavādacodanāya attano kāmarāgāpanayanam sandhāya vadati. Bhagavā hi āyasmantam nandattheram paṭhamam janapadakalyāṇim upādāya “yathāyam makkaṭī, evam kakuṭapādiniyo upādāya janapadakalyāṇī”ti mahatiyā āṇiyā khuddakam āṇimī nīharanto chaḍdako viya, sinehapānena sarīram kiledetvā vamanavirecanehi dosam nīharanto bhisakko viya ca kakuṭapādinidassanena janapadakalyāṇiyam virattacittam kāretvā puna upakkitavādena kakutapādinīsupi cittam virājetvā sammadeva samathavipassanānuyogena ariyamagge patiṭṭhāpesi. Tena vuttam “**yoniso paṭipajjitvā, bhave cittam udabbahi**”nti. Upāyena nīyena sammadeva samathavipassanāya visuddhipaṭipadam paṭipajjitvā bhave

samsārapaṇke nimuggañca me cittam̄ ariyamaggena hatthena uttāriṁ, nibbānathale patiṭṭhāpesinti attho.

Imam̄ udānam̄ udānetvā thero punadivase bhagavantam̄ upasaṅkamitvā evamāha – “yam̄ me, bhante, bhagavā pāṭībhogo pañcannam̄ accharāsatānam̄ paṭilābhāya kakuṭapādānam̄, muñcāmahañ, bhante, bhagavantam̄ etasmā paṭissavā”ti (udā. 22). Bhagavāpi, “yadeva kho te, nanda, anupādāya āsavehi cittam̄ vimuttam̄, athāham̄ mutto etasmā paṭissavā”ti (udā. 22) āha. Athassa bhagavā savisesam̄ indriyesu guttadvāratam̄ īnatvā tam̄ guṇam̄ vibhāvento, “etadaggam̄, bhikkhave, mama sāvakānam̄ bhikkhūnam̄ indriyesu guttadvārānam̄ yadidam̄ nando”ti (a. ni. 1.219, 230) indriyesu guttadvārabhāvena aggaṭṭhāne ṭhapesi. Thero hi “yamevāham̄ indriyānam̄ asamvaram nissāya imam vippakāram patto, tamevāham̄ suṭṭhu niggahessāmī”ti ussāhajāto balavahirottappo tattha ca katādhikāratā indriyasamvare ukkaṃsapāramim̄ agamāsīti.

Nandatheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

10. Sirimattheragāthāvanṇanā

Pare ca nam̄ pasam̄santīti āyasmato sirimattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto padumuttarassa bhagavato pāramiyo pūretvā tusitabhavane ṭhitakāle brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam̄ patto tiṇṇam̄ vedānam̄ pāragū sanighaṇḍukeṭubhānam̄ sakkharappabhedānam̄ itihāsapañcamānam̄ padako veyyākaraṇo lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anavayo nekkhammajjhāsayatāya kāme pahāya tāpasapabbajjam̄ pabbajitvā caturāśītisahassaparimāṇena tāpasagaṇena parivuto himavantappadese devatābhinnimmitte assame jhānābhiññāyo nibbattetvā vasanto purimabuddhesu katādhikāratāya lakkhaṇamantesu āgataniyāmena ca buddhaguṇe anussaritvā atīte buddhe uddissa aññatarasmiṁ nadīnivattane pulinacetiyan̄ katvā pūjāsakkārābhirato ahosi. Tam̄ disvā tāpasā, “kam̄ uddissa ayam pūjāsakkāro karīyatī”ti pucchim̄su. So tesam lakkhaṇamante āharitvā tattha āgatāni mahāpurisalakkhaṇāni vibhajitvā tadanusārena attano bale ṭhatvā buddhaguṇe kittesi. Tam̄ sutvā tepi tāpasā pasannamānasā tato paṭṭhāya sammāsambuddham̄ uddissa thūpapūjam̄ karontā viharanti.

Tena ca samayena padumuttarabodhisatto tusitakāyā cavitvā mātukucchim okkanto hoti. Carimabhave dvattim̄sa pubbanimittāni pāturaheśum̄, sabbe ca acchariyabbhūtadhammā. Tāpaso tāni antevāsikānam̄ dassetvā bhiyyosomattāya sammāsambuddhesu tesam̄ pasādam̄ vaḍḍhetvā kālam̄ katvā brahmaṇoke nibbattitvā tehi attano sarīrassa pūjāya karīyamānāya dissamānarūpo āgantvā, “aham tumhākam̄ ācariyo brahmaṇoke nibbatto, tumhe appamattā pulinacetiyanpūjamanuyuñjatha, bhāvanāya ca yuttappayuttā hothā”ti vatvā brahmaṇoke meva gato.

Evaṁ so devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvathiyam̄ gahapatikule nibbatti, tassa jātadivasato paṭṭhāya tasmīm kule sirisampattiyā vaḍḍhamānattā **sirimāt**veva nāmañ akam̄su. Tassa padasā gamanakāle kaniṭṭhabhātā nibbatti, tassa “ayam siriṁ vaḍḍhento jāto”ti **sirivaḍḍhoti** nāmañ akam̄su. Te ubhopi jetavanappaṭiggahaṇe buddhānubhāvam̄ disvā paṭiladdhasaddhā pabbajim̄su. Tesu sirivaḍḍho na tāva uttarimanussadhammassa lābhī ahosi, catunnam̄ paccayānam̄ lābhī, gahaṭṭhapabbajitānam̄ sakkato garukato, sirimatthero pana pabbajitakālato paṭṭhāya tādisena kammačchiddena appalābhī ahosi bahujāsambhāvito, samathavipassanāsu kammañ karonto nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.49.111-147) –

“Pabbate himavantamhi, devalo nāma tāpaso;
Tattha me cañkamo āsi, amanussehi māpito.

“Jatābhārena bharito, kamañḍaludharo sadā;
Uttamattham̄ gavesanto, vipinā nikhamim̄ tadā.

“Cullāsītisahassāni, sissā mayham upatthahum;
Sakakammābhīpasutā, vasanti vipine tadā.

“Assamā abhinikkhamma, akam pulinacetiyan;
Nānāpuppham samānetvā, tam cetiyamapūjayim.

“Tattha cittam pasādetvā, assamaṇ pavisāmaham;
Sabbe sissā samāgantvā, etamattham pucchim̄su mam.

“Pulinena kato thūpo, yan tvam̄ deva namassasi;
Mayampi nātumicchāma, puṭṭho ācikkha no tuvam̄.

“Niddiṭṭhā nu mantapade, cakkhumanto mahāyasā;
Te kho aham̄ namassāmi, buddhaseṭṭhe mahāyase.

“Kīdisā te mahāvīrā, sabbaññū lokanāyakā;
Kathaṇvanṇā katham̄sīlā, kīdisā te mahāyasā.

“Bāttim̄salakkhaṇā buddhā, cattālīsadijāpi ca;
Nettā gopakhumā tesam̄, jiñjukā phalasannibhā.

“Gacchamānā ca te buddhā, yugamattañca pekkhare;
Na tesam̄ jāṇu nadati, sandhisaddo na suyyati.

“Gacchamānā ca sugatā, uddharantāva gacchare;
Pathamam̄ dakkhiṇam̄ pādām̄, buddhānam̄ esa dhammatā.

“Asambhītā ca te buddhā, migarājāva kesari;
Nevukkaṇsentī attānam̄, no ca vambhenti pāṇinam̄.

“Mānāvamānato muttā, samā sabbesu pāṇisu;
Anattukkaṇsakā buddhā, buddhānam̄ esa dhammatā.

“Uppajjantā ca sambuddhā, ālokam̄ dassayanti te;
Chappakāram̄ pakampenti, kevalam̄ vasudham̄ imam̄.

“Passanti nirayañcete, nibbāti nirayo tadā;
Pavassati mahāmegho, buddhānam̄ esa dhammatā.

“Īdisā te mahānāgā, atulā ca mahāyasā;
Vaṇṇato anatikkantā, appameyyā tathāgatā.

“Anumodim̄su me vākyam̄, sabbe sissā sagāravā;
Tathā ca paṭipajjim̄su, yathāsatti yathābalam̄.

“Paṭipūjenti pulinaṇ, sakakammābhilāsino;
Saddahantā mama vākyam̄, buddhasakkatamānasā.

“Tadā cavitvā tusitā, devaputto mahāyaso;
Uppajji mātukucchimhi, dasasahassi kampatha.

“Assamassāvidūramhi, cañkamamhi ṭhito aham;

Sabbe sissā samāgantvā, āgacchum mama santike.

“Usabhova mahī nadati, migarājāva kūjati;

Susumārova sañati, kiñ vipāko bhavissati.

“Yam pakittemi sambuddham, sikatāthūpasantike;

So dāni bhagavā satthā, mātukucchimupāgami.

“Tesam dhammadhathām vatvā, kittayitvā mahāmuniṁ;

Uyyojetvā sake sisse, pallaṅkamābhujim aham.

“Balañca vata me khīnam, byādhinā paramena tam;

Buddhaseṭṭham saritvāna, tattha kālaṅkato aham.

“Sabbe sissā samāgantvā, akañsu citakam tadā;

Kaļvarañca me gayha, citakam abhiropayum.

“Citakam parivāretvā, sīse katvāna añjaliṁ;

Sokasallaparetā te, vikkandiñsu samāgatā.

“Tesam lālappamānānam, agamañ citakam tadā;

Aham ācariyo tumham, mā socittha sumedhasā.

“Sadatthe vāyameyyātha, rattindivamatanditā;

Mā vo pamattā ahuttha, khaño vo paṭipādito.

“Sake sissenusāsitvā, devalokam punāgamiṁ;

Aṭṭhārasa ca kappāni, devaloke ramāmaham.

“Satānam pañcakkhattuñca, cakkavattī ahosaham;

Anekasatakkhattuñca, devarajjamakārayim.

“Avasesesu kappesu, vokiṇo samsarim aham;

Duggatiṁ nābhijānāmi, uppādassa idam phalam.

“Yathā komudike māse, bahū pupphanti pādapā;

Tathevāhampi samaye, pupphitomhi mahesinā.

“Vīriyam me dhuradhorayham, yogakkhemādhivāhanam;

Nāgova bandhanam chetvā, viharāmi anāsavo.

“Satasaḥassito kappe, yan buddhamabhikittayim;

Duggatiṁ nābhijānāmi, kittanāya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiññañhi samānam āyasmantam sirimatheram “ariyo”ti ajānātā puthujjanā bhikkhū sāmañerā ca appalābhītāya lokassa anabhipatabhāvena asambhāventā yanñkiñci kathetvā garahanti. Sirivadḍhattheram pana paccayānam lābhībhāvena lokassa sakkatagarukatabhāvato sambhāventā pasam̄santi. Thero “avaññārahassa nāma vaññabhañanam, vaññārahassa ca avaññabhañanam assa

puthujjanabhāvassa doso”ti puthujjanabhāvañca garahanto –

159. “Pare ca nam̄ pasam̄santi, attā ce asamāhito;
Mogham̄ pare pasam̄santi, attā hi asamāhito.

160. “Pare ca nam̄ garahanti, attā ce susamāhito;
Mogham̄ pare garahanti, attā hi susamāhito”ti.

– Gāthādvayamabhāsi.

Tattha **pareti** attato aññe pare nāma, idha pana pañditehi aññe bālā pareti adhippetā. Tesañhi ajānitvā apariyogāhetvā bhāsanato garahā viya pasam̄sāpi appamāṇabhūtā. Nanti nam̄ puggalam. **Pasam̄santīti** aviddasubhāvena tañhāvipannatāya vā, atha vā abhūtam̄yeva puggalam “asuko bhikkhu jhānalābhī, ariyo”ti vā abhūtaguṇaropanena kittenti abhitthavanti. Yo panettha **ca-saddo**, so attūpanayattho. Tena pare nam̄ puggalam pasam̄santi ca, tañca kho tesam̄ pasam̄sanamattam̄, na pana tasmiñ pasam̄sāya vatthu atthīti imamattham̄ dasseti. **Attā ce asamāhito**ti yam̄ puggalam pare pasam̄santi, so ce sayam̄ asamāhito maggasamādhinā phalasamādhinā upacārappanāsamādhimatteneva vā na samāhito, samādhānassa paṭipakkhabhūtānam̄ kilesānam̄ appahīnattā vikkhito vibbhantacitto hoti ceti attho. “Asamāhito”ti ca etena samādhinimittānam̄ guṇānam̄ abhāvam̄ dasseti. **Moghanti** bhāvanapum̄sakaniddeso “visamam̄ candimasūriyā parivattantī”tiādīsu viya. **Pare pasam̄santīti** ye tam̄ asamāhitam̄ puggalam pasam̄santi, te mogham̄ mudhā amūlakam̄ pasam̄santi. Kasmā? **Attā hi asamāhito** yasmā tassa puggalassa cittam̄ asamāhitam̄, tasmāti attho.

Dutiyagāthāyam̄ **garahantīti** attano aviddasubhāvena dosantarāya vā ariyam̄ jhānalābhiñca samānam̄ “asuko bhikkhu jāgariyam̄ nānuyuñjati antamaso goduhanamattampi kālam̄ kevalam̄ kāyadalhibahulo niddārāmo bhassārāmo saṅgañikārāmo viharatī”tiādinā appaṭipajjamānatāvibhāvanena vā guṇaparidham̄sanena vā garahanti nindanti, upakkosanti vāti attho. Sesam̄ paṭhamagāthāya vuttapariyāyena veditabbam̄. Evam̄ therena imāhi gāthāhi attano nikkilesabhāve sirivaddhassa ca sakilesabhāve pakāsite tam̄ sutvā sirivaddhō sam̄vegajāto vipassanam̄ paṭṭhapetvā nacirasseva sadattham̄ paripūresi, garahakapuggalā ca theram̄ khamāpesum̄.

Sirimattheragāthāvaññanā niññhitā.

Dutiyavaggavaññanā niññhitā.

3. Tatiyavaggo

1. Uttaratheragāthāvaññanā

Khandhā mayā pariññatāti āyasmato uttaratherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave vivat̄tūpanissayañ kusalam̄ upacinanto ito catunavute kappe siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto sāsane laddhappasādo hutvā upāsakattam̄ paṭivedesi. So satthari parinibbutē attano ñātake sannipātetvā bahum̄ pūjāsakkāram̄ sambharitvā dhātupūjañ akāsi. So tena puññakammēna devamanussesu saññsaranto imasmiñ buddhuppāde sākete brāhmañakule nibbattitvā **uttaroti** laddhanāmo vayappatto kenacideva karañyena sāvatthim̄ gato kañḍambamūle katañ yamakapāṭihāriyam̄ disvā pasīditvā puna **kālakārāmasuttadesanāya** (a. ni. 4.24) abhivaddhamānasaddho pabbajitvā satthārā saddhiñ rājagahañ gantvā upasampajjītvā tattheva vasanto vipassanam̄ paṭṭhapetvā nacirasseva chalabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.49.106-110) –

“Nibbute lokanāthamhi, siddhatthe lokanāyake;

Mama nātī samānetvā, dhātupūjam akāsaham.

“Catunnavutito kappe, yam dhātumabhipūjayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, dhātupūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā satthari sāvatthiyam viharante buddhupaṭṭhanattham rājagahato sāvatthim upagato bhikkhūhi “kiṁ, āvuso, pabbajjākiccaṁ tayā matthakaṁ pāpita”nti puṭṭho aññam byākaronto –

161. “Khandhā mayā pariññatā, taṇhā me susamūhatā;
Bhāvitā mama bojjhaṅgā, patto me āsavakkhayo.

162. “Soham khandhe pariññāya, abbahitvāna jālinim;
Bhāvayitvāna bojjhaṅge, nibbāyissam anāsavo”ti. – gāthādvayaṁ abhāsi;

Tattha **khandhāti** pañcupādānakkhandhā. **Pariññatāti** “idam dukkham, na ito bhiyyo”ti paricchijja nātā bhāvitā. Tena dukkhassa ariyasaccassa pariññābhīsamayamāha. **Taṇhāti** tasati paritasatītī taṇhā. **Susamūhatāti** samugghātītā. Etena samudayasaccassa pahānābhīsamayam vadati. **Bhāvitā mama bojjhaṅgāti** bodhisāṅkhātāya satiādīdhammasāmaggiyā, tamṣamaṅgino vā bodhisāṅkhātassā ariyapuggalassa aṅgāti bojjhaṅgā.

Satidhammadhicayavīriyapītipassaddhisamādhiupekkhāsaṅkhātā maggapariyāpannā dhammā mayā bhāvitā uppādiātā vaḍḍhitā. Bojjhaṅgaggahañeneva cettha tamṣahacaritatāya sabbe maggadhammā, sabbe ca bodhipakkhiyadhammā gahitāti daṭṭhabbā. Eteneva maggasaccassa bhāvanābhīsamayam dasseti.

Patto me āsavakkhayoti kāmāsavādayo āsavā khīyanti ethāti āsavakkhayoti laddhanāmo asaṅkhātadhammo mayā patto adhigato. Etena nirodhasaccassa sacchikiriyābhīsamayam katheti. Ettāvatā attano saupādisesanibbānasampattiṁ dasseti.

Idāni pana anupādisesanibbānasampattiṁ dassento “**soha**”ntiādinā dutiyam gāthamāha. Tassattho – soham evam vuttanayena **khandhe pariññāya** pariññātā, tathā pariññānanto eva sakattabhāvaparaattabhāvesu ajjhātikabāhīrayatanesu atītādībhedabhīnnesu samśibbanākāram punappunam pavattisāṅkhātam jālam etassa athīti **jālinīti** laddhanāmam taṇham **abbahitvāna** mama cittasantānato uddharitvā, tathā nam uddharantoyeva vuttappabhede **bojjhaṅge bhāvayitvāna** te bhāvanāpāripūrim pāpetvā tato eva **anāsavo** hutvā ṭhito idāni carimakacittanirodhena anupādāno viya jātavedo **nibbāyissam** parinibbāyissāmīti.

Uttarattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bhaddajittheragāthāvaṇṇanā

Panādo nāma so rājāti āyasmato bhaddajittherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira padumuttarassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam patto brāhmaṇānam vijjāsippesu pāram gantvā kāme pahāya tāpasapabbajam pabbajitvā araññāyatane assamam kāretvā vasanto ekadivasam satthāram ākāsenā gacchantam disvā pasannamānaso añjalim paggayha aṭṭhāsi. Satthā tassa ajjhāsayam nātā ākāsato otari. Otiññassa pana bhagavato madhuñica bhīsamūlāñica sappiñica khīrañica upanāmesi, tassa tam bhagavā anukampam upādāya paṭiggahetvā anumodanam vatvā pakkāmi. So tena puññakammenna tusite nibbatto tattha yāvatāyukam ṭhatvā tato aparāparam sugatīsuyeva samṣaranto vipassissa bhagavato kāle mahaddhano seṭṭhi hutvā aṭṭhasaṭṭhibhikkhusahassam bhojetvā ticīvarena acchādesi.

Evam bahum kusalam katvā devaloke nibbattitvā tattha yāvatāyukam ṭhatvā tato cavitvā manussesu uppanno buddhasuññe loke pañca paccekabuddhasatāni catūhi pacceyehi upaṭṭhahitvā tato cuto rājakule nibbattitvā rajjam anusāsanto puttam paccekabodhim adhigantvā ṭhitam upaṭṭhahitvā tassa

parinibbutassa dhātuyo gahetvā cetiyam katvā pūjesi. Evam tattha tattha tāni puññāni katvā imasmīm buddhuppāde bhaddiyanagare asītikoṭivibhavassa bhaddiyaseṭṭhissa ekaputtako hutvā nibbatti, **bhaddajītissa** nāmañ ahosi. Tassa kira issariyabhogaparivārādisampatti carimabhave bodhisattassa viya ahosi.

Tadā satthā sāvatthiyam vassam vasitvā bhaddajikumāram saṅgañhitum mahatā bhikkhusaṅghena saddhiṁ bhaddiyanagaram gantvā jātiyāvane vasi tassa nāñaparipākam āgamayamāno. Sopi upari pāsade nisino sīhapañjaram vivaritvā olokento bhagavato santike dhammañ sotum gacchantam mahājanam disvā “katthāyam mahājano gacchatī”ti pucchitvā tam kāraṇam sutvā sayampi mahatā parivārena satthu santikam gantvā dhammañ suñanto sabbābharaṇapaṭimāṇḍitova sabbakilese khepetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.56.98-116) –

“Oggaya ha yam pokkharaṇiṁ, nānākuñjarasevitam;
Uddharāmi bhisam tattha, ghāsahetu aham tadā.

“Bhagavā tamhi samaye, padumuttarasavhayo;
Rattambaradharo buddho, gacchate anilañjase.

“Dhunanto pañsukūlāni, saddam assosahañ tam; Uddham nijjhāyamānohañ, addasam lokanāyakam.

“Tattheva ṛhitako santo, āyāciñ lokanāyakam;
Madhum bhisehi sahitam, khīram sappiñ mulālikam.

“Pañiggañhātu me buddho, anukampāya cakkhumā;
Tato kāruñiko satthā, orohitvā mahāyaso.

“Pañiggañhi mamañ bhikkham, anukampāya cakkhumā;
Pañigahetvā sambuddho, akā me anumodanam.

“Sukhī hotu mahāpuñña, gati tuyhañ samijjhatu;
Iminā bhisadānena, labhassu vipulañ sukham.

“Idam vatvāna sambuddho, jalajuttamanāmako;
Bhikkhamādāya sambuddho, ākāsenāgamā jino.

“Tato bhisam gahetvāna, āgacchim mama assamam;
Bhisam rukkhe laggetvāna, mama dānam anussariñ.

“Mahāvāto uṭṭhahitvā, sañcālesi vanam tadā;
Ākāso abhinādittha, asanī ca phalī tadā.

“Tato me asanīpāto, matthake nipatī tadā;
Soham nisinnako santo, tattha kālañkato aham.

“Puññakamma saññutto, tusitañ upapajjahañ;
Kaļevarañ me patitam, devaloke ramāmaham.

“Chaļasītisahassāni, nāriyo samalañkatañ;
Sāyam pātam upaṭṭhanti, bhisadānassidam phalam.

“Manussayonimāgantvā, sukhito homaham tada;
Bhoge me ūnatā natthi, bhisadānassidam phalam.

“Anukampitako tena, devadevena tādinā;
Sabbāsavā parikkhīṇā, natthi dāni punabbhavo.

“Satasaṁhassito kappe, yam bhisaṁ adadiṁ tada;
Duggatiṁ nābhijānāmi, bhisadānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahatte pana tena adhigate satthā bhaddiyasetṭhiṁ āmantesi – “tava putto alaṅkatapaṭiyatto dhammam suṇanto arahatte patiṭṭhāsi, tenassa idāneva pabbajitum yuttam, no ce pabbajati, parinibbāyissatī”ti. Setṭhi “na mayham puttassa daharasseva sato parinibbānena kiccaṁ atthi, pabbājetha na”nti āha. Taṁ satthā pabbājetvā upasampādetvā tattha sattāham vasitvā koṭigāmaṁ pāpuṇi, so ca gāmo gaṅgātīre. Koṭigāmaṁ vāsino buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānam pavattesum. Bhaddajitthero satthārā anumodanāya āraddhamattāya bahigāmaṁ gantvā “gaṅgātīre maggasaṁpe satthu āgatakāle vuṭṭhahissāmī”ti samāpattiṁ samāpajjītvā nisīdi. Mahātheresu āgacchantesupi avuṭṭhahitvā satthu āgatakāleyeva vuṭṭhāhi. Puthujjanabhikkhū, “ayaṁ adhunā pabbajito mahātheresu āgacchantesu mānatthaddho hutvā na vuṭṭhāsī”ti ujjhāyimṣu. Koṭigāmaṁ vāsino satthu bhikkhusaṅghassa ca bahū nāvāsaṅghāte bandhiṁsu, satthā “handassa ānubhāvaṁ pakāsemī”ti nāvāsaṅghāte ṭhatvā, “kaham, bhaddaji”ti pucchi. Bhaddajitthero “esoham, bhante”ti satthāram upasaṅkamitvā añjaliṁ katvā aṭṭhāsi. Satthā, “ehi, bhaddaji, amhehi saddhiṁ ekanāvāvaṁ abhiruhā”ti. So uppatisitvā satthu ṭhitānāvāyam aṭṭhāsi. Satthā gaṅgāmajjhām gatakāle, “bhaddaji, tayā mahāpanādarājakāle ajjhāvuṭṭharatanapāsādo kaha”nti āha. “Imasmīm ṭhāne nimuggo”ti. “Tena hi, bhaddaji, sabrahmacārinām kaṅkham chindā”ti. Tasmīm khaṇe therō satthāram vanditvā iddhibalena gantvā pāsādathūpikām pādaṅgulantarena sannirumbhitvā pañcavīsatīyojanām pāsādam gahetvā ākāse uppati, uppatanto ca paññāsa yojanāni pāsādam udakato ukkhipi. Athassa purimabhave nātakā pāsādagatena lobhena macchakacchapamāṇḍukā hutvā tasmīm pāsāde utthahante parivattitvā udake patiṁsu. Satthā te patante disvā “nātakā te, bhaddaji, kilamantī”ti āha. Thero satthu vacanena pāsādaṁ vissajjesi. Pāsādo yathāthāne eva patiṭṭhāhi. Satthā pāraṅgato bhikkhūhi “kadā, bhante, bhaddajittherena ayam pāsādo ajjhāvuṭṭho”ti puṭṭho **mahāpanādajātakam** (jā. 1.3.40-41) kathetvā mahājanam dhammāmatam pāyesi. Thero pana attano ajjhāvuṭṭhapubbam suvaṇṇapāsādam dassetvā –

163. “Panādo nāma so rājā, yassa yūpo suvaṇṇayo;
Tiriyaṁ solasubbedho, ubbhāmāhu sahassadhā.

164. “Sahassakaṇḍo satageṇḍu, dhajālu haritāmayo;
Anaccūm tattha gandhabbā, cha sahassāni sattadhā”ti. –

Dvīhi gāthāhi vaṇṇento aññam byākāsi.

Tattha **panādo nāma so rājāti** atīte panādo nāma so rājā ahosīti attabhāvantarahitataya attānam param viya niddisati. So eva hi rajje ṭhitakālato paṭṭhāya sadā ussāhasampattiādinā mahatā rājānubhāvena mahatā ca kittisaddena samannāgatattā “rājā mahāpanādo”ti paññāyittha. **Yassa yūpo suvaṇṇayoti** yassa rañño ayam yūpo pāsādo suvaṇṇamayo. **Tiriyaṁ solasubbedhoti** vitthārato solasakaṇḍapātappamāṇo. So pana adīhayojanamatto hoti. **Ubbhāmāhu sahassadhāti** ubbhāmuccām evamassa pāsādassa sahassadhā sahassakaṇḍappamāṇamāhu. So pana yojanato pañcavīsatīyojanappamāṇo hoti. Keci panettha gāthāsukhattham “āhū”ti dīgham kataṁ. Āhu ahosīti attham vadanti.

Sahassakaṇḍoti sahassabhūmiko. **Satageṇḍūti** anekasataniyyūhako. **Dhajālūti** tattha tattha

niyyūhasikharādīsu patiṭṭhāpitehi yaṭṭhidhajapāṭakadhajādihajehi sampanno. **Haritāmayoti** cāmīkarasuvanṇamayo. Keci pana “haritajātimāṇisarikkhako”ti vadanti. **Gandhabbāti** naṭā. **Cha sahassāni sattadhbāti** chamattāni gandhabbasahassāni sattadhbā tassa pāsādassa sattasu ṭhānesu rañño abhiramāpanattham naccimṣūti attho. Te evam naccantāpi rājānam hāsetum nāsakkhiṁsu. Atha sakko devarājā devanaṭe pesetvā samajjam kāresi, tadā rājā hasīti.

Bhaddajittheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

3. Sobhitattheragāthāvanṇanā

Satimā paññavāti āyasmato sobhitattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave puññāni upacinanto padumuttarassa bhagavato kāle hamṣavatīnagare kulagehe nibbattitvā vayappatto satthu dhammadesanām suṇanto satthāram ekaṁ bhikkhum pubbenivāsañāṇalābhīnaṁ bhikkhūnaṁ aggaṭṭhāne ṭhapentam disvā sayampi tam ṭhānantaram uddissa patthanām katvā puññāni katvā sugatīsuyeva samsaranto sumedhassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam patto brāhmaṇānam vijjāsippesu nipphattim gantvā nekkhammādhimutto gharāvāsam pahāya tāpasapabbajjam pabbajitvā himavantassa samīpe araññāyatane assamām kāretvā vanamūlaphalāphalena yāpento buddhuppādaṁ sutvā sabbattha ekarattivāsenēva bhaddavatīnagare satthāram upasaṅkamitvā pasannamānaso “tuvaṁ satthā ca ketu cā”tiādīhi chahi gāthāhi abhitthavi, satthā cassa bhāviniṁ sampattim pakāsesi. So tena puññakammēna devamanusse samsaranto imasmim buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbatti. **Sobhitotissa** nāmām akāmsu. So aparena samayena satthu dhammadesanām sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanām vadḍhetvā chaṭlabhiñño ahosi. Pubbenivāsañāne ciṇṇavasī ca ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.49.46-74) –

“Dakkhiṇe himavantassa, sukato assamo mama;
Uttamattham gavesanto, vasāmi vipine tadā.

“Lābhālābhena santuṭṭho, mūlena ca phalena ca;
Anvesanto ācariyam, vasāmi ekako aham.

“Sumedho nāma sambuddho, loke uppajji tāvade;
Catusaccam pakāseti, uddharanto mahājanam.

“Nāham suṇomi sambuddham, napi me koci samsati;
Aṭṭhavasse atikkante, assosim lokanāyakam.

“Aggidārum nīharityā, sammajjītvāna assamām;
Khāribhāram gahetvāna, nikhamim vipinā aham.

“Ekarattim vasantoham, gāmesu nigamesu ca;
Anupubbena candavatim, tadāham upasaṅkamim.

“Bhagavā tamhi samaye, sumedho lokanāyako;
Uddharanto bahū satte, deseti amataṁ padam.

“Janakāyamatikkamma, vanditvā jinasāgaram;
Ekaṁsām ajinam katvā, santhavim lokanāyakam.

“Tuvam satthā ca ketu ca, dhajo yūpo ca pāṇinam;
Parāyano patiṭṭhā ca, dīpo ca dvipaduttamo.

“Nepuñño dassane vīro, tāresi janataṁ tuvam; Natthañño tārako loke, tavuttaritaro mune.

“Sakkā theve kusaggena, pametuṁ sāgaruttame; Na tveva tava sabbaññu, ñāṇam sakkā pametave.

“Tuladañde ṭhapetvāna, mahim sakkā dharetave; Natveva tava paññāya, pamāṇamatthi cakkhuma.

“Ākāso minituṁ sakkā, rajjuyā aṅgulena vā; Natveva tava sabbaññu, sīlam sakkā pametave.

“Mahāsamudde udakam, ākāso ca vasundharā; Parimeyyāni etāni, appameyyosi cakkhuma.

“Chahi gāthāhi sabbaññum, kittayitvā mahāyasam; Añjaliṁ paggahetvāna, tuṇhī aṭṭhāsaham tadā.

“Yam vadanti sumedhoti, bhūripaññaṁ sumedhasam; Bhikkhusaṅghe nisīditvā, imā gāthā abhāsatha.

“Yo me ñāṇam pakittesi, vippasannena cetasā; Tamaham kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Sattasattati kappāni, devaloke ramissati; Sahassakkhattum devindo, devarajjam karissati.

“Anekasatakkhattuñca, cakkavattī bhavissati; Padesarajjam vipulaṁ, gaṇanāto asaṅkhiyam.

“Devabhūto manusso vā, puññakammamasamāhito; Anūnamanasāṅkappo, tikkhapañño bhavissati.

“Tiṁsakappasahassamhi, okkākakulasambhavo; Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Agārā abhinikkhamma, pabbajissatikiñcano; Jātiyā sattavassena, arahattam phusissati.

“Yato sarāmi attānam, yato pattosmi sāsanam; Ethtantare na jānāmi, cetanam amanoramam.

“Saṁsaritvā bhave sabbe, sampattānubhavim aham; Bhoge me ūnatā natthi, phalam ñāṇassa thomane.

“Tiyaggī nibbutā mayhaṁ, bhavā sabbe samūhatā; Sabbāsavā parikkhīñā, natthi dāni punabbhavo.

“Tiṁsakappasahassamhi, yaṁ ñāṇamathavim aham; Duggatim nābhijānāmi, phalam ñāṇassa thomane.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

So arahattam pana patvā attano pubbenivāsam anupaṭipātiyā anussaranto yāva asaññabhavē acittakapaṭisandhi, tāva addasa. Tato pañca kappasatāni cittappavattim adisvā avasāneva disvā “kimeta”nti āvajjento nayavasena “asaññabhavo bhavissati”ti niṭṭham agamāsi. Tenāha bhagavā – “atthi, bhikkhave, asaññasattā nāma dīghāyukā devā, tato cuto sobhito idhūpapanno, so etam bhavam jānāti, sobhito anussarat”ti (pārā. 232 attatho samānam). Evam nayavasena anussarantassa anussaraṇakosallam disvā satthā theram pubbenivāsam anussarantānam aggatīhāne ṭhapesi. Tato eva cāyam āyasmā savisesam attano pubbenivāsānussatiññam tassa ca paccayabhūtam paṭipattim paccavekkhitvā somanassajāto tadaṭhadīpanam udānam udānento –

165. “Satimā paññavā bhikkhu, āraddhabalavīriyo;
Pañca kappasatānāham, ekarattim anussariṁ.

166. “Cattāro satipaṭṭhāne, satta aṭṭha ca bhāvayam;
Pañca kappasatānāham, ekarattim anussari”nti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **satimāti** sayam samudāgamanasampannāya satipaṭṭhānabhāvanāpāripūriyā sativepullappattiyyā ca satimā. **Paññavāti** chaṭṭabhiññāpāripūriyā paññāvepullappattiyyā ca paññavā. Bhinnakilesatāya **bhikkhu**. Saddhādibalānañceva catubbidhasammappadhānavīriyassa ca samsiddhipāripūriyā **āraddhabalavīriyo**. Saddhādīnañhettha balaggahañena gahañam satipi satiādīnam balabhāve, yathā “gobalibaddhā puññaññānasambhārā”ti. **Pañca kappasatānāham, ekarattim anussarinti** ekarattim viya anussariṁ. Viya-saddo hi idha luttaniddiṭho, etena pubbenivāsānussatiññam attano ñāṇavasibhāvam dīpeti.

Idāni yāya paṭipattiyā attano satimantādibhāvo sātisayaṁ pubbenivāsaññāñca siddham, tam dassetum “**cattāro**”tiādinā dutiyam gāthamāha. Tattha **cattāro satipaṭṭhāneti** kāyānupassanādike attano visayabhedenā catubbidhe lokiyalokuttaramissake satisaṅkhāte satipaṭṭhāne. **Sattāti** satta bojjhaṅge. **Atthāti** aṭṭha maggaṅgāni. Satipaṭṭhānesu hi suppatiṭṭhitacittassa satta bojjhaṅgā bhāvanāpāripūriyā gatā eva honti, tathā ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Tenāha dhammasenāpati – “catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yathābhūtam bhāvetvā”tiādīhi (dī. ni. 3.143) sattakoṭṭhāsikesu sattatiṁsāya bodhipakkhiyadhammesu ekasmiṁ koṭṭhāse bhāvanāpāripūriyā gacchante itare agacchantā nāma natthīti. **Bhāvayanti** bhāvanāhetu. Sesam vuttanayameva.

Sobhitatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Valliyattheragāthāvaṇṇanā

Yam kiccam dalhavīriyenātiādikā āyasmato vallyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhāve puññāni upacinanto sumedhassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam patto vijjāsippesu nipphattim gato asītikoṭivibhavam pahāya tāpasapabbajjam pabbajitvā pabbatapāde araññāyatane ekissā nadiyā tīre assamam kāretvā viharanto attano anuggaṇhanattham upagataṁ satthāram disvā pasannamānaso ajinacammaṁ pattharitvā adāsi. Tattha nisinnam bhagavantaṁ pupphehi ca candanena ca pūjetvā ambaphalāni datvā pañcapatiṭṭhitena vandi. Tassa bhagavā nisinnāsanasampattim pakāseno anumodanam vatvā pakkāmi. So tena puññakammema devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde vesāliyam brāhmaṇakule nibbattitvā “kaṇhamitto”ti laddhanāmo vayappatto satthu vesāligamane buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho mahākaccānattherassa santike pabbaji. So mandapañño dandhaparakkamo ca hutvā ciram kālam viññum sabrahmacāriṁ nissāyeva vasati. Bhikkhū “yathā nāma valli rukkhādīsu kiñci anissāya vaḍḍhitum na sakkoti, evamayampi kañci pañḍitam anissāya vaḍḍhitum na sakkoti”ti **vallyotveva** samudācarim̄su. Aparabhāge pana veṇudattattheram upasaṅkamitvā tassa ovāde ṭhatvā sato sampajāno hutvā viharanto ñāṇassa paripākam gatattā paṭipattikkamam theram pucchanto –

167. “Yam kiccam daļhavīriyena, Yam kiccam boddhumicchatā;
Karissam nāvarajjhissam, passa vīriyam parakkamam.

168. “Tvañca me maggamakkhāhi, añjasam amatogadham;
Aham monena monissam, gaṅgāsotova sāgara”nti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **Yam kiccam daļhavīriyenāti** daļhena vīriyena thirena parakkamena, daļhavīriyena vā purisadhorayhena Yam kiccam kātabbam paṭipajjitabbam. **Yam kiccam boddhumicchatāti** cattāri ariyasaccāni nibbānameva vā boddhum bujjhitum icchentena paṭivijjhukāmena Yam kiccam karāṇyam. **Karissam nāvarajjhissanti** tamaham dāni karissam na virādhessam, yathānusīttham paṭipajjissāmi. **Passa vīriyam parakkamanti** yathā paṭipajjamāne dhamme vidhinā īraṇato “**vīriyam**”, param param thānam akkamanato “**parakkamo**”ti ca laddhanāmām sammāvāyāmām passa na saddhamevāti attano kattukāmatam dasseti.

Tvañcāti kammaṭṭhānadāyakam kalyāṇamittam ālapati. **Meti** mayham. **Maggamakkhāhīti** ariyamaggam kathehi, lokuttaramaggasampāpakam catusaccakammaṭṭhānam kathehīti attho. **Añjasanti** ujukam majjhimapati padābhāvena antadvayassa anupagamanato. Amate nibbāne sampāpakabhāvena patiṭhitattā **amatogadham**. **Monenāti** nāñena maggapaññāya. **Monissanti** jānissam nibbānam paṭivijjhissam pāpuṇissam. **Gaṅgāsotova sāgaranti** yathā gaṅgāya soto sāgaram samuddam avirajjhanto ekamsato ogāhati, evam “aham kammaṭṭhānam anuyuñjanto maggaññena nibbānam adhigamissāmi, tasmā tam kammaṭṭhānam me ācikkhathā”ti theram kammaṭṭhānam yāci.

Tam sutvā veṇudattathero tassa kammaṭṭhānam adāsi. Sopi kammaṭṭhānam anuyuñjanto nacirasseva vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.49.75-105)

“Pañca kāmaguṇe hitvā, piyarūpe manorame;
Asīti koṭiyo hitvā, pabbajim anagāriyam.

“Pabbajitvā kāyena, pāpakkammaṁ vivajjayim;
Vacīduccaritam hitvā, nadīkule vasāmaham.

“Ekakam mām viharantam, buddhaseṭṭho upāgami;
Nāham jānāmi buddhoti, akāsim paṭisanthāram.

“Kariṭvā paṭisanthāram, nāmagottamapucchahaṁ;
Devatānusi gandhabbo, adu sakko purindado.

“Ko vā tvam kassa vā putto, mahābrahmā idhāgato;
Virocesi disā sabbā, udayam sūriyo yathā.

“Sahassārāni cakkāni, pāde dissanti mārisa;
Ko vā tvam kassa vā putto, katham jānemu tam mayam.

“Nāmagottam pavedehi, saṃsayam apanehi me;
Namhi devā na gandhabbo, namhi sakko purindado.

“Brahmabhāvo ca me natthi, etesam uttamo aham;
Atīto visayam tesam, dālayim kāmabandhanam.

“Sabbe kilese jhāpetvā, patto sambodhimuttamam;

Tassa vācam suṇitvāham, idam vacanamabravim.

“Yadi buddhosi sabbaññū, nisīda tvam mahāmune;
Tamaham pūjayissāmi, dukkhassantakaro tuvam.

“Pattharitvājinacammam, adāsi satthuno aham;
Nisīdi tattha bhagavā, sīhova girigabbhare.

“Khippam pabbatamāruyha, ambassa phalamaggahim;
Sālakalyāṇikam puppham, candanañca mahāraham.

“Khippam paggayha tam sabbam, upetvā lokanāyakam;
Phalam buddhassa datvāna, sālapupphamapūjayim.

“Candanañc anulimpitvā, avandim satthuno aham;
Pasannacitto sumano, vipulāya ca pītiyā.

“Ajinamhi nisīditvā, sumedho lokanāyako;
Mama kammam pakittesi, hāsayanto mamañ tada.

“Iminā phaladānena, gandhamālehi cūbhayañ;
Pañcavīse kappasate, devaloke ramissati.

“Anūnamanañkappo, vasavattī bhavissati;
Chabbīsatikappasate, manussattam gamissati.

“Bhavissati cakkavattī, cāturanto mahiddhiko;
Vebhāram nāma nagaram, vissakammañ māpitam.

“Hessati sabbasovanñam, nānāratanabhūsitam;
Eteneva upāyena, saṃsarissati so bhave.

“Sabbattha pūjito hutvā, devatte atha mānuse;
Pacchime bhave sampatte, brahmabandhu bhavissati.

“Agārā abhinikkhamma, anagārī bhavissati;
Abhiññāpāragū hutvā, nibbāyissatināsavo.

“Idam vatvāna sambuddho, sumedho lokanāyako;
Mama nijjhāyamānassa, pakkāmi anilañjase.

“Tena kammañ sukatenā, cetanāpañidhīhi ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatim̄samagacchahañ.

“Tusitato cavitvāna, nibbattiñ mātukucchiyam;
Bhoge me ūnatā natthi, yamhi gabbhe vasāmaham.

“Mātukucchigate mayi, annapānañca bhojanam;
Mātuyā mama chandena, nibbattati yadicchakañ.

“Jātiyā pañcavassena, pabbajim anagāriyam;
Oropitamhi kesamhi, arahattamapāpuṇim.

“Pubbakammam gavesanto, orena nāddasam aham;
Timṣakappasahassamhi, mama kammamanussarim.

“Namo te purisājañña, namo te purisuttama;
Tava sāsanamāgamma, pattomhi acalam padaṁ.

“Timṣakappasahassamhi, yaṁ buddhamabhipūjayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidaṁ phalaṁ.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto thero imāyeva gāthā abhāsīti.

Valliyattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vītasokattheragāthāvaṇṇanā

Kese me olkhissantītiādikā āyasmato vītasokattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro taththa tattha bhave puññāni upacinanto siddhatthassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattivā brāhmaṇānam vijjāsippesu nipphattim gato kāme pahāya isipabbajjam pabbajitvā mahatā isigaṇena parivuto araññe vasanto buddhuppādaṁ sutvā haṭṭhatuṭṭho “udumbarapupphasadisā dullabhadassanā buddhā bhagavanto, idāneva upagantabbā”ti mahatiyā parisāya saddhim satthāram daṭṭhum gacchanto diyadḍhayojane sese byādhiko hutvā buddhagata�a saññāya kālaṅkato devesu uppajjivtā aparāparam devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde atṭhārasavassādhiṅānam dvinnam vassasatānam matthake dhammāsokarañño kaniṭṭhabhātā hutvā nibbatti, tassa **vītasokoti** nāma ahosi. So vayappatto khattiyakumārehi sikkhitabbavijjāsippesu nipphattim gato giridattatheram nissāya gihibhūto suttantapiṭake abhidhammapiṭake ca visārado hutvā ekadivasam massukammamasamaye kappakassa hatthato ādāsam gahetvā kāyam olokento valitapalitādīni disvā saññātasamvego vipassanāya cittam otāretvā bhāvanam ussukkāpetvā tasmiṃyeva āsane sotāpanno hutvā giridattatherassa santike pabbajitvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. therā 2.49.9-26) –

“Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇam vedāna pāragū;
Lakkhaṇe itihāse ca, sanighaṇḍusakeṭubhe.

“Nadīsotapaṭībhāgā, sissā āyanti me tadā;
Tesāham mante vācemi, rattindivamatandito.

“Siddhattho nāma sambuddho, loke uppajji tāvade;
Tamandhakāram nāsetvā, nāñālokaṁ pavattayi.

“Mama aññataro sисso, sissānam so kathesi me;
Sutvāna te etamattham, ārocesum mamaṁ tadā.

“Buddho loke samuppanno, sabbaññū lokanāyako;
Tassānuvattati jano, lābho amhaṁ na vijjati.

“Adhiccuppattikā buddhā, cakkhumanto mahāyasā;
Yaṁnūnāhaṁ buddhaseṭṭham, passeyyam lokanāyakam.

“Ajinam me gahetvāna, vākacīram kamaṇḍaluṁ;
Assamā abhinikkhamma, sisse āmantayim aham.

“Odumbarikapupphaṇva, candamhi sasakaṇ yathā;
Vāyasānaṇ yathā khīram, dullabho lokanāyako.

“Buddho lokamhi uppanno, manussattampi dullabham;
Ubhosu vijjamānesu, savanañca sudullabham.

“Buddho loke samuppanno, cakkhuṇ lacchāma no bhavam;
Etha sabbe gamissāma, sammāsambuddhasantikam.

“Kamaṇḍaludharā sabbe, kharājinanivāsino;
Te jaṭābhārabharitā, nikkhamaṇ vipinā tadā.

“Yugamattam pekkhamānā, uttamatham gavesino;
Āsattidosarahitā, asambhītāva kesarī.

“Appakiccā aloluppā, nipakā santavuttino;
Uñchāya caramānā te, buddhaseṭṭhamupāgamum.

“Diyaḍḍhayojane sese, byādhi me upapajjatha;
Buddhaseṭṭham saritvāna, tattha kālaṅkato aham.

“Catunnavutito kappe, yaṇ saññamalabhim tadā;
Duggatiṇ nābhijānāmi, buddhasaññāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto –

169. “Kese me olikhissanti, kappako upasaṅkami;
Tato ādāsamādāya, sarīram paccavekkhisam.

170. “Tuccho kāyo adissittha, andhakāre tamo byagā;
Sabbe colā samucchinnā, natthi dāni punabbhavo”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **kese me olikhissanti, kappako upasaṅkamīti** gihikāle massukammasamaye “mama kese olikhissam kappemī”ti kesādīnam chedanādivasena kappanato kappako nhāpito maṇ upagacchi. **Tatoti** kappakato. **Sarīram paccavekkhisanti** sabbakāyike ādāse palitavalitamukhanimittādidassanamukhena “abhibhūto vata jarāya me kāyo”ti jarābhībhūtam attano sarīram paccavekkhim. Evam paccavekkhatō ca **tuccho kāyo adissittha** niccadhuvasukhasabhāvādīhi ritto hutvā me kāyo adissatha paññāyi. Kasmā? **Andhakāre tamo byagā** yena ayonisomanasikārasaṅkhātena tamasā attano kāye andhagatā vijjamānampi asubhādisabhāvam apassantā avijjamānam subhādiākāram gaṇhanti, tasmiṇ andhakāre andhakaraṇaṭṭhāne kāye yonisomanasikārasaṅkhātena ḥālokena avijjātamo vigato, tato eva **sabbe colā samucchinnā** corā viya kusalabhaṇḍacchedanato, sādhūhi alātabbato asaṅgahetabbato saṅkārakūṭadīsu chaḍḍitapilotikakhaṇḍam viya issarajanena ariyajanena jigucchitabbatāya colā viyāti vā “colā”ti laddhanāmā kilesā samucchinnā. Aggamaggena samugghāṭitattā eva ca nesam **natthi dāni punabbhavo** āyatim punabbhavābhinibbatti natthīti.

Vītasokattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

6. Puṇṇamāsattheragāthāvaṇṇanā

Pañca nīvaraṇe hitvātiādikā āyasmato puṇṇamāsattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto tissassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthari araññe viharante paññukūlacīvaraṁ dumasākhāya laggetvā gandhakuṭīm paviṭṭhe dhanuhattho gahanam paviṭṭho satthu paññukūlam disvā pasannamānasō dhanum nikhipitvā buddhaguṇe anussaritvā paññukūlam vandi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasmiṃ buddhuppāde sāvatthiyām kuṭumbiyakule nibbatti. Tassa kira jātadivase tasmīm gehe sabbabhaṇāni suvaṇṇaratanaṁ mayehi māsehi paripuṇṇāneva ahesuṁ. Tenassa **puṇṇamāsotveva** nāmaṁ akāmu. So vayappatto dārapariggahaṁ katvā ekasmiṁ putte uppanne gharāvāsaṁ pahāya pabbajitvā gāmakāvāse vasanto ghaṭento vāyamanto chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.49.1-8) –

“Tisso nāmāsi bhagavā, sayambhū aggapuggalo;
Paññukūlam ṭhāpetvāna, vihāram pāvisī jino.

“Vinataṁ dhanumādāya, bhakkhatthāya carim aham;
Maṇḍalaggam gahetvāna, kānanam pāvisim aham.

“Tathaddasam paññukūlam, dumagge laggitaṁ tadā;
Cāpaṁ tattheva nikhippa, sire katvāna añjaliṁ.

“Pasannacitto sumano, vipulāya ca pītiyā;
Buddhaseṭṭham saritvāna, paññukūlam avandaham.

“Dvenavute ito kappe, paññukūlamavandaham;
Duggatiṁ nābhijānāmi, vandanāya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā sāvatthim upagantvā satthāraṁ vanditvā susāne vasati, tassa ca acirāgatasseva sato putto kālamakāsi. Dārakamātā therassa āgatabhāvam sutvā, “mā idam aputtakam sāpateyyam rājāno hareyyu”nti tam uppabbājetukāmā mahatā parivārena therassa santikam gantvā paṭisanthāraṁ katvā palobhetum ārabhi. Thero attano vītarāgabhāvajānāpanattham ākāse ṭhatvā attano paṭipattikkittanamukhena tassā dhammaṁ desento –

171. “Pañca nīvaraṇe hitvā, yogakkhemassa pattiya;
Dhammādāsaṁ gahetvāna, nāṇadassanamattano.

172. “Paccavekkhim imam kāyam, sabbaṁ santarabāhiram;
Ajjhattañca bahiddhā ca, tuccho kāyo adissathā”ti. –

Gāthādvayaṁ abhāsi.

Tattha **pañca nīvaraṇe hitvāti** kāmacchandādike pañca nīvaraṇe pahāya jhānādhigamena viddhamsetvā. **Yogakkhemassa pattiya**ti kāmayogādīhi catūhi yogehi khemassa anupaddutassa nibbānassa adhigamāya. **Dhammādāsanti** dhammadhbūtaṁ ādāsaṁ. Yathā hi ādāso olokentassa rūpakāye guṇāguṇam ādaṁseti, evam vippasanāsaṅkhāto dhammānaṁ sāmaññavisesāvabodhanato nāṇadassanabhūto dhammādāso vippasantassa vodānasamkilesadhammavibhāvanena tappahānasādhanena ca visesato nāmakāye guṇam ādaṁseti. Tenāha –

“**Dhammādāsaṁ gahetvāna, nāṇadassanamattano;**

Paccavekkhim imam kāyam, sabbam santarabāhira”nti. –

Imam kāyam dhammasamūham mama attabhāvam ajjhattikabāhirāyatana bhāvato santarabāhiram sabbam anavasesam dhammādāsam gahetvā “anicca”ntipi “dukkha”ntipi “anattā”tipi patiavekkhim nānacakkhanā passim. Evam passatā ca mayā **ajjhattañca bahiddhā cāti** attano santāne parasantāne ca **tuccho kāyo adissatha** niccasārādivirahito tuccho khandhapañcakasañkhāto attabhāvakāyo nānacakkhanā yāthāvato apassittha. Sakalampi hi khandhapañcakam “avijjānivutassa, bhikkhave, bālassa tañhāsamāyuttassa evamayaṁ kāyo samudāgato”tiādīsu (sañ. ni. 2.19) “kāyo”ti vuccati. “Adissathā”ti ca iminā yadeva kāye daṭṭhabbam, tam diṭṭham, na dānissa kiñci mayā passitabbam atthīti katakiccataṁ dassento aññam byākāsi. Evam thero imāhi gāthāhi purāṇadutiyikāya dhammam desetvā tam sarānesu ca sīlesu ca sampatiṭṭhāpetvā uyyojesi.

Puṇṇamāsattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

7. Nandakattheragāthāvanṇanā

Yathāpi bhaddo ājaññoti āyasmato nandakattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhavet puññāni karonto sikhissa bhagavato kāle paccantadese uppajjivtā viññutam patto vanacāriko hutvā vicaranto ekadivasam satthu cañkamanaṭṭhānam disvā pasannacitto vālukā okiri. So tena puññakammēna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde campāyam gahapatikule nibbatti, tassa **nandakoti** nāmam akamsu. Jetṭhakabhātā panassa bharato nāma. Tassa pubbayogo anantaravatthusmīm āvibhavissati. Te ubhopi viññutam patvā āyasmantaṁ soṇam kolivisanam pabbajitam sutvā “soṇopi nāma tathāsukhumālo pabbaji, kimaṅgam pana maya”nti pabbajimṣu. Tesu bharato nacirasseva vipassanam vadḍhetvā chaṭṭabhiñño ahosi. Nandako pana kilesānam balavabhbāvena tāva vipassanam ussukkāpetum nāsakkhi, vipassanāya kammanam karoti eva. Athassa bharatathero āsayam nātvā avassayo bhavitukāmo tam pacchāsamaṇam katvā vihārato nikkhāmitvā maggasamīpe nisinno vipassanākatham kathesi.

Tena ca samayena sakatasatthe gacchante eko sakate yutto goṇo cikkhallaṭṭhāne sakataṁ uddharitum asakkonto paripati. Tato naṁ satthavāho sakātā mocetvā tiṇañca pānīyañca datvā parissamam apanetvā puna dhure yojesi. Tato goṇo vūpasantaparissamo laddhabalo tam sakataṁ cikkhallaṭṭhānato uddharitvā thale patiṭṭhāpesi. Atha bharatathero nandakassa “passasi no tvam, āvuso nandaka, imassa kamma”nti tam nidassetvā tena “passāmī”ti vutte “imamattham suṭṭhu upadhārehī”ti āha. Itaro “yathāyam goṇo vūpasantaparissamo pañkaṭṭhānato bhāram ubbahati, evam mayāpi samsārapañkato attā uddharitabbo”ti tamevārammaṇam katvā vipassanāya kammam karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.48.90-95) –

“Migaluddo pure āsim, araññe kānane aham;
Vātamigam gavesanto, cañkamaṇ addasam aham.

“Ucchaṅgena pulinam gayha, cañkame okiriṇ aham;
Pasannacitto sumano, sugatassa sirimato.

“Ekatimse ito kappe, pulinam okiriṇ aham;
Duggatim nābhijānāmi, pulinassa idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano jetṭhabhbātikassa bharatatherassa santike aññam byākaronto –

173. “Yathāpi bhaddo ājañño, khalitvā patitiṭṭhati;
Bhiyyo laddhāna samvegam, adīno vahate dhuram.

174. “Evam dassanasampannaṁ, sammāsambuddhasāvakaṁ;
Ājānīyam mām dhāretha, puttam buddhassa orasa”nti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **bhiyyo laddhāna samvegam, adīno vahate dhuranti** “mayhaṁ jātibalavīriyānam ananucchavikametam yadidam āgatassa bhārassa avahana”nti samvegam labhitvā adīno adīnamānaso alīnacitto. “Alīno”ti vā pātho, so eva attho. Bhiyyo punappunam bhiyyosomattāya attano dhuram bhāram vahate ubbahati. Sesam heṭṭhā ramaṇīyavihārittherassa gāthāvāṇṇanāyam vuttanayameva.

Nandakattheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

8. Bharatattheragāthāvāṇṇanā

Ehi, nandaka, gacchāmāti āyasmato bharatatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayaṁ kira anomadassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam manuññadassanam mudusukhasamphassam upāhanadvayam gahetvā gacchanto satthāram caṅkamantam disvā pasannamānaso upāhanā upanāmetvā, “abhiruhatu bhagavā upāhanā, yaṁ mama assa dīgharattam hitāya sukhāyā”ti āha. Abhiruhi bhagavā tassa anuggaṇhanattham upāhanā. So tena puññakammenna devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppade campānagare gahapatikule nibbatti, **bharatotissa** nāmam ahosi. So viññutam patto soṇattherassa pabbajitabhāvam sutvā “sopi nāma pabbajī”ti sañjātasamvego pabbajitvā katapubbakicco vipassanāya kammarūpa karonto nacirasseva chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. therā 2.48.71-89) –

“Anomadassī bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Divāvihārā nikkhamma, pathamāruhi cakkhumā.

“Pānadhim sukataṁ gayha, addhānam paṭipajjaham;
Tatthaddasāsim sambuddham, pattikam cārudassanam.

“Sakam cittam pasādetvā, nīharitvāna pānadhim;
Pādamūle ṭhapetvāna, idam vacanamabraviṁ.

“Abhirūha mahāvīra, sugatinda vināyaka;
Ito phalam labhissāmi, so me attho samijjhatu.

“Anomadassī bhagavā, lokajeṭṭho narāsabho;
Pānadhim abhirūhitvā, idam vacanamabravi.

“Yo pānadhim me adāsi, pasanno sehi pāñibhi;
Tamaham kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Buddhassa giramaññāya, sabbe devā samāgatā;
Udaggacittā sumanā, vedajātā katañjalī.

“Pānadhim padānena, sukhitoyaṁ bhavissati;
Pañcapaññāsakkhattuñca, devarajjam karissati.

“Sahassakkhattum rājā ca, cakkavattī bhavissati;
Padesarajjam vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyam.

“Aparimeyye ito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

“Devaloke manusse vā, nibbattissati puññavā;
Devayānapaṭibhāgam, yānam paṭilabhissati.

“Pāsādā sivikā vayham, hatthino samalañkatā;
Rathā vājaññasamyuttā, sadā pātubhavanti me.

“Agārā nikkhamantopi, rathena nikkhamiñ ahañ;
Kesesi chijjamānesu, arahattamapāpuñim.

“Lābhā mayham suladdham me, vāñijjam suppayojitam;
Datvāna pānadhim ekam, pattomhi acalam padam.

“Aparimeyye ito kappe, yam pānadhimadāsahañ;
Duggatiñ nābhijānāmi, pānadhissa idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā attano kaniṭṭhabhātikena nandakatherena heṭṭhā vuttanayena
aññābyākaraṇe kate “idāni nandakopi arahā jāto, handa mayam ubhopi satthu santikam gantvā¹
vusitabrahmacariyatañ nivedessāmāti uppannam parivitakkam nandakatherassa kathento –

175. “Ehi nandaka gacchāma, upajjhāyassa santikam;
Sīhanādam nadissāma, buddhaseṭṭhassa sammukhā.

176. “Yāya no anukampāya, amhe pabbājayī muni;
So no attho anuppatto, sabbasamyojanakkhayo”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **nandakāti** ālapanam. **Ehīti** tassa attano santikakaraṇam. **Gacchāmāti** tena attanā ca
ekajjhām kātabbakiriyāvacanam, **upajjhāyassāti** sammāsambuddhassa, sammāsambuddho hi
samantacakkhunā buddhacakkhunā ca sattānam āsayānusayacaritādīnam yathābhūtavilokanena
sadevakassa lokassa vajjāvajjam upanijjhāyatīti visesato upajjhāyoti vattabbatañ arahati. Yadattham
gamanam, tam dassetum “**sīhanādam nadissāma, buddhaseṭṭhassa sammukhā**”ti āha.
Yathābhuccaguṇābhīyāhāratāya abhītanādabhāvato sīhanādam buddhassa sammāsambuddhassa tato
eva sabbasattuttamatāya setṭhassa, buddhānam vā sāvakabuddhādīnam setṭhassa sammukhā purato
nadissāmāti attho.

Yathā pana sīhanādam naditukāmo, tam dassento “**yāyā**”ti gāthamāha. Tattha **yāyāti** yadattham,
yāya yadatthānuppattiñ attho. **Noti** amhākam. **Anukampāyāti** anuggaṇhanena amhe dvepi **pabbājayī**
pabbājesi. **Muniñi** bhagavā. **So no attho anuppatto** so attho sabbesam samyojanānam khayabhūtam
arahattaphalam no amhehi anuppatto, adhigatoti attho.

Bharatattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Bhāradvājattheragāthāvaṇṇanā

Nadanti evam sappaññāti āyasmato bhāradvājattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi
purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto ito ekatimse kappe kulagehe
nibbattivā viññutam patto ekadivasam sumanam nāma paccekabuddham piñḍaya carantam disvā
pasannamānaso paripakkam vallikāraphalam adāsi. So tena puññakamma devamanussesu samsaranto

imasmiṁ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇakule nibbattitvā gottanāmena **bhāradvājotveva** paññāyittha. So vayappatto gharāvāsam̄ vasanto ekaputtam̄ labhi. Tassa “kanhadinno”ti nāmam̄ akāsi. Tassa viññutam̄ pattakāle “tāta, asukassa nāma ācariyassa santike sippam̄ sikkhitvā ehi”ti tam̄ takkasilam̄ pesesi. So gacchanto antarāmagge satthu sāvakam̄ aññataram̄ mahātheram̄ kalyāṇamittam̄ labhitvā tassa santike dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā katapubbakicco vipassanāya kammaṁ karonto nacirasseva arahattam̄ pāpuṇi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.48.66-70) –

“Sumano nāma sambuddho, takkarāyam̄ vasī tadā;
Vallikāraphalam̄ gayha, sayambhussa adāsaham̄.

“Ekatimse ito kappe, yam̄ phalam̄ adadim̄ tadā;
Duggatim̄ nābhijānāmi, phaladānassidam̄ phalam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Athassa pitā bhāradvājo veluvane viharantam̄ bhagavantam̄ upasaṅkamitvā dhammaṁ sutvā pabbajitvā nacirasseva arahattam̄ sacchākāsi. Atha putto satthāram̄ vanditum̄ rājagaham̄ āgato satthu santike nisinnam̄ pitaram̄ disvā tuṭṭhacitto “pitāpi kho me pabbajito, kiṁ nu kho tena pabbajjākiccam̄ matthakam̄ pāpita”nti vīmaṇsanto khīṇāsavabhāvam̄ ñatvā tam̄ sīhanādaṁ nadāpetukāmo, “sādhu, kho tumhehi katan̄ pabbajante hi, pabbajjākiccam̄ pana matthakam̄ pāpita”nti pucchi. Bhāradvājo puttassa adhigamam̄ dīpento –

177. “Nadanti evam̄ sappaññā, sīhāva girigabbhare;
Vīrā vijitasaṅgāmā, jetvā māram̄ savāhanam̄.

178. “Satthā ca pariciṇṇo me, dhammo saṅgho ca pūjito;
Ahañca vitto sumano, puttam̄ disvā anāsava”nti. – gāthādvayam̄ abhāsi;

Tattha **nadantīti** yathābhuccaguṇābhibyāhāravasena abhītanādaṁ nadanti gajjanti. **Evanti** idāni vattabbākāradassanaṁ. **Sappaññāti** aggamaggapaññādhigamena sabbapaññādhigamena sabbapaññāvepullappattā. **Vīrāti** catubbidhasammappadhānavīriyasampannatāya vīrā, tato eva anavasesasam̄kilesapakkhanimmathanena **savāhanam** kilesamāram̄ abhisainkhāramāram̄ devaputtamārañca jetvā sabbaso **vijitasaṅgāmā** nadanti sappaññāti sambandho.

Evam̄ vijetabbavijayena sīhanādaṁ dassetvā idāni ārādhetabbasamārādhanena icchitabbasiddhiyā ca tam̄ dassetum̄, “**satthā ca pariciṇṇo me**”ti dutiyaṁ gāthamāha. Tattha **satthā ca pariciṇṇo meti** mama satthā sammāsambuddho yathānusittham̄ ovādānusāsanīkaranena mayā pariciṇṇo upāsito, na dhammādhikaraṇam̄ visositoti adhippāyo. **Dhammo saṅgho ca pūjito** navavidhopi lokuttaradhammo, yathāpaṭipattiyāgatamaggānuppattiyā sīladiṭṭhisāmaññagamanena ariyasaṅgho ca mayā pūjito mānito. **Ahañca vitto sumano, puttam̄ disvā anāsavanti** mama puttam̄ anāsavam̄ sabbaso khīṇāsavam̄ disvā dassanahetu ahampi vitto nirāmisāya pītiyā tuṭṭho, tatoyeva nirāmisena somanassena sumano jātoti attho.

Bhāradvājattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kanhadinnattheragāthāvaṇṇanā

Upāsitā sappurisāti āyasmato kanhadinnattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha bhave puññāni upacinanto ito catunavute kappe kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto ekadivasam̄ sobhitam̄ nāma paccekabuddham̄ disvā pasannacitto punnāgapupphēhi pūjam̄ akāsi. So tena puññakammena devamanussesu samsaranto imasmīm̄ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇakule nibbattitvā **kanhadinnoti** laddhanāmo vayappatto upanissayasampattiyā codiyamāno dhammasenāpatim̄

upasaṅkamitvā dhammām sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanām vaḍḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.48.61-65) –

“Sobhito nāma sambuddho, cittakūṭe vasī tadā;
Gahetvā giripunnāgam, sayambhum abhipūjayim.

“Catunnavutito kappe, yaṁ buddhamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto –

179. “Upāsitā sappurisā, sutā dhammā abhiñhaso;
Sutvāna paṭipajjissam, añjasam amatogadham.

180. “Bhavarāgahatassa me sato, bhavarāgo puna me na vijjati;
Na cāhu na ca me bhavissati, na ca me etarahi vijjatī”ti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **upāsitāti** paricaritā paṭipattipayirupāsanāya payirupāsitā. **Sappurisāti** santehi sīlādiguṇehi samannāgatā purisā, ariyapuggalā sāriputtatherādayo. Etena purimacakkadvayasampattimattano dasseti. Na hi patirūpadesavāsenā vinā sappurisūpanissayo sambhavati. **Sutā dhammāti** saccapaṭiccasamuppādādipaṭisaṁyuttadhammā sotadvārānusārena upadhāritā. Etena attano bāhusaccam dassento pacchimacakkadvayasampatti dasseti. **Abhiñhasoti** bahuso na kālena kālam. Idañca padam “upāsitā sappurisā”ti etthāpi yojetabbam. **Sutvāna paṭipajjissam, añjasam amatogadhanti** te dhamme sutvā tattha vuttarūpārūpadhamme salakkhaṇādito pariggahetvā anukkamena vipassanām vaḍḍhetvā amatogadham nibbānapatiṭṭham tamṣampāpakaṁ añjasam ariyam atṭhaṅgikam maggam paṭipajjiṁ pāpuṇim.

Bhavarāgahatassa me satoti bhavarāgena bhavataṇhāya anādimati saṁsāre hatassa upaddutassa mama sato samānassa, aggamaggena vā hatabhavarāgassa. **Bhavarāgo puna me na vijjatī** tato eva puna idāni bhavarāgo me natthi. **Na cāhu na me bhavissati, na ca me etarahi vijjatī** yadipi pubbe puthujjanakāle sekkhakāle ca me bhavarāgo ahosi, aggamaggappattito pana paṭṭhāya na cāhu na ca ahosi, āyatimpi na me bhavissati, etarahi adhunāpi na ca me vijjati na ca upalabbhati, pahīnoti attho. Bhavarāgavacaneneva cettha tadekaṭṭhatāya mānādīnampi abhāvo vuttoti sabbaso parikkhīṇabhavasamyojanataṁ dasseti.

Kaṇhadinnatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavaggo

1. Migasirattheragāthāvaṇṇanā

Yato aham pabbajitoti āyasmato migasirattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto kassapassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāraṁ disvā pasannacitto kusaṭṭhakam adāsi. So tena puññakammena devamanussesu saṁsaranto imasmim buddhuppāde kosalarāṭṭhe brāhmaṇakule paṭisandhiṁ gahetvā migasiranakkhattenā jātattā **migasiroti** laddhanāmo vayappatto brāhmaṇānam vijjāsippesu nipphattim

gato chavaśīsamantam nāma sikkhi, yam parijappetvā tivassamatthake matānampi sīsam nakhena ākoṭetvā “ayam satto asukaṭṭhāne nibbatto”ti jānāti.

So gharāvāsaṁ anicchanto paribbājakapabbajam pabbajitvā tam vijjam nissāya lokena sakkato garukato lābhī hutvā vicaranto sāvatthim upagato satthu santikam gantvā attano ānubhāvam pakāsento – “ahaṁ, bho gotama, matānam nibbattatthānam jānāmī”ti vatvā, “katham pana tvam jānāsi”ti vutte, “chavaśīsāni āharāpetvā mantam parijappetvā nakhena sīsam ākoṭento nirayādikam tehi tehi nibbattatthānam jānāmī”ti kathesi. Athassa bhagavā parinibbutassa bhikkhuno sīsakapālam āharāpetvā, “kathehi tāva tassa gatim, yassidam sīsakapāla”nti āha. So tam kapālam mantam parijappetvā nakhena ākoṭetvā neva antam na koṭim passati. Atha satthārā, “na sakkosi paribbājakā”ti vutte, “upaparikkhissāmi tāvā”ti vatvā punappunam parivattentopi na passateva. Bāhirakamantena hi khīṇāsavassa gatim katham jānissati, athassa matthakato kacchehi ca sedo mucci. So lajjitvā tuṇhībhūto atṭhāsi. Satthā “kilamasi paribbājakā”ti āha. So “āma, kilamāmi, na imassa gatim jānāmi, tumhe pana jānāthā”ti. “Aham etam jānāmi, ito uttaritarampi jānāmī”ti vatvā “nibbānam gato so”ti āha. Paribbājako “imam vijjam mayham dethā”ti āha. “Tena hi pabbajā”ti vatvā tam pabbajetvā paṭhamam samathakammaṭhāne niyojetvā jhānābhiññāsu patiṭhitassa vipassanāya kammam upadisi. So vipassanāya kammam karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.48.56-60) –

“Kassapassa bhagavato, brāhmaṇassa vusīmato;
Pasannacitto sumano, kusaṭṭhakamadāsaḥam.

“Imasmīmyeva kappasmiṁ, kusaṭṭhakamadāsaḥam;
Duggatiṁ nābhijānāmi, kusaṭṭhakassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto –

181. “Yato aham pabbajito, sammāsambuddhasāsane;
Vimuccamāno uggacchim, kāmadhātum upaccagam.

182. “Brahmuno pekkhamānassa, tato cittam vimucci me;
Akuppā me vimuttīti, sabbasamyojanakkhayā”ti. – gāthādvayaṁ abhāsi;

Tattha **yato aham pabbajito, sammāsambuddhasāsaneti** yato pabhuti aham pabbajito buddhassa bhagavato sāsane, pabbajitakālato paṭṭhāya. **Vimuccamāno uggacchinti** samkilesapakkhato paṭhamam tāva samathavipassanāhi vimuccamāno vodānadhammasavanena utṭhahim. Evam uggacchanto **kāmadhātum upaccagam** anāgāmimaggena accantameva kāmadhātum atikkamim.

Brahmuno pekkhamānassa, tato cittam vimucci meti sadevakassa lokassa aggabhūtattā setṭhātthena brahmuno buddhassa bhagavato mahākaruṇāyogena “ayam kulaputto mama sāsane pabbajitvā kathaṁ nu kho paṭipajjati”ti pekkhantassa tato anāgāmimaggādhigamato pacchā aggamaggādhigamena mama cittam sabbasamkilesato accantameva mucci. **Akuppā me vimuttīti, sabbasamyojanakkhayā**ti tathā vimuttacittattā eva sabbesam samyojanānam khayā parikkhayā iti evam akuppā me vimuttīti aññam byākāsi.

Migasirattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sivakattheragāthāvaṇṇanā

Aniccāni gahakānīti āyasmato sivakattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu

katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam bhagavantam piñdāya carantam passitvā pasannamānaso pattam ādāya kummāsassa püretvā adāsi. So tena puññakammema devamanussesu samsaranto imasmiñ buddhuppāde rājagahe brāhmaṇakule nibbatti, **sivakotissa** nāmam ahosi. So vayappatto vijjāsippesu nipphattim gato nekkhammajjhāsayatāya kāme pahāya paribbājakapabbajjam pabbajitvā vicaranto sathāram upasaṅkamitvā dhammam sutvā pañladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kammañ karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.56.117-121) –

“Esanāya carantassa, vipassissa mahesino;
Rittakam pattam disvāna, kummāsam pūrayim aham.

“Ekanavutito kappe, yam bhikkhamadadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, kummāsassa idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto –

183. “Aniccāni gahakāni, tattha tattha punappunam;
Gahakāram gavesanto, dukkhā jāti punappunam.

184. “Gahakāraka diṭṭhosī, puna geham na kāhasi;
Sabbā te phāsukā bhaggā, thūṇikā ca vidālitā;
Vimariyādikatañ cittam, idheva vidhamissati”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **aniccāni gahakāni, tattha tattha punappunanti** tasmim tasmin bhave punappunam nibbattamānāni gahakāni attabhāvagehāni na nibbāni anavaṭṭhitāni ittarāni parittakālāni. **Gahakāram gavesantoti** imassa attabhāvagehassa kārakam tañhāvaḍḍhakim pariyesanto ettakam kālam anuvicarinti adhippāyo. **Dukkhā jāti punappunanti** idam gahakārakagavesanassa kāraṇavacanam. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunam upagantuñ dukkhā, na ca sā tasmim adiṭṭhe nivattati, tasmā tam gavesanto vicarinti attho.

Gahakāraka diṭṭhosī idāni pana yena so sakkā daṭṭhum, tena ariyamaggañāṇacakkhunā gahakāraka diṭṭho asi. **Puna gehanti** puna imasmiñ saṃsāravatṭe attabhāvasaṅkhātam mama geham **na kāhasi** na karissasi. **Sabbā te phāsukā bhaggāti** tava sabbā anavasesakilesaphāsukā mayā bhaggā. **Thūṇikā ca vidālitāti** idāni tayā kātabbassa attabhāvagehassa avijjāsaṅkhātā kaṇṇikā ca bhinnā. **Vimariyādikatañ** cittanti mama cittañ vigatantam katañ, āyatim anuppattidhammatam āpāditam. Tato eva **idheva vidhamissati** imasmiñyeva bhave viddhamissati, carimakacittanirodhena nirujjhissatīti attho.

Sivakatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Upavāṇattheragāthāvaṇṇanā

Araham sugatoti āyasmato upavāṇattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayañ kira padumuttarassa bhagavato kāle daliddakule nibbattitvā viññutam patto bhagavati parinibbute tassa dhātum gahetvā manussadevanāgagaruṇakumbhaṇḍayakkhagandhabbehi sattaranamaye sattayojanike thūpe kate tattha sudhotam attano uttarāsaṅgam velagge ābandhitvā dhajañ katvā pūjām akāsi. Tam gahetvā abhisammatako nāma yakkhasenāpati devehi cetiyapūjārakkhaṇattham ṭhapito adissamānakāyo ākāse dhārente cetiyam tikkhattum padakkhiṇam akāsi. So tam disvā bhiyyosomattāya pasannamānaso ahosi. So tena puññakammema devamanussesu samsaranto imasmiñ buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattitvā **upavāṇoti** laddhanāmo vayappatto jetavanapaṭiggahaṇe buddhānubhāvam disvā

paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kammaṇ karonto arahattam patvā chalabhiñño ahosi.
Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.56.122-178) –

“Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Jalitvā aggikkhandhova, sambuddho parinibbuto.

“Mahājanā samāgamma, pūjayitvā tathāgataṁ;
Cittam katvāna sugatam, sarīram abhiropayum.

“Sarīrakiccaṁ katvāna, dhātum tattha samānayum;
Sadevamanussā sabbe, buddhathūpam akaṁsu te.

“Paṭhamā kañcanamayā, dutiyā ca maṇimayā;
Tatiyā rūpiyamayā, catutthī phalikāmayā.

“Tattha pañcamikā ceva, lohitāṅkamayā ahu;
Chaṭṭhā masāragallassa, sabbaṇ ratanamayūpari.

“Jaṅghā maṇimayā āsi, vedikā ratanāmayā;
Sabbasonṇamayo thūpo, uddham yojanamuggato.

“Devā tattha samāgantvā, ekato mantayum tadā;
Mayampi thūpam kassāma, lokanāthassa tādino.

“Dhātu āveṇikā natthi, sarīram ekaṇḍitam;
Imamhi buddhathūpamhi, kassāma kañcukam mayam.

“Devā sattahi ratnehi, aññam vaḍḍhesum yojanam;
Thūpo dviyojanubbedho, timiram byapahanti so.

“Nāgā tattha samāgantvā, ekato mantayum tadā;
Manussā ceva devā ca, buddhathūpam akaṁsu te.

“Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā;
Mayampi thūpam kassāma, lokanāthassa tādino.

“Indanīlam mahānīlam, atho jotirasam maṇim;
Ekato sannipātetvā, buddhathūpam achādayum.

“Sabbam manimayam āsi, yāvatā buddhacetiyan;
Tiyojanasamubbedham, ālokakaraṇam tadā.

“Garuḷā ca samāgantvā, ekato mantayum tadā;
Manussā devanāgā ca, buddhapūjaṁ akamsu te.

“Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā;
Mayampi thūpam kassāma, lokanāthassa tādino.

“Sabbam manimayam thūpam, akarum te ca kañcukam;
Yojanam tepi vaḍḍhesum, āyatam buddhacetiyan.

“Catuyojanamubbedho, buddhathūpo virocati;
Obhāseti disā sabbā, sataraṁsīva uggato.

“Kumbhaṇḍā ca samāgantvā, ekato mantayum tada;
Manussā ceva devā ca, nāgā ca garuḷā tathā.

“Paccekam buddhaseṭṭhassa, akāmsu thūpamuttamam;
Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā.

“Mayampi thūpam kassāma, lokanāthassa tādino;
Ratanehi chādēssāma, āyataṁ buddhacetiyaṁ.

“Yojanam̄ tepi vaḍḍhesum, āyataṁ buddhacetiyaṁ;
Pañcayojanamubbedho, thūpo obhāsate tada.

“Yakkhā tattha samāgantvā, ekato mantayum tada;
Manussā devanāgā ca, garuḷā ca kumbhaṇḍakā.

“Paccekam buddhaseṭṭhassa, akāmsu thūpamuttamam;
Mā no pamattā assumha, appamattā sadevakā.

“Mayampi thūpam kassāma, lokanāthassa tādino;
Phalikā chādayissāma, āyataṁ buddhacetiyaṁ.

“Yojanam̄ tepi vaḍḍhesum, āyataṁ buddhacetiyaṁ;
Chayojanikamubbedho, thūpo obhāsate tada.

“Gandhabbā ca samāgantvā, ekato mantayum tada;
Manujā devatā nāgā, kumbhaṇḍā garuḷā tathā.

“Sabbe akāmsu buddhathūpam, mayamettha akārakā;
Mayampi thūpam kassāma, lokanāthassa tādino.

“Vediyō satta katvāna, dhajam chattam akāmsu te;
Sabbasonṇamayaṁ thūpam, gandhabbā kārayum tada.

“Sattayojanamubbedho, thūpo obhāsate tada;
Rattindivā na ñāyanti, āloko hoti sabbadā.

“Abhibhonti na tassābhā, candasūrā satārakā;
Samantā yojanasate, padīpopi na pajjali.

“Tena kālena ye keci, thūpam pūjenti mānusā;
Na te thūpam āruhanti, ambare ukkhipanti te.

“Devehi ṭhapito yakkho, abhisammatanāmako;
Dhajam vā pupphadāmaṁ vā, abhiropeti uttarim.

“Na te passanti tam yakkham, dāmam passanti gacchato;
Evaṁ passitvā gacchantā, sabbe gacchanti suggatim.

“Viruddhā ye pāvacane, pasannā ye ca sāsane;
Pātihiṇam daṭṭhukāmā, thūpam pūjenti mānusā.

“Nagare haṃsavatiyā, ahosim bhatako tadā;
Āmoditam janam disvā, evam cintesaham tadā.

“Uṭāro bhagavā neso, yassa dhātughare disam;
Imā ca janatā tuṭṭhā, kāram kubbaṇ na tappare.

“Ahampi kāram kassāmi, lokanāthassa tādino;
Tassa dhammesu dāyādo, bhavissāmi anāgate.

“Sudhotam rajakenāham, uttareyyam paṭam mama;
Veṭagge ālaggetvāna, dhajam ukkhipimambare.

“Abhisammatako gayha, ambare hāsi me dhajam;
Vāteritam dhajam disvā, bhiyyo hāsam janesham.

“Tathā cittam pasādetvā, samaṇam upasaṅkamim;
Taṇ bhikkhum abhivādetvā, vipākam pucchahaṇ dhaje.

“So me kathesi ānandī, pītisañjananam mama;
Tassa dhajassa vipākam, anubhossasi sabbadā.

“Hathiassarathāpattī, senā ca caturaṅginī;
Parivāressanti tam niccam, dhajadānassidam phalam.

“Saṭhitūriyasaḥassāni, bheriyo samalaṅkatā;
Parivāressanti tam niccam, dhajadānassidam phalam.

“Chalasīti saḥassāni, nāriyo samalaṅkatā;
Vičittavaṭṭhābharaṇā, āmukkamaṇikuṇḍalā.

“Alārapamhā hasulā, susaññā tanumajjhimā;
Parivāressanti tam niccam, dhajadānassidam phalam.

“Timṣakappasahassāni, devaloke ramissasi;
Asītikkhattum devindo, devarajjam karissasi.

“Sahassakkhattum rājā ca, cakkavattī bhavissati;
Padesarajjam vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyam.

“Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Devalokā cavitvāna, sukkamūlena codito;
Puññakammaṇa saññutto, brahmabandhu bhavissasi.

“Asītikoṭīm chaḍḍetvā, dāse kammakare bahū;
Gotamassa bhagavato, sāsane pabbajissasi.

“Ārādhayitvā sambuddham, gotamam sakyapuṇigavam;
Upavāṇoti nāmena, hessasi satthu sāvako.

“Satasahasse kataṁ kammaṁ, phalaṁ dassesi me idha;
Sumutto saravegova, kilese jhāpayim mama.

“Cakkavattissa santassa, cātuddīpissarassa me;
Tīṇi yojanāni sāmantā, ussīyanti dhajā sadā.

“Satasahassito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, dhajadānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Athāyasmā upavāṇo bhagavato upaṭṭhāko ahosi. Tena ca samayena bhagavato vātābādho uppajji. Therassa ca gihisahāyo devahito nāma brāhmaṇo sāvatthiyam paṭivasati. So theram catūhi paccayehi pavedesi. Athāyasmā upavāṇo nivāsetvā pattacīvaramādaya tassa brāhmaṇassa nivesanam upagacchi. Brāhmaṇo “kenaci aññena payojanena therō āgato”ti ñatvā, “vadeyyātha, bhante, kenattho”ti āha. Thero tassa brāhmaṇassa payojanam ācikkhanto –

185. “Arahaṁ sugato loke, vātehābādhiko muni;
Sace uṇhodakam atthi, munino dehi brāhmaṇa.

186. “Pūjito pūjaneyyānam, sakkareyyāna sakkato;
Apacitopaceyyānam, tassa icchāmi hātave”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tassattho – yo imasmiṁ **loke pūjaneyyānam** pūjetabbehi sakkādīhi devehi mahābrahmādīhi ca brahmehi **pūjito, sakkareyyānam** sakkātabbehi bimbisārakosalārājādīhi **sakkato, apaceyyānam** apacāyitabbehi mahesīhi khīṇāsavehi **apacito**, kilesehi ārakattādinā **araham**, sobhanagamanādinā **sugato** sabbaññū **muni** mayhaṁ satthā devadevo sakkānam atisakko brahmānam atibrahmā, so dāni **vātehi** vātahetu vātakkhobhanimittam **ābādhiko** jāto. **Sace, brāhmaṇa, uṇhodakam atthi, tassa** vātābādhavūpasamanattham tam **hātave** upanetum **icchāmīti**. Tam sutvā brāhmaṇo uṇhodakam tadanurūpam vātārahañca bhesajjam bhagavato upanāmesi. Tena ca satthu rogo vūpasami. Tassa bhagavā anumodanam akāsīti.

Upavāṇattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

4. Isidinnattheragāthāvanṇanā

Dīṭṭhā mayāti āyasmato isidinnattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni karonto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto bījanīm gahetvā bodhiyā pūjaṁ akāsi. So tena puññākammena devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sunāparantajanapade sethikule nibbattitvā **isidinnoti** laddhanāmo vayappatto satthu candanamālapaṭiggahaṇe pāṭīhāriyam disvā pasannamānasō satthāram upasaṅkamitvā dhammam sutvā sotāpanno hutvā agāram ajjhāvasati. Tassa hitānukampinī devatā tam codentī –

187. “Dīṭṭhā mayā dhammadharā upāsakā, kāmā aniccā iti bhāsamānā;
Sārattarattā maṇikuṇḍalesu, puttesu dāresu ca te apekkhā.

188. “Addhā na jānanti yatodha dhammam, kāmā aniccā iti cāpi āhu;
Rāgañca tesam na balatthi chettum, tasmā sitā puttadāram dhanañcā”ti. –

Gāthādvayamabhāsi.

Tattha **diṭṭhā mayā dhammadharā upāsakā, kāmā aniccā iti bhāsamānāti** idhekarce pariyattidhammadharā upāsakā mayā diṭṭhā, pariyattidhammadharattā eva “**kāmā nāmete aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā**”ti kāmesu ādīnavapaṭisamyuttam dhammaṁ bhāsamānā, sayam pana **sārattarattā maṇikuṇḍalesu, puttesu dāresu ca te apekkhāti sārattā hutvā bahalarāgarattā maṇisu kuṇḍalesu ca, maṇicitesu vā kuṇḍalesu, puttesu puttadhiṭṭasu dāresu ca adhigatasnehā, aññam bhaṇtantā aññam karontā diṭṭhā mayāti attho.**

Yatoti yasmā te upāsakā sārattarattā maṇikuṇḍalesu puttesu dāresu ca apekkhavanto, tasmā **idha** imasmiṁ buddhasāsane **dhammam** yāthāvato **addhā** ekaṁsenā **na jānanti**. Evaṁ bhūtā ca “**kāmā aniccā**”**iti cāpi āhu** ahosi, sattapakati vicittasabhāvāti adhippāyo. **Rāgañca tesam na balatti chettunti** tesam upāsakānam yasmā rāgam chettum samucchinditum tādisam ñāṇabalam natthi, **tasmā** tena kāraṇena **sitā** taṇhāvasena nissitā **puttadāram dhanañca** allīnā na vissajjentīti sabbametam devatā tamyeva upāsakam uddissa aññāpadesenā kathesi. Tam sutvā upāsako samvegajāto pabbajitvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.48.46-50) –

“Vipassino bhagavato, bodhiyā pādaputtame;
Sumanō bījanīm gayha, abījīm bodhimuttamam.

“Ekanavutito kappe, abījīm bodhimuttamam;
Duggatīm nābhijānāmi, bījanāya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā aññam byākaronto imā eva gāthā abhāsīti.

Isidinnattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sambulakkaccānattheragāthāvaṇṇanā

Devo cāti āyasmato sambulakkaccānattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni karonto ito catunavutikappamatthake kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam sataramsiṁ nāma paccekabuddhaṁ nirodhā vuṭṭhahitvā piṇḍāya carantam disvā pasannamānaso tālaphalam adāsi. So tena puññakammēna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharaṭhe gahapatikule nibbattitvā “sambulo”ti laddhanāmo kaccānagottatāya **sambulakkaccānoti** paññāyittha.

So vayappatto satthu santike dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā himavantasamīpe bheravāya nāma pabbataguhāyam vipassanāya kammaṁ karonto viharati. Athekadivasam mahā akālamegho satapaṭalasahassapaṭalo thanento gajjanto vijjullatā nicchārento gaṭagalāyanto uṭṭhahitvā vassitum ḍārabi, asaniyo phaliṁsu. Tam saddam sutvā acchataracchuvanamahiṁsahatthiādayo bhītatasitā bhītaravam viraviṁsu. Thero pana ḍāraddhavipassanattā kāye jīvite ca nirapekkho vigatalomahaṁso tam acintento vipassanāyameva kammaṁ karonto ghammāpagamena utusappāyalābhena samāhitacitto tāvadeva vipassanam ussukkāpetvā saha abhiññāhi arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.85-90) –

“Sataramsi nāma bhagavā, sayambhū aparājito;
Vivekā vuṭṭhahitvāna, gocarāyābhinikkhami.

“Phalahattho aham disvā, upagacchiṁ narāsabham;
Pasannacitto sumano, tālaphalam adāsaham.

“Catunnavutito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā attano paṭipattim paccavekkhitvā somanassajāto udānavasena aññam byākaronto –

189. “Devo ca vassati, devo ca gaṭagalaṭayati,
Ekako cāhaṁ bherave bile viharāmi;
Tassa mayham ekakassa bherave bile viharato,
Natthi bhayaṁ vā chambhitattam vā lomahamso vā.

190. “Dhammatā mamesā yassa me, ekakassa bherave bile;
Viharato natthi bhayaṁ vā, chambhitattam vā lomahamso vā”ti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **devo ca vassati, devo ca gaṭagalaṭyatī** devo megho vassati ca, “gaṭagalaṭā”ti ca karonto gajjatīti attho. Gajjantassa hi anukaraṇametam. **Ekako cāhaṁ bherave bile viharāmīti** ahañca ekako asahāyo sappaṭibhayāyam pabbataguhāyam vasāmi, **tassa mayham evambhūtassa me sato natthi bhayaṁ vā chambhitattam vā lomahamso vā**ti cittutrāsasaññitam bhayaṁ vā tañnimittakam sarīrassa chambhitattam vā lomahamsanamattam vā natthi.

Kasmāti tattha kāraṇamāha “**dhammatā mamesā**”ti. Apariññātavatthukassa hi tattha appahīnacchandarāgatāya bhayādinā bhavitabbam, mayā pana sabbaso tattha pariññātam, tattha ca chandarāgo samucchinno, tasmā bhayādīnam abhāvo **dhammatā mamesā** mama dhammasabhāvo esoti aññam byākāsi.

Sambulakkānattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Nitakattheragāthāvaṇṇanā

Kassa selūpamam cittanti āyasmato nitakattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni karonto vipassissa bhagavato kāle bandhumatīnagare ārāmagopako hutvā jīvanto ekadivasam bhagavantam ākāsenā gacchantam disvā pasannamānasō nālikeraphalam dātukāmo ahosi. Satthā tam anuggaṇhanto ākāseyeva ṭhatvā paṭiggaṇhi. So tam datvā uṭāram pīṭisomanassam paṭisamvedi. So tena puññakammēna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde kosalaraṭṭhe brāhmaṇakule nibbattitvā **nitakoti** laddhanāmo viññutam patto satthu santike dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā kammatṭhānam gahetvā araññe viharanto ghaṭento arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.51.91-99) –

“Nagare bandhumatiyā, ārāmiko ahaṁ tadā;
Addasam virajam buddham, gacchantam anilañjase.

“Nālikeraphalam gayha, buddhaseṭṭhassadāsaham;
Ākāse ṭhitako santo, paṭiggaṇhi mahāyaso.

“Vittisañjanano mayham, diṭṭhadhammasukhāvaho;
Phalam buddhassa datvāna, vippasannena cetasā.

“Adhigacchim tada pītiṁ, vipulañca sukhuttamam;
Uppajjateva ratanam, nibbattassa tahiṁ tahiṁ.

“Ekanavutito kappe, yaṁ phalam adadim tada;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Dibbacakkhu visuddham me, samādhikusalo aham;
Abhiññāpāramippatto, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā there phalasukhena nibbānasukhena viharante padhānapariggāhako thero tam āraññāyatanaṁ gantvā tattha vasantānam bhikkhūnam pariggañhanattham “**kassa selūpama**”ntiādinā paṭhamam gāthamāha.

191. Tattha **kassa selūpamam cittam, thitam nānupakampatīti** imasmim araññāyatane vasantesu kassa bhikkhuno cittam aggaphalādhigamena ekaghanasilāmayapabbatūpamam sabbesam iñjanānam abhāvato vasibhāvappattiyā ca ḥitam sabbehipi lokadhammehi nānukampati na vedhati. Idānissa akampānākāram saddhim kāraṇena dassetum “**viratta**”ntiādi vuttam. Tattha **virattam rajañyesuti** virāgasāñkhātena ariyamaggena rajañyesu rāguppattihetubhūtesu tebhūmakadhammesu virattam, tattha sabbaso samucchinnarāganti attho. **Kuppanīyeti** paṭighaṭṭhānīye, sabbasmimpi āghātavatthusmim. **Na kuppatīti** na dussati na vikāram āpajjati. **Yassevam bhāvitam cittanti** yassa ariyapuggalassa cittam mano evam vuttanayena tādibhāvena bhāvitam, **kuto tam dukkhamessatīti** tam puggalam kuto sattato sañkhārato vā dukkham upagamissati, na tādisassa dukkham atthīti attho.

192. Evaṁ aniyamavasena pucchitamattham nitakatthero attūpanāyikan̄ katvā vissajjento “**mama selūpamam citta**”ntiādinā dutiyagāthāya aññam byākāsi. Tam vuttatthameva.

Nitakatheragāthāvanṇanā niṭhitā.

7. Soṇapotiriyaputtattheragāthāvanṇanā

Na tāva supitum hotīti āyasmato soṇassa potiriyaputtassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro sikhissa bhagavato kāle vanacaro hutvā jīvanto ekadivasam satthāram disvā pasannacitto kuraññiyaphalam satthuno adāsi. So tena puññakammema devamanussesu samsaranto imasmim buddhuppāde kapilavatthusmim potiriyassa nāma gāmabhojakassa putto hutvā nibbatti, **sonotissa** nāmam ahosi. So vayappatto bhaddiyassa sākiyarañño senāpati ahosi. Atha bhaddiyarāje heṭṭhā vuttanayena pabbajite, senāpati “rājāpi nāma pabbaji, kiṁ mayham gharāvāsenā”ti pabbaji? Pabbajitvā pana niddārāmo viharati, na bhāvanamanuyuñjati. Tam bhagavā anupiyāyam ambavane viharanto attano obhāsam pharāpetvā tenassa satiṁ janetvā imāya gāthāya tam ovadanto –

193. “Na tāva supitum hoti, ratti nakkhattamālinī;
Paṭijaggitumevesā, ratti hoti vijānatā.

194. “Hatthikkhandhāvapatitam, kuñjaro ce anukkame;
Saṅgāme me mataṁ seyyo, yañce jīve parājito”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **na tāva supitum hoti, ratti nakkhattamālinīti** aṭṭhahi akkhanehi vajjitat navamañ khañam labhitvā ḥitassa viññujātikassa yāva na arahattam hatthagataṁ hoti, tāva ayam nakkhattamālinī ratti supitum niddāyitum na hoti, supanassa kālo na hoti. Apica kho **paṭijaggitumevesā, ratti hoti vijānatāti** esā ratti nāma manussānam migapakkhīnañca niddūpagamanena visesato missaddavelābhūta paṭipattiṁ attani sañjaggitum jāgariyānuyogamanuyuñjumeva vijānatā viññunā icchitā hotīti.

Tam sutvā soṇo samviggataramānasō hirottappam paccupaṭṭhapetvā abbhokāsikaṅgam adhiṭṭhāya vipassanāya kammaṇi karonto “**hatthikkhandhova patita**”nti dutiyam gāthamāha. Tattha **avapatitanti** avamukham patitam uddhampādām adhomukham patitam. **Kuñjaro ce anukkameti** kuñjaro anukkameyya ce. Idam vuttam hoti – yadāham hatthimāruhitvā saṅgāmaṇi paviṭṭho hatthikkhandhato patito, tadāham **saṅgāme** tena hatthinā maddito mato ahosim ce, tam **me maraṇam seyyo, yañce** idāni kileschi **parājito** jīveyyam, tam na seyyoti. Imam gātham vadantoyeva vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.52.1-6) –

“Migaluddo pure āsim, vipine vicaram aham;
Addasam virajam buddham, sabbadhammāna pāragum.

“Kurañjiyaphalam gayha, buddhaseṭṭhassadāsaham;
Puññakkhattassa tādino, pasanno sehi pāṇibhi.

“Ekatimse ito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇi buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā “satthārā vuttaṇi, attanā vutta”nti ubhayañhi gātham “hatthikkhandhāvapati”ntiādinā paccudāhāsi. Tena idameva aññābyākaraṇam ahosīti.

Sonapoṭiriyaputtattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nisabhattheragāthāvaṇṇanā

Pañca kāmaguṇe hitvā āyasmato nisabhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tathā bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram piṇḍāya carantam disvā pasannacitto kapitthaphalamadāsi. So tena puññakammēna sugaṭīsuyeva saṃsaranto imasmiṇi buddhuppāde kolijayanapade kulagehe nibbattitvā **nisabhoti** laddhanāmo vayappatto sākiyakoliyānam saṅgāme buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā tadaheva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.52.7-11) –

“Suvanṇavaṇṇam sambuddham, āhutīnam paṭiggahaṇi;
Rathiyam paṭipajjantam, kapittham adadim phalam.

“Ekanavutito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇi buddhassa sāsana”nti.

So arahattam pana patvā attano sahāyabhikkhū pamādavihārena kālam vītināmente disvā te ovadanto –

195. “Pañca kāmaguṇe hitvā, piyarūpe manorame;
Saddhāya gharā nikhamma, dukkhassantakaro bhave”ti. –

Paṭhamam gātham abhāsi.

Tassattho – bālaputhujjanassa piyāyitabbasabhāvatāya **piyarūpe** manuññasabhāvatāya **manorame** rūpādike **pañca kāmaguṇe** kāmakotthāse **hitvā** pahāya pariccajivitvā kammaphalasaddhāya ratanattayasaddhāya ca vasena **gharā** gharabandhanato **nikhamma** nikhamitvā pabbajjam upagato viññujātiko pabbajitakālato paṭṭhāya ghaṭento vāyamanto vaṭṭadukkhassa antakaro **bhave** bhaveyyāti.

Evam te bhikkhū ovaditvā “ayam pare eva saññapento viharati, “sayam pana akārako’ti mā cintayithā”ti tesam attano paṭipannabhāvam pakāsento –

- 196.** “Nābhinandāmi maraṇam, nābhinandāmi jīvitam;
Kālañca paṭikañkhāmi, sampajāno patissato”ti. –

Dutiyagāthāya aññam byākāsi. Tattha **nābhinandāmi maraṇanti** maraṇam na abhikañkhāmi. **Nābhinandāmi jīvitanti** idam pana tassa kāraṇavacanam, yasmā nābhinandāmi jīvitam, tasmā nābhinandāmi maraṇanti. Yo hi āyatim jātijarāmaraṇāya kilesābhisañkhāre ācinoti upacinoti, so punabbhavābhinibbattiñ abhinandanto nāntariyakatāya attano maraṇampi abhinandati nāma kāraṇassa appahīnattā, khīñāsavo pana sabbaso ācayagāmidhamme pahāya apacayagāmidhamme patiṭhitō pariññātavatthuko sabbaso jīvitam anabhinandanto maraṇampi anabhinandati nāma kāraṇassa eva suppahīnattā. Tenāha – “nābhinandāmi maraṇam, nābhinandāmi jīvita”nti. Yadi evam khīñāsavassa parinibbānābhikañkhā, yāva parinibbānā avaṭṭhānañca kathanti āha “**kālañca paṭikañkhāmi, sampajāno patissato**”ti, kilesaparinibbānē siddhe satipaññāvepullappattiyā sato sampajāno kevalam khandhaparinibbānakālam paṭikañkhāmi, tam udikkhamāno āgamayamāno viharāmi, na pana me maraṇe jīvite vā abhinandanā atthi arahattamaggeneva tassa samugghātitattāti.

Nisabhattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Usabhattheragāthāvaṇṇanā

Ambapallavasañkāsanti āyasmato usabhattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni karonto sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram piṇḍāya carantam disvā pasannamānaso kosambahalam adāsi. So tena puññakammena devamanussesu saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde kapilavatthusmiñ sākiyarājakule nibbattitvā **usabhoti** laddhanāmo vayappatto satthu nātisamāgame buddhānubhāvam disvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So pabbajitakālato paṭhāya samaṇadhammam akatvā divā saṅgañikārāmo sakalarattim niddāyamāno vītināmeti. So ekadivasam muṭṭhassati asampajāno niddam okkanto supine kesamassum ohāretvā ambapallavavaṇṇam cīvaraṁ pārupitvā hatthigīvāyam nisīditvā nagaram piṇḍāya paviṭṭham tattheva manusse sampatte disvā lajjāya hatthikkhandhato oruya attānam disvā paṭibuddho, “īdisam nāma supinam muṭṭhassatinā asampajānenā niddāyamānenā mayā diṭṭha”nti uppansasamvego vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.52.12-16) –

“Kakudham vilasantamva, devadevam narāsabham;
Rathiyanam paṭipajjantam, kosambam adadim tadā.

“Ekatimse ito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Atha thero yathādiṭṭham supinam añkusam katvā arahattassa adhigatattā tasseva supinassa kittanavasena aññam byākaronto –

- 197.** “Ambapallavasañkāsam, aṭṭhe katvāna cīvaraṁ;
Nisinno hatthigīvāyam, gāmam piṇḍāya pāvisim.

- 198.** “Hatthikkhandhato oruya, saṃvegam alabhiṁ tadā;
Soham ditto tadā santo, patto me āsavakkhayō”ti. – gāthādvayamāha;

Tattha **ambapallavasaṅkāsam**, **amse katvāna cīvaranti** ambapallavākāram pavālavaṇṇam cīvaraṁ khandhe karitvā uttarāsaṅgam karitvā. **Gāmanti** attano rājadhāniṁ hathikkhandhe **nisinno piṇḍāya pāvisim**, paviṭṭhamattova mahājanena olokiyamāno **hatthikkhandhato oruyha** ṭhito paṭibujjhīm, pabuddhova **samvegam alabhīm tadā** “muṭṭhassati asampajāno hutvā niddāyokkamanena etam jāta”nti. Apare pana “rājāva hutvā rattibhāge evarūpam supinam disvā vibhātāya rattiyā hatthikkhandham āruyha nagaravīhiyam caranto tam supinam saritvā hatthikkhandhato oruyha samvegam labhitvā satthu santike pabbajitvā arahattam patvā udānam udānento imā gāthā abhāsi”ti vadanti. **Dittoti** tasmiṁ rājakāle jātimadabhogamadādiparidappito samāno samvegamañabhinti yojanā.

Usabhattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Kappaṭakurattheragāthāvaṇṇanā

Ayamiti kappaṭoti āyasmato kappaṭakurattherassa gāthā. Kā uppatti. Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam bhagavantam vinatāya nāma nadiyā tīre aññatarasmiṁ rukkhamūle nisinnam disvā pasannamānaso ketakapupphēhi pūjam akāsi. So tena puññakammēna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvatthiyam duggatakule nibbattitvā yāva vayappatti, tāva aññam upāyam ajānanto kappaṭakhaṇḍanivāsano sarāvahattho tathā kuram pariyesanto vicari, tena **kappaṭakuro** tveva paññāyittha. So vayappatto tiṇam vikkinītā jīvikām kappento ekadivasam tinalāvanattham araññam gato tathā aññataram khīñāsavattheram disvā tam upasaṅkamitvā vanditvā nisidi. Tassa thero dhammam kathesi. So dhammam sutvā paṭiladdhasaddho “kiṁ me imāya kicchajīvikāyā”ti pabbajitvā attano nivatthakappaṭacolam ekasmiṁ ṭhāne nikhipi. Yadā cassa anabhirati uppajjati, tadā tam kappaṭam olokentassa anabhirati vigacchati, samvegam paṭilabhi. Evaṁ karonto sattakkhattum uppabbaji. Tassa tam kāraṇam bhikkhū bhagavato ārocesum. Athekadivasam kappaṭakuro bhikkhu dhammasabhāyam parisapariyante nisinno niddāyati, tam bhagavā codento –

199. “Ayamiti kappaṭo kappaṭakuro, acchāya atibharitāya;
Amataghaṭikāyam dhammadkaṭamatto, katapadam jhānāni ocetum.

200. “Mā kho tvam kappaṭa pacālesi, mā tvam upakanṇamhi tālessam;
Na hi tvam kappaṭa mattamaññāsi, saṅghamajjhāmhi pacalāyamāno”ti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **ayamiti kappaṭo kappaṭakuroti** kappaṭakuro bhikkhu “ayam mama kappaṭo, imam paridahitvā yathā tathā jīvāmī”ti evam uppannamicchāvitakko **acchāya atibharitāya amataghaṭikāyam** mama amataghaṭe tahaṁ tahaṁ vassante “amatamadhigataṁ ahamanusāsāmi, aham dhammaṁ desemi” (mahāva. 12; ma. ni. 1.286; 2.342). “Andhībhūtasmiṁ lokasmiṁ, āhañchaṁ amatadundubhi”ntiādinā (mahāva. 11; ma. ni. 1.285; 2.341) ghosetvā mayā dhammāmate pavassiyamāne **katapadam jhānāni ocetum** lokiyalokuttarajjhānāni upacetum bhāvetum katapadam kaṭamaggavihitabhāvanāmaggam idam mama sāsanam, tathāpi **dhammadkaṭamatto** mama sāsanadhammato ukkaṇṭhacitto apagatamānaso kappaṭakuroti tam codetvā punapissa sahodḍham coram gaṇhanto viya pamādavihāram dassento “**mā kho tvam, kappaṭa, pacālesi**”ti gāthamāha.

Tattha **mā kho tvam, kappaṭa, pacālesīti** tvam, kappaṭakura, “mama dhammam sunissāmī”ti nisiditvā mā kho pacālesi mā pacalāhi mā niddam upagacchi. **Mā tvam upakanṇamhi tālessanti** tam niddāyamānam upakanṇamhi kaṇṇasamīpe desanāhatthena aham mā patālessam. Yathā ito param kilesappahānāya aham tam na ovadeyyam, tathā paṭipajjhāhīti attho. **Na hi tvam, kappaṭa, mattamaññāsti** tvam, kappaṭa, saṅghamajjhāmhi pacalāyamāno mattam pamānam na vā maññasi, “ayamatidullabho khaṇo paṭiladdho, so mā upajjhagā”ti ettakampi na jānāsi, passa yāva ca te

aparaddhanti codesi.

Evam bhagavatā dvīhi gāthāhi gālham tam niggayha codanāya katāya aṭṭhivedhaviddho viya caṇḍagajo maggam otaranto viya ca sañjātasamvego vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.52.17-22) –

“Vinatānadiyā tīre, vihāsi purisuttamo;
Addasam virajam buddham, ekaggam susamāhitam.

“Madhugandhassa pupphena, ketakassa aham tada;
Pasannacitto sumano, buddhasetṭhamapūjayim.

“Ekanavutito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā satthārā vuttagāthādvayameva attano arahattādhigamanassa aṅkusabhūtanti paccudāhāsi. Tenassa tadeva aññābhyākaraṇam ahosīti.

Kappaṭakurattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavaggo

1. Kumārakassapattheragāthāvanṇanā

Aho buddhā aho dhammāti āyasmato kumārakassapattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto padumuttarassa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattivā viññutam pāpuṇi. “Kulagehe”ti pana aṅguttaraṭṭhakathāyam (a. ni. aṭṭha. 1.1.217) vuttam. So satthu santikam gantvā dhammaṁ suṇanto satthāram ekam bhikkhum cittakathikānam aggaṭṭhāne ṭhamentam disvā sayampi tam ṭhanantaram ākaṅkhanto paṇidhānam katvā tadanurūpāni puññāni karonto kassapassa bhagavato kāle samanadhammam katvā sugatīsuyeva samsaranto imasmim buddhuppāde rājagahe seṭṭhidhītāya kucchimhi paṭisandhim gaṇhi. Sā kira kumārikākāleyeva pabbajitukāmā hutvā mātāpitaro yācitvā pabbajjam alabhamāna kulagharam gatāpi gabbhasaṇṭhitampi ajānāntī sāmikam ārādhetvā tena anuññātā bhikkhuniṣu pabbajitā. Tassā gabbhinibhāvam disvā bhikkhuniyo devadattam pucchimṣu. So “assamanī”ti āha. Puna dasabalaṁ pucchimṣu. Satthā upālittheram paṭicchāpesi. Thero sāvatthinagaravāsīni kulāni visākhañca upāsikam pakkosāpetvā sarājikāya parisāya vinicchinanto “pure laddho gabbho, pabbajā arogā”ti āha. Satthā “suvinicchitaṁ adhikaraṇa”nti therassa sādhukāram adāsi.

Sā bhikkhunī suvaṇṇabimbasadisam puttam vijāyi. Tam rājā pasenadikosalo posesi. “Kassapo”ti cassa nāmam akāmsu. Aparabhāge alaṅkaritvā satthu santikam netvā pabbājesi. Kumārakāle pabbajitatā bhagavatā “kassapam pakkosatha, idam phalam vā khādanīyam vā kassapassa dethā”ti vutte “katarakassapassā”ti. “Kumārakassapassā”ti. Evam gahitanāmattā rañño posāvanikaputtattā ca vuḍḍhakālepi **kumārakassapot**veva paññāyittha.

So pabbajitakālato paṭṭhāya vipassanāya ceva kammam karoti, buddhavacanañca uggañhāti. Atha tena saddhim pabbatamatthake samaṇadhammam katvā anāgāmī hutvā suddhāvāse nibbatto mahābrahmā “vipassanāya mukham dassetvā maggaphalappattiyā upāyam karissāmī”ti pañcadasa pañhe abhisāṅkaritvā andhavane vasantassa therassa “ime pañhe satthāram puccheyyāsī”ti ācikkhitvā

gato. So te pañhe bhagavantam pucchi. Bhagavāpissa byākāsi. Thero satthārā kathitaniyāmeneva te uggañhitvā vipassanam gabbham gañhāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.54.150-177) –

“Ito satasahassamhi, kappe uppajji nāyako;
Sabbalokahito vīro, padumuttaranāmako.

“Tadāhañ brāhmañ hutvā, vissuto vedapāragū;
Divāvihāram vicaram, addasam lokanāyakam.

“Catusaccam pakāsentam, bodhayantam sadevakam;
Vicittakathikānaggam, vaṇṇayantam mahājane.

“Tadā muditacittoham, nimantetvā tathāgatañ;
Nānārattehi vatthehi, alaṅkaritvāna mañḍapam.

“Nānāratanapajjotam, sasaṅgham bhojayim tahiñ;
Bhojayitvāna sattāham, nānagarasabhojanam.

“Nānācittehi pupphehi, pūjayitvā sasāvakam;
Nipacca pādamūlamhi, tam ṭhāna patthayim aham.

“Tadā munivaro āha, karuṇekarasāsayo;
Passathetañ dijavaram, padumānanalocanam.

“Pītipāmojjabahulam, samuggatatanūruham;
Hāsamhitavisālakkham, mama sāsanalālasam.

“Patitam pādamūle me, ekāvatthasumānasam;
Esa pattheti tam ṭhānam, vicittakathikattanam.

“Satasahassito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Kumārakassapo nāma, hessati satthu sāvako.

“Vicittapupphadussānam, ratanānañca vāhasā;
Vicittakathikānam so, aggatañ pāpuṇissati.

“Tena kammena sukatena, cetanāpañidhī ca;
Jahitvā mānusam deham, tāvatiṁsamagacchahañ.

“Paribbhamañ bhavābhavē, raṅgamajjhe yathā naṭo;
Sākhamigatrajo hutvā, migiyā kucchimokkamim.

“Tadā mayi kucchigate, vajjhavāro upaṭṭhito;
Sākhena cattā me mātā, nigrodham saraṇam gatā.

“Tena sā migrājena, maraṇā parimocitā;

Pariccajivā sapāṇam, mamevam ovadī tadā.

“Nigrodhameva seveyya, na sākhamupasamvase;
Nigrodhasmīm mataṁ seyyo, yañce sākhamhi jīvitam.

“Tenānusītīhā migayūthapena, ahañca mātā ca tathetare ca;
Āgamma rammaṁ tusitādhivāsam, gatā pavāsam sagharam yatheva.

“Puno kassapavīrassa, athamentamhi sāsane;
Āruhya selasikharam, yuñjitvā jinasāsanam.

“Idānāham rājagahe, jāto sethikule ahum;
Āpannasattā me mātā, pabbaji anagāriyam.

“Sagabbham tam viditvāna, devadattamupānayum;
So avoca vināsetha, pāpikam bhikkhunim imam.

“Idānipi munindena, jinena anukampitā;
Sukhinī ajanī mayham, mātā bhikkhunupassaye.

“Tam viditvā mahīpālo, kosalo mam aposayi;
Kumāraparihānena, nāmenāhañca kassapo.

“Mahākassapamāgamma, aham kumārakassapo;
Vammikasadisam kāyam, sutvā buddhena desitam.

“Tato cittam vimucci me, anupādāya sabbaso;
Pāyāsim damayitvāham, etadaggamapāpuṇim.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā cittakathikabhāvena satthārā etadagge ṭhapito attano paṭipattiṁ paccavekkhitvā ratanattayaguṇavibhāvanamukhena aññam byākaronto –

201. “Aho buddhā aho dhammā, aho no satthu sampadā;
Yattha etādisam dhammam, sāvako sacchikāhiti.

202. “Asaṅkheyyesu kappesu, sakkāyādhigatā ahū;
Tesamayaṁ pacchimako, carimoyam samussayo;
Jātimaraṇasamāsāro, natthi dāni punabbhavo”ti. – gāthādvayam abhāsi;

Tattha **ahoti** acchariyatthe nipāto. **Buddhāti** sabbaññubuddhā, gāravavasena bahuvacanam, aho acchariyā sambuddhāti attho. **Dhammāti** pariyattidhammena saddhim navā lokuttaradhammā. **Aho no satthu sampadāti** amhākam satthu dasabalassa aho sampattiyo. **Yatthāti** yasmiṁ satthari brahmacariyāvāsenā. **Etādisam dhammam, sāvako sacchikāhiti** etādisam evarūpam suvisuddhajjhānābhīññāparivāram anavasesakilesakkhayāvaham santam pañitam anuttaram dhammam sāvakopī nāma sacchikarissati, tasmā evamvidhaguṇavisesādhigamahetubhūtā aho acchariyā buddhā bhagavanto, acchariyā dhammaduguṇā, acchariyā amhākam satthu sampattiyoti ratanattayassa guṇādhimuttiṁ pavedesīti. Dhammasampattikittaneneva hi saṅgasuppaṭipatti kittitā hotīti.

Evam sādhāraṇavasena dassitam dhammassa sacchikiriyam idāni attupanāyikam katvā dassento “**asaṅkheyyesū**”ti gāthamāha. Tattha **asaṅkheyyesūti** gaṇanapatham vītivattesu mahākappesu.

Sakkāyāti pañcupādānakkhandhā. Te hi paramatthato vijjamānadhammasamūhatāya “sakkāyā”ti vuccanti. **Ahūti** nivattanūpāyassa anadhigatattā anapagatā ahesum. **Tesamayam pacchimako carimoyam samussayoti** yasmā ayam sabbapacchimako, tato eva carimo, tasmā **jātimaraṇasahito** khandhādipaṭipāṭisaññito **samsāro** idāni āyatī punabbhavābhāvato **punabbhavo natthi**, ayamantimā jātīti attho.

Kumārakassapattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

2. Dhammapālattheragāthāvanṇanā

Yo have daharo bhikkhūti āyasmato dhammapālattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto athadassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto kenacideva karaṇīyena vanantam upagato satthāram disvā pasannamānasō pilakkhaphalamadāsi. So tena puññākammēna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde satthari parinibbute avantiratthe brāhmaṇakule nibbattitvā **dhammapāloti** laddhanāmo vayappatto takkasilam gantvā sippam uggahetvā paṭinivattento antarāmagge ekasmiṁ vihāre aññataram theram disvā tassa santike dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam vaḍḍhetvā chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam apadāne (apa. thera 1.39.21-25) –

“Vanantare buddham disvā, athadassim mahāyasam;
Pasannacitto sumano, pilakkhassādādim phalam.

“Aṭṭhārase kappasate, yam phalamadādim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā samāpattisukhena vītināmento ekadivasam tasmim vihāre dve sāmañere rukkhagge pupphāni ocinante ārūlhasākhāya bhaggāya patante disvā thero iddhānubhāvena hatthena gahetvā arogeyeva bhūmiyam ṭhāpetvā tesam sāmañerānam dhammam desento –

203. “Yo have daharo bhikkhu, yuñjati buddhasāsane;
Jāgaro sa hi suttesu, amogham tassa jīvitam.

204. “Tasmā saddhañca sīlañca, pasādaṁ dhammadassanam;
Anuyuñjetha medhāvī, saram buddhāna sāsana”nti. – imā dve gāthā abhāsi;

Tattha **yoti** aniyamavacanam. **Haveti** daṭṭhathe nipāto. **Daharoti** taruṇo. Bhikkhatīti **bhikkhu**. **Yuñjatīti** ghaṭati vāyamati. **Jāgaroti** jāgaraṇadhammasamannāgato. **Suttesūti** supantesu. Idam vuttam hoti **yo bhikkhu daharova** samāno taruṇo “tathāham pacchā vuḍḍhakāle jānissāmī”ti acintetvā buddhānam **sāsane** appamādapāṭipattiyan yuñjati samathavipassanābhāvanāya yogam karoti, so **suttesu** avijjāniddāya suttesu pamattesu saddhādijāgaradhammasamannāgamena **jāgaro**, tato eva attahitaparahitapāripūriyā **amogham** avañjhām **tassa jīvitam**, yasmā ca etadevam, **tasmā saddhañca** “atthi kammaṁ atthi kammavipākō”tiādinayappavattam kammaphalasaddhañca, saddhūpanibandhattā sīlassa tadupanissayam catupārisuddhisīlañca, “sammāsambuddho bhagavā, svākhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti evam pavattaranattayappasādañca, vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya pariññādivasena catusaccadhammadassanañca **medhāvī** dhammojapaññāya samannāgato bhikkhu **buddhānam sāsanam** ovādaṁ anusīṭhim anussaranto ādittampi attano sīsam ajjhupekkhītvā **anuyuñjetha**, tattha anuyogam ātappam kareyyāti attho.

Dhammapālattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

3. Brahmālittheragāthāvaṇṇanā

Kassindriyāni samathaṅgatānīti āyasmato brahmālittherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhavet vivaṭṭūpanissayaṁ kusalam upacinanto vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram piṇḍāya carantam disvā pasannamānasō vanditvā pādaphalam adāsi. Satthā anumodanam vativ pakkāmi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde kosalaraṭṭhe brāhmaṇakule nibbattitvā **brahmālīti** laddhanāmo viññutam patto hetusampattiya codiyamāno saṃsāre sañjātasamvego tādisena kalyānamittasannissayena buddhasāsane pabbajitvā patirūpakammaṭṭhānam gahetvā araññe viharanto nāṇassa paripākagatattā nacirasseva vipassanam vadhetvā chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. therā 2.51.63-67) –

“Suvanṇavaṇṇam sambuddham, āhutīnam paṭiggahaṁ;
Rathiyam paṭipajjantam, pādaphalam adāsahaṁ.

“Ekanavutito kappe, yaṁ phalam adadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayhaṁ...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā maggasukhena phalasukhena vītināmento ekadivasam padhānapariggāhakena therena tasmiṁ araññāyatane bhikkhū uddissa vuttam padhānānuyogam pariggaṇhanto –

205. “Kassindriyāni samathaṅgatāni, assā yathā sārathinā sudantā;
Pahīnamānassa anāsavassa, devāpi kassa pihayanti tādino.

206. “Mayhindriyāni samathaṅgatāni, assā yathā sārathinā sudantā;
Pahīnamānassa anāsavassa, devāpi mayhaṁ pihayanti tādino”ti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tassatto – imasmiṁ araññāyatane vasantesu bhikkhūsu **kassa** bhikkhuno therassa vā navassa vā majjhimassa vā chekena **sārathinā sudantā assā** viya manacchaṭṭhāni **indriyāni samathaṁ** dantabhāvam nibbisevanabhāvam **gatāni**. Kassa navavidhampi mānam pahāya ṛhitattā **pahīnamānassa** catunnampi āsavānam abhāvena **anāsavassa** iṭṭhādīsu tādilakkhaṇappattiya **tādino devāpi pihayanti** manussāpi sammāpaṭipattidassanādinā ca ādarena patthentīti.

Tattha ca gāthāyam purimaḍḍhena anāgāmimaggādhigamo puṭho, anāgāminopi hi indriyāni pahīnakāmarāgabyāpādatāya samathaṁ nibbisevanataṁ gatāni honti. Itarena arahattamaggapaṭilābho, arahā hi “pahīnamāno anāsavo tādī”ti ca vuccati.

Athāyasmā brahmāli padhānapariggāhakena vuttam “**kassindriyāni**”ti gātham paccanubhāsi. Tadattham attūpanāyikavasena vissajjento “**mayhindriyāni**”tiādikāya dutiyagāthāya aññam byākāsi, tattha **mayhindriyānīti** mama cakkhādīni indriyāni. Sesam vuttanayameva.

Brahmālittheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Mogharājatheragāthāvaṇṇanā

Chavipāpaka cittabhaddakāti āyasmato mogharājatherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto

ekadivasam satthu santike dhammam suñanto satthāram ekam bhikkhum lūkhacīvaradharānam aggaṭṭhāne ṭhapentam disvā tam ṭhanantaram ākañkhanto pañidhānam katvā tattha bhave puññāni karonto atthadassissa bhagavato kāle brāhmaṇakule nibbattitvā brāhmaṇānam vijjāsippesu nipphattim gato brāhmaṇamāṇave vijjāsippāni sikkhāpento ekadivasam atthadassim bhagavantam bhikkhusaṅghaparivutam gacchantaṁ disvā pasannamānaso pañcapatiṭhitena vanditvā sirasi añjaliṁ katvā ‘yāvatā rūpino sattā’ tiādinā chahi gāthāhi abhitthavitvā bhājanam pūretvā madhum upanāmesi. Satthā madhum paṭiggahetvā anumodanam akāsi.

So tena puññakammēna devamanussesu sāmsaranto kassapassa bhagavato kāle kaṭṭhavāhanassa nāma rañño amacco hutvā tena satthu ānayanattham purisahassena pesito satthu santikam gantvā dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vīsativassasahassāni samañadhammam katvā tato cuto ekam buddhantaram sugatīsuyeva parivattento imasmiṁ buddhuppāde brāhmaṇakule nibbattitvā **mogharājātī** laddhanāmo bāvarībrāhmaṇassa santike uggahitasippo samvegajāto tāpasapabbajam pabbajitvā tāpasasahassaparivāro ajitādīhi saddhiṁ satthu santikam pesito tesam pannarasamo hutvā pañhe pucchitvā pañhavissajjanapariyosāne arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. therā 1.4.64-83) –

“Atthadassī tu bhagavā, sayambhū aparājito;
Bhikkhusaṅghaparibyūḍho, rathiyam paṭipajjatha.

“Sissehi samparivuto, gharamhā abhinikkhamiṁ;
Nikkhamitvānaham tattha, addasam lokanāyakam.

“Abhivādiya sambuddham, sire katvāna añjaliṁ;
Sakam cittam pasādetvā, santhavim lokanāyakam.

“Yāvatā rūpino sattā, arūpī vā asaññino;
Sabbe te tava ñāṇamhi, anto honti samogadhā.

“Sukhumacchikajālena, udakam yo parikkhipe;
Ye keci udate pāṇā, antojāle bhavanti te.

“Yesañca cetanā atthi, rūpino ca arūpino;
Sabbe te tava ñāṇamhi, anto honti samogadhā.

“Samuddharasimam lokam, andhakārasamākulam;
Tava dhammam suñitvāna, kañkhāsotam taranti te.

“Avijjānivute loke, andhakārena otthaṭe;
Tava ñāṇamhi jotante, andhakārā padhamṣitā.

“Tuvam cakkhūsi sabbesam, mahātamapanūdano;
Tava dhammam suñitvāna, nibbāyati bahujjano.

“Puṭakam pūrayitvāna, madhukhuddamaneṭakam;
Ubho hatthehi paggayha, upanesim mahesino.

“Paṭiggaṇhi mahāvīro, sahatthena mahā isi;
Bhuñjitvā tañca sabbaññū, vehāsam nabhamuggami.

“Antalikkhe ṭhito satthā, atthadassī narāsabho;

Mama cittam pasādento, imā gāthā abhāsatha.

“Yenidam thavitañ nānam, buddhaseñho ca thomito;
Tena cittappasādena, duggatiñ so na gacchati.

“Catuddasañca khattum so, devarajjam karissati;
Pathabyā rajjam aṭṭhasatañ, vasudham āvasissati.

“Pañceva satakkhattuñca, cakkavattī bhavissati;
Padesarajjam asaṅkheyam, mahiyā kārayissati.

“Ajjhāyako mantadharo, tiṇam vedāna pāragū;
Gotamassa bhagavato, sāsane pabbajissati.

“Gambhīrañ nipuñam attham, nāñena vicinissati;
Mogharājāti nāmena, hessati satthu sāvako.

“Tīhi vijjāhi sampannam, katakiccamanāsavam;
Gotamo satthavāhago, etadagge ṭhapessati.

“Hitvā mānusakam yogam, chetvāna bhavabandhanam;
Sabbāsave pariññaya, viharāmi anāsavo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā satthalūkham suttalūkham rajanalūkhanti visesena tividhenapi lūkhena samannāgatañ pamsukūlam dhāresi. Tena nam satthā lūkhacīvaraḍharānam aggaṭṭhāne ṭhapesi. Aparabhāge purimakammappaccayā parihārassa akarañato therassa sarīre daddupīlakādīni uppajjivitvā vadḍhimsu. So “senāsanam dussatī”ti hemantepi magadhakkhettesu palālasanthārāni attharitvā seti. Tam ekdivasam upaṭṭhānam upasaṅkamitvā vanditvā ekamantam nisinnam satthā paṭisanthāravasena “**chavipāpakā**”tiādinā paṭhamagāthāya pucchi.

207. Tattha **chavipāpakāti** daddukacchupīlakāhi bhinnacchavibhāvato hīnacchavika duṭṭhacchavika. **Cittabhaddakāti** anavasesakileappahānenā brahmavīhārasevanāya ca bhaddacitta sundaracitta. **Mogharājāti** tassa ālapanañ. **Satatañ samāhitoti** aggaphalasamādhinā niccakālam abhiñham samāhitamānasō. **Hemantikasitakālarattiyoti** hemantasamaye sītakālarattiyō. Accantasamyoje cetam upayogavacanam. “Hemantikā sītakālarattiyō”tipi pāli. Tattha **hemantikāti** hemantogadhā hemantapariyāpannāti attho. **Bhikkhu tvam sīti** bhikkhu ko tvam asi, evambhūto paresu tava senāsanam katvā adentesu saṅghikañca senāsanam apavisanto. **Katham karissasīti** yathāvutte sītakāle katham attabhāvam pavattesi satthā pucchi. Evam pana puṭṭho therō satthu tamattham kathento

208. “Sampannasassā magadhā, kevalā iti me sutam;
Palālacchannako seyyam, yathaññe sukhajīvino”ti. – gāthamāha;

Tattha **sampannasassāti** nippannahassassā. **Magadhāti** magadharaṭṭham vadati. Magadhā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḷhīvasena “magadhā”tveva bahuvacanena vuccati. **Kevalāti** anavasesā. **Iti me sutanti** evam mayā sutam. Tattha yo adiṭṭho padeso, tassa vasena sutanti vuttam. Tena edise kāle magadhesu yatha katthaci mayā vasitum sakkāti dasseti.

Palālacchannako seyyam, yathaññe sukhajīvinoti yathā aññe sukhajīvino bhikkhū senāsanasappāyam laddhā sundarehi attharanapāvurañehi sukhena sayanti, evam ahampi palālasanthārameva heṭṭhā santharitvā upari tiriyañca palālacchadaneneva chāditasarīratāya palālacchannako seyyam sayim,

seyyam kappesinti attano yathālābhasantosam vibhāveti.

Mogharājattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Visākhapañcālaputtattheragāthāvaṇṇanā

Na ukkhipe no ca parikkhipe pareti āyasmato visākhassa pañcālaputtassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhavet vivaṭṭūpanissayaṁ puññam upacinanto ito cuddase kappe paccantagāme daliddakule nibbattitvā viññutam patto ekadivasam phalapariyesanam carantehi tasmīm gāme manussehi saddhiṁ araññam gato tattha ekam paccekabuddham disvā pasannamānaso valliphalam adāsi. So tena puññakamma devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde magadharaṭṭhe maṇḍalikarājakule nibbattitvā **visākhoti** laddhanāmo pañcālarājadhituyā puttabhāvato pacchā **pañcālaputtoti** paññāyittha. So pitari mate rajjam kārento satthari attano gāmasamīpagate satthu santikam gantvā dhammaṁ sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā satthārā saddhiṁ sāvatthim gato vipassanam paṭhāpetvā nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.39.31-36) –

“Sabbe janā samāgamma, agamiṁsu vanam tadā;
Phalamanvesamānā te, alabhiṁsu phalam tadā.

“Tathaddasāsim sambuddham, sayambhum aparājitaṁ;
Pasannacitto sumano, valliphalamadāsaham.

“Catuddase ito kappe, yan phalamadāsim tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā theroy nītīnam anukampāya jātibhūmim agamāsi. Tattha manussā theram upasāṅkamitvā kālena kālam dhammaṁ suñnatā ekadivasam “katihu nu kho, bhante, aṅgehi samannāgato dhammakathiko hoti”ti dhammakathikalakkhaṇam pucchiṁsu. Thero tesam dhammakathikalakkhaṇam kathento –

209. “Na ukkhipe no ca parikkhipe pare, na okkhipe pāragataṁ na eraye;
Na cattavaṇṇam parisāsu byāhare, anuddhato sammitabhāṇi subbato.

210. “Susukhumanipuṇatthadassinā, matikusalena nivātavuttinā;
Samsevitabuddhasīlinā, nibbānam na hi tena dullabha”nti. –

Gāthādvayam abhāsi.

Tattha **na ukkhipeti** attānam na ukkhipeyya, jātiādīhi bāhusaccādīhi ca attukkaṁsanam na kareyya. **No ca parikkhipe** pare pare parapuggale teheva jātiādīhi no parikkhipe paricchinditvā na khipeyya gunaparidhamsanavasena vā na khipeyya. Na okkhipe pare iccevam sambandho. Pare ojjhāpanavasena **na okkhipe** hetthato katvā pare na olokāpeyya, na ojjhāpeyyāti attho. “Na ukkhipe”ti keci paṭhanti, so evatto. **Pāragatanti** saṁsārapāram viya vijjāya pāram gataṁ khīṇāsavam tevijjam chaṭṭabhiññam vā **na eraye** na ghaṭṭaye na āsādeyya. **Na cattavaṇṇam** parisāsu byāharetī attano vanṇam guṇam lābhassakkārasilokam nikāmayamāno khattiyaparisādīsu na bhāseyya. **Anuddhatotī** uddhaccarahito. Uddhatassa hi vacanam nādiyanti. **Sammitabhāṇī** sammadeva mitabhāṇī, kālena sāpadesam pariyantavatī athasañhitameva vācam bhāsanasioti attho. Ito aññathā vadantassa vacanam agahanīyam hoti. **Subbatotī** sundaravato sīlasampanno. “Siyā”ti kiriyāpadam ānetvā yojetabbam.

Evam thero sañkhepeneva dhammadhikalakkhaṇam vatvā tesam guṇānam attani labbhamānataṁ adhimuccitvā bhiyyosomattāya abhippasannam mahājanam ūnatvā “evamvidhassa dhammadhikassa vimuttāyatanasannisitassa na nibbānam dullabham, atha kho sulabhamevā”ti dassento “susukhumaṇipuṇatthadassinā”ti dutiyagāthamāha. Tassattho heṭṭhā vuttoyeva.

Visākhapañcālaputtatheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

6. Cūlakattheragāthāvanṇanā

Nadanti morā susikhā supekuṇātī āyasmato cūlakattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhavet vivaṭṭupanissayaṁ kusalam upacinanto ito ekaṭimse kappe sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram disvā pasannamānaso chattapaññiphalam adāsi. So tena puññakamma devamanussesu samṣaranto imasmin buddhuppade rājagahe brāhmaṇakule nibbattitvā **cūlakoti** laddhanāmo vayappatto dhanapāladamane satthari laddhappasādo pabbajitvā samanadhammam karonto indasālaguhāyam vasati, so ekadivasam guhādvāre nisinno magadhakkhettam olokesi. Tasmīm khaṇe pāvusakālamegho gambhīramadhuranigghoso satapaṭalaṁ sahassapaṭalo añjana sikharaṁ nabhām pūretvā pavassati, mayūrasaṅghā ca meghagajjitaṁ sutvā haṭṭhatuṭṭhā kekāsaddam muñcītvā tattha tattha padese naccantā vicaranti. Therassapi āvāsagabbhe meghavātaphassehi apagatadhammattā passaddhakarajakāye kallatam patte utusappāyalābhena cittam ekaggam ahosi, kammaṭṭhānavīthim otari, so tam ūnatvā kālasampadādikittanamukhena attānam bhāvanāya ussāhento –

- 211.** “Nadanti morā susikhā supekuṇā, sunīlagīvā sumukhā sugajjino;
Susaddalā cāpi mahāmahī ayam, subyāpitambu suvalāhakam nabham.
- 212.** “Sukallarūpo sumanassa jhāyatam, sunikkamo sādhu subuddhasāsane;
Susukkasukkam nipuṇam sududdasam, phusāhi tam uttamamaccutam pada”nti. –

Dve gāthā abhāsi.

Tattha **nadanti morā susikhā supekuṇā, sunīlagīvā sumukhā sugajjino** ete matthake utṭhitāhi sundarāhi sikhāhi samannāgatattā **susikhā**, nānāvanṇehi anekahi sobhanehi bhaddakapiñchehi samannāgatattā **supekuṇā**, rājīvavaṇṇasaṅkāsāya sundarāya nīlavānṇāya gīvāya samannāgatattā **sunīlagīvā**, sundaramukhatāya **sumukhā**, manuññavāditāya **sugajjino**, **morā** sikhāṇdino chajjasamvādī kekāsaddam muñcantā **nadanti** ravanti. **Susaddalā cāpi mahāmahī** ayanti ayañca mahāpathavī susaddalā sundarahaṭṭatiñā. **Subyāpitambū** abhinavavuṭṭhiyā taham taham vissandamānasalilatāya suṭṭhu byāpitajalā vitatajalā. “Susukkatambū”tipi pāṭho, suvisuddhajalāti attho. **Suvalāhakam** **nabhanti** idañca nabham ākāsam nīluppaladalasannibhehi samantato pūretvā ṭhitehi sundarehi valāhakehi meghehi suvalāhakam.

Sukallarūpo sumanassa jhāyatanti idāni utusappāyalābhena suṭṭhu kallarūpo kammaniyasabhāvo tvam, nīvaraṇehi anajjhārūlhacittatāya sundaramanassa yogāvacarassa yam ārammaṇūpanijjhānavasena lakkhanūpanijjhānavasena ca jhāyatam. **Sunikkamo...pe... accutam padanti** evam jhāyanto ca **sādhu subuddhassa** sammāsambuddhassa **sāsane** sundaranikkamo hutvā suparisuddhasīlatāya **susukkam**, visuddhasabhbāvatāya sabbassapi samkilesassa gocarabhāvānupagamanato **sukkam**, nipuṇānṇagocaratāya **nipuṇam**, paramagambhīratāya **sududdasam**, pañītabhbāvena seṭṭhabhbāvena ca **uttamam**, niccasabhbāvatāya **accutam padam tam** nibbānam **phusāhi** attapaccakkhakaraṇena sammāpaṭipattiyā sacchikarohīti.

Evam thero attānam ovadantova utusappāyalābhena samāhitacitto vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.39.37-42) –

“Kanikāramva jalitam, puṇṇamāyeva candimam;
Jalantam dīparukkhamva, addasam lokanāyakam.

“Kadaliphalam paggayha, adāsiṁ satthuno aham;
Pasannacitto sumano, vanditvāna apakkamīm.

“Ekatiṁse ito kappe, yaṁ phalamadadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā thero attano paṭipattim paccavekkhitvā pītisomanassajāto “**nadanti morā**”tiādinā tāyeva gāthā paccudāhāsi. Tenassa idameva aññābyākaraṇam ahosīti.

Cūlakattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anūpamattheragāthāvaṇṇanā

Nandamānāgataṁ cittāti āyasmato anūpamattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭupanissayaṁ puññam upacinanto ito ekatiṁse kappe kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam padumam nāma paccekabuddham piṇḍaya carantaṁ rathiyam disvā pasannamānaso aṅkolapupphehi pūjesi. So tena puññakammena devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde kosalaraṭṭhe ibbhakule nibbattitvā rūpasampattiyaṁ **anūpamoti** laddhanāmo vayappatto upanissayasampannatāya kāme pahāya pabbajitvā vipassanāya kammaṁ karonto araññe viharati. Tassa cittaṁ bahiddhā rūpādiārammaṇesu vidhāvati. Kammatṭhānam parivaṭṭati. Thero vidhāvantam cittaṁ niggaṇhanto –

213. “Nandamānāgataṁ cittam, sūlamāropamānakam;
Tena teneva vajasi, yena sūlam kalingaram.

214. “Tāham cittakalim brūmi, tam brūmi cittadubbhakam;
Satthā te dullabho laddho, mānatthe mam niyojayī”ti. –

Imāhi dvīhi gāthāhi ovadi.

Tattha **nandamānāgataṁ cittāti** nandamāna abhinandamāna citta abhinandamānam āgataṁ uppannaṁ. **Sūlamāropamānakanti** dukkhuppattiṭṭhānatāya sūlasadisattā sūlam tam tam bhavaṁ kammakilesehi ettakaṁ kālam āropiyamānam. **Tena teneva vajasi, yena sūlam kalingaranti** yattha yattha sūlasaṅkhātā bhavā kalingarasaṅkhātā adhikuṭṭanakā kāmaguṇā ca tena teneva, pāpacitta, vajasi, tam tadeva ṭhānam upagacchasi, attano anattham na sallakkhesi.

Tāham cittakalim brūmīti tam tasmiṁ pamattabhāvato cittakalim cittakālakaṇṇim aham kathayāmi. Punapi **tam brūmi** kathemi **cittadubbhakam** cittasaṅkhātassa attano bahūpakārassa santānassa anatthāvahanato cittadubbhim. “Cittadubbhagā”tipi paṭhanti. Cittasaṅkhātaalakkhikaappapuññāti attho. Kinti brūhīti ce? Āha “**satthā te dullabho laddho, mānatthe mam niyojayī**”ti. Kappānam asaṅkyeyyampi nāma buddhasuñño loko hoti, satthari uppannepi manussattasaddhāpaṭilābhādayo dullabhbā eva, laddhesu ca tesu satthāpi dullabhyeva hoti. Evam dullabho satthā idāni tayā laddho, tasmiṁ laddhe sampatipi anatthe ahite āyatīñca anatthāvahē dukkhāvahē akusale maṁ mā niyojeti. Evam therō attano cittam ovadanto evavipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.37.16-19) –

“Padumo nāma sambuddho, cittakūṭe vasī tadā;

Disvāna tam aham buddham, sayambhum aparājitaṁ.

“Āñkolaṁ pupphitam disvā, ocinitvānaham tadā;
Upagantvāna sambuddham, pūjayim padumam jinam.

“Ekatimse ito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Anūpamattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

8. Vajjitattheragāthāvanṇanā

Samsaram dīghamaddhānanti āyasmato vajjitattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto ito pañcasatthime kappe ekasmiṁ paccantagāme nibbattivā viññutam patto vanacarako hutvā vicaranto ekadivasam upasantaṁ nāma paccekabuddham pabbataguhāyam viharantaṁ addasa. So tassa upasamam disvā pasannamānasō campakapupphena pūjam akāsi. So tena puññakammena devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde kosalaraṭṭhe ibbhakule nibbatto jātadivasato paṭṭhāya mātugāmahatthaṁ gato rodati. Brahmalokato kira cavitvā idhāgato yasmā mātugāmasamphassam na sahati, tasmā mātugāmasamphassavajanato **vajjitol**veva nāmanā jātam. So vayappatto satthu yamakapāṭihāriyam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā tadaheva chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.37.27-30) –

“Upasanto ca sambuddho, vasatī pabbatantare;
Ekacampakamādāya, upagacchim naruttamam.

“Pasannacitto sumano, paccekamunimuttamam;
Ubho hatthehi paggayha, pūjayim aparājitaṁ.

“Pañcasatthimhito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Chaṭabhiñño pana hutvā attano pubbenivāsam anussaritvā dhammasamvegena –

215. “Samsaram dīghamaddhānam, gatīsu parivattisam;
Apassam ariyasaccāni, andhabhūto puthujjano.

216. “Tassa me appamattassa, samsārā vinalīkatā;
Sabbā gatī samucchinnā, natthi dāni punabbhavo”ti. – dve gāthā abhāsi;

Tattha **samsaranti** samsaranto, tasmiṁ tasmiṁ bhave ādānanikkhepavasena aparāparam sandhāvanto. **Dīghamaddhānanti** cirakālam anādimati samsāre aparimānakālam. **Gatisūti** sukatadukkaṭānam kammānam vasena sugatiduggatīsu. **Parivattisanti** ghaṭiyantam viya paribbhamento cavanupapajjanavasena aparāparam parivattim. Tassa pana parivattanassa kāraṇamāha “**apassam ariyasaccāni, andhabhūto puthujjano**”ti. Dukkhādīni cattāri ariyasaccāni nānacakkhunā apassanto appaṭivijjhanto, tato eva avijjandhatāya andhabhūto puthūnam janānādīhi kāraṇehi puthujjano honto gatīsu parivattisanti yojanā, tenevāha bhagavā –

“Catunnam, bhikkhave, ariyasaccānam ananubodhā appaṭivedhā evamidaṁ

dīghamaddhānam sandhāvitam saṃsaritam mamañceva tumhākañcā”ti (mahāva. 287; dī. ni. 2.155; sam. ni. 5.1091; netti. 114).

Tassa mayhañ vuttanayena pubbe puthujjanasева sato idāni satthārā dinnanayena **appamattassa** appamāda-paṭipattiya samathavipassanābhāvanām matthakam pāpetvā ṭhitassa. **Saṃsārā vinalikatā** saṃsaranti sattā etehīti “saṃsārā”ti laddhanāmā kammakilesā aggamacagena samuccchinnaṭṭā vigatanaṭṭā nimmūlā katā. **Sabbā gatī samucchinnātī** evam kammakilesavaṭṭānam vinalikatattā nirayādikā sabbāpi gatiyo sammadeva ucchinnā viddhamṣitā, tato eva **natthi dāni** āyatim **punabbhavoti** idameva ca therassa aññābyākaraṇam ahosīti.

Vajjitattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Sandhitattheragāthāvaṇṇanā

Assatthe haritobhāseti āyasmato sandhitattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto ito ekatiṁse kappe sikhissa bhagavato kāle eko gopālako ahosi. So satthari parinibbuta aññataram theram upasaṅkamitvā tassa santike buddhaguṇapaṭisamyuttam dhammadām sutvā pasannamānaso “kuhiñ bhagavā”ti pucchitvā parinibbutabhbāvam sutvā “evam mahānubhbāvā buddhāpi nāma aniccatāvasam gacchanti, aho saṅkhārā addhvā”ti aniccasāññam paṭilabhi. Tam thero bodhipūjāya ussāhesi. So kālena kālam bodhirukkhasamīpañ gantvā vipassanām paṭṭhapetvā buddhaguṇe anussaranto bodhim vandati. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde kosalaratthe ibbhakule nibbattitvā **sandhitoti** laddhanāmo vayappatto aniccatāpaṭisamyuttam dhammadakatham sutvā samvegajāto pabbajitvā vipassanām paṭṭhapetvā ñāṇassa paripākam gatattā nacirasseva chaṭabhiñño ahosi. So attano pubbenivāsam anussaranto sikhissa bhagavato kāle bodhivandanam buddhānussatim aniccasāññāpaṭilabhañca anussaritvā tadupanissayena attano visesādhigamañ pakāsento –

217. “Assatthe haritobhāse, saṃvirūlhamhi pādape;
Ekañ buddhagatañ saññam, alabhittham patissato.

218. “Ekatiṁse ito kappe, yam saññamalabhim tadā;
Tassā saññāya vāhasā, patto me āsavakkhayo”ti. –

Dve gāthā abhāsi.

Tattha **assattheti** assatthaṭṭhānīye, yvāyam etarahi amhākam bhagavato bodhirukkho assattho, etassa ṭhāne tadā sikhissa bhagavato bodhirukkho puṇḍarīko ṭhitoti so assatthaṭṭhānīyatāya “assatthe”ti vuttam. Sattānam assāsajananato vā. Apare pana “assattharukkhamūle nisīditvā tadā buddhānussatīya bhāvitattā thero ‘assatthe’ti avocā”ti vadanti. **Haritobhāseti** haritehi sāramaṇivāṇehi obhāsamāne. **Saṃvirūlhamhīti** suṭṭhu virūlhe suppatiṭṭhite, sughananicitapattapalāsapallavehi virūlhasañchanneti ca vadanti. **Pādapeti** rukkhe. **Ekañ buddhagatañ saññam, alabhittham patissatoti** buddhārammañam ārammañassa ekajātiyattā ekañ “iti so bhagavā”tiādinayappavattam buddhānussatisahagatañ saññam buddhaguṇānam patipatisaraṇato patissato hutvā alabhim.

Kadā pana sā saññā laddhā, kīvatāya siddhāti āha “ekatiṁse ito kappe”tiādi. Ito bhaddakappato uddham ārohanavasena ekatiṁse kappe. **Yam saññanti** yam buddhānussatisahagatañ saññam, yam vā buddhānam aniccatam disvā tadanusārena sabbāsaṅkhāresu tadā aniccasāññam alabhim. **Tassā saññāya vāhasāti** tassā yathāvuttāya saññāya kāraṇabhāvena tam upanissayam katvā. **Patto me āsavakkhayoti** idāni mayā āsavānam khayo nirodho adhigatoti imāyeva ca imassa therassa apadānagāthāpi. Yathāha (apa. thera 1.22.27-30) –

“Assatthe haritobhāse...pe... patto me āsavakkhayo.

“Ito terasakappamhi, dhaniṭṭho nāma khattiyo;

Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Sandhitattheragāthāvanṇanā niṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭhitā.

Niṭhitā ca duknipātavaṇṇanā.

3. Tikanipāto

1. Aṅgaṇikabhāradvājattheragāthāvanṇanā

Tikanipāte **ayoni suddhimanvesanti** āyasmato aṅgaṇikabhāradvājattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭūpanissayaṁ puññaṁ upacinanto ito ekaṭimse kappe sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram piṇḍāya carantam disvā pasannamānaso pañcapatiṭṭhitena vanditvā añjalim paggañhi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde himavantasamīpe ukkaṭhe nāma nagare vibhavasampannassa brāhmaṇassa gehe nibbattitvā **aṅgaṇikabhāradvājoti** laddhanāmo vayappatto vijjāsippesu nipphattim gato nekkhammajjhāsayatāya paribbājakapabbajjam pabbajitvā amaram tapam caranto tattha vicaranto sammāsambuddham janapadacārikam carantam disvā pasannamānaso satthu santike dhammam sutvā tam micchātapaṁ pahāya sāsane pabbajitvā vipassanāya kammaṁ karonto nacirasseva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.23.48-51) –

“Usabham pavaram vīram, vessabhum vijitāvinam;
Pasannacitto sumano, buddhaseṭṭhamavandahaṁ.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, vandanāya idam phalam.

“Catuvīsatikappamhi, vikatānandanāmako;
Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā vimuttisukhena viharanto nātinaṁ anukampāya attano jātibhūmim gantvā bahū nātakē sarañesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpetvā tato nivattitvā kururatthe kuṇḍiyassa nāma nigamassa avidūre araññe vasanto kenacideva karaṇīyena uggārāmaṁ gato uttarāpathato āgatehi sandiṭṭhehi brāhmaṇehi samāgato tehi, “bho bhāradvāja, kiṁ disvā brāhmaṇānaṁ samayaṁ pahāya imam samayaṁ gaṇhī”ti pucchito tesam ito buddhasāsanato bahiddhā suddhi natthīti dassento –

219. “Ayoni suddhimanvesam, aggim paricariṁ vane;
Suddhimaggam ajānanto, akāsim amaram tapa”nti. – paṭhamam gāthamāha;

Tattha **ayonīti** ayoniso anupāyena. **Suddhīnti** saṃsārasuddhim bhavanissaraṇam. **Anvesanti** gavesanto. **Aggiṁ paricariṁ vaneti** “ayaṁ suddhimago”ti adhippāyena araññāyatane aggihutasālāyam agyāgāraṁ katvā āhutim paggañhanto aggidevam paricariṁ vede vuttavidhinā pūjesim. **Suddhimaggam ajānanto, akāsim amaram tapanti** suddhiyā nibbānassa maggam ajānanto aggiparicaraṇam viya pañcatapatappanādiattakilamathānuyogam “suddhimago”ti maññāya akāsim

acariṁ paṭipajjim.

Evam thero assamato assamam gacchanto viya vede vuttavidhinā aggiparicaraṇādinā anuṭṭhāya suddhiyā appattabbhāvena bahiddhā suddhiyā abhāvam dassetvā idāni imasmimyeva sāsane suddhi ca mayā adhigatāti dassento –

220. “Tam sukhena sukham laddham, passa dhammasudhammataṁ;
Tisso vijjā anuppattā, katan buddhassa sāsana”nti. – dutiyagāthamāha;

Tattha tanti yassatthāya suddhiṁ anvesanto tassa maggām ajānanto aggim paricariṁ amaraṁ tapam acariṁ, tam nibbānasukham sukhena samathavipassanāya sukhāya paṭipadāya attakilamathānuyogam anupagamma mayā laddham pattaṁ adhigatam. **Passa dhammasudhammatanti** satthu sāsanadhammassa sudhammataṁ aviparītaniyyānikadhammasabhāvam passa jānāhīti dhammālapanavasena vadati, attānam vā ālapati. Tassa laddhabhāvam pana dassento –

“**Tisso vijjā anuppattā, katan buddhassa sāsana**”nti. –

Āha, tam vuttathameva. Evam suddhiyā adhigatattā “ito paṭṭhāyāham paramatthato brāhmaṇo”ti dassento –

221. “Brahmabandhu pure āsim, idāni khomhi brāhmaṇo;
Tevijjo nhātakocamhi, sottiyo camhi vedagū”ti. – tatiyam gāthamāha;

Tassattho – ito pubbe jātimattena brāhmaṇabhāvato brāhmaṇānam samaññāya **brahmabandhu** nāma **āsim**. Bāhitapāttā pana **idāni kho** arahattādhigamena paramatthato **brāhmaṇo ca amhi**. Ito pubbe bhavasañcayakarānam tissannam vedasañkhātānam vijjānam ajjhayanena samaññāmattena tevijjo nāma hutvā idāni bhavakkhayakarāya vijjāya vasena tissannam vijjānam adhigatattā paramatthato **tevijjo ca amhi**. Tathā ito pubbe bhavassādagadhitāya nhātakavatanipphattiyā samaññāmattena nhātako nāma hutvā idāni aṭṭhaṅgikamaggajalena suvikkhālitakilesamalatāya paramatthato **nhātako camhi**. Ito pubbe avimuttabhavassādāmantajjhānenā vohāramattato sottiyo nāma hutvā idāni suvimuttabhavassādadhammajjhānenā paramatthato **sottiyo camhi**. Ito pubbe appaṭinissatthapāpadhammānam vedānam gatamattena vedagū nāma hutvā idāni vedasañkhātena maggaññānena saṃsāramahoghassa vedassa catusaccassa ca pāram gatattā adhigatattā nātattā paramatthato **vedagū** jātoti. Tam sutvā brāhmaṇā sāsane ulāram pasādaṁ pavedesum.

Aṅgaṇikabhāradvājattheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccayattheragāthāvāṇṇanā

Pañcāhāham pabbajitoti āyasmato paccayattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā bhave puññāni upacinanto ito ekanavute kappe vipassissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram vinatāya nāma nadiyā tīre gacchantam disvā pasannamānaso manuññādassanāni mahantāni udumbaraphalāni ocinitvā upanāmesi. So tena puññakammēna sugatīsuyeva saṃsaranto imasmiṁ bhaddakappe cassape bhagavati loke uppajjītvā pavattavaradhammadmacakke veneyyajanānuggaham karonte tassa sāsane pabbajitvā vipassanam paṭṭhapetvā bhāvanamanuyuñjanto ekadivasam saṃsāradukkham cintetvā

Ativiya sañjātasamvego vihāre nisinno “arahattam appatvā ito na nikhamissāmī”ti cittam adhiṭṭhāya vāyamanto nāṇassa aparipakkattā vipassanam ussukkāpetum nāsakkhi. So kālaṅkatvā devamanussesu saṃsaranto imasmiṁ buddhuppāde rohitānagare khattiyakule nibbattitvā **paccayoti** laddhanāmo vayappatto pitu accayena rajje patiṭṭhito ekadivasam mahārājabaliṁ kātum ārabhi. Tattha mahājano

sannipati. Tasmim samāgame tassa pasādañjananattham satthā mahājanassa pekkhantasseva ākāse vessavañena nimmite ratanamayakūṭagāre ratanamayasihāsane nisiditvā dhammañ desesi. Mahato janakāyassa dhammābhisañmayo ahosi. Tam dhammañ sutvā paccayarājāpi rajañ pahaya purimahetusāñcodito pabbaji. So yathā kassapassa bhagavato kāle paññānam akāsi, evam paññānam katvā vihāram pavisitvā vipassanañ vadḍhento ñāñassa paripākam gatattā tāvadeva arahattam pāpuṇi. Tena vuttam apadāne (apa. thera 1.39.15-20) –

“Vinatānadiyā tīre, vihāsi purisuttamo;
Addasam virajam buddham, ekaggam susamāhitam.

“Tasmim pasannamānaso, kilesamaladhovane;
Udumbaraphalam gayha, buddhaseṭṭhassadāsañham.

“Ekanavutito kappe, yañ phalamadadiñ tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidañ phalam.

“Imamhi bhaddake kappe, samviggamānamānaso;
Kassapassa bhagavato, sāsane pabbajim ahañ.

“Tathā pabbajito santo, bhāvanam anuyuñjisam;
Na vihārā nikhamissam, iti katvāna mānasam.

“Uttamatthañ asampatto, na ca pattomhi tāvade;
Idāni pana ñāñassa, paripākena nibbuto;

Pattomhi acalañ thānam, phusitvā accutam padam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano pañipattikittanamukhena aññam byākaronto –

222. “Pañcāhāham pabbajito, sekho appattamānaso;
Vihāram me paviñthassa, cetaso pañidhī ahu.

223. “Nāsissam na pivissāmi, vihārato na nikkhame;
Napi passam nipātessam, tañhāsalle anūhate.

224. “Tassa mevam viharato, passa vīriyaparakkamam;
Tisso vijjā anuppattā, katañ buddhassa sāsana”nti. –

Imā tisso gāthā abhāsi.

Tattha **pañcāhāham pabbajitoti** pañcāho ahañ, pabbajito hutvā pañcāho, pabbajitadivasato pañcamo aho niñhitoti attho. **Sekho appattamānaso**ti adhisīlasikkhādīnam sikkhanato sekho. Anavasesato mānam siyati samucchindatīti mānaso, aggamaggo, tamnibbattito mānasato āgatam mānasam, arahattam, tam, so vā appatto etenāti appattamānaso. **Vihāram me paviñthassa, cetaso pañidhī ahūti** evam sekhassa me vasanakavihāram ovarakam paviñthassa sato evarūpo idāni vuccamānakāro cetopañidhi ahosi, evam mayā cittam pañhitanti attho.

Nāsissantiādinā cittapañidhiñ dasseti. Tattha **nāsissanti** yankiñci bhojanam na bhuñjissam na bhuñjissāmi **tañhāsalle** mama hadayagate **anūhate** anuddhateti evam sabbapadesu yojetabbam. **Na pivissāmīti** yankiñci pātabbam na pivissāmi. **Vihārato na nikkhame**ti imasmā idāni mayā

nisinnagabbhato na nikkhameyyam. **Napi passam** nipātessanti mama sarīrassa dvīsu passesu ekampi passam kāyakilamathavinodanattham na nipātessam, ekapassenapi na nipajjissāmīti attho.

Tassa mevam viharatoti tassa me evam cittam pañidhāya dalhavīriyādhitthānam katvā vipassanānuyogavasena viharato. **Passa vīriyaparakkamanti** vidhinā īrayitabbato “vīriyam” param thānam akkamanato “parakkamo”ti ca laddhanāmam ussolhībhūtam vāyāmaṁ passa jānāhi. Yassa panānubhāvena mayā **tisso vijjā anuppattā, katam buddhassa sāsananti** vuttatthameva.

Paccayattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

3. Bākulattheragāthāvanṇanā

Yo pubbe karapīyānīti āyasmato bākulattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi kira atīte ito kappasatasahassādhikassa asaṅkhyeyyassa matthake anomadassissa bhagavato uppattito puretarameva brāhmaṇakule nibbattitvā vayappatto tayo vede uggahetvā tattha sāram apassanto “samparāyikattham gavesissāmī”ti isipabbajjam pabbajitvā pabbatapāde viharanto pañcābhiññāatthasamāpattilābhī hutvā viharanto buddhuppādam sutvā satthu santikam gantvā dhammam sutvā sarañesu patiṭṭhito satthu udarābādhe uppanne araññato bhesajjāni āharitvā tam vūpasametvā tattha puññam ārogyatthāya pariñāmetvā tato cuto brahmaloke nibbattitvā ekam asaṅkhyeyyam devamanussesu samśaranto padumuttarabuddhakāle haṁsavaṭṭinagare kulagehe nibbatto satthāram ekam bhikkhum appābādhānam aggaṭṭhāne ṭhapentam disvā sayam tam thānantaram ākaṅkhanto pañidhānam katvā yāvajīvam kusalam upacinitvā sugatīsuyeva samśaranto vipassissa bhagavato nibbattito puretarameva bandhumatṭinagare brāhmaṇakule nibbatto purimanayeneva isipabbajjam pabbajitvā jhānābhiññālābhī hutvā pabbatapāde vasanto buddhuppādam sutvā satthu santikam gantvā dhammam sutvā sarañesu patiṭṭhito bhikkhūnam tiṇapupphakaroge uppanne tam vūpasametvā tattha yāvatāyukam ṭhatvā tato cuto brahmaloke nibbattitvā ekanavutikappe devamanussesu samśaranto kassapassa bhagavato kāle bārāṇasiyam kulagehe nibbattitvā gharāvāsam vasanto ekam jīṇam vinassamānam mahāvihāram disvā tattha uposathāgārādikam sabbam āvasathaṁ kāretvā tattha bhikkhusaṅghassa sabbam bhesajjam paṭiyādetvā yāvajīvam kusalam katvā ekam buddhantaram devamanussesu samśaranto amhākam bhagavato uppattito puretarameva kosambiyam setṭhigehe nibbatti. So arogabhāvāya mahāyamunāya nhāpiyamāno dhātiyā hatthato macchena gilito macche kevaṭṭahatthagate bārāṇasiseṭṭhibhāriyāya vikkinītvā gahite phāliyamānepi puññabalena arogoyeva hutvā tāya puttoti gahetvā posiyamāno tam pavattim sutvā janakehi mātāpitūhi “ayaṁ amhākam putto, detha noputta”nti anuyoge kate raññā “ubhayesampi sādhāraṇo hotū”ti dvinnam kulānam dāyādabhāvena vinicchayam katvā ṭhāpitattā **bākuloti** laddhanāmo vayappatto hutvā mahatiṁ sampattim anubhavanto āsītiko hutvā satthu santike dhammam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā sattāhameva puthujjano ahosi, aṭṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 1.40.386-411) –

“Himavantassāvidūre, sobhito nāma pabbato;
Assamo sukato mayham, sakasissehi māpito.

“Maṇḍapā ca bahū tattha, pupphitā sindhuvārakā;
Kapithā ca bahū tattha, pupphitā jīvajīvakā.

“Nigguṇḍiyo bahū tattha, badarāmalakāni ca;
Phārusakā alābū ca, puṇḍarīkā ca pupphitā.

“Āḷakā beluvā tattha, kadalī mātuluṅgakā;
Mahānāmā bahū tattha, ajjunā ca piyaṅgukā.

“Kosambā saṭṭalā nimbā, nigrodhā ca kapitthanā;

Ediso assamo mayham, sasissoham tahiṁ vasim.

“Anomadassī bhagavā, sayambhū lokanāyako;
Gavesam paṭisallānam, mamassamamupāgami.

“Upetamhi mahāvīre, anomadassimahāyase;
Khaṇena lokanāthassa, vātābādho samuṭṭhahi.

“Vicaranto araññamhi, addasam lokanāyakam;
Upagantvāna sambuddham, cakkhumantam mahāyasam.

“Iriyañcāpi disvāna, upalakkhesaham tadā;
Asaṁsayañhi buddhassa, byādhi no udapajjatha.

“Khippam assamamāgañchim, mama sissāna santike;
Bhesajjam kattukāmoham, sisse āmantayim tadā.

“Paṭissuṇitvāna me vākyam, sissā sabbe sagāravā;
Ekajjhām sannipatiṁsu, satthugāravatā mama.

“Khippam pabbatamāruyha, sabbosadhamahāsaḥam;
Pānīyayogaṁ katvāna, buddhaseṭṭhassadāsaḥam.

“Paribhutte mahāvīre, sabbaññulokanāyake;
Khippam vāto vūpasami, sugatassa mahesino.

“Passaddham daratham disvā, anomadassī mahāyaso;
Sakāsane niśiditvā, imā gāthā abhāsatha.

“Yo me pādāsi bhesajjam, byādhiñca samayī mama;
Tamaham kittayissāmi, sunātha mama bhāsato.

“Kappasatasahassāni, devaloke ramissati;
Vādite tūriye tattha, modissati sadā ayam.

“Manussalokamāgantvā, sukkamūlena codito;
Sahassakkhattum rājā ca, cakkavattī bhavissati.

“Pañcapaññāsakappamhi, anomo nāma khattiyo;
Cāturanto vijitāvī, jambumañḍassa issaro.

“Sattaratanasampanno, cakkavattī mahabbalo;
Tāvatimsepi khobhetvā, issaram kārayissati.

“Devabhūto manusso vā, appābādho bhavissati;
Pariggaham vivajjetvā, byādhiñ loke tarissati.

“Aparimeyye ito kappe, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Sabbāsave pariññāya, nibbāyissatināsavo.

“Kilese jhāpayitvāna, tañhāsotam tarissati;
Bākulo nāma nāmena, hessati satthu sāvako.

“Idam sabbam abhiññāya, gotamo sakyapuñgavo;
Bhikkhusaṅge nisīditvā, etadagge ṭhapessati.

“Anomadassī bhagavā, sayambhū lokanāyako;
Vivekānuvilokento, mamassamamupāgami.

“Upāgatam mahāvīram, sabbañnum lokanāyakam;
Sabbosadhena tappesim, pasanno sehi pāñibhi.

“Tassa me sukataṁ kammaṁ, sukhette bījasampadā;
Khepetum neva sakkomi, tadā hi sukataṁ mama.

“Lābhā mama suladdhaṁ me, yohaṁ addakkhi nāyakam;
Tena kammāvasesena, pattomhi acalaṁ padam.

“Sabbametaṁ abhiññāya, gotamo sakyapuñgavo;
Bhikkhusaṅge nisīditvā, etadagge ṭhapesi maṁ.

“Aparimeyye ito kappe, yaṁ kammamakariṁ tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, bhesajjassa idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā ekadivasam satthārā attano sāvake paṭipāṭiyā ṭhanantare ṭhapentena appābādhānam aggaṭṭhāne ṭhapiro so parinibbānasamaye saṅghamajjhē bhikkhūnam ovādamukhena aññam byākaronto –

225. “Yo pubbe karaṇīyāni, pacchā so kātumicchatī;
Sukhā so dhamsate ṭhanā, pacchā ca manutappati.

226. “Yañhi kayirā tañhi vade, yaṁ na kayirā na tam vade;
Akarontam bhāsamānam, pariñānanti pañḍitā.

227. “Susukhaṁ vata nibbānam, sammāsambuddhadesitam;
Asokaṁ virajaṁ khemam, yattha dukkhaṁ nirujjhati”ti. – gāthāttayamabhāsi;

Tattha **yo pubbe karaṇīyāni, pacchā so kātumicchatī** yo puggalo pubbe puretaram jarārogādīhi anabhibhūtakāleyeva kātabbāni attano hitasukhāvahāni kammāni pamādavasena akatvā pacchā so kātabbakālam atikkamitvā kātum icchatī. Soti ca nipātamattam. Tadā pana jarārogādīhi abhibhūtattā kātum na sakkoti, asakkonto ca **sukhā so dhamsate ṭhanā, pacchā ca manutappatī** so puggalo sukhaṁ ṭhanā saggato nibbānato ca tadupāyassa anuppāditattā parihāyanto “akataṁ me kalyāṇa”ntiādinā (ma. ni. 3.248; netti. 120) pacchā ca anutappati vippaṭisāraṁ āpajjati. Ma-kāro padasandhikaro. Aham pana karaṇīyam katvā eva tumhe evam vadāmīti dassento “**yañhi kayirā**”ti dutiyam gāthamāha.

Tattha **parijānanti** “ettako aya”nti paricchijja jānanti na bahum maññantīti attho. Sammāpaṭipattivasena hi yathāvādī tathākārī eva sobhati, na tato aññathā. Karaṇīyapariyāyena

sādhāraṇato vuttamatthaṁ idāni sarūpato dassetum “susukhaṁ vatā” tiādinā tatiyam gāthamāha. Tassattho – sammā sāmaṇa sabbadhammānaṁ buddhattā **sammāsambuddhena** bhagavatā **desitaṁ** sabbaso sokahetūnaṁ abhāvato **asokam** vigatarāgādirajattā **virajam** catūhi yogehi anupaddutattā **khemam** nibbānaṁ suṭṭhu **sukham** **vata**, kasmā? **Yattha** yasmiṁ nibbāne sakalaṁ **vatṭadukkham** **nirujjhati** accantameva vūpasamatīti.

Bākulatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhaniyattheragāthāvaṇṇanā

Sukhañce jīvitum iccheti āyasmato dhaniyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave puññāni upacinanto sikhissa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutaṁ patto ekadivasam satthāram disvā pasannamānaso naṭamālāya pūjam akāsi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmīm buddhuppāde rājagahe kumbhakārakule nibbattitvā **dhaniyoti** laddhanāmo vayappatto kumbhakārakamma jīvati. Tena ca samayena satthā dhaniyassa kumbhakārassa sālāyam nisīditvā pukkusātissa kulaputtassa **chadhātuvibhaṅgasuttam** (ma. ni. 3.342 ādayo) desesi. So tam sutvā katakicco ahosi. Dhaniyo tassa parinibbutabhāvam sutvā “niyyānikam vata buddhasāsanam, yattha ekarattiparicayenāpi vatṭadukkhato muñcituṁ sakkā”ti paṭiladdhasaddho pabbajitvā kuṭīmañḍanānuyutto viharanto kuṭikaraṇam paṭicca bhagavatā garahito saṅghike senāsane vasanto vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.48.1-7) –

“Suvaṇṇavaṇṇam sambuddham, āhutīnam paṭiggham;
Vipinaggena gacchantam, addasam lokanāyakam.

“Naṭamālam gahetvāna, nikhamanto ca tāvade;
Tatthaddasāsim sambuddham, oghatiṇṇamanāsavam.

“Pasannacitto sumano, naṭamālamapūjayim;
Dakkhiṇeyyam mahāvīram, sabbalokānukampakam.

“Ekatimse ito kappe, yam mālamabhiropayim;
Duggatim nābhijānāmi, buddhapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā ye bhikkhū dhutaṅgasamādhānena attānam ukkamsetvā saṅghabhattādim sādiyante aññe bhikkhū avajānanti, tesam ovādadānamukhena aññam byākaronto –

228. “Sukhañce jīvitum icche, sāmaññasmiṁ apekkhavā;
Saṅghikam nātimaññeyya, cīvaraṁ pānabhojanam.

229. Sukhañce jīvitum icche, sāmaññasmiṁ apekkhavā;
Ahi mūsikasobbhaṇva, sevetha sayanāsanam.

230. Sukhañce jīvitum icche, sāmaññasmiṁ apekkhavā;
Itarītarena tusseyya, ekadhammañca bhāvaye”ti. – tisso gāthā abhāsi;

Tattha **sukhañce jīvitum icche, sāmaññasmiṁ apekkhavāti** sāmaññasmiṁ samaṇabhāve apekkhavā sikkhāya tibbagāravo hutvā sukham jīvitum iccheyya ce, anesanam pahāya sāmaññasukhena sace jīvitukāmoti attho. **Saṅghikam nātimaññeyya, cīvaraṁ pānabhojananti** saṅghato ābhataṁ cīvaraṁ āhāram na avamaññeyya, saṅghassa uppajjanakalābho nāma parisuddhuppādo hotīti tam

paribhuñjantassa ājīvapārisuddhisambhavena sāmaññasukham̄ hatthagatamevāti adhippāyo. **Ahi mūsikasobbhām̄vāti** ahi viya mūsikāya khatabilam̄ **sevetha** seveyya senāsanam̄. Yathā nāma sappo sayamattano āsayam̄ akatvā mūsikāya aññena vā kate āsaye vasitvā yena kāmam̄ pakkamatī, evamevañ bhikkhu sayam̄ senāsanakarañā samkilesam̄ anāpajjītvā yatha katthaci vasitvā pakkameyyāti attho.

Idāni vutte avutte ca paccaye yathālābhasantoseneva sāmaññasukham̄ hoti, na aññathāti dassento āha “**itarītarena tusseyyā**”ti, yena kenaci hīnena vā paññena vā yathāladdhena paccayena santosam̄ āpajjeyyāti attho. **Ekadhammanti** appamādabhāvam̄, tañhi anuyuñjantassa anavajjam̄ sabbam̄ lokiyasukham̄ lokuttarasukhañca hatthagatameva hoti. Tenāha bhagavā – “appamatto hi jhāyanto, pappoti vipulam̄ sukha”nti (ma. ni. 2.352; dha. pa. 27).

Dhaniyattheragāthāvāñjanā niñhitā.

5. Mātañgaputtattheragāthāvāñjanā

Atisītanti āyasmato mātañgaputtattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayañ kira padumuttarassa bhagavato kāle himavantasamīpe mahato jātassarassa heṭṭhā mahati nāgabhabane mahānubhāvo nāgarājā hutvā nibbatto ekadivasañ nāgabhabanato nikkhāmitvā vicaranto satthāram̄ ākāsenā gacchantañ disvā pasannamānasō attano sīsamañinā pūjañ akāsi. So tena puññakammēna devamanussesu sañsaranto imasmiñ buddhuppāde kosalarañthe mātañgassa nāma kuṭumbikassa putto hutvā nibbatto **mātañgaputtotveva** paññāyittha. So viññutañ patto alasajātiko hutvā kiñci kammañ akaronto nātakēhi aññehi ca garahito “sukhajīvino ime samañā sakyaputtiyā”ti sukhajīvitam̄ ākañkhanto bhikkhūhi kataparicayo hutvā satthāram̄ upasañkamitvā dhammam̄ sutvā paññiladdhasaddho pabbajitvā aññe bhikkhū iddhimante disvā iddhibalam̄ pathhetvā satthu santike kammañthānam̄ gahetvā bhāvanam̄ anuyuñjanto chañlabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.48.8-29) –

“Padumuttaro nāma jino, sabbadhammāna pāragū;
Vivekakāmo sambuddho, gacchate anilañjase.

“Avidūre himavantassa, mahājātassaro ahu;
Tattha me bhavanam̄ āsi, puññakammēna samyutam̄.

“Bhavanā abhinikkhamma, addasam̄ lokanāyakam̄;
Indīvarañva jalitañ, ādittañva hutāsanam̄.

“Vicinam̄ naddasam̄ puppham̄, pūjayissanti nāyakam̄;
Sakam̄ cittam̄ pasādetvā, avandim̄ satthuno aham̄.

“Mama sīse mañim̄ gayha, pūjayim̄ lokanāyakam̄;
Imāya mañipūjāya, vipāko hotu bhaddako.

“Padumuttaro lokavidū, āhutīnam̄ pañiggaho;
Antalikkhe ṭhito satthā, imam̄ gātham̄ abhāsatha.

“So te ijjhātu sañkappo, labhassu vipulam̄ sukham̄;
Imāya mañipūjāya, anubhohi mahāyasam̄.

“Idam̄ vatvāna bhagavā, jalajuttamanāmako;
Agamāsi buddhaseñtho, yatha cittam̄ paññihitañ.

“Saṭṭhikappāni devindo, devarajjamakārayim;
Anekasatakkhattuñca, cakkavattī ahosaham.

“Pubbakammam̄ sarantassa, devabhūtassa me sato;
Maṇi nibbattate mayham̄, ālokakaraṇo mamam̄.

“Chaṭasītisahassāni, nāriyo me pariggahā;
Vicittavatthābharaṇā, āmukkamaṇikuṇḍalā.

“Alārapamhā hasulā, susaññā tanumajjhimā;
Parivārenti maṇi niccam̄, maṇipūjāyidaṇ phalam̄.

“Soṇnamayā maṇimayā, lohitaṅkamayā tathā;
Bhaṇḍā me sukatā honti, yadicchasi piṇḍahanā.

“Kūṭagārā gahā rammā, sayanañca mahāraham̄;
Mama saṅkappamaññāya, nibbattanti yadicchakam̄.

“Lābhā tesam̄ suladdhañca, ye labhanti upassutim̄;
Puññakkhettaṇ manussānam̄, osadham̄ sabbaṇinam̄.

“Mayhampi sukataṇ kammaṇ, yoham̄ adakkhi nāyakaṇ;
Vinipātā pamuttomhi, pattomhi acalaṇ padam̄.

“Yam̄ yan̄ yonūpapajjāmi, devattam̄ atha mānusam̄;
Divasañceva rattiñca, āloko hoti me sadā.

“Tāyeva maṇipūjāya, anubhotvāna sampadā;
Ñāṇāloko mayā diṭṭho, pattomhi acalaṇ padam̄.

“Satasahassito kappe, yan̄ manim̄ abhipūjayim̄;
Duggatim̄ nābhijānāmi, maṇipūjāyidaṇ phalam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā puggalādhiṭṭhanavasena kosajjam̄ garahanto attano ca vīriyārambham̄ kittento –

231. “Atisītam̄ atiuṇhaṇ, atisāyamidaṇ ahu;
Iti vissaṭṭhakammante, khaṇā accenti māṇave.
232. “Yo ca sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññati;
Karam̄ purisakiccāni, so sukhā na vihāyati.
233. “Dabbam̄ kusam̄ poṭakilaṇ, usīram̄ muñjapabbajam̄;
Urasā panudissāmi, vivekamanubrūhaya”nti. – gāthāttayamāha;

Tattha **atisītanti** himapātavaddalādinā ativiya sītam̄, **idam̄ ahūti** ānetvā sambandho. **Atiuṇhanti** dhammaparitāpādinā ativiya uṇhaṇ, ubhayenapi utuvasena kosajjavatthumāha. **Atisāyanti** divasassa pariṇatiyā atisāyam̄, sāyaggahaṇeneva cettha pātopi sangayhati, tadubhayena kālavasena kosajjavatthumāha. **Itīti** iminā pakārena. Etena “idha, bhikkhave, bhikkhunā kammam̄ kattabbam̄ hotī”tiādinā (a. ni. 8.80; dī. ni. 3.334) vuttaṇ kosajjavatthum̄ saṅgaṇhāti. **Vissaṭṭhakammanteti**

pariccattayogakammante. **Khaṇāti** buddhuppādādayo brahmacariyavāsassa okāsā. **Accentīti** atikkamanti. **Māṇaveti** satte. **Tiṇā bhiyyo na maññatīti** tiṇato upari na maññati, tiṇam viya maññati, sītuṇhāni abhibhavitvā attanā kattabbam karoti. **Karanti** karonto. **Purisakiccaṇīti** vīrapurisena kattabbāni attahitaparahitāni. **Sukhāti** sukhato, nibbānasukhatoti adhippāyo. Tatiyagāthāya attho heṭṭhā vuttoyeva.

Mātaṅgaputtattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

6. Khujjasobhitattheragāthāvanṇanā

Ye cittakathī bahussutāti āyasmato khujjasobhitattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam kira padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattivā viññutam patto ekadivasam bhagavantam mahatā bhikkhusaṅghena saddhim gacchantam disvā pasannamānaso dasahi gāthāhi abhitthavi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde pāṭaliputtanagare brāhmaṇakule nibbatti, “sobhito”tissa nāmam ahosi. Thokam khujjadhātukatāya pana **khujjasobhitotveva** paññāyittha. So vayappatto satthari parinibbute ānandattherassa santike pabbajitvā chālabhiñño ahosi. Tena vuttaṃ **apadāne** (apa. thera 2.47.49-58) –

“Kakudham vilasantamva, devadevam narāsabham;
Rathiyam paṭipajjantam, ko disvā na pasīdati.

“Tamandhakāram nāsetvā, santāretvā bahuṃ janam;
Ñāṇalokena jotantam, ko disvā na pasīdati.

“Vasīsatasahassemi, nīyantam lokanāyakam;
Uddharantam bahū satte, ko disvā na pasīdati.

“Āhanantam dhammadherim, maddantam titthiye gaṇe;
Sīhanādam vinadantam, ko disvā na pasīdati.

“Yāvatā brahmalokato, āgantvā sabrahmakā;
Pucchanti nipuṇe pañhe, ko disvā na pasīdati.

“Yassañjalim karityāna, āyācanti sadevakā;
Tena puññam anubhonti, ko disvā na pasīdati.

“Sabbe janā samāgantvā, sampavārenti cakkhumam;
Na vikampati ajjhīṭho, ko disvā na pasīdati.

“Nagaram pavisato yassa, ravanti bheriyo bahū;
Vinadanti gajā mattā, ko disvā na pasīdati.

“Vīthiyā gacchato yassa, sabbābhā jotate sadā;
Abbhunnatā samā honti, ko disvā na pasīdati.

“Byāharantassa buddhassa, cakkavālampi suyyati;
Sabbe satte viññāpeti, ko disvā na pasīdati.

“Satasaḥassito kappe, yaṃ buddhamabhikittayim;
Duggatim nābhijānāmi, kittanāya idam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā paṭhamamahāsaṅgītikāle rājagahe sattapaṇṇiguhāyam sannipatitena saṅghena “āyasmantam ānandaṁ āmantehī”ti āṇatto pathaviyam nimujjivitā therassa purato uṭṭhahitvā saṅghassa sāsanam ārocetvā sayam puretarame akāsenā gantvā sattapaṇṇiguhādvāram sampānuṇi. Tena ca samayena mārassa mārakāyikānañca paṭisedhanattham devasaṅghena pesitā aññatarā devatā sattapaṇṇiguhādvāre ṛhitā hoti, tassā khujjasobhito thero attano āgamanam kathento –

234. “Ye cittakathī bahussutā, samaṇā pāṭaliputtavāsino;

Tesaññataroyamāyuvā, dvāre tiṭṭhati khujjasobhito”ti. – paṭhamam gāthamāha;

Tattha **cittakathīti** vicittadhammadhākā, saṅkhipanam, vitthāraṇam gambhīrakaraṇam uttānikarāṇam kaṅkhāvinodanam dhammapatiṭṭhāpananti evamādīhi nānānayehi paresam ajjhāsayānurūpam dhammassa kathanasīlāti attho. **Bahussutāti** pariyattiपातिवेहबहुसाप्चरिपुरिया bahussutā. Sabbaso samitapāpatāya **samaṇā**. **Pāṭaliputtavāsino, tesaññataroti** pāṭaliputtanagaravāsitāya pāṭaliputtavāsino, tesam aññataro, **ayam āyuvā dīghāyu āyasmā**. **Dvāre tiṭṭhatīti** sattapaṇṇiguhāya dvāre tiṭṭhati, saṅghassa anumatiyā pavisitunti attho. Tam sutvā sā devatā therassa āgamanam saṅghassa nivedentī –

235. “Ye cittakathī...pe... dvāre tiṭṭhati māluterito”ti. – dutiyam gāthamāha;

Tattha **māluteritoti** iddhicittajanitena vāyunā erito, iddhibalena āgatoti attho.

Evam tāya devatāya niveditena saṅghena katokāso thero saṅghassa santikam gacchanto –

236. “Suyuddhena suyiṭṭhena, saṅgāmavijayena ca;

Brahmacariyānuciṇṇena, evāyam sukhamedhatī”ti. –

Imāya tatiyagāthāya aññam byākāsi.

Tattha **suyuddhenāti** pubbabhāge tadaṅgavikkhambhanappahānavasena kilesehi sutṭhu yujjhānena. **Suyiṭṭhenāti** antarantarā kalyāṇamittehi dinnasappāyadhammadānena. **Saṅgāmavijayena cāti** samucchchedappahānavasena sabbaso kilesābhisaṅkhāranimmathanena laddhasaṅgāmavijayena ca. **Brahmacariyānuciṇṇenāti** anuciṇṇena aggamaggabrahmacariyena. **Evāyam sukhamedhatīti** evam vutappakārena ayaṁ khujjasobhito nibbānasukham phalasamāpattisukhañca edhati, anubhavatīti attho.

Khujjasobhitatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vāraṇattheragāthāvaṇṇanā

Yodha koci manussesūti āyasmato vāraṇattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni karonto ito dvānavute kappe tissassa bhagavato uppattito puretarameva brāhmaṇakule nibbattitvā brāhmaṇānam vijjāsipesu pāragū hutvā isipabbajjam pabbajitvā catupaṇṇāsasahassānam antevāsikānam mante vācento vasati. Tena ca samayena tissassa bhagavato bodhisattabhūtassa tusitā kāyā cavityā carimabhāve mātukucchiṁ okkamanena mahāpathavikampo ahosi. Tam disvā mahājano bhīto samviggo nam isim upasaṅkamitvā pathavikapanakāraṇam pucchi. So “mahābodhisatto mātukucchiṁ okkami, tenāyam pathavikampo, tasmā mā bhāyathā”ti buddhuppādassa pubbanimittabhāvam kathetvā samassāsesi, buddhārammaṇañca pīṭim paṭivedesi. So tena puññakammaṇa devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde kosalaratthe brāhmaṇakule nibbattitvā **vāraṇoti** laddhanāmo vayappatto aññatarassa āraññakassa therassa santike dhammaṁ sutvā laddhappasādo pabbajitvā samaṇadhammaṁ karoti. So ekadivasam buddhupatīñānam gacchanto antarāmagge ahinakule aññamaññam kalaham katvā kālañkate disvā “ime sattā aññamaññavirodhena jīvitakkhayam pattā”ti samviggamānaso hutvā bhagavato santikam gato,

tassa bhagavā cittācāram īnatvā tadanurūpameva ovādam dento –

237. “Yodha koci manussesu, parapāṇāni hiṁsati;
Asmā lokā paramhā ca, ubhayā dhamṣate naro.

238. “Yo ca mettena cittena, sabbapāṇānukampati;
Bahuñhi so pasavati, puññam tādisako naro.

239. “Subhāsitassa sikkhetha, samanūpāsanassa ca;
Ekāsanassa ca raho, cittavūpasamassā cā”ti. – tisso gāthā abhāsi;

Tattha **yodha koci manusseśūti** idha manussesu yo koci khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā. Manussaggahaṇañceththa ukkaṭṭhasattanidassananti daṭṭhabbam.

Parapāṇāni hiṁsatīti parasatte māreti vibādhati ca. **Asmā lokāti** idha lokato. **Paramhāti** paralokato. **Ubhayā dhamṣateti** ubhayato dhamṣati, ubhayalokapariyāpannahitasukhato parihāyatīti attho. **Naroti** satto.

Evam parapīṭālakkhaṇam pāpadhammaṁ dassetvā idāni parapīṭānivattilakkhaṇam kusalam dhammaṁ dassento “**yo ca mettenā**”tiādinā dutiyam gāthamāha. Tattha **mettena cittētī** mettāsampayuttena cittena appanāpattena itarītarena vā. **Sabbapāṇānukampatī** sabbe pāne attano orasaputte viya mettāyati. **Bahuñhi so pasavati, puññam tādisako naroti** so tathārūpo mettāvihārī puggalo bahum mahantam anappakam kusalam pasavati paṭilabhati adhigacchati.

Idāni tam sasambhāre samathavipassanādhamme niyojento “**subhāsitassā**”tiādinā tatiyam gāthamāha. Tattha **subhāsitassa sikkhethāti** appicchakathādibhedam subhāsitam pariyattidhammaṁ savanadhāraṇaparipucchādivasena sikkheyya. **Samanūpāsanassa cāti** samitapāpānam samanānam kalyāṇamittānam upāsakānam kālena kālam upasaṅkamitvā payirupāsanañceva paṭipattiyā tesam samīpacariyañca sikkheyya. **Ekāsanassa ca raho cittavūpasamassa cāti** ekassa asahāyassa kāyavivekaṁ anubrūhantassa raho kammaṭṭhānānuyogavasena āsanam nisajjam sikkheyya. Evam kammaṭṭhānam anuyuñjanto bhāvanañca matthakam pāpento samucchedavasena kilesānam cittassa vūpasamañca sikkheyya. Yāhi adhisīlasikkhādīhi kilesā accantameva vūpasantā pahīnā honti, tā maggaphalasikkhā sikkhantassa accantameva cittam vūpasantam nāma hotīti. Gāthāpariyosāne vipassanam vadḍhetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.47.59-72) –

“Ajjhogāhetvā himavam, mante vācemaham tadā;
Catupaññāsasahassāni, sissā mayham upaṭṭhahum.

“Adhitā vedagū sabbe, chaṭaṅge pāramiṁ gatā;
Sakavijjhāhupatthaddhā, himavante vasanti te.

“Cavītvā tusitā kāyā, devaputto mahāyaso;
Uppajji mātukucchismiṁ, sampajāno patissato.

“Sambuddhe upapajjante, dasasahassi kampatha;
Andhā cakkhum alabhimṣu, uppajjantamhi nāyake.

“Sabbākāram pakampittha, kevalā vasudhā ayam;
Nigghosasaddam sutvāna, ubbijjimṣu mahājanā.

“Sabbe janā samāgama, āgacchum mama santikam;
Vasudhāyam pakampittha, kiṁ vipāko bhavissati.

“Avacāsim tadā tesam, mā bhetha natthi vo bhayam;
Visatṭhā hotha sabbepi, uppādoyam suvatthiko.

“Aṭṭhahetūhi samphussa, vasudhāyam pakampati;
Tathā nimittā dissanti, obhāso vipulo mahā.

“Asamsayam buddhaseṭṭho, uppajjissati cakkhumā;
Saññāpetvāna janataṁ, pañcasile kathesahaṁ.

“Sutvāna pañcasilāni, buddhuppādañca dullabham;
Ubbegajātā sumanā, tuṭṭhahaṭṭhā ahamṣu te.

“Dvenavute ito kappe, yaṁ nimittam viyākariṁ;
Duggatim nābhijānāmi, byākaraṇassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Vāraṇattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vassikattheragāthāvaṇṇanā

Ekopi saddho medhāvīti āyasmato vassikattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha tattha bhave puññāni karonto atthadassisā bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto ekadivasam satthāram disvā pasannacitto pilakkhaphalāni adāsi. So tena puññakammēna devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde kosalaratthe brāhmaṇakule nibbattitvā **vassikoti** laddhanāmo vayappatto satthu yamakapāṭihāriyam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā samaṇadhammam karonto ābādhiko ahosi. Atha naṁ ñātakā vejjaparidiṭṭhena bhesajjavidhinā upaṭṭhahitvā arogamakaṁsu. So tamhā ābādhā vuṭṭhito saṁvegajāto bhāvanam ussukkāpetvā chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.47.40-44) –

“Vanantare buddham disvā, atthadassiṁ mahāyasam;
Pasannacitto sumano, pilakkhassa phalam adā.

“Aṭṭhārase kappasate, yaṁ phalam adadiṁ tadā;
Duggatim nābhijānāmi, phaladānassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭṭabhiñño pana hutvā ākāsenā ñātakānam santike gantvā ākāse ṭhito dhammam desetvā te saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhāpesi. Tesu keci kālaṅkatā saraṇesu sīlesu ca patiṭṭhitattā sage nibbattiṁsu. Atha naṁ satthā buddhupaṭṭhānam upagatam “kiṁ te, vassika, ñātīnam ārogya”nti pucchi. So ñātīnam attanā kataṁ satthu kathento –

240. “Ekopi saddho medhāvī, assaddhānīdha ñātinam;

Dhammaṭṭho sīlasampanno, hoti atthāya bandhunam.

241. “Niggayha anukampāya, coditā ñātayo mayā;

Ñātībandhavapemena, kāram katvāna bhikkhusu.

242. “Te abbhatītā kālaṅkatā, pattā te tidivam sukham;

Bhātaro mayham mātā ca, modanti kāmakāmino”ti. –

Tisso gāthā abhāsi.

Tatthāyam paṭhamagāthāya attho – yo kammaphalasaddhāya ca ratanattayasaddhāya ca vasena **saddho**, tato eva kammassakataññādiyogato **medhāvī**, satthu ovādadhamme navalokuttaradhamme ca ṭhitattā **dhammaṭṭho**, ācārasillassa maggasillassa phalasillassa ca vasena **sīlasampanno**, so **ekopi** yathāvuttāya saddhāya abhāvena **assaddhānam idha** imasmim loke “amhākam ime”ti ñātabbatṭhena **ñātīnam**, tathā pemabandhanena bandhanaṭṭhena “**bandhū**”ti ca laddhanāmānam bandhavānam **atthāya** hitāya **hotīti**.

Evam sādhāraṇato vuttamatthaṁ attūpanāyikam katvā dassetum “**niggayhā**”tiādinā itaragāthā vuttā. Tattha **niggayha anukampāya, coditā ñātayo mayāti** idānipi duggatā kusalam akatvā āyatim parikkilesam puna mānubhavitthāti niggahetvā ñātayo mayā ovaditā. **Ñātibandhavapemena** “amhākam ayam bandhavo”ti evam pavattena pema mama ovādam atikkamitum asakkontā **kāram kāram** katvāna **bhikkhūsu** pasannacittā hutvā cīvarādipaccayadānenā ceva upaṭṭhānenā ca bhikkhūsu sakkārasammānam katvā **te abbhatītā kālañkatā** hutvā imam lokam atikkantā. Puna **teti** nipātamattam. **Tidivam** sukhanti devalokapariyāpannasukham, sukhām vā iṭṭham tidivam adhigatā. “Ke pana te”ti āha. “**Bhātaro mayham mātā ca, modanti kāmakāmino**”ti. Attanā yathākāmitavatthukāmasamañgino hutvā abhiramantīti attho.

Vassikattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

9. Yasojattheragāthāvanṇanā

Kālapabbāngasañkāsoti āyasmato yasojattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tatha tattha bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato kāle ārāmagopakakule nibbattitvā viññutam patto ekadivasam vipassiṁ bhagavantam ākāsenā gacchantaṁ disvā pasannamānaso labujaphalam adāsi.

So tena puññakammē devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde sāvathinagaradvāre kevaṭṭagāme pañcakulasatajetṭhakassa kevaṭṭassa putto hutvā nibbatti, **yasojotissa** nāmam akāmsu. So vayappatto attano sahāyehi kevaṭṭaputtehi saddhiṁ macchagahañatthaṁ aciravatiyam nadiyam jālam khipi. Tattheko suvaṇṇavaṇṇo mahāmaccho antojālam pāvisi. Tam te rañño pasenadissa dassesum. Rājā “imassa suvaṇṇavaṇṇassa macchassa vaṇṇakāraṇam bhagavā jānātī”ti maccham gāhāpetvā bhagavato dassesi. Bhagavā “ayam kassapassa sammāsambuddhassa sāsane osakkamāne pabbajitvā micchā paṭipajjanto sāsanam osakkāpetvā niraye nibbatto ekam buddhantaram niraye paccitvā tato cuto aciravatiyam maccho hutvā nibbatto”ti vatvā tassa bhaginīnañca niraye nibbattabhāvam, tassa bhātikattherassa parinibbutabhāvāñca teneva kathāpetvā imissā aṭṭhuppatiyā **kapilasuttam** desesi.

Satthu desanam sutvā yasojo samvegajāto saddhiṁ attano sahāyehi bhagavato santike pabbajitvā patirūpe ṭhāne vasanto ekadivasam sapariso bhagavantam vanditum jetavanam agamāsi. Tassa āgamane senāsanapaññāpanādinā vihāre uccāsaddamahāsaddo ahosi. Tam sutvā “bhagavā saparisaṁ yasojam pañāmesī”ti (udā. 23) sabbam udāne āgatanayena veditabbam. Pañāmito pana āyasmā yasojo kasābhīhato bhaddo assājānīyo viya samviggamānaso saddhiṁ parisāya vaggumudāya nadiyā tīre vasanto ghaṭento vāyamanto vipassanam vāḍḍhetvā antovasseyeva chaṭṭabhiñño ahosi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.47.32-39) –

“Nagare bandhumatiyā, ārāmiko aham tadā;
Addasam virajam buddham, gacchantaṁ anilañjase.

“Labujam phalamādāya, buddhaseṭṭhassadāsaham;
Ākāseva ṭhito santo, paṭiggañhi mahāyaso.

“Vittisañjānano mayham, diṭṭhadhammasukhāvaho;

Phalam buddhassa datvāna, vippasannena cetasā.

“Adhigañchim tadā pītiṁ, vipulam sukhāmūttamam;
Uppajjateva ratanam, nibbattassa tahiṁ tahiṁ.

“Ekanavutito kappe, yam phalam adadim tadā;
Duggatiṁ nābhijānāmi, phaladānassidaṁ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiññam pana samānam saparisaṁ āyasmantam yasojaṁ satthā pakkositvā āneñjasamāpattinā paṭisanthāramakāsi. So sabbepi dhutaṅgadhamme samādāya vattati. Tenassa sarīram kisam ahosi lūkham dubbañnam, tam bhagavā paramappicchatāya pasamsanto –

243. “Kālapabbāṅgasāṅkāso, kiso dhamanisanthato;
Mattaññū annapānamhi, adīnamānasō naro”ti. – paṭhamam gāthamāha;

Tattha **kālapabbāṅgasāṅkāso** mamsūpacayavigamena kisadusaṇṭhitasarīrāvayavatāya dantilatāpabbasadisango, tenāha “**kiso dhamanisanthato**”ti. **Kisoti** moneyyapaṭipadāpūraṇena kisasarīro. **Dhamanisanthatoti** dhamanīhi santhatagatto appamaṇsalohitatāya pākaṭīhi kaṇḍarasirāhi vitatasarīro. **Mattaññūti** pariyesanapaṭiggaṇaparibhogavissajjanē pamāṇaññū. **Adīnamānasoti** kosajjādīhi anabhibhūtattā alīnacitto akusītavutti. **Naroti** puriso, porisassa dhurassa vahanato porisalakkhaṇasampanno purisadhorayhoti adhippāyo.

Evam thero satthārā pasaṭho pasaṭṭhabhāvānurūpam attano adhivāsanakhantivīryārambhavivekābhirkittanamukhena bhikkhūnam dhammaṁ kathento –

244. “Phuṭṭho ḍamsehi makasehi, araññasmim brahāvane;
Nāgo saṅgāmasīseva, sato tatrādhivāsaye.

245. “Yathā brahmā tathā eko, yathā devo tathā duve;
Yathā gāmo tathā tayo, kolāhalam tatuttari”nti. –

Imā dve gāthā abhāsi.

Tattha **nāgo saṅgāmasīsevāti** yathā nāma ājāneyyo hatthināgo yuddhamāṇdale asisattitomarādippahāre adhivāsetvā parasenam viddhamseti, evam bhikkhu **araññasmim brahāvane** araññāniyam ḍamṣādiparissaye **sato** sampajāno adhivāseyya, adhivāsetvā ca bhāvanābalena mārabalam vidhameyya.

Yathā brahmāti yathā brahmā ekako cittappakoparahito jhānasukhena niccameva sukrito viharati **tathā ekoti** bhikkhupi eko adutiyō vivekasukhamanubrūhento sukhām viharati. Ekassa sāmaññasukham pañṭanti hi vuttam. Etena ekavihārī bhikkhu “brahmaśamo”ti ovādaṁ deti. **Yathā devo tathā duveti** yathā devānam antarantarā cittappakopopi siyā, tathā dvinnam bhikkhūnam sahavāse ghaṭṭanāpi bhavyeyāti sadutiyavāsenā bhikkhu “devasamo”ti vutto. **Yathā gāmo tathā tayoti** asmimeva pāṭhe tiṇṇam bhikkhūnam sahavāso gāmavāsasadiso vivekavāso na hotīti adhippāyo. **Kolāhalam tatuttarinti** tato tayato upari ca bahūnam saṃvāso kolāhalam uccāsaddamahāsaddamahājanasannipātasadiso, tasmā ekavihārinā bhavitabbanti adhippāyoti.

Yasojatheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sāṭimattiyattheragāthāvaṇṇanā

Ahu tuyham̄ pure saddhāti āyasmato sāṭimattiyattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha bhave puññāni upacinanto siddhatthassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam̄ patto ekadivasam̄ satthāram̄ disvā pasannamānaso tālavaṇṭam̄ adāsi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde magadharatthe brāhmaṇakule nibbattitvā **sāṭimattiyoti** laddhanāmo vayappatto hetusampannatāya āraññakabhikkhūnam̄ santike pabbajitvā vipassanāya kammañ karonto chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 1.38.43-47) –

“Siddhatthassa bhagavato, tālavaṇṭamadāsaḥam̄;
Sumanehi paṭicchannam̄, dhārayāmi mahārahaḥam̄.

“Catunnavutito kappe, tālavaṇṭamadāsaḥam̄;
Duggatim̄ nābhijānāmi, tālavaṇṭassidaṁ phalam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā bhikkhū ovadati anusāsatī bahū ca satte dhammañ kathetvā sarañesu ca sīlesu ca patiṭṭhāpesi. Aññatarañca kulam̄ assaddham̄ appasannam̄ saddham̄ pasannam̄ akāsi. Tena tasmiñ kule manussā there abhippasannā ahesum̄. Tatthekā dārikā abhirūpā dassanīyā theram̄ piṇḍaya paviṭṭham̄ sakkaccam̄ bhojanena parivisati. Athekadivasam̄ māro “evam̄ imassa ayaso vadḍhissati, appatiṭṭho bhavissati”ti cintetvā therassa rūpena gantvā tam̄ dārikañ hatthe aggahesi. Dārikā “nāyam̄ manussasamphasso”ti ca aññāsi, hatthañca muñcāpesi. Tam̄ disvā gharajano there appasādañ janesi. Punadivase therō tam̄ kāraṇam̄ anāvajjento tam̄ gharam̄ agamāsi. Tattha manussā anādaram̄ akamṣu. Therō tam̄ kāraṇam̄ āvajjento mārassa kiriyam̄ disvā “tassa gīvāyam̄ kukkurakuṇapam̄ paṭimūñcatū”ti adhiṭṭhahitvā tassa mocanattham̄ upagatena mārena atītadivase katakiriyañ kathāpetvā tam̄ tajjetvā vissajjesi. Tam̄ disvā gharasāmiko “khamatha, bhante, accaya”nti khamāpetvā “ajjatagge ahameva, bhante, tumhe upaṭṭhahāmī”ti āha. Therō tassa dhammañ kathento –

246. “Ahu tuyham̄ pure saddhā, sā te ajja na vijjati;
Yam̄ tuyham̄ tuyhamevetam̄, natthi duccaritam̄ mama.

247. “Aniccā hi calā saddhā, evam̄ diṭṭhā hi sā mayā;
Rajjantipi virajjanti, tattha kiñ jiyyate muni.

248. “Paccati munino bhattam, thokam̄ thokam̄ kule kule;
Piṇḍikāya carissāmi, atthi jaṅghabalañ mamā”ti. –

Tisso gāthā abhāsi.

Tattha **ahu tuyham̄ pure saddhā, sā te ajja na vijjatī**, upāsaka, ito pubbe tava mayi “ayyo dhammacārī samacārī”tiādinā saddhā ahosi, sā saddhā te tava ajja idāni na upalabbhati. Tasmā **yam̄ tuyham̄ tuyhamevetanti** catupaccayadānam̄, tuyhameva etam̄ hotu, na tena mayham̄ attho, sammā pasannacittena hi dānañ nāma dātabbanti adhippāyo. Atha vā **yam̄ tuyham̄ tuyhamevetanti** yam̄ tava mayi ajja agāravam̄ pavattam̄, tam̄ tuyhameva, tassa phalam̄ tayā eva paccanubhavitabbañ, na mayāti attho. **Natthi duccaritam̄ mamāti** mama pana duccaritañ nāma natthi maggeneva duccaritahetūnam̄ kilesānam̄ samucchinnattā.

Aniccā hi calā saddhāti yasmā pothujjanikā saddhā aniccā ekantikā na hoti, tato eva calā assapiṭṭhe thaṭipatikumbhañdam̄ viya, thusarāsimhi nikhātakhāñukam̄ viya ca anavaṭṭhitā. **Evam̄ diṭṭhā hi sā mayāti** evam̄ bhūtā ca sā saddhā mayā tayi diṭṭhā paccakkhato vidiṭā. **Rajjantipi virajjantīti** evam̄ tassā anavaṭṭhitattā eva ime sattā kadāci katthaci mittasanthavavasena rajjanti sinehampi karonti, kadāci virajjanti virattacittā honti. **Tattha kiñ jiyyate munīti** tasmiñ puthujjanānam̄ rajjane virajjane ca muni

pabbajito kiṁ jiyyati, kā tassa hānīti attho.

“Sace mama paccaye na gaṇhatha, katham tumhe yāpethā”ti evam mā cintayīti dassento “**paccatī**”ti gāthamāha. Tassattho **munino** pabbajitassa **bhattam** nāma **kule kule** anugharaṇam divase divase **thokam** **thokam** paccate, na ca tuyham eva gehe. **Piṇḍikāya carissāmi, atthi jaṅghabalam** **mamāti** atthi me jaṅghabalaṁ, nāham obhaggajaṅgo na khañjo na ca pādarogī, tasmā piṇḍikāya missakabhikkhāya carissāmi, “yathāpi bhamaro puppha”ntīdinā (dha. pa. 49; netti. 123) satthārā vuttanayena piṇḍāya caritvā yāpessāmīti dasseti.

Sātimattiyattheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

11. Upālittheragāthāvaṇṇanā

Saddhāya abhinikkhammāti āyasmato upālittherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi padumuttarassa bhagavato kāle hamsavatīnagare kulaghare nibbatto ekadivasam satthu dhammam supanto satthāram ekaṁ bhikkhuṁ vinayadharānam aggaṭhāne ṭhapentam disvā adhikārakammaṁ katvā tam ṭhanantaram patthesi. So yāvajīvam kusalam katvā devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde kappakagehe paṭisandhiṁ gaṇhi, **upālitissa** nāmaṁ akāṁsu. So vayappatto anuruddhādīnam channam khattiyanām pasādako hutvā tathāgate anupiyambavane viharante pabbajanatthāya nikhamantehi chahi khattiyeхи saddhiṁ nikhamitvā pabbaji. Tassa pabbajjāvidhānam pāliyam āgatameva (cūlava. 330).

So pabbajitvā upasampanno satthu santike kammaṭhānam gahetvā “mayhaṁ, bhante, araññavāsam anujānātā”ti āha. Bhikkhu tava araññe vasantassa ekameva dhuram vadḍhissati, amhākam pana santike vasantassa ganthadhurañca vipassanādhurañca paripūressatīti. Thero satthu vacanam sampaticchitvā vipassanāya kammam karonto nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttaṁ **apadāne** (apa. thera 1.1.441-595) –

“Nagare hamsavatiyā, sujāto nāma brāhmaṇo;
Asītikoṭinicayo, pahūtadhanadhaññavā.

“Ajjhāyako mantadharo, tiṇṇam vedāna pāragū;
Lakkhaṇe itihāse ca, sadhamme pāramiṁ gato.

“Paribbājā ekasikhā, gotamā buddhasāvakā;
Carakā tāpasā ceva, caranti mahiyā tadā.

“Tepi mam parivārenti, brāhmaṇo vissuto iti;
Bahujano mam pūjeti, nāham pūjemi kiñcanam.

“Pūjārahaṁ na passāmi, mānatthaddho ahaṁ tadā;
Buddhoti vacanam natthi, tāva nuppajjate jino.

“Accayena ahorattam, padumuttaranāmako;
Sabbam tamam vinodetvā, loke uppajji cakkhumā.

“Vitthārike bāhujaññe, puthubhūte ca sāsane;
Upāgami tadā buddho, nagaram haṁsasavhayam.

“Pitu atthāya so buddho, dhammam desesi cakkhumā;
Tena kālena parisā, samantā yojanam tadā.

“Sammato manujānam so, sunando nāma tāpaso;
Yāvatā buddhaparisā, puppheacchādayī tadā.

“Catusaccam pakāsente, sethe ca pupphamaṇḍape;
Koṭisatasahassānam, dhammābhisisayo ahu.

“Sattarattindivam buddho, vassetvā dhammavuṭṭhiyo;
Aṭṭhame divase patte, sunandam kittayī jino.

“Devaloke manusse vā, saṃsaranto ayam bhave;
Sabbesam pavaro hutvā, bhavesu saṃsarissati.

“Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Mantāṇiputto puṇṇoti, hessati satthu sāvako.

“Evam kittayi sambuddho, sunandam tāpasam tada;

Hāsayanto janam sabbam, dassayanto sakam balam.

“Katañjalī namassanti, sunandam tāpasam janā;
Buddhe kāram karitvāna, sodhesi gatimattano.

“Tattha me ahu saṅkappo, sutvāna munino vacam;
Ahampi kāram kassāmi, yathā passāmi gotamam.

“Evāham cintayitvāna, kiriyam cintayim mama;
Kyāham kammapāṭi, puññakkhette anuttare.

“Ayañca pāṭhiko bhikkhu, sabbapāṭhissa sāsane;
Vinaye agganikkhitto, tam thānam patthaye aham.

“Idam me amitam bhogam, akkhobham sāgarūpamam;
Tena bhogena buddhassa, ārāmam māpaye aham.

“Sobhanam nāma ārāmam, nagarassa puratthato;
Kiñitvā satasahassena, saṅghārāmam amāpayim.

“Kūṭagāre ca pāsāde, mandape hammiye guhā;
Caṅkame sukate katvā, saṅghārāmam amāpayim.

“Jantāgharam aggisālam, atho udakamālakam;
Nhānagharam māpayitvā, bhikkhusaṅghassadāsahaṁ.

“Āsandiyo pīṭhake ca, paribhoge ca bhājane;
Ārāmikañca bhesajjam, sabbametam adāsahaṁ.

“Ārakkham paṭṭhapetvāna, pākāram kārayim dalham;
Mā nam koci vihethesi, santacittāna tādinam.

“Satasahassenāvāsaṁ, saṅghārāme amāpayim;
Vepullam tam māpayitvā, sambuddhaṁ upanāmayim.

“Niṭṭhāpito mayārāmo, sampaṭiccha tuvaṁ muni;
Niyyādēssāmi tam vīra, adhivāsehi cakkhuma.

“Padumuttaro lokavidū, āhutīnam paṭiggaho;
Mama saṅkappamaññāya, adhivāsesi nāyako.

“Adhivāsanamaññāya, sabbaññussa mahesino;
Bhojanam paṭiyādetvā, kālamārocayim aham.

“Ārocitamhi kālamhi, padumuttaranāyako;
Khīṇāsavasahasseehi, ārāmaṁ me upāgami.

“Nisinnaṁ kālamaññāya, annapānena tappayim;
Bhuttāvim kālamaññāya, idam vacanamabравim.

“Kīto satasahassena, tattakena kārito;
Sobhano nāma ārāmo, sampaṭiccha tuvaṁ muni.

“Iminārāmadānenā, cetanāpaṇidhīhi ca;
Bhave nibbattamānoham, labhāmi mama patthitam.

“Paṭiggahetvā sambuddho, saṅghārāmam sumāpitam;
Bhikkhusaṅge nisīditvā, idam vacanamabравi.

“Yo so buddhassa pādāsi, saṅghārāmam sumāpitam;
Tamaham kittayissāmi, suṇātha mama bhāsato.

“Hathī assā rathā pattī, senā ca caturaṅginī;
Parivāressantimam niccam, saṅghārāmassidam phalam.

“Saṭṭhi tūrasahassāni, bheriyo samalaṅkatā;
Parivāressantimam niccam, saṅghārāmassidam phalam.

“Chālaśītisahassāni, nāriyo samalaṅkatā;
Vicitavatthābharaṇā, āmuttamaṇikuṇḍalā.

“Alārapamhā hasulā, susaññā tanumajjhimā;
Parivāressantimam niccam, saṅghārāmassidam phalam.

“Tiṁsakappasahassāni, devaloke ramissati;
Sahassakkhattum devindo, devarajjam karissati.

“Devarājena patabbam, sabbam paṭilabhissati;
Anūnabhogo hutvāna, devarajjam karissati.

“Sahassakkhattum cakkavattī, rājā raṭṭhe bhavissati.
Pathabyā rajjam vipulam, gaṇanāto asaṅkhiyam.

“Kappasatasahassamhi, okkākakulasambhavo;
Gotamo nāma gottena, satthā loke bhavissati.

“Tassa dhammesu dāyādo, oraso dhammanimmito;
Upāli nāma nāmena, hessati satthu sāvako.

“Vinaye pāramīm patvā, thānāthāne ca kovidō;
Jinasāsanam dhārento, viharissatināsavo.

“Sabbametam abhiññāya, gotamo sakyapuṅgavo;
Bhikkhusaṅghe nisīditvā, etadagge thapessati.

“Aparimeyyupādāya, patthemi tava sāsanam;
So me attho anuppatto, sabbasamyojanakkhayo.

“Yathā sūlāvuto poso, rājadaṇḍena tajjito;
Sūle sātam avindanto, parimuttimva icchati.

“Tathevāham mahāvīra, bhavadaṇḍena tajjito;
Kammāsūlāvuto santo, pipāsāvedanaṭṭito.

“Bhave sātam na vindāmi, ḥayhanto tīhi aggibhi;
Parimuttim gavesāmi, yathāpi rājadaṇḍito.

“Yathā visādo puriso, visena paripīṭito;
Agadam so gaveseyya, visaghātāyupālanam.

“Gavesamāno passeyya, agadam visaghātakam;
Tam pivitvā sukhī assa, visamhā parimuttiyā.

“Tathevāham mahāvīra, yathā visahato naro;
Sampīṭito avijjāya, saddhammāgadamesham.

“Dhammāgadām gavesanto, addakkhim sakyasāsanam;
Aggam sabbosadhānam tam, sabbasallavinodanam.

“Dhammosadham pivitvāna, visam sabbam samūhanim;
Ajarāmaram sītibhāvam, nibbānam phassayim aham.

“Yathā bhūtaṭṭito poso, bhūtaggāhena pīṭito;
Bhūtavejjam gaveseyya, bhūtasmā parimuttiyā.

“Gavesamāno passeyya, bhūtavijjāsu kovidam;
Tassa so vihane bhūtam, samūlañca vināsaye.

“Tathevāham mahāvīra, tamaggāhena pīṭito;
Nāñālokaṁ gavesāmi, tamato parimuttiyā.

“Athaddasam sakyamunim, kilesatamasodhanaṁ;
So me tamam vinodesi, bhūtavejjova bhūtakam.

“Sam̄sārasotam̄ sañchindim̄, tañhāsotam̄ nivārayim̄;
Bhavam̄ ugghāṭayim̄ sabbam̄, bhūtavejjova mūlato.

“Garuļo yathā opatati, pannagam̄ bhakkhamattano;
Samantā yojanasatam̄, vikkhobheti mahāsaram̄.

“Pannagam̄ so gahetvāna, adhosīsam̄ vihethayam̄;
Ādāya so pakkamati, yenakāmam̄ vihaṅgamo.

“Tathevāham̄ mahāvīra, yathāpi garuļo balī;
Asaṅkhataṁ gavesanto, dose vikkhālayim̄ aham̄.

“Diṭṭho aham̄ dhammadvaraṁ, santipadamanuttaraṁ;
Ādāya viharāmetam̄, garuļo pannagam̄ yathā.

“Āsāvatī nāma latā, jātā cittalatāvane;
Tassā vassasahassena, ekam̄ nibbattate phalam̄.

“Tam̄ devā payirupāsanti, tāvadūraphale sati;
Devānam̄ sā piyā evam̄, āsāvatī latuttamā.

“Satasaḥassupādāya, tāham̄ paricare muni;
Sāyam̄ pātam̄ namassāmi, devā āsāvatim̄ yathā.

“Avañjhā pāricariyā, amoghā ca namassanā;
Dūrāgatampi mam̄ santam̄, khanoyam̄ na virādhayi.

“Paṭisandhim̄ na passāmi, vicinanto bhave aham̄;
Nirūpadhi vippamutto, upasanto carāmaham̄.

“Yathāpi padumam̄ nāma, sūriyaramsenā pupphati;
Tathevāham̄ mahāvīra, buddharamsenā pupphito.

“Yathā balākayonimhi, na vijjati pumo sadā;
Meghesu gajjamānesu, gabbham̄ gaṇhanti tā sadā.

“Cirampi gabbham̄ dhārenti, yāva megho na gajjati;
Bhārato parimuccanti, yadā megho pavassati.

“Padumuttarabuddhassa, dhammameghena gajjato;
Saddena dhammameghassa, dhammagabbham̄ agaṇhahaṁ.

“Satasaḥassupādāya, puññagabbham̄ dharemaham̄;
Nappamuccāmi bhārato, dhammamegho na gajjati.

“Yadā tuvam̄ sakyamuni, ramme kapilavatthave;
Gajjasi dhammameghena, bhārato parimuccahaṁ.

“Suññataṁ animittañca, tathāppañihitampi ca;
Caturo ca phale sabbe, dhammevam̄ vijanayim̄ aham̄.

“Aparimeyyupādāya, patthemi tava sāsanam;
So me attho anuppatto, santipadamanuttaram.

“Vinaye pāramiṁ patto, yathāpi pāṭhiko isi;
Na me samasamo atthi, dhāremi sāsanam aham.

“Vinaye khandhake cāpi, tikacchede ca pañcake;
Ettha me vimati natthi, akkhare byañjanepi vā.

“Niggahe paṭikamme ca, ṭhanāṭhāne ca kovido;
Osāraṇe vuṭṭhāpane, sabbattha pāramiṁ gato.

“Vinaye khandhake vāpi, nikhipitvā padam aham;
Ubhato viniveṭhetvā, rasato osareyyahaṁ.

“Niruttiyā sukusalō, athānatthe ca kovido;
Anaññataṁ mayā natthi, ekaggo satthu sāsane.

“Rūpadakkho aham ajja, sakyaputtassa sāsane;
Kaṅkham sabbaṁ vinodemi, chindāmi sabbasamṣayaṁ.

“Padam anupadañcāpi, akkharañcāpi byañjanam;
Nidāne pariyosāne, sabbattha kovido aham.

“Yathāpi rājā balavā, niggañhitvā parantape;
Vijinitvāna saṅgāmaṁ, nagaram tattha māpaye.

“Pākāram parikhañcāpi, esikan dvārakoṭṭhakam;
Aṭṭalake ca vividhe, kāraye nagare bahū.

“Siṅghāṭakam caccarañca, suvibhattantarāpaṇam;
Kārayeyya sabham tattha, athānatthavinicchayam.

“Nigghāttham amittānam, chiddāchiddañca jānitum;
Balakāyassa rakkhāya, senāpaccam ṭhāpeti so.

“Ārakkhatthāya bhañdassa, nidhānakusalam naram;
Mā me bhañdam vinassīti, bhañdarakkham ṭhāpeti so.

“Mamatto hoti yo rañño, vuddhim yassa ca icchatī;
Tassādhikaranam deti, mittassa paṭipajjītum.

“Uppātesu nimittesu, lakkhañesu ca kovidam;
Ajjhayakam mantadharam, porohicce ṭhāpeti so.

“Etehañgehi sampanno, khattiyo pavuccati;
Sadā rakkhanti rājānam, cakkavākova dukkhitam.

“Tatheva tvam mahāvīra, hatāmittova khattiyo;
Sadevakassa lokassa, dhammarājati vuccati.

“Titthiye nihanitvāna, mārañcāpi sasenakam; Tamandhakāram vidhamitvā, dhammanagaram amāpayi.

“Sīlam pākārakam tattha, ñāñam te dvārakoñthakam; Saddhā te esikā vīra, dvārapālo ca samvaro.

“Satipaññānamatālam, paññā te caccaram mune; Iddhipādañca siñghātam, dhammavīthi sumāpitā.

“Suttantam abhidhammañca, vinayañcāpi kevalam; Navāngam buddhavacanam, esā dhammasabhā tava.

“Suññatañc animittañca, vihārañcappaññhitam; Āneñjañca nirodho ca, esā dhammadukūtī tava.

“Paññāya aggo nikkhitto, paññābhāne ca kovido; Sāriputtoti nāmena, dhammasenāpatī tava.

“Cutūpapātakusalo, iddhiyā pāramiñ gato; Kolito nāma nāmena, porohicco tavañc mune.

“Porāñakavam sadharo, uggatejo durāsado; Dhutavādīguñenaggo, akkhadasso tavañc mune.

“Bahussuto dhammadharo, sabbapāññī ca sāsane; Ānando nāma nāmena, dhammārakkho tavañc mune.

“Ete sabbe atikkamma, pamesi bhagavā mamañ; Vinicchayam me pādāsi, vinaye viññudesitañ.

“Yo koci vinaye paññham, pucchatī buddhasāvako; Tattha me cintanā natthi, taññevattham kathemaham.

“Yāvatā buddhakhettamhi, thapetvā tam mahāmuni; Vinaye mādiso natthi, kuto bhiyyo bhavissati.

“Bhikkhusaṅghe nisīditvā, evam gajjati gotamo; Upālissa samo natthi, vinaye khandhakesu ca.

“Yāvatā buddhabhañtam, navañgam satthusāsanam; Vinayogadham tam sabbam, vinayamūlapassino.

“Mama kammañc saritvāna, gotamo sakyapuñgavo; Bhikkhusaṅghe nisīditvā, etadagge thapesi mam.

“Satasahassupādāya, imam thānam apatthayim; So me attho anuppatto, vinaye pāramiñ gato.

“Sakyānam nandijanano, kappako āsaham pure; Vijahitvāna tam jātiñ, putto jāto mahesino.

“Ito dutiyake kappe, añjaso nāma khattiyo;
Anantatejo amitayaso, bhūmipālo mahaddhano.

“Tassa rañño aham putto, candano nāma khattiyo;
Jātimadenupatthaddho, yasabhogamadena ca.

“Nāgasatasahassāni, sabbālaṅkārabhūsitā;
Tidhāpabhinnā mātaṅgā, parivārenti mam sadā.

“Sabalehi paretoham, uyyānam gantukāmako;
Āruyha sirikam nāgam, nagarā nikkhāmīt tadā.

“Caraṇena ca sampanno, guttadvāro susamvuto;
Devalo nāma sambuddho, āgacchi purato mama.

“Pesetvā sirikam nāgam, buddham āsādayim tadā;
Tato sañjātakopo so, nāgo nuddharate padam.

“Nāgam ruṇṇamanam disvā, buddhe kodham akāsaham;
Vihesayitvā sambuddham, uyyānam agamāsaham.

“Sātam tattha na vindāmi, siro pajjalito yathā;
Parilāhena ḍayhāmi, macchova baṭisādako.

“Sasāgarantā pathavī, ādittā viya hoti me;
Pitu santikupāgamma, idam vacanamabraviṁ.

“Āsīvisamva kupitam, aggikkhandhamva āgataṁ;
Mattaṁva kuñjaram dantiṁ, yam sayambhumasādayim.

“Āsādito mayā buddho, ghoro uggatapo jino;
Purā sabbe vinassāma, khamāpessāma tam munim.

“No ce tam nijjhāpessāma, attadantaṁ samāhitam;
Orena sattadivasā, raṭṭham me vidhamissati.

“Sumekhalo kosiyo ca, siggavo cāpi sattako;
Āsādayitvā isayo, duggatā te saraṭṭhakā.

“Yadā kuppanti isayo, saññatā brahmacārino;
Sadevakam vināsentī, sasāgaram sapabbataṁ.

“Tiyojanasahassamhi, purise sannipātayim;
Accayam desanatthāya, sayambhum upasaṅkamim.

“Allavatthā allasirā, sabbeva pañjalīkatā;
Buddhassa pāde nipativā, idam vacanamabrvum.

“Khamassu tvam mahāvīra, abhiyācati tam jano;
Parilāham vinodehi, mā no raṭṭham vināsaya.

“Sadevamānusā sabbe, sadānavā sarakkhasā;
Ayomayena kūṭena, siram bhindeyyu me sadā.

“Dake aggi na sañthāti, bījaṁ sele na rūhati;
Agade kimi na sañthāti, kopo buddhe na jāyati.

“Yathā ca bhūmi acalā, appameyyo ca sāgaro;
Anantako ca ākāso, evaṁ buddhā akhobhiyā.

“Sadā khantā mahāvīrā, khamitā ca tapassino;
Khantānaṁ khamitānañca, gamanānaṁ tam na vijjati.

“Idam vatvāna sambuddho, parilāhaṁ vinodayam;
Mahājanassa purato, nabhaṁ abbhuggamī tadā.

“Tena kammenahaṁ vīra, hīnattamaṁ ajjhupāgato;
Samatikkamma tam jātiṁ, pāvisim abhayam puram.

“Tadāpi maṁ mahāvīra, ḍayhamānaṁ susaṇṭhitam;
Parilāhaṁ vinodesi, sayambhuñca khamāpayim.

“Ajjāpi maṁ mahāvīra, ḍayhamānaṁ tihaggibhi;
Nibbāpesi tayo aggī, sītibhāvañca pāpayim.

“Yesam sotāvadhānatthi, suṇātha mama bhāsato;
Attham tuyhaṁ pavakkhāmi, yathā diṭṭham padam mama.

“Sayambhum tam vimānetvā, santacittam samāhitam;
Tena kammenahaṁ ajja, jātomhi nīcayoniyam.

“Mā vo khaṇam virādhetha, khaṇatītā hi socare;
Sadatthe vāyameyyātha, khaṇo vo paṭipādito.

“Ekaccānañca vamanam, ekaccānaṁ virecanam;
Visam halāhalam eke, ekaccānañca osadham.

“Vamanam paṭipannānam, phalaṭṭhānam virecanam;
Osadham phalalābhīnam, puññakkhettam gavesinam.

“Sāsanena viruddhānam, visam halāhalam yathā;
Āsīviso diṭṭhaviso, evam jhāpeti tam naram.

“Sakim pītam halāhalam, uparundhati jīvitam;
Sāsanena virujjhītvā, kappakotimhi ḍayhati.

“Khantiyā avihiṁsāya, mettacittavatāya ca;
Sadevakaṁ so tāreti, tasmā te avirādhīyā.

“Lābhālābhe na sajjanti, sammānanavimānane;
Pathavīsatisā buddhā, tasmā te na virādhīyā.

“Devadatte ca vadhave, core aṅgulimālake;
Rāhule dhanapāle ca, sabbesam̄ samako muni.

“Etesam̄ paṭigho natthi, rāgomesam̄ na vijjati;
Sabbesam̄ samako buddho, vadhavekassorasassa ca.

“Panthe disvāna kāsāvam̄, chaḍḍitam̄ mīlhamakkhitam̄;
Sirasmim̄ añjaliñ katvā, vanditabbam̄ isiddhajam̄.

“Abhatitā ca ye buddhā, vattamānā anāgatā;
Dhajenānena sujjhanti, tasmā ete namassiyā.

“Satthukappam̄ suvinayam, dhāremi hadayenaham̄;
Namassamāno vinayam, viharissāmi sabbadā.

“Vinayo āsayo mayham̄, vinayo ṭhānacañkamam̄;
Kappemi vinaye vāsam̄, vinayo mama gocaro.

“Vinaye pāramippatto, samathe cāpi kovidō;
Upāli tam̄ mahāvīra, pāde vandati satthuno.

“So ahañ vicarissāmi, gāmā gāmam̄ purā puram̄;
Namassamāno sambuddham̄, dhammassa ca sudhammatam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... katañ buddhassa sāsana”nti.

Tattha hi nañ satthā sayameva sakalam̄ vinayapiñkānañ uggañhāpesi. So aparabhāge bhārukacchakavatthum (pārā. 78) ajjukavatthum (pārā. 158) kumārakassapavatthunti imāni tīṇi vatthūni vinicchayi. Satthā ekekasmim̄ vinicchite sādhukārañ datvā tayopi vinicchaye atthuppattim̄ katvā theram̄ vinayadharānam̄ aggañhāne ṭhapesi. So aparabhāge ekasmim̄ uposathadivase pātimokkhuddesasamaye bhikkhū ovadanto –

249. “Saddhāya abhinikkhamma, navapabbajito navo;
Mitte bhajeyya kalyāñe, suddhājīve atandite.

250. “Saddhāya abhinikkhamma, navapabbajito navo;
Saṅghasmim̄ viharam̄ bhikkhu, sikkhetha vinayam budho.

251. “Saddhāya abhinikkhamma, navapabbajito navo;
Kappākappesu kusalo, careyya apurakkhato”ti. – tisso gāthā abhāsi;

Tattha **saddhāyati** saddhānimittam̄, na jīvikathanti attho. **Saddhāyati** vā kammaphalāni ratanattayaguṇañca saddahitvā. **Abhinikkhammāti** gharāvāsato nikkhāmitvā. **Navapabbajitoti** navo hutvā pabbajito, pañhamavaye eva pabbajito. **Navoti** sāsane sikkhāya abhinavo daharo. **Mitte bhajeyya kalyāñe suddhājīve atanditeti** “piyo garu bhāvanīyo”tiādinā (a. ni. 7.37) vuttalakkhañe kalyāñamitte, micchājīvavivajjanena suddhājīve, āraddhavīriyatāya atandite bhajeyya upasañkameyya, tesam̄ ovādānusāsanīpañcigahañavasena seveyya. **Saṅghasmim̄ viharanti** saṅghe bhikkhusamūhe vattapañcavattapūrañavasena viharanto. **Sikkhetha vinayam budhoti** bodhañānatāsukusalō hutvā vinayapariyattiñ sikkheyya. Vinayo hi sāsanassa āyu, tasmim̄ ṭhite sāsanam̄ ṭhitam̄ hoti. “Buddho”ti ca pañhamanti, so evatho. **Kappākappesūti** kappiyākappiyesa kusalo puttavasena puttānulomavasena ca nipiñu cheko. **Apurakkhatoti** na purakkhato tanhādīhi kutoci purekkhārañ apaccāsīsanto hutvā vihareyya.

Upālittheragāthāvaṇṇanā niṭhitā.

12. Uttarapālattheragāthāvaṇṇanā

Paṇḍitam̄ vata mām̄ santanti āyasmato uttarapālattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni upacinanto vipassissa bhagavato gamanamagge setum kārāpesi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasmīm buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattivā **uttarapāloti** laddhanāmo vayappatto yamakapātiḥāriyam disvā paṭiladdhasaddho pabbajitvā samaṇadhammaṇi karoti. Tassa ekadivasam ayonisomanasikāravasena anubhūtārammaṇam anussarantassa kāmarāgo uppajji. So tāvadeva sahodḍham coram gaṇhanto viya attano cittam niggahetvā saṃvegajāto paṭipakkhamanasikārena kilese vikkhambhetvā vipassanāya kammaṇi karonto bhāvanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.47.16-20) –

“Vipassino bhagavato, caṇkamantassa sammukhā;
Pasannacitto sumano, setum kārāpayim aham.

“Ekanavutito kappe, yam setum kārayim aham;
Duggatiṇi nābhijānāmi, setudānassidaṇ phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṇ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano paṭipattim paccavekkhitvā sīhanādaṇ nadanto –

252. “Paṇḍitam̄ vata mām̄ santam̄, alamatthavicintakam̄;
Pañca kāmaguṇā loke, sammohā pātayimṣu mam̄.

253. “Pakkhando māravisaye, daļhasallasamappito;
Asakkhiṇi maccurājassa, aham pāsā pamuccitum.

254. “Sabbe kāmā pahīnā me, bhavā sabbe padālitā;
Vikkhīṇo jātisamsāro, natthi dāni punabbhavo”ti. –

Tisso gāthā abhāsi.

Tattha **paṇḍitam̄ vata mām̄ santanti** sutacintāmayāya paññāya vasena paññāsampannampi nāma mām̄ samānam. **Alamatthavicintakanti** attano ca paresaṇica attham̄ hitam̄ vicintetum samattham̄, alam vā pariyattam̄ atthassa vicintakam̄, kilesaviddhaṇasanasamattham̄ atthadassinam vā, sabbametam̄ attano antimabhavikatāya theroyadati. **Pañca kāmaguṇātī** rūpādayo pañca kāmakotīhāsā. **Loketi** tesam pavattiṭhānadassanam. **Sammohātī** sammohanimittam ayonisomanasikārahetu. **Sammohātī** vā sammohanā sammohakarā. **Pātayimṣūti** dhīrabhāvato pātesum, lokato vā uttaritukāmam mām̄ loke pātayimṣūti attho.

Pakkhandoti anupaviṭṭho. **Māravisayeti** kilesavisaye kilesamārassa pavattiṭhāne, tassa vasam̄ gatoti adhippāyo. Devaputtamārassa vā issariyatīhāne tam̄ anupavisitvā thito. **Daļhasallasamappitoti** daļham̄ thiram̄, daļhena vā sallena samappito, rāgasallena hadayaṇ āhacca viddho. **Asakkhiṇi maccurājassa, aham pāsā pamuccitunti** aggamaggasandāsenā rāgādisallaṇ anavasesato uddharantoyeva rāgabandhanasaṅkhātā maccurājassa pāsā aham̄ parimuccitum asakkhiṇi, tato attānam̄ pamocesiṇ.

Tato eva ca **sabbe kāmā pahīnā me, bhavā sabbe padālitātī** vatthārammaṇādibhedena anekabhedabhinnā sabbe kilesakāmā ariyamaggena samucchchedavasena mayā pahīnā. Kilesakāmesu hi

pahīnesu vatthukāmāpi pahīnā eva honti. Tathā kāmabhavakammabhadavādayo bhavā sabbe maggañāñāsinā padālitā viddhamṣitā. Kammabhavesu hi padālitesu upapattibhavā padālitā eva honti. Evam kammabhavānam padālitattā eva **vikkhīṇo jātisamsāro, natthi dāni punabbhavoti**. Tassattho heṭṭhā vuttoeva. Idameva ca therassa aññābyākaraṇam ahosi.

Uttarapālattheragāthāvanṇanā niṭṭhitā.

13. Abhibhūtattheragāthāvanṇanā

Suṇātha nātayo sabbeti āyasmato abhibhūtattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tathā tattha bhave puññāni upacinanto vessabhussa bhagavato kāle kulagehe nibbattivā viññutam patto tādisena kalyāñamittasannissayena sāsane abhippasanno ahosi. So satthari parinibbutē tassa dhātum gaheṭum mahājane ussāham karonte sayam sabbapaṭhamam gandhodakena citakam nibbāpesi. So tena puññakamma devamanussesu saṃsaranto imasmiñ buddhuppāde veṭhapuranagare rājakule nibbattivā **abhibhūtoti** laddhanāmo pitu accayena rajjam kāreti. Tasmiñca samaye bhagavā janapadacārikam caranto anupubbena tam nagaram pāpuṇi. Tato so rājā “bhagavā kira mama nagaram anuppatto”ti sutvā satthu santikam gantvā dhammañ sutvā dutiyadivase mahādānam pavattesi. Bhagavā bhuttāvī tassa rañño ajjhāsayānurūpañ anumodanañ karontoyeva vitthārato dhammañ desesi. So dhammañ sutvā laddhappasādo rajjam pahāya pabbajitvā arahattam sacchākāsi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.47.11-15) –

“Dayhamāne sarīramhi, vessabhussa mahesino;
Gandhodakam gaheṭvāna, citam nibbāpayim aham.

“Ekatimse ito kappe, citam nibbāpayim aham;
Duggatim nābhijānāmi, gandhodakassidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahattam pana patvā vimuttisukhena viharante tasmiñ tassa nātakā amaccā pārisajjā nāgarā jānapadāti sabbe samāgantvā, “bhante, kasmā tvam amhe anāthe katvā pabbajito”ti parideviṁsu. Thero te nātipamukhe manusse paridevante disvā tesam attano pabbajjakāraṇavibhāvanamukhena dhammañ kathento –

255. “Suṇātha nātayo sabbe, yāvantettha samāgatā;
Dhammañ vo desayissāmi, dukkhā jāti punappunam.

256. “Ārambhatha nikkamatha, yuñjatha buddhasāsane;
Dhunātha maccuno senam, naļāgāramva kuñjaro.

257. “Yo imasmiñ dhammadvinaye, appamatto vihassati;
Pahāya jātisamsāram, dukkhassantañ karissatī”ti. – tisso gāthā abhāsi;

Tattha **suṇāthāti** nisāmetha, idāni mayā vuccamānam ohitasotā sotadvārānusārena upadhārethāti attho. **Nātayoti** nātī pamukhe katvā tesam sabbesam ālapanam, tenāha “**sabbe yāvantettha samāgatā**”ti, yāvanto yattakā ettha samāgame, etissam vā mama pabbajjāya samāgatāti attho.

Idāni yam sandhāya “suṇāthā”ti savanāñattikavacanam katom, tam “**dhammañ vo desayissāmī**”ti paṭijānitvā “**dukkhā jāti punappuna**”ntiādinā desetum ārabhi. Tattha **dukkhā jāti punappunanti** jāti nāmesā gabbhokkantimūlakādibhedassa jarādibhedassa ca anekavihitassa dukkhassa adhiṭṭhānabhāvato dukkhā. Sā punappunam pavattamānā ativiya dukkhā.

Tassā pana jātiyā samatikkamanatthaṁ ussāho karaṇīyoti dassento āha “**ārambhathā**”tiādi. Tattha **ārambhathāti** ārambhadhātusaṅkhātaṁ vīriyam̄ karotha. **Nikkamatthāti** kosajjapakkhatō nikkhantattā nikksamadhātusaṅkhātaṁ taduttarim̄ vīriyam̄ karotha. **Yuñjatha buddhasāsaneti** yasmā sīlasaṁvaro indriyesu guttadvāratā bhojane mattaññutā satisampajaññanti imesu dhammesu patiṭhitānam̄ jāgariyānuyogavasena ārambhanikkamadhātuyo sampajjanti, tasmā tathābhūtā samathavipassanāsaṅkhāte adhisīlasikkhādisaṅkhāte vā bhagavato sāsane yuttappayuttā hotha.

Dhunātha maccuno senam̄, nañgāramva kuñjaroti evam̄ paṭipajjantā ca tedhātuissarassa maccurājassa vasam̄ satte netīti tassa senāsaṅkhātam̄ abalam̄ dubbalaṁ yathā nāma thāmabalūpanno kuñjaro nalehi kataṁ agāram̄ khañeneva viddham̄seti, evameva kilesagañam̄ dhunātha vidhamatha viddham̄sethāti attho.

Evam̄ pana buddhasāsane ussāham̄ karontassa ekamsiko jātidukkhassa samatikkamoti dassento “**yo imasmi**”ntīdinā tatiyam̄ gāthamāha. Tam̄ suviññeyyameva.

Abhibhūtattheragāthāvāñjanā niṭhitā.

14. Gotamattheragāthāvāñjanā

Samsaranti āyasmato gotamattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayam̄ kira purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave puññāni karonto sikhimhi bhagavati parinibbutē tassa citakam̄ devamanussesu pūjentesu aṭṭhahi campakapupphēhi citakam̄ pūjesi. So tena puññakammēna devamanussesu samsaranto imasmiṁ buddhuppāde sakyarājakule nibbattitvā **gotamoti** gottavaseneva abhilakkhitāmo vayappatto satthu nātisamāgame paṭiladdhasaddho pabbajitvā vipassanāya kammam̄ karonto chaṭabhiñño ahosi. Tena vuttam̄ **apadāne** (apa. thera 2.47.6-10) –

“Jhāyamānassa bhagavato, sikhino lokabandhuno;
Aṭṭha campakapupphāni, citakam̄ abhiropayim̄.

“Ekatimse ito kappe, yaṁ pupphamabhiropayim̄;
Duggatim̄ nābhijānāmi, citapūjāyidam̄ phalam̄.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Chaṭabhiñño pana hutvā vimuttisukhena viharanto ekadivasam̄ nātakehi “kasmā, bhante, amhe pahāya pabbajito”ti puṭṭho samsāre attanā anubhūtadukkhañceva idāni adhigataṁ nibbānasukhañca pakāsento –

258. “Samsarañhi nirayaṁ agacchissam̄, petalokamagamam̄ punappunam̄;
Dukkhamamhipi tiracchānayoniyam̄, nekadhā hi vusitam̄ ciram̄ mayā.

259. “Mānusopi ca bhavobhirādhito, saggakāyamagamam̄ sakim̄ sakim̄;
Rūpadhātusu arūpadhātusu, nevasaññisu asaññisuṭṭhitam̄.

260. “Sambhavā suviditā asārakā, saṅkhatā pacalitā saderitā;
Tam̄ viditvā mahamahattasambhavam̄, santimeva satimā samajjhaga”nti. –

Tīhi gāthāhi tesam̄ dhammad̄ desesi.

Tattha **samsaranti** anādimati samsāre samsaranto kammakilesehi pañcasu gatīsu cavanupapātavasena aparāparam̄ samsarantoti attho. **Hīti** nipātamattam̄. **Nirayaṁ agacchissanti** sañjīvādikam̄ aṭṭhavidham̄ mahānirayaṁ, kukkulādikam̄ solasavidham̄ ussadanirayañca paṭisandhivasena upagacchim̄. **“Punappuna”**nti idam̄ idhāpi ānetabbam̄. **Petalokanti** pettivisayam̄,

khuppi pāsādibhedam petattabhāvanti attho. **Agamanti** paṭisandhivasena upagacchim upapajjim. **Punappunanti** aparāparam. **Dukkhamamhipīti** aññamaññam tikhinakasāpatodābhīghātādidukkhehi dussahāyapi. Liṅgavipallāsena hetam vuttam “dukkhamamhipī”ti. **Tiracchānayoniyanti** migapakkhiādibhedāya tiracchānayoniyam. **Nekadhb hīti** oṭṭhagoṇagadrabhādivasena ceva kākabalākakulalādivasena ca anekappakāram anekavārañca **ciram** dīghamaddhānam **mayā vusitam** niccam utrastamānasatādivasena dukkham anubhūtam. Tiracchānayoniyam nibbattasatto mahāmūlhatāya cirataram tattheva aparāparam parivattatī dassanathām idha “cira”nti vuttam.

Mānusopi ca bhavobhirādhītī manussattabhāvopī mayā tādisena kusalakammunā samavāyena abhirādhito sādhito adhigato. Kāṇakacchāpopamasuttamettha (ma. ni. 3.252; sam. ni. 5.1117) udāharitabbam. **Saggakāyamagamam sakim** sakinti saggagatisaṅkhātam kāmāvacaradevakāyam sakim sakim kadāci kadāci upapajjanavasena agacchim. **Rūpadhātusūti** puthujjanabhadvaggapariyosānesu rūpabhavesu **arūpadhātusūti** arūpabhavesu. **Nevasaññisu asaññisutthitanti** rūpārūpadhātūsu ca na kevalam saññisu eva, atha kho nevasaññināsaññisu asaññisu ca upapajja ṭhitam mayāti ānetvā yojetabbam. Nevasaññiggahañena hettha nevasaññināsaññibhavo gahito. Yadipime dve bhavā rūpārūpadhātuggahañeneva gayhanti, ye pana ito bāhirakā tattha niccasaññino bhavavimokkhasaññino ca, tesam tassā saññāya micchābhāvadassanathām visum gahitāti daṭṭhabbam.

Evaṁ dvīhi gāthāhi bhavamūlassa anupacchinnattā anādimati saṃsāre attano vaṭṭadukkhānubhavam dassetvā idāni tadupacchedena vivatṭasukhānubhavam dassento “**sambhavā**”tiādinā tatiyam gāthamāha. Tattha **sambhavāti** bhavā. Kāmabhavādayo eva hi hetupaccayasamavāyena bhavantī idha sambhavāti vuttā. **Suviditāti** vipassanāpaññāsahitāya maggapaññāya suṭṭhu veditā. **Asārakāti** tesaṁ veditākāradassanam. Tattha **asārakāti** niccasārādisārarahitā. **Saṅkhatāti** samecca sambhuya paccayehi katā. **Pacalitāti** saṅkhatattā eva uppādajarādīhi pakārato calitā anavaṭṭhitā. **Saderitāti** sadā sabbakālam bhaṅgena eritā, ittarā bhaṅgagāmino pabhaṅgunoti attho. **Tam viditvā mahamattasambhavanti** tam yathāvuttam saṅkhatasabhāvam attasambhavam attani sambhūtam attāyattam issarādivasena aparāyattam pariññābhīsamayavasena aham veditvā tappaṭipakkhabhūtam **santimeva** nibbānameva maggapaññāsatiyā **satimā** hutvā **saṃajjhagam** adhigacchim ariyamaggabhbāvanāya anuppattoti. Evaṁ therō nātakānam dhammadesanāmukhena aññam byākāsi.

Gotamattheragāthāvāṇṇanā niṭṭhitā.

15. Hāritattheragāthāvāṇṇanā

Yo pubbe karaṇīyānīti āyasmato hāritattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto satthari parinibbute tassa citakapūjāya kayiramānāya gandhena pūjam akāsi. So tena puññakammēna devamanussesu saṃsaranto imasmim buddhuppāde sāvatthiyam brāhmaṇakule nibbattitvā **hāritotī** laddhanāmo vayappatto jātimānam nissāya aññe vasalavādena samudācarati. So bhikkhūnam santikam gantvā dhammanam sutvā paṭiladdhasaddho pabbajitopi ciraparicitattā vasalasamudācāram na vissajji. Athekadivasaṁ satthu santike dhammanam sutvā sañjātasamvego vipassanam paṭṭhapetvā attano cittappavattim upaparikkhanto mānuddhaccaviggahitataṁ disvā tam pahāya vipassanam ussukkāpetvā arahattam pāpuṇi. Tena vuttam **apadāne** (apa. thera 2.46.63-67) –

“Citāsu kurumānāsu, nānāgandhe samāhaṭe;
Pasannacitto sumano, gandhamuṭṭhimapūjayim.

“Satasaḥassito kappe, citakam yamapūjayim;
Duggatim nābhijānāmi, citapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.

Arahā pana hutvā vimuttisukhaṁ anubhavanto “**yo pubbe karaṇīyānī**”tiādinā tīhi gāthāhi bhikkhūnam ovādadānamukhena aññam byākāsi. Tāsam attho heṭṭhā vuttoyeva.

Hāritattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Vimalattheragāthāvaṇṇanā

Pāpamitteti āyasmato vimalattherassa gāthā. Kā uppatti? Ayampi purimabuddhesu katādhikāro tattha tattha bhave vivaṭṭupanissayaṁ puññaṁ upacinanto padumuttarassa bhagavato kāle kulagehe nibbattitvā viññutam patto satthari parinibbute sādhukīlanadivasesu vītivattesu satthu sarīram gahetvā upāsakesu jhāpanaṭṭhānam gacchantesu satthu gune āvajjivā pasannamānaso sumanapupphēhi pūjamakāsi. So tena puññaṁkamma devamanussesu saṁsaranto imasmiṁ buddhuppāde bārāṇasiyam brāhmaṇakule nibbattitvā **vimaloti** laddhanāmo vayappatto somamittattheram nissāya sāsane pabbajitvā teneva ussāhito vipassanam paṭṭhapetvā nacirasseva arahattam pāpuṇi. Tena vuttamī **apadāne** (apa. thera 2.46.58-62) –

“Nīharante sarīramhi, vajjamānāsu bherisu;
Pasannacitto sumano, paṭṭipupphamapūjayim.

“Satasaṁhassito kappe, yam pupphamabhipūjayim;
Duggatiṁ nābhijānāmi, dehapūjāyidam phalam.

“Kilesā jhāpitā mayham...pe... kataṁ buddhassa sāsana”nti.
Arahattam pana patvā attano sahāyassa bhikkhussa ovādaṁ dento –

264. “Pāpamitte vivajjetvā, bhajeyyuttamapuggalam;
Ovāde cassa tiṭṭheyā, pathento acalaṁ sukham.

265. “Parittam dārumāruhya, yathā sīde mahaṇṇave;
Evaṁ kusītamāgamma, sādhujīvīpi sīdati;

Tasmā tam parivajjeyya, kusītam hīnavīriyam.

266. “Pavivittehi ariyehi, pahitattehi jhāyibhi;
Niccam āraddhvīriyehi, paṇḍitehi sahāvase”ti. –

Tisso gāthā abhāsi.

Tattha **pāpamitteti** akalyāṇamitte asappurise hīnavīriye. **Vivajjetvāti** tam abhajanavasena dūrato vajjetvā. **Bhajeyyuttamapuggalanti** sappurisaṁ paṇḍitam kalyāṇamittam ovādānusāsanīgahanavasena seveyya. **Ovāde cassa tiṭṭheyātī** assa kalyāṇamittassa ovāde anusīṭṭhiyam yathānusīṭṭham paṭipajjanavasena tiṭṭheyā. **Pathentotī** ākaṇkhanto. **Acalam sukham** nibbānasukhaṁ phalasukhañca. Tampi hi akuppabhāvato “acala”nti vuccati. Sesam vuttathameva.

Vimalattheragāthāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikanipātavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pathamo bhāgo niṭṭhito.